BORIS VASSILJEV

ÄRGE TAPKE VALGEID LUIKI!

Rbl. 1.60

ÄRGE TAPKE VALGEID LUIKI!
BORIS VASSILJEV

BORISS VASSILJEV

ÄRGE TAPKE VALGEID LUIKI

Vene keelest tõlkinud
REIN SALURI

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1977

V2
V 30

Lähik:

Борис Васильев
Не стреляйте в
белых лебедей

.

В списках
не значился

«Советский писатель» · Москва, 1975

Illustreerinud Henno Arrak

V 70803—710
M 901(16)—77 247—77

© Tõlge eesti keelde ja illustratsioonid.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1977.

Pühendan Niina Andrejevna Krassitškovale,
kellele võlgnen tänu selle raamatu sünni eest

TEMA NIME POLNUD KIRJAS

ESIMENE OSA

1.

Kolja Plužnikovil polnud eluaeg nii palju meeldivaid ootamatusi ette tulnud nagu viimase kolme nädala jooksul. Ta ootas juba ammu käskkirja, millega temale, Nikolai Petrovitš Plužnikovile, leitnandi sõjaväeline auaste omistataks, kuid lisaks käskkirjale sadas meeldivaid üllatusi niisugusel hulgal, et Kolja ärkas öiti omaenese naeru peale.

Pärast hommikust rivistust, kus käskkiri ette loeti, viidi nad kohe laoruumi. Ei, mitte kursantide üldlattu, vaid tollesse pühapaika, kus anti välja uskumatult ilusaid kroomnahast säärikuid, kriuksuvaid portupeerihmu, jäiku püstolikabuure, siledate plaššettidega komandöritaskuid, nööpidega sineleid ja rangest diagonaalmustriga riidest mundripluuse. Seejärel tormasid kõik, terve lend, koolirätsepate juurde, et munder nii pikuti kui laiuti taljesse ajada, et see istuks seljas nagu oma nahk. Sealgi trügiti, sagiti ja lagistati naerda nii, et kroonu emaillühter laes kõikuma hakkas.

Õhtul õnnitles kooliülem igaüht isiklikult lõpetamise puhul, andis kätte Tööliste ja Talupoegade Punaarmee komandöri tunnistuse ja kopsaka TT-püstoli. Kollanokad leitnandid hõikusid kõrvulukustavalt oma püstoli numbreid ja pigistasid kõigest jõust kindrali kuivetut kätt. Aga banketil pildusid nad õppejagude komandöre vaimustusega õhku ja üritasid vanemaga arveid õiendada. Siiski laabus kõik õnnelikult ja terve see õhtu, kõige kaunim õhtu üldse, sai nii alustatud kui lõpetatud ilusti ja pidulikult.

Millegipärast avastas leitnant Plužnikov just tol banketijärgsel ööl, et ta krudiseb. Krudiseb meeldivalt, valjult ja mehiselt. Krudiseb värskest portupeenahast, siledast mundrist ja läikivatest saabastest. Krudiseb üleni nagu uhiuus rublane paberraha, mida poisid tollal lihtviisil «krudisevaks» kutsusid.

Tegelikult algas kõik veidi varem Ballile järgnenud banketile ilmusid eilsed kursandid koos tütarlastega. Aga Koljal polnud tütarlast ja kogemata kutsus ta raamatukogust Zoja kohale. Zoja tõmbas suu murelikult kokku, ütles mõtlikult: «Ei tea, ei tea . . .», aga kohale tuli küll. Nad tantsisid, Kolja pidi oma kõrvetava häbelikkuse varjamiseks muudkui rääkima, ja kuna Zoja töötas raamatukogus, siis rääkis ta vene kirjandusest. Zoja kiitis alguses takka, aga lõpuks ajas oskamatult värvitud suu solvunult mossi:

«Küll te võite ikka krudiseda, seltsimees leitnant.»

Kursantide keeles tähendas see, et leitnant Plužnikov ülbutseb. Kolja ei saanudki tookord asjast aru, aga kasarmus leidis, et ta krudiseb kõige loomulikumal ja meeldivamal kombel.

«Ma krudisen,» teatas ta oma sõbrale ja voodinaabrile lausa uhkelt.

Nad istusid teise korruse koridori aknalaual. Oli juuni algus, ja õine koolimaja lõhnas sireleist, mida keegi ei tohtinud murda.

«Krudise aga terviseks,» ütles sõber. «Aga tead, ainult mitte Zojka ees; ta on loll, Kolka. Ta on õudne lollakas ja relvalülivanema abikaasa peale selle.»

Aga Kolja kuulas poole kõrvaga, kuna ta õppis parajasti krudinat tundma. Ja see krudin meeldis talle väga.

Järgmisel päeval hakkasid poisid laiali sõitma: kõik pidid saama puhkust. Jäeti omavahel lärmakalt hüvasti, vahetati aadresse, lubati kirjutada ja kaoti üksteise järel koolimaja võretatud väravatest välja.

Aga Koljale sõidupabereid millegipärast kätte ei antud (tõsi küll, tal polnud kuigi kaugele sõita: kõigest Moskvasse). Kolja ootas kaks päeva ja kavatses just asja uurima minna, kui päevnik eemalt hüüdis:

«Leitnant Plužnikov, komissari juurde! . . .»

Komissar, kes oli järsku vananenud näitleja Tširkovi nägu, kuulas ta raporti ära, surus kätt, palus istuda ja pakkus vaikides paberossi.

«Ma ei suitseta,» ütles Kolja ja läks näost punaseks. Tal tulid üldse uskumatult kiiresti kuumahood peale.

«Tubli!» ütles komissar. «Mina jälle ei saa kuidagi maha jäetud, saad aru, ei jätku tahtejõudu.»

Ja pani suitsu ette. Kolja tahtis just soovitada, kuidas

tahtejõudu kasvatada tuleks, kui komissar hakkas uuesti rääkima:

«Leitnant, me tunneme teid kui erakordselt ausat ja asjalikku inimest. Teame sedagi, et teil on Moskvas ema ja õde, keda te pole kaks aastat näinud ja et te igatsete nende järele. Puhkus on teile ette nähtud.» Ta jäi vait, tuli laua tagant välja, kõndis ringi ja vaatas keskendunult jalge ette maha. «See kõik on meile teada, ja ikkagi otsustasime nimelt teie poole pöörduda palvega . . . See ei ole käsk, see on palve, arvestage seda, Plužnikov. Teie käsutamiseks pole meil enam õigust . . .»

«Ma kuulan, seltsimees polgukomissar.» Kolja mõtles äkitselt, et talle tehakse ettepanek luuresse tööle minna ja tõmbus üleni pingule, valmis kõrvulukustavalt karjuma: «Jaa!»

«Meie õppeasutus laieneb,» ütles komissar. «Olukord on keeruline, Euroopas käib sõda ja meile on hädasti vaja võimalikult palju üldsõjalise ettevalmistusega komandöre. Seoses sellega tuleb meile kaks õpperoodu juurde. Koosseisud nende jaoks on alles komplekteerimata, aga varustus jõuab juba kohale. Me siis palumegi teid, seltsimees Plužnikov, aidata selles varanduses selgust saada. Tuleks ta vastu võtta ja kirja panna . . .»

Ja Kolja Plužnikov jäigi kooli juurde pentsikusse ametisse: «Kuhu aga saadetakse». Terve tema kursus oli laiali sõitnud, kõik ripsutasid juba tiiba, päevitasid, suplesid, tantsisid, aga Kolja loendas korralikult voodiriideid, jalarättide jooksvaid meetreid ja lehmanahast saapapaare. Ja kirjutas igasuguseid aruandeid.

Nii möödus kaks nädalat. Kannatlikult, äratusest öörahuni, puhkepäevi pidamata, võttis Kolja varustust vastu, luges kõik üle ja pani kõik arvele, kordagi väravast välja saamata, just nagu oleks ta kursant edasi ja ootaks kurjalt vanemalt linnaluba.

Juunikuus polnud koolis peaaegu kedagi: sõideti juba õppustele. Üle pea oma lõpututes arvetes, aktides ja nimekirjades, ei näinud Kolja tavaliselt kedagi, aga pani kord rõõmsa üllatusega tähele, et talle . . . antakse au. Antakse au täpselt sõjaväemäärustiku kohaselt, peopesa kursandi uljal moel üles meelekoha juurde visates ja lõuga südilt õieli ajades. Neile vastamisel püüdis Kolja kõigest väest teeselda väsinud hooletust, kuid ta süda jäi noorusliku auahnuse hoos ikka magusalt seisma.

Just siis ta hakkaski õhtuti jalutamas käima. Pani käed seljale kokku ja kõndis otse kursantide poole, kes enne magamaminekut kasarmuuksel rühmiti suitsu tegid. Vaatas äravaevatult ja rangelt enda ette, aga kõrvad muudkui kasvasid ja kasvasid, püüdes kinni ettevaatliku sosina:

«Komandör . . .»

Ja juba teades, et kohe lendavad pingul peopesad oimudeni, kortsutas ta püüdlikult kulmu, üritades oma ümarikule piimrõõsale näole seninägematu murelikkuse ilmet manada . . .

«Tervist, seltsimees leitnant!»

See juhtus kolmandal õhtul: otse ninapidi Zojaga kokku. Valged hambad särasid soojas videvikus jahedalt, aga rohked volangid liigahtasid iseenesest — mingisugust tuult ju ei puhunud. Ja see elus võbin hirmutas teda kõige rohkem.

«Teid pole justkui kusagil näha, seltsimees leitnant. Ja raamatukogus te ka enam ei käi . . .»

«Tööasjad.»

«Kas teid jäeti kooli juurde?»

«Mul on eriülesanne,» ütles Kolja uduselt.

Juba kõndisid nad millegipärast kõrvuti ja hoopis teisele poole, Zoja muudkui rääkis ning lõkerdas vahetpidamata; ta ei taibanud jutu mõtet, imestades, kui taltsalt ta valele poole liigub. Mõtles siis murelikult, kas viimaks ta mundri romantiline krudin ära pole kadunud, liigutas õlgu, ja portupee vastas jalamaid jõudsa tänuliku kräginaga . . .

«. . . õudselt naljakas! Me saime nii naerda, no nii . . . Te ju ei kuula, seltsimees leitnant.»

«Ei, ma kuulan. Te saite naerda.»

Zoja jäi seisma; ta hambad välgatasid jälle pimeduses. Ja enam ei näinud ta midagi peale selle naeratuse.

«Ma ju meeldisin teile, eks? Öelge ometi, Kolja, kas meeldisin? . . .»

«Ei,» vastas ta sosinal. «Lihtsalt . . . Ma ei tea. Te olete ju mehel.»

«Mehel? . . .» Zoja naeris häälekalt. «Mehel? Teile kanti keelt? Ja mis sest, et mehel? Ma abiellusin juhuslikult, see oli eksitus . . .»

Imelikul kombel oli ta Zojal õlgadest kinni võtnud. Aga võib-olla polnud võtnudki, naine ise oli ehk nii osavalt õlgu liigutanud, et tema käed olid äkki Zoja õlgadel.

«Muuseas, ta sõitis minema,» ütles Zoja asjalikult. «Kui mööda seda alleed tarani minna, ja pärast tara varjus meie majani, ei pane keegi tähele. Te ju tahate teed, Kolja, eks?»

Juba ta tahtiski teed, aga siis tekkis puiestee videvikku tume laik, kasvas lähenedes ja ütles:

«Vabandage.»

«Seltsimees polgukomissar!» karjatas Kolja meeleheitlikult, tormates eemalduvale laigule järele. «Seltsimees polgukomissar, ma . . .»

«Seltsimees Plužnikov? Miks te siis tütarlapse üksinda jätsite? Ai-ai.»

«Jaa, jaa, muidugi.» Kolja tormas tagasi, pomisedes tõtlikult: «Zoja, andke andeks. Tööasjad. Ametiasjad.»

Poole tunni pärast ei mäletanud Kolja midagi sellest, mida ta komissarile kokku puterdas teel sirelialleelt kooliõue rahuliku avause poole. Midagi mittestandardse laiusega jalarätiriidest või, kes teab, just nimelt millestki standardlaiusega, aga hoopiski mitte riidest . . . Komissar kuulas, kuulas ja küsis siis:

«Oli see teie sõbratar või kes?»

«Ei, ei, mitte sinnapoolegi!» ehmus Kolja. «Mitte sinnapoolegi, seltsimees polgukomissar, see on ju Zoja raamatukogust. Mul jäi talle raamat tagasi andmata, siis . . .»

Ja jäi vait, tundes ise, et punastab: ta pidas eakast heasüdamlikust komissarist väga lugu ja häbenes talle valetada. Muide, komissar viis ise jutu mujale, ja Kolja mõistus tuli aegamööda tagasi.

«See on hea, et te dokumentatsiooni käest ära ei lase minna: meie sõjaväeelus on pisiasjadel tohutu distsiplineeriv osa. Ütleme, näiteks, et eraisik võib endale vahel mõndagi lubada, aga meie, Punaarmee kaadrikomandörid, ei või. Ei või näiteks abielus naisterahvaga tänavale ilmuda, sest et meil hoitakse silma peal, me oleme alati, iga hetk kohustatud alluvatele distsipliiniga eeskujuks olema. Ja väga hea, et te sellest aru saate . . . seltsimees Plužnikov, palun teid homme kell üksteist kolmkümmend minu juurde tulla. Räägime teie edaspidisest teenistusest, võib-olla käime kindrali juures ära.»

«Just nii . . .»

«Olgu siis nii, homseni.» Komissar andis kätt, hoidis tema kätt kinni, ütles vaikselt: «Aga raamat tuleb kogusse tagasi viia, Kolja. Midagi pole parata! . . .»

Eks see kukkus muidugi väga pahasti välja, et ta seltsimees polgukomissarile valetama pidi, aga millegipärast see Koljat eriti ei kurvastanudki. Ees seisis võimalik kohtumine kooliülemaga, ja eilne kursant ootas seda kohtumist kannatamatuse, kartuse ja värinaga nagu tütarlaps esimest armastust. Ta ärkas hulk aega enne äratust, hõõrus kriuksuvaid saapaid, kuni need kiiskama hakkasid, õmbles uue kraevoodri ja nühkis kõik nööbid üle. Komandöride sööklas — Kolja oli kohutavalt uhke, et ta siin sööb ja ise oma söögi eest maksab, — ei läinud tal midagi alla, jõi ära ainult kolm portsu kompotti. Ja täpselt kell üksteist oli ta komissari juures.

«Aa, Plužnikov, tervist!» Komissari kabineti ukse ees istus leitnant Gorobtsov, endine Kolja õppejao ülem, samamoodi puhtaks harjatud, ära triigitud ja rihmadega kokku tõmmatud. «Kuidas käbarad käivad? Teed jalarättidega asjad klaariks?»

Plužnikov oli põhjalik inimene ja rääkis seepärast kõik oma tööasjad ära, ise salamahti imestades, miks leitnant Gorobtsov huvi ei tunne, mis temal, Koljal, siia asja on. Ja lõpetas oma jutu vihjega:

«Seltsimees polgukomissar päris ka eile minu töö järele. Ja käskis . . .»

«Kuule, Plužnikov,» ütles Gorobtsov äkki häält madaldades vahele ja lastes komissari kohta käiva peene vihje kõrvust mööda. «Kui sind tahetakse Velitškoga paari panna, siis ära sa mine. Sa palu minu juurde, eks? Et oleme ammust aega koos teeninud, oleme ära harjunud . . .»

Leitnant Velitško oli samuti õppejao komandör, aga teise jao peal ja vaidles leitnant Gorobtsoviga ilmlõpmata iga asja pärast. Kolja ei saanud Gorobtsovi ütlemisest midagi aru, kuid noogutas viisakalt. Kui aga suu lahti tegi, et selgitust paluda, läks komissari kabineti uks lahti ja välja tuli särav ja samuti väga pidulik leitnant Velitško.

«Rood anti kätte,» ütles ta Gorobtsovile. «Soovin sulle sama!»

Gorobtsov hüppas püsti, tõmbas harjumuslikult vormipluusi sirgeks, ajades üheainsa liigutusega kõik voldid selja peale kokku, ja läks kabinetti.

«Terekest, Plužnikov,» ütles Velitško ja võttis Kolja kõrval istet. «Kuidas siis asjad edenevad, üleüldiselt ja ülepea? Andsid kõik üle ja võtsid kõik vastu?»

«Üldiselt jah.» Kolja valgustas uuesti põhjalikult oma tööd. Ainult komissari asjus ei jõudnud vihjata, kuna kannatamatu Velitško segas enne vahele:

«Kolja, kui hakatakse pakkuma, palu minu juurde. Ma seal juba paar sõnakest laususin, aga sa üldiselt ikka nimeta.»

«Kuhu ma pean paluma?»

Nüüd tulid koridori polgukomissar ja leitnat Gorobtsov, ning Velitško ja Kolja hüppasid püsti. Kolja alustas oma «Teie käsul ilmunud . . .», kuid komissar ei kuulanud teda lõpuni:

«Läki, seltsimees Plužnikov, kindral ootab. Seltsimehed komandörid, teie olete vabad.»

Nad ei läinud kooliülema juurde mitte vastuvõtutoa kaudu, kus istus korrapidaja, vaid läbi mingi tühja toa. Toa tagaseinas oli veel üks uks, millest komissar sisse läks, jätnud Kolja üksipäini hämmingusse.

Seni oli Kolja kindraliga kohtunud vaid korra, seekord, kui talle anti kätte tunnistus ja isiklik relv, mis nii meeldivalt puusale rõhus. Tõsi küll, oli olnud veel üks kohtumine, kuid Kolja häbenes seda meenutada, ja kindral oli selle igaveseks unustanud.

See kohtumine toimus aastat kaks tagasi, kui Kolja veel eraisikuna, kuid juba pöetud peaga oli just teiste paljaspäiste seltsis raudteejaamast koolimajja jõudnud. Nad olid oma kohvrid otse platsi peale maha ladunud, ja vuntsidega vanem (toosama, kellega nad banketil arveid õiendada üritasid) käsutas kõik sauna. Kõik läksidki — veel mitte rivikorras, vaid summas, käratsedes ja naerdes, aga Kolja oma ärahõõrdunud jalaga jäi paigale kohmitsema, istus paljajalu maha. Kuni ta saapaid jalga tiris, olid teised juba nurga taha kadunud. Kolja kargas püsti, tahtis neile järele kihutada, kuid siis hõigati talle:

«Kuhu nüüd, noormees?»

Kuivetu, lühikest kasvu kindral vaatas talle kurjalt otsa.

«Siin on sõjavägi, ja siin täidetakse käske vastuvaidlematult. Teil on kästud valvata vara, siis valvakegi, kuni vahetus kohale jõuab või uus käsk antakse.»

Koljale polnud keegi mingit käsku andnud, kuid juba ta ei kahelnudki, et selline käsk oli nagu iseenesest olemas. Ja seepärast hüüdis ta end oskamatult sirgu ajades,

katkeval häälel: «Just nii, seltsimees kindral!» Ja jäi kohvrite juurde.

Aga poisid olid nagu kiuste kuhugi kadunud. Hiljem selgus, et pärast sauna oli neile kursandimunder kätte antud, mispeale vanem nad rätsepatöökotta viis, et igaüks mundri oma kasvu järgi parajaks sätiks. Kõik see võttis palju aega, ja Kolja seisis kuulekalt kohvrite juures, mis kellelegi huvi ei pakkunud. Seisis ja oli ülimalt uhke, justkui kaitseks laskemoonaladu. Ja keegi ei pööranud talle tähelepanu, kuni kaks morni kursanti, toonase hüppeskäimise eest väljaspool järjekorda korrapidajateks pandud, kraamile järele tulid.

«Ei lase!» karjus Kolja. «Ei tule lähemale! . . .»

«Mis asja?» päris üks trahvitu üsnagi jõhkralt. «Vaata kui panen vastu kaela . . .»

«Tagasi!» lõugas Plužnikov kõigest hingest. «Ma olen vahipostil! Mina käsin!»

Loomulikult polnud tal mingit relva, aga ta röökis nii kõvasti, et kursandid pidasid igaks juhuks paremaks temaga mitte tegemist teha. Mindi toimkonnavanema juurde, kuid Kolja ei kuulanud tedagi ja nõudis kas vahetust või käsu tühistamist. Ja kuna mingit vahetust polnud olemas ega saanudki olla, siis hakati selgitama, kes teda vahipostile oli määranud. Kuid Kolja keeldus arutelust osa võtmast ja lõi nii kaua lärmi, kuni kooli üldkorrapidaja kohale ilmus. Punane käeside tegi oma töö; kuid pärast vahiposti üleandmist ei teadnud Kolja, kuhu minna või mida teha. Korrapidaja ei teadnud samuti, ja kui lõpuks kõik selgeks sai, oli saun juba kinni ja Koljal tuli veel üks päev eraisikuna ära elada, see-eest jäädes ühtlasi toimkonnavanema kättemaksuhimulise viha ohvriks . . .

Ja täna siis seisis ees kolmas kohtumine kindraliga. Kolja igatses seda kohtumist ja pabistas kohutavalt, kuna ta uskus salapäraseid kuulujutte, justkui oleks kindral Hispaania sündmustest osa võtnud. Ja kord juba uskuma jäänud, ei suutnud ta kuidagi säilitada vaprust inimese silma all, kes alles päris hiljuti oli tõelisi fašiste ja tõelisi lahinguid näinud.

Lõpuks läks uks paokile ja komissar kutsus teda sõrmega. Kolja tõmbas tõtlikult vormipluusi sirgeks, limpsas keelega üle järsku kuivanud huulte ja astus raskete uksekardinate taha.

See uks oli ametliku sissepääsu vastas, ja Kolja leidis

ennast kindrali kühmus selja tagant. Seepärast kukkus ta natuke verest ära ja raporteeris mitte nii tipp-topp, nagu oli kavatsenud. Kindral kuulas ta ära ja osutas lauaesisele toolile. Kolja istus, pani käed põlvedele ja ajas ennast ebaloomulikult sirgu. Kindral vaatas teda uurivalt, pani prillid ette (Koljal läks neid prille nähes tuju kohutavalt ära) ja asus lugema mingeid punaste kaante vahele õmmeldud pabereid. Kolja ei teadnud veel, et just niimoodi näeb välja tema, leitnant Plužnikovi isiklik toimik.

«Kõik viied ja üks kolm,» üllatus kindral. «Miks siis kolm?»

«Kolm on materiaalse varustamise eest,» ütles Kolja, punastades sügavalt justkui tütarlaps. «Ma parandan ära, seltsimees kindral.»

«Ei, seltsimees leitnant, juba hilja,» muigas kindral.

«Väga head iseloomustused komsomolilt ja seltsimeestelt,» ütles komissar vaikselt.

«Mhmh,» tegi kindral, süvenedes uuesti paberitesse.

Komissar läks lahtise akna juurde, tegi suitsu ja naeratas Koljale nagu vanale tuttavale. Kolja kergitas vastuseks viisakalt suunurki ja vaatas uuesti pingsalt kindralile otsa.

«Tuleb välja, et te lasete hästi?» nentis kindral. «Võiks öelda, et päris meisterlaskur.»

«Kaitses kooli au,» kinnitas komissar.

«Väga tore.» Kindral lõi punased kaaned kinni, lükkas eemale ja võttis prillid eest. «Meil on teile ettepanek, seltsimees leitnant.»

Kolja sirutas ennast sõnakestki lausumata varmalt ettepoole. Pärast jalarättide eest vastutamist ta enam luurest ei unistanud.

«Me soovitame teil jääda kooli juurde jaokomandöri kohale,» ütles kindral. «Vastutav amet. Mis aasta mees te olete?»

«Sündinud 12. aprillil 1922. aastal!» põrutas Kolja justkui ruuporist.

Ta vastas masinlikult, kuna pidi palavikulise kiirusega otsustama, mida nüüd peale hakata. Muidugi oli pakutav koht äsjasele kursandile suur au, aga Kolja ei saanud lihtsalt niisama heast peast püsti karata ja karjuda: «Suurima heameelega, seltsimees kindral!» Ta ei saanud niimoodi teha, kuna oli kindlalt veendunud, et tõeliseks

komandöriks saadakse alles pärast sõjaväes teenimist, pärast sõduritega ühest katelokist söömist, pärast käsutama õppimist. Aga tema tahtis saada just selliseks komandöriks ja seepärast oligi üldsõjalise ettevalmistusega kooli tulnud, sel ajal kui kõik teised sonisid aina lennuväest või äärmisel juhul tankidest.

«Kolme aasta pärast on teil õigus akadeemiasse astuda,» jätkas kindral. «Ja kõige järgi otsustades peaksite te edasi õppima.»

«Me anname teile isegi valikuvõimaluse,» naeratas komissar. «Noh, kelle roodu: kas Gorobtsovi või Velitško juurde?»

«Ta on kindlasti Gorobtsovist tüdinud,» muigas kindral.

Kolja tahtis öelda, et pole sugugi Gorobtsovist tüdinud, et Gorobtsov on väga hea komandör, aga kõik see ei puutu asjasse, kuna tema, Nikolai Plužnikov, ei kavatse kooli tööle jääda. Talle on tarvis väeosa, sõdureid, jaoülema higimärga tööd, — kõike seda, mille nimi on lühidalt öeldes «teenistus». Ta tahtis nii öeldagi, aga sõnad olid peas sassis ja Kolja läks uuesti näost punaseks.

«Võite suitsetada, seltsimees leitnant,» ütles kindral naeratust varjates. «Tehke suitsu, mõtelge ettepanekule . . .»

«Ei lähe läbi,» ohkas polgukomissar. «Häda on selles, et ta ei suitseta.»

«Ei suitseta jah,» kinnitas Kolja ja köhatas ettevaatlikult. «Seltsimees kindral, kas lubate?»

«Kuulen, kuulen.»

«Seltsimees kindral, ma muidugi tänan teid ja suur aitäh usalduse eest. Ma saan aru, et see on minu jaoks suur au, aga lubage siiski ära öelda, seltsimees kindral.»

«Miks?» Polgukomissar kortsutas kulmu, tuli akna juurest ära. «Kuidas sellest aru saada, Plužnikov?»

Kindral vaatas teda vaikides. Vaatas ilmse huviga, ja Kolja julgus kasvas:

«Ma arvan, et iga komandör peab alguses teenima väeosas, seltsimees kindral. Nii on meid koolis õpetatud, ja seltsimees polgukomissar isegi rääkis pidulikul aktusel, et tõeliseks komandöriks saab ainult sõjaväes.»

Komissar köhatas kohmetult ja läks akna juurde tagasi. Kindral vaatas endiselt Koljat.

«Ja seepärast, — muidugi suur aitäh teile, seltsimees kindral, — seepärast mul ongi teile suur palve: saatke

mind, palun, väeossa. Ükskõik millisesse väeossa ja ükskõik mis töö peale.»

Kolja jäi vait, ja kõneluses tekkis paus. Kuid ei kindral ega komissar märganud seda, Kolja aga tundis, kuidas paus venib, ja tal oli väga piinlik.

«Ma saan muidugi aru, seltsimees kindral, et . . .»

«Aga ta on ju tubli poiss, komissar,» ütles kooliülem äkki lustlikult. «Sa oled tubli poiss, leitnant, jumala eest, tubli poiss!»

Ka komissar puhkes naerma ja lõi Koljale tugevasti õlale:

«Aitäh meelespidamise eest, Plužnikov!»

Ja kõik kolmekesi naeratasid, just nagu oleks leitud väljapääs mitte eriti meeldivast olukorrast.

«Et siis väeossa?»

«Väeossa jah, seltsimees kindral.»

«Ega sa ümber ei mõtle?» Ülem läks korraga «sina» peale üle ja enam ta seda kõnetlust ei muutnud.

«Ei.»

«Ja ükskõik, kuhu saadetakse?» küsis komissar. «Kuidas siis ema ja õega jääb? . . . Isa tal ei ole, seltsimees kindral.»

«Tean.» Kindral peitis naeratuse, vaatas tõsiselt, trummeldas sõrmedega punasel toimikul. «Kas Lääne Eriringkond sobib, leitnant?»

Kolja läks näost roosaks: teenistusest eriringkondades unistati nagu võimatust vedamisest.

«Jaokomandörina oled nõus?»

«Seltsimees kindral!» Kolja kargas ennastunustavalt püsti, kuid istus nagu kord ja kohus kohe tagasi. «Suur, suur aitäh, seltsimees kindral! . . .»

«Ainult üks tingimus,» ütles ülem väga tõsiselt. «Ma annan sulle aasta sõjaväepraktikat, leitnant. Ja täpselt aasta pärast nõuan su kooli tagasi, õppejao komandöri kohale. Nõus?»

«Nõus, seltsimees kindral. Kui käsite . . .»

«Küll käsime!» naeris komissar. «Meile kuluvad niisugused mittesuitsetajad hirmsasti ära.»

«Ainult üks ebameeldiv asi on selle loo juures, leitnant: puhkusest ei tule sul midagi välja. Maksimum pühapäeval pead väeosas olema.»

«Jaa, ei lasta sul pikalt ema juures Moskvas hinge tõmmata,» naeratas komissar. «Kus ta sul seal elab?»

«Ostoženkal... Õigemini — praegu on selle koha nimi Metrostrojevskaja.»

«Ostoženkal?...» ohkas kindral, tõusis püsti ja ulatas Koljale käe. «Olgu, õnnelikku teenistust, leitnant. Pea meeles, aasta pärast ootan tagasi!»

«Tänan, seltsimees kindral. Nägemist!» hõiskas Kolja ja marssis rivisammul kabinetist välja.

Tol ajal oli rongipileteid raske saada, aga tagasiteel läbi salapärase toa lubas komissar talle, et pilet muretsetakse. Kolja andis terve päeva oma tööasju üle, jooksis ringkäigulehega ringi, sai riviõppuse osakonnas dokumendid kätte. Seal ootas teda veel üks meeldiv üllatus: kooliülem oli talle eriülesande täitmise eest käskkirjaga tänu avaldanud. Aga õhtul andis korrapidaja talle sõidupileti ja, jätnud kõigiga korralikult hüvasti, siirdus Kolja Plužnikov Moskva kaudu uude teenistuskohta, varuks kolm vaba päeva: pühapäevani...

2.

Rong jõudis Moskvasse hommikul. Kuni Kropotkinskajani sõitis Kolja metroos — maailma ilusaimas metroos: see oli tal maa all sõites alati meeles ja ta oli sellele kirjeldamatult uhke. Ta väljus «Nõukogude Palee» peatuses: otse jaama vastas kõrgus kinnine tara, mille taga taoti, miski susises ja mürtsus. Ka seda tara vaatas Kolja suure uhkusega, kuna selle taga rajati vundamenti maailma kõige kõrgemale majale: Nõukogude Paleele, mille tipus pidi hakkama seisma Lenini hiigelkuju.

Kolja jäi seisma maja juures, kust ta kaks aastat tagasi sõjakooli oli läinud. See maja — tavaline paljukorteriline Moskva maja, võlvkaartes väravate, kinnise hoovi ja hulga kassidega oli talle täiesti isemoodi kallis. Ta tundis siin iga ust, iga trepikoda, iga nurka ja iga telliskivi iga nurga peal. See oli tema kodu, ja kui mõistes «kodumaa» oli midagi määratut, siis kodu oli lihtsalt kõige kodusem paik kogu maailmas.

Kolja seisis maja juures, naeratas ja mõtles, et seal hoovi peal päikesepoolses küljes istub kindlasti Matvejevna, koob oma lõputut sukka ja räägib kõigiga, kes mööda juhtuvad minema. Ta kujutles, kuidas Matvejevna

teda kinni peab ja küsib, kuhu ta läheb, kelle poeg on ja kust tuleb. Ta oli millegipärast veendunud, et Matvejevna ei tunne teda mingil juhul ära, ja rõõmustas juba ette.

Ja siis tulid väravast välja kaks tütarlast. Pikemal oli seljas lühikeste varrukatega kleit, ja sellega kogu erinevus tütarlaste vahel piirduski: neil olid ühesugused soengud, ühesugused valged sokid ja valged tenniskingad. Väiksem vaatas vilksamisi kohvrit kandva leitnandi poole, kes oli võimatuseni rihmadega kokku tõmmatud, pöördus koos sõbratariga minekule, kuid aeglustas siis sammu ja vaatas uuesti tagasi.

«Veera?» küsis Kolja sosinal. «Verka, saatananahk, kas see oled sina?»

Kiljatus võis kosta Maneežini. Õde viskus talle hooga kaela, tõmmates jalad lapselikult enda alla konksu, ja ta oleks peaaegu kukkunud: üsnagi raskeks oli läinud ta õekene...

«Kolja! Koljake! Kolka!»

«Küll sa oled suureks kasvanud, Veera.»

«Kuusteist aastat!» ütles õde uhkelt. «Kas sa arvasid, et sina üksinda kasvad, jah?... Oi, sa oled juba leitnant! Valjuška, tule tereta seltsimees leitnanti.»

Pikem lähenes naeratades.

«Tere, Kolja.»

Kolja silmad jäid pidama pingul rindadele, mida peitis sitsriie: kaks aastat tagasi polnud selles kohas midagi. Ta mäletas väga hästi kaht kõhna plikat, pikakoivalist justkui rohutirtsud. Ja viis pilgu tõtlikult kõrvale:

«Noh, tüdrukud, teid ei tunne küll ära...»

«Oi, me peame kooli minema!» ohkas Veera. «Täna on viimane komsomolikoosolek, ja lihtsalt võimatu on puududa.»

«Saame õhtul kokku,» ütles Valja.

Valja vaatas teda igasuguse häbenemiseta oma üllatavalt rahulike silmadega. Kolja kohmetus sellest pilgust ja vihastus; oli ju tema vanem ja kõigi seaduste järgi pidid hoopis tüdrukud kohmetust tundma.

«Ma sõidan õhtul ära.»

«Kuhu?» üllatus Veera.

«Uude teenistuskohta,» ütles ta mitte just väga tagasihoidlikult. «Ma olen siin läbisõidul.»

«Siis kohtume lõuna ajal.» Valja püüdis uuesti ta pilgu kinni ja naeratas. «Ma toon grammofoni kaasa.»

«Tead, missugused plaadid Valjuškal on? Poola omad, tantsi ennast või haigeks!... Wszystko mnie jedno, wszystko mnie jedno*... laulis Veera. «Olgu, me paneme jooksu.»

«Kas ema on kodus?»

«On küll!...»

Nad panid tõepoolest jooksu, vasakule, koolimaja poole: ta oli ise kümme aastat seda teed jooksnud. Kolja vaatas neile järele, nägi, kuidas juuksed lendlevad, kuidas kleidid vastu päevitunud reisi plaksuvad, ja soovis, et tütarlapsed tagasi vaataksid. Ise mõtles:

«Kui vaatavad, siis...»

Ta ei jõudnud veel ennustada, mis siis saab, kui pikem vaataski tagasi. Ta viipas vastu ja kummardus kohe kohvrit tõstma, tundes, et läheb näost punaseks.

«On alles õudus,» mõtles ta mõnuga. «Mis asja siin ometi punastada on?»

Ta kõndis läbi pimeda väravaaluse ja vaatas vasakule, õue päikesepoolsele küljele, kuid Matvejevnat polnud. See oli tema jaoks ebameeldiv üllatus, aga juba leidis ta end oma trepikojast ja lendas ühe hingetõmbega viiendale korrusele.

Ema polnud üldse muutunud, ja isegi kittel ta seljas oli endine, mummuline. Koljat nähes puhkes ta äkki nutma:

«Jumaluke, küll sa oled isa moodi!»

Kolja mäletas isa ähmaselt: kahekümne kuuendal aastal sõitis isa Kesk-Aasiasse ja ei tulnud tagasi. Ema kutsuti Poliitilisse Peavalitsusse ja öeldi, et komissar Plužnikov sai

* «Ükspuha mul kõik, ükspuha mul kõik...» (poola k.)

surma lahingus basmatšidega Koz-Kuduki kišlaki juures.

Ema andis Koljale hommikueinet ja rääkis vahetpidamata. Kolja noogutas takka, aga kuulas hajameelselt: ta mõtles kogu aeg tollest neljakümne üheksanda korteri järsku sirgunud Valkast ja tahtis väga, et ema viiks jutu Valja peale. Kuid ema huvitasid hoopis muud küsimused:

«... Aga mina ütlesin neile: «Jumal küll, jumal küll, kas tõesti peavad lapsed päev läbi olema niisuguse lärmi sees? Neil on ju väikesed kõrvad, ja üleüldse on see ebapedagoogiline.» Mulle öeldi muidugi ära, sest töökäsk oli juba alla kirjutatud ja valjuhääldaja pandi üles. Aga ma läksin rajoonikomiteesse ja tegin asja klaariks...»

Ema juhatas lasteaeda ja mässas alatasa mingi veidra pudi-padiga. Kolja oli jõudnud kahe aastaga kõigest üsnagi võõrduda ja oleks praegu isegi huviga kuulanud, aga ta mõtted keerlesid pidevalt selle Valja-Valentina ümber...

«Õige jah, ema, mulle tuli värava peal Veerake vastu,» ütles ta sobimatult ema kõige põnevama jutu vahele. «Ta oli koos selle... Kuidas ta nimi nüüd oligi?... Valjaga.»

«Jah, nad läksid kooli. Kas tahad veel kohvi?»

«Ei, emm, aitäh.» Kolja kõndis toas ringi, krudistas natuke enda lustiks rihmu. Ema rääkis jälle midagi lasteaiast, aga Kolja katkestas teda uuesti: «Kas see Valja õpib veel või mis ta teeb?»

«Oh sind kah, Koljake, kas sa siis Valjat ei mäleta? Ta ei saanud ju meie juurest kuidagi koju mindud.»

Ema puhkes naerma. «Veerake rääkis, et Valjuška oli sinusse armunud.»

«Rumalus!» karjatas Kolja tigedalt. «Rumalus! . . .»

«Muidugi rumalus,» nõustus ema ootamatult kergesti. «Siis oli ta veel plikake, aga nüüd juba päris kaunitar. Meie Veerakesel pole ka viga, aga Valja on lihtsalt kaunitar.»

«Mis kaunitar ta ikka nii väga on,» torises Kolja, ootamatut rõõmutulva hädavaevu varjates. «Tavaline tüdruk, meie maal on niisuguseid tuhandete kaupa . . . Ütle parem, kuidas Matvejevna tervis on? Ma tulin hoovi peale . . .»

«Meie Matvejevna suri ära,» ohkas ema.

«Kuidas suri ära?» ei saanud ta aru.

«Inimesed surevad, Kolja,» ohkas ema uuesti. «Sina oled õnnelik, sul pole veel tarvis selle peale mõelda.»

Ja Kolja mõtles, et ta on tõepoolest õnnelik, kui oli juba väravas nii imelist tütarlast näinud ja jutuajamise käigus selgeks saanud, et see tütarlaps oli kunagi temasse armunud . . .

Pärast hommikusööki läks Kolja Valgevene vaksalisse. Tema rong väljus kell seitse õhtul, ja see tundus talle täiesti võimatuna. Kolja kõndis mööda vaksalit ringi, õhkas ja koputas kõheldes sõjaväekomandandi abi-korrapidaja uksele.

«Hiljemaks?» korrapidaja oli samuti noor ja pilgutas talle ebasoliidselt silma. «Mis on, leitnant, kas armuasjad?»

«Ei,» ütles Kolja pead langetades. «Tuleb välja, et mul on ema haige. Väga haige . . .» Nüüd ta ehmus, et võibki tõepoolest haiguse välja kutsuda ja parandas ennast kiiresti: «Ei, mitte väga, mitte väga . . .»

«Selge,» pilgutas korrapidaja uuesti silma. «Kohe uurime emade asjus järele . . .»

Ta lehitses raamatut, siis helistas mitme telefoniga, ajas nagu muud juttu. Kolja ootas kannatlikult, uurides kaubavedude plakateid. Lõpuks pani korrapidaja toru hargile:

«Kas ümberistumisega oled nõus? Rong Moskva—Minsk, väljub kolm minutit ühe peal. Minskis on ümberistumine.»

«Nõus,» ütles Kolja. «Suur aitäh teile, seltsimees vanemleitnant.»

Pilet taskus, läks ta kohe Gorki tänava gastronoomiakauplusse ja uuris kortsus kulmul kaua veiniletti. Lõpuks ostis ta šampanjat, kuna oli seda lõpubanketil joonud, kir-

sinalivkat, kuna sellist nalivkat tegi ema, ja madeirat, kuna sellest oli olnud juttu romaanis, milles kirjeldati aristokraatide elu.

«Sa oled hulluks läinud!» ütles ema kurjalt. «Mis see siis olgu: nina peale pudel või? . . .»

«Mis asja! . . .» Kolja lõi muretult käega. «Kui pidu siis pidu!»

Pidu oli vägev. Alguses oli pidulik lõunasöök, mille tarvis ema naabritelt veel ühe priimuse laenas. Veera õiendas köögis, aga käis muudkui toauksel pärimas:

«Aga kas sa kuulipildujast oled lasknud?»

«Olen.»

«Kas «maksimist»?»*

««Maksimist». Ja teist süsteemi relvadest ka.»

«Kui vahva!» ahhetas Veera vaimustuses.

Kolja kõndis murelikult mööda tuba. Ta oli uue kraevoodri õmmelnud, saapad läikima viksinud ja krudistas nüüd kõiki rihmu korraga. Ärevusest kaotas ta söögiisu, aga Valja ei tulnud ega tulnud.

«Aga kas sulle tuba antakse?»

«Antakse, antakse.»

«Omaette?»

«Muidugi.» Ta vaatas Veerat üleoleva armulikkusega. «Ma olen ju rivikomandör.»

«Me sõidame sulle külla,» sosistas õde salapäraselt. «Saadame ema lasteaiaga suvitama ja sõidame sinu juurde . . .»

«Kes need meie on?» Ta taipas suurepäraselt ja süda võpatas magusalt.

«Kes need meie siis on?»

«Kas sa tõesti aru ei saa? Meie oleme meie: mina ja Valjuška.»

Kolja köhatas, et varjata kohatult esiletikkunud naeratust ja ütles soliidselt:

«Ilmselt peab teil siis luba olema. Kirjuta varakult ette, et saaks ülemustega kokku leppida . . .»

«Oi, mul keevad kartulid sodiks! . . .»

Veera lasi kontsa peal tiiru, sai kleidi tuult täis, paugutas ust. Kolja ainult muigas soosivalt. Aga kui uks kinni oli kukkunud, hüppas ta äkki täiesti mõttetult õhku ja krudistas ülimas vaimustuses kõiki rihmu korraga: tähen-

* H. S. Maximi leiutatud (1883) raskekuulipilduja. Nõukogude armees oli kasutusel 1910. a. mudel.

dab, nad olid täna sõidust rääkinud, tähendab, olid selle juba plaani võtnud, tähendab, tahtsid temaga kokku saada, tähendab... Kuid mis selle viimase «tähendab» järel pidi tulema, seda ei öelnud Kolja isegi iseendale mitte.

Aga siis tuli Valja. Õnnetuseks kohmitsesid ema ja Veera ikka veel lõunat teha, kellestki polnud jutu alustajat, ja Kolja läks üleni külmaks juba ainuüksi mõttest, et nüüd on Valjal kõik põhjused suvisest sõidust otsekohe loobuda.

«Kas sa Moskvasse kuidagi kauemaks jääda ei saa?»

Kolja vangutas eitavalt pead.

«Kas tõesti on nii kiire?»

Kolja kehitas õlgu.

«Piiril on rahutu, eks?» küsis Valja häält madaldades.

Kolja noogutas ettevaatlikult, mõeldes, tõsi küll, sõjasaladusele.

«Isa räägib, et Hitler tõmbab meie ümber rõngast koomale.»

«Meil on Saksamaaga mittekallaletungileping,» lausus Kolja kähedalt, kuna kauem pead noogutada või õlgu kehitada polnud enam võimalik. «Kuuldused Saksa vägede kontsentreerumisest meie piiridel pole millegagi põhjendatud ja on inglise-prantsuse imperialistide sepitsuste vili.»

«Ma loen ka ajalehte,» ütles Valja kerge meelepahaga. «Aga isa räägib, et olukord on väga tõsine.»

Valja isa oli vastutav töötaja, kuid Kolja meelest oli tal natuke paanikatekitaja kalduvusi. Kolja ütles:

«Tuleb olla ettevaatlik provokatsioonidega.»

«Aga fašism on ju õudne! Kas sa nägid filmi «Professor Mamlock»?»

«Nägin küll, Oleg Žakov mängib. Muidugi on fašism õudne, aga kas imperialism on sinu arvates parem?»

«Kas sinu meelest tuleb sõda?»

«Muidugi,» ütles ta veendunult. «Milleks muidu on avatud nii palju kiirendatud programmiga koole? Aga see tuleb lühike sõda.»

«Oled sa selles kindel?»

«Täiesti. Esiteks, tuleb arvestada fašismi- ja imperialismiikkes maade proletariaati. Teiseks, Hitleri lämmatatud Saksamaa enese proletariaati. Kolmandaks, kogu maailma töötajate rahvusvahelist solidaarsust. Kuid kõige tähtsam on meie Punaarmee otsustav jõud. Me anname vaenlasele tema enda territooriumil hävitava löögi.»

«Aga Soome?» küsis Valja äkki vaikselt.

«Mis Soome?» Ta suutis vaevu oma rahulolematust varjata: seda kõike puhub talle paniköörist papake. «Soomes oli sügavalt ešeloneeritud kaitseliin, mille meie väed kiirelt ja otsustavalt puruks lõid. Ma ei saa aru, mis kahtlusi siin olla saab.»

«Kui sinu arvates kahtlusi ei saa olla, siis neid lihtsalt ei ole,» naeratas Valja. «Kas tahad näha, mis plaate isa mulle Bialystokist tõi?»

Valjal olid väga head plaadid: poola fokstrotid, «Mustad silmad» ja «Tõmmud silmad» ja isegi tango «Peetrikesest» Francesca Gaáli enda esituses.

«Räägitakse, et ta jäi pimedaks!» ütles Veerake, silmi pärani ajades. «Läks võtetele, vaatas juhuslikult kõige suuremasse prožektorisse ja jäi paugupealt pimedaks.»

Valja naeratas kahtlevalt. Kolja kahtles samuti selle loo tõepäras, kuigi millegipärast oleks tahtnud seda uskuda.

Selleks ajaks olid nad juba šampanjat ja nalivkat joonud, aga madeirat ainult maitsesid natuke ja jätsid sinnapaika: jook oli kibe, ja paistis veider, miks küll vikont de Précy pidi hommikueine ajal niisuguse joogi sisse küpsiseid kastma.

«Filminäitleja elus on väga, väga palju ohte!» jätkas Veera. «Vähe sellest, et nad kihutavad metsikutel hobustel ja hüppavad välja sõitvatest rongidest: neile mõjub äärmiselt kahjulikult valgus! Kohe äärmiselt kahjulikult!»

Veerake kogus kinonäitlejate fotosid. Aga Kolja kahtles jälle ja ühtlasi tahtis kõike uskuda. Ta pea käis natuke ringi, ta istus Valja kõrval, ja ei saanud kuidagi naeratamist järele jäetud, kuigi kujutas ise ette, et niisugune naeratamine on rumalavõitu.

Valja naeratas ka: soosivalt, nagu täiskasvanu. Ta oli kõigest pool aastat Veerast vanem, kuid juba jõudnud ületada selle joone, mille taga eilsed plikad muutuvad salapäraselt vaikivateks neiudeks.

«Veerake tahab saada kinonäitlejaks,» ütles ema.

«Ja mis siis?» hüüdis Veera väljakutsuvalt ja isegi põrutas pontsaka rusikaga ettevaatlikult vastu lauda. «On see siis keelatud või? Vastupidi, see on imekaunis, põllumajandusnäituse kõrval on kohe eraldi instituut...»

«Olgu, hästi, hästi,» nõustus ema leebelt. «Lõpeta kümnes klass viitega ja mine, kuhu tahad. Jätkuks aga tahtmist.»

«Ja talenti,» ütles Valja. «Tead, missugused eksamid seal on? Valitakse sisseastujatest mõni keskkoolist tulnud poiss välja ja pannakse sind temaga suudlema.»

«Ja mis siis! Mis siis!» kisas veinist ja vaidlusest õhetav Veerake lustlikult. «Las panevad! Aga ma mängin neile niimoodi maha, mängin nii, et nad jäävadki uskuma, et ma olen armunud! Voh!»

«Aga mina ei hakkaks ilma armastuseta miski hinna eest suudlema.» Valja rääkis kogu aeg vaikselt, aga nii, et teda pidi kuulama. «Minu arvates on alandav suudelda, kui pole armastust.»

«Tšernõševski kirjutab raamatus «Mida teha?» . . .» hakkas Kolja peale.

«Peab ju vahet tegema!» karjus Veerake. «Peab ju vahet tegema, kus on elu ja kus kunst.»

«Ma ei räägi kunstist, ma räägin eksamitest. Mis kunsti seal on?»

«Aga julgus?» tungis Veerake kuraasikalt peale. «Kas näitlejale julgust polegi tarvis?»

«Issake, mis julgus see olgu,» ohkas ema ja hakkas lauda koristama. «Tüdrukud, tulge mulle appi, ja siis hakkame tantsima.»

Kõik hakkasid koristama ja askeldama, ning Kolja jäi üksi. Ta läks akna juurde ja istus diivanile: samale kägisevale diivanile, kus ta oli kogu oma koolipoisipõlve maganud. Ta oleks tahtnud väga koos teistega lauda koristada: tõugelda, naeru lagistada, mitmekesi ühest ja samast kahvlist kinni kahmata, aga ta surus selle tahtmise maha, kuna hoopis mõjukam oli rahulikult diivanil istuda. Pealegi võis siit nurgast vaikselt jälgida Valjat, püüda tema naeratusi, ta ripsmelööke, ta harvu vaatamisi. Ja ta püüdiski neid, ning ta süda tagus justkui auruhaamer «Nõukogude Palee» metroojaama juures.

Oma üheksateistkümne aasta jooksul polnud Kolja kordagi suudelnud. Ta oli käinud korrapäraselt linnalubadega väljas, vaadanud filme, külastanud teatrit ja söönud jäätist, kui raha üle jäi. Aga tantsis ta halvasti ega käinud tantsuplatsidel, seepärast polnudki ta kahe kooliaasta jooksul kellegagi tutvust teinud. Välja arvatud raamatukogu Zoja.

Aga täna oli Kolja õnnelik, et ta polnud tutvusi soetanud. Tema salajase piinlemise põhjus sai ootamatult selge nägo ja praegu diivanil istudes teadis ta juba täpselt, et ta

üksnes sellepärast oligi tutvustest hoidunud, et maailmas oli olemas Valja. Sellise tütarlapse pärast tasus kannatada, ja need kannatused andsid talle õiguse Valja ettevaatlikule pilgule uhkelt ja põiklemata vastata. Ja Kolja oli endaga ülimalt rahul.

Pärast panid nad uuesti grammofoni mängima, kuid mitte enam kuulamiseks, vaid tantsimiseks. Ja punetav ja koperdav Kolja tantsis Valjaga, siis Veerakesega ja uuesti — Valjaga.

«Wszystko mnie jedno, wszystko mnie jedno . . .» laulis Veerake ja keerutas leplikult tooli nagu tantsupartnerit.

Kolja tantsis sõnatult, suutmata kuidagi sobivat jututeemat leida, aga Valjale polnud mingit jutuajamist tarviski. Kolja ei taibanud seda ja piinles.

«Üldiselt peaks mulle tuba antama,» ütles ta kindluse mõttes kõhatades. «Aga kui ei anta, eks ma siis üüri.»

Valja oli vait. Kolja jälgis, et nende kahe vahele võimalikult rohkem vaba ruumi jääks ja tundis, et Valja naeratus ei sarnane üldsegi sellega, millega Zoja teda alleehämaruses oli pimestanud. Ja seepärast lisas ta häält tasandades ja punastades:

«Aga loa tellin ma ära. Kirjutage ainult ette.»

Ja Valja oli jälle vait, kuid see ei rikkunud Kolja tuju sugugi. Ta teadis, et Valja kuuleb ja saab kõigest aru, ja oli teise vaikimisest õnnelik.

Nüüd teadis Kolja juba täpselt, et see ongi armastus. Seesama armastus, millest ta nii palju oli lugenud, kuid millega siiani polnudki kohtunud. Zoja . . . Nüüd meenus talle Zoja, ta meenutas naist peaaegu õudusega, kuna Valja, kes teda nii hästi mõistis, võis mingil võluväel samuti Zojast aimu saada, ja siis jääks Koljal üle ainult ennast maha lasta. Ja ta tõrjus otsustavalt eemale igasugused mõtted Zojast, aga ülbelt volange võdistav Zoja oli visa meeles püsima, ja Kolja vaevles senitundmatu jõuetu häbi käes.

Aga Valja naeratas ja vaatas temast mööda, justkui näeks ta seal midagi teistele nähtamatut. Ja vaimustatud Kolja kohmetus üha enam.

Pärast seisid nad kaua akna all: nii ema kui Veerake olid kuhugi kadunud. Tegelikult pesid nad lihtsalt köögis nõusid, aga praegu olid nad niisama hästi kui teisele planeedile kolinud.

«Isa rääkis, et seal on palju toonekurgi. Kas sa oled kunagi toonekurge näinud?»

«Ei.»

«Nad elavad seal otse majade katustel. Nagu pääsukesed. Ja keegi ei tee neile liiga, sest nad toovad õnne. Valged, valged toonekured . . . Sa näed neid kindlasti.»

«Kindlasti näen,» lubas tema.

«Kirjuta, missugused nad on. Kas kirjutad?»

«Kirjutan.»

«Valged, valged toonekured . . .»

Ta võttis Valjal käest kinni, ehmatas sellise jultumuse peale, tahtis kätt kohe lahti lasta — ja ei suutnud. Ja kartis, et Valja tõmbab käe ära või ütleb midagi. Kuid Valja oli vait. Ja kui rääkima hakkas, laskis käe Kolja peos edasi olla:

«Kui sa sõidaksid lõunasse, põhja, minupärast või itta . . .»

«Ma olen õnneseen. Mulle juhtus eriringkond. Tead, kui suur vedamine see on?»

Valja ei vastanud midagi. Ohkas ainult.

«Ma jään ootama,» ütles Kolja vaikselt. «Ma jään väga, väga ootama.»

Ta silitas pelglikult Valja kätt ja surus siis käe kiiresti endale vastu põske. Talle näis, et käsi on jahe. Oleks tahtnud väga küsida, kas Valja hakkab tema järele igatsema, aga küsimiseks ei jätkunud julgust. Ja siis juba tormas tuppa Veerake, vuristas lausa läve peal midagi Zoja Fjodorovnast, ja Kolja lasi Valja käe märkamatult lahti.

Kell üksteist ajas ema ta otsustavalt jaama. Kolja jättis kiiruga ja kuidagi ebatõsiselt emaga hüvasti, sest tüdrukud tassisid juba ta kohvrit alla. Ja ema hakkas äkki millegipärast nutma, vaikselt, naeratades, aga tema ei märganud pisaraid ja kippus kiiremini minema.

«Kirjuta, pojake. Palun, kirjuta korralikult.»

«Hästi, emm. Nii kui kohale jõuan, kohe kirjutan.»

«Ära unusta . . .»

Kolja puudutas viimast korda ema hallisegust meelekohta, lipsas uksest välja ja kihutas trepiastmeid vahele jättes alla.

Rong väljus alles poole ühe paiku. Kolja kartis, et tüdrukud ei saa enam metrooga koju, aga veel rohkem kartis ta seda, et äkki nad tõepoolest lähevadki ära ja korrutas seepärast ühtsoodu:

«Olgu, minge ometi. Jääte veel hiljaks.»

Aga nemad ei tahtnud kuidagi ära minna. Ja kui rong vilistas ja liikuma hakkas, astus Valja äkki esimesena tema poole. Tema aga, olles seda nii oodanud, tormas niisuguse hooga vastu, et nad lõid ninad kokku ja põrkasid kohmetult teineteisest eemale. Aga Veerake karjus: «Kolka, maha jääd! . . .» ja toppis talle ema pirukatekompsu kaenlasse. Ta potsas kiiruga õe põske, haaras kompsu ja hüppas vagunitrepile. Ja vaatas kogu aeg, kuidas kaks kergetes heledates suvekleitides neiut aeglaselt kaugusesse hajuvad . . .

3.

Kolja sõitis esimest korda kodust nii kaugele. Siiani olid tema reisimised piirdunud linnaga, kus asus sõjakool, kuid isegi kaheteistkümnetunnist sõitu ei saanud kuidagi võrrelda marsruudiga, mida ta tol kuumal juunilaupäeval läbis. Ja see kõik oli nii põnev ja nii tähendusrikas, et Kolja ei saanud aknast eemale, aga kui ta jõud juba päris otsas oli ja ta pingile istus, hüüdis keegi:

«Toonekured! Vaadake, toonekured! . . .»

Kõik tormasid akende juurde, aga Kolja jäi kohmitsema ja ei näinudki toonekurgi. Muide, ta ei hakanud eriti kurvastama, sest kui toonekured olid juba välja ilmunud, siis näeb ta nad varem või hiljem tingimata ära. Ja kirjutab Moskvasse, millised nad välja näevad, need valged, valged toonekured . . .

See oli juba Negorelõi jaamast edasi, teispool endist piiri: nüüd sõitsid nad Lääne-Valgevenes. Rong peatus tihti väikestes jaamades, kus oli alati palju rahvast. Valged särgid läbisegi mustade juudi pikk-kuubedega, õlgkaabud kõvakübaratega, tumedad rätid — heledate kleitidega. Kolja käis peatuste ajal väljas, kuid vagunist kaugele ta ei läinud, endal kõrvad lukus valgevene, juudi, vene, poola, leedu, ukraina ja jumal teab mis keelte ja murrete lärmakast segapudrust.

«On ikka Paabeli segadus!» imestas naljahimuline vanemleitnant, kes samuti ülemisel asemel reisis. «Siin on õige koht kelli osta, Kolja. Poisid rääkisid, et siin on vagunitäis kelli, ja kõik puha odavad.»

Kuid ega vanemleitnantki kaugele minna söandanud: kargas korraks rahvasumma, üritas kätega vehkides midagi selgeks teha, ja kohe tagasi.

«Siin on nii mitut-setut sorti rahvast, vennas, et vaata kuidas eluga minema saad.»

«Spioonid, mis muud,» arvas Kolja.

«Kurat neid teab,» sõnas vanemleitnant apoliitiliselt ja tormas pärast lühikest hingetõmmet jälle pea ees rahvasumma. «Kellad! Tikk-takk! Moser! . . .»

Ema pirukad olid vanemleitnandi abiga ära söödud: vastutasuks söötis too Koljat nõrkemiseni ukraina koduvorstiga. Aga jutupuhumisest ei tulnud neil suurt midagi välja, kuna vanemleitnant kippus arutlema ainult ühel teemal:

«Ja kus oli alles talje, Kolja, nagu viinapits! . . .»

Kolja hakkas juba nihelema. Vanemleitnant pööritas silmi ja mõnules mälestustes. Õnneks läks ta Baranovitšis maha, hõiganud hüvastijätuks:

«Ole aga kellade peale kraps, leitnant! Kell juba ikka midagi on!»

Koos leitnandiga kadus ka koduvorst, aga ema pirukad olid juba otsas. Nagu kiuste seisis rong Baranovitšis kaua ja Kolja mõtted kiskusid toonekurgede pealt vägisi hea kõhutäie peale. Lõpuks kolistas neist mööda otsatu raske kaubarong.

«Saksamaale läheb,» ütles vanaldane kapten. «Ööd ja päevad läbi kärutame muudkui sakslastele leiba ette. Kuidas sellest tuleb aru saada?»

«Ma ei tea,» sattus Kolja segadusse. «Meil on ju Saksamaaga leping.»

«Täiesti õige,» nõustus kapten jalamaid. «Te arutlete absoluutselt õigesti, seltsimees leitnant.»

Kaubarongi sabas loksusid nemadki edasi, ja nüüd läks sõit juba kiiremini. Peatused jäid lühemaks, konduktorid soovitasid vagunitest mitte väljuda, ja tervest sõidust jäi Koljale meelde vaid üks jaam: Žabinka. Järgmine peatus oli Brestis.

Bresti jaamahoone oli puuehitis, ja sees niisugune rahvatung, et Kolja kaotas pea. Muidugi oleks kõige lihtsam olnud küsida, kuidas vajalikku väeosa üles leida, kuid arvestades salastatust usaldas Kolja ainuüksi ametiisikuid ja seisis terve tunni järjekorras, et pääseda komandandi abi jutule.

«Kindlusse,» ütles abi, heitnud pilgu komandeerimistunnistusele. «Otse mööda Kastani tänavat ja oledki kohal.»

Kolja trügis järjekorrast välja ja tundis äkitselt nii kohutavat nälga, et hakkas Kastani tänava asemel hoopis sööklat otsima. Kuid sööklaid polnud kusagil ja ta läks pärast ringitiirutamist otse jaamarestorani. Ja tahtis just sisse minna, kui uks löödi pärani lahti ja väljus jässakas leitnant:

«Täissöönud saatan, sandarmilõust, laiutab üksipäini lauas. Ja kes läheb niisuguse käest kohta küsima: välismaalane!»

«Kes?»

«Saksa sandarm, kes siis veel! Naised ja lapsed istuvad põrandal maas, aga see larbib ihuüksi laua taga õlut sisse! Tüüp!»

«Tõeline sandarm?» küsis Kolja vapustatult. «Kas võib vaadata?»

Leitnant kehitas kahtlevalt õlgu:

«Eks sa proovi. Pea kinni, kuhu sa siis kohvriga lähed?»

Kolja jättis kohvri maha, tõmbas vormipluusi sirgeks, justkui enne kindrali kabinetti minekut, ja lipsas põksuva südamega raskest uksest sisse.

Ja nägi kohe sakslast. Tõelist, elusat sakslast, sandarmimärk rinnas, munder seljas, ebaharilikult kõrged, justkui plekist saapad jalas. Ta lösutas toolis ja kopsis rahulolevalt jalaga. Laud oli õllepudeleid täis, kuid sandarm ei joonud klaasist, vaid pooleliitrisest kruusist, valades sinna terve pudeli korraga tühjaks. Punasel lõustal turritasid õllevahust märjad vuntsiharjased.

Kõigest väest silmi kõõritades defileeris Kolja neli korda sakslasest mööda. See oli täiesti ebatavaline, harukordne sündmus: kõigest sammu kaugusel istus inimene, kes oli tulnud tollest maailmast, Hitleri orjastatud Saksamaalt. Kolja oleks väga teada tahtnud, millest võib mõelda fašistlikust impeeriumist sotsialismiriiki sattunu, kuid rõhutud rahva esindaja näol polnud midagi peale nüri rahulolu iseendaga.

«Kas vaatasid isu täis?» küsis Kolja kohvrit valvanud leitnant.

«Koputab jalaga,» ütles Kolja millegipärast sosinal. «Endal plekkmärk rinnas.»

«Fašist,» ütles leitnant. «Kuule, sõber, kas sa süüa tahad? Poisid rääkisid, et siin lähedal on «Valgevene»

restoran: äkki sööme inimese moodi õhtust? Kuidas su nimi kah on?»

«Kolja.»

«Siis oleme kaimud. Olgu, anna kohver hoiule, ja läki aega surnuks lööma. Räägitakse, et seal on hiiglama maru viiulimängija, mängib «Musti silmi» nagu jumal . . .»

Nagu selgus, oli ka hoiuruumis järjekord, ja Kolja taris kohvri ühes, otsustanud restoranist kohe kindlusse minna. Leitnant Nikolai ei teadnud kindlusest midagi, kuna pidi Brestis vaid ümber istuma, kuid lohutas ikka:

«Restoranis näeme kindla peale kedagi omadest. Täna ju laupäev.»

Nad läksid mööda kitsukest jalakäijate silda üle mitme, ronge täis rööpapaari ja jõudsidki kohe linna. Silla lõpus hargnes tänav kolmeks, ja leitnandid jäid nõutult seisma.

««Valgevene» restorani ma ei tea,» ütles keegi mööduja tugeva aktsendiga ja võrdlemisi ärritatult.

Kolja teed küsida ei söandanud, ja läbirääkimisi pidas leitnant Nikolai.

«Küll te teate: see, kus see kuulus viiuldaja mängib.»

«Pan Swicki!» läks mööduja nägu naerule. «Oo, Ruvim Swicki on suur viiuldaja. Te võite teisiti arvata, aga siis te arvate valesti. Sulatõsi. Restoran on otse edasi. Styckiewiczi tänaval.»

Styckiewiczi tänav osutus Komsomoli tänavaks. Väikesed majad, peidetud tihedasse rohelusse.

«Mina jälle lõpetasin Sumski seniitkahurväe kooli,» ütles Nikolai, kui Kolja talle oma loo oli ära rääkinud. «Näed siis, kui naljakas: mõlemad värskelt lõpetanud, mõlemad Nikolaid . . .»

Äkki ta kuulatas: vaikuses kostis kauget viiulimängu. Leitnandid jäid seisma.

«Vahvalt paneb! Põrutame aga, Kolja!»

Viiulimäng kostis kahekorruselise maja avatud akendest, maja uksel oli silt «Restoran «Valgevene»». Nad läksid teisele korrusele, andsid tillukeses riidehoius peakatted ja kohvrid ära ja astusid väiksesse saali. Otse sissekäigu vastas oli puhvetilett, saali vasakus nurgas mängis väike orkester. Pikakäeline, veidralt silmi pilgutav viiuldaja oli just mängu lõpetanud, ja tungil täis saalis plaksutati talle lärmakalt.

«Meie omi on siin vähevõitu,» ütles Nikolai vaikselt.

Aplausist ja lärmist kurdid, jäid nad uksele pidama.

Saalist tuli käbedalt nende poole mustas võidunud pintsakus tüse kodanik:

«Palun panidel ohvitseridel sisse astuda. Palun siia, palun siia.»

Osavalt juhatas ta nad kokkulükatud laudade ja ülesköetud külastajate vahelt läbi. Kahhelahju taga leidus vaba laud, ja leitnandid võtsid istet, uurides võõrast seltskonda noorusliku uudishimuga.

«Miks ta meid ohvitserideks kutsub?» urises Kolja pahaselt. «Ohvitser ja veel — pan! On ikka pursuide värk . . .»

«Kutsugu või potiks, peaasi, et ahju ei topiks,» muigas leitnant Nikolai. «Siitkandi rahvas on veel tume, Kolja.»

Kuni kodanik mustas tellimust vastu võttis, kuulas Kolja hämmastunult saalisistujate juttu, üritades kas või ühtegi arusaadavat lauset tabada. Kuid siin räägiti temale tundmatuid keeli, ja see tegi ta üsnagi tusaseks. Ta tahtis seda tuska juba seltsimehega jagama hakata, kui äkki kostis selja tagant pentsik, kuid kindla peale venekeelne jutuajamine:

«Ma palun vabandust, ma palun väga vabandust, kuid ma pole suuteline ette kujutama, et sellised püksid käiksid mööda tänavaid ringi.»

«Aga tema vihub neid pükse sada viiskümmend protsenti kuus ja sai selle eest punalipu.»

Kolja pööras vaatama: naaberlauas istus kolm vanaldast meest. Üks neist püüdis Kolja pilgu kinni ja naeratas:

«Tervist, seltsimees komandör. Me arutame tootmisplaani.»

«Tervist,» ütles Kolja kohmetudes.

«Kas te tulete Venemaalt?» päris sõbralik naaber ning jätkas vastust ootamata: «Hea küll, ma saan aru, et mood. Mood on loodusõnnetus, see on luupainaja, maavärisemine, kuid kõigest hoolimata loomulik asi, eks ju? Aga õmmelda viiekümne paari heade pükste asemel sada paari viletsaid ja saada selle eest veel rändlipp — vabandage väga. Palun tõesti vabandada. Kas te olete minuga nõus, noor seltsimees komandör?»

«Jah,» ütles Kolja. «Seda et, ainult et, muidugi . . .»

«Aga öelge, palun,» päris teine, «mis teie pool sakslastest räägitakse?»

«Sakslastest? Ei midagi. Seda, et meil on Saksamaaga rahu . . .»

«Jaa,» ohati naaberlauas. «Et sakslased Varssavisse tulevad, oli igale juudile selge, kui ta just täielik idioot polnud. Aga Moskvasse nad ei jõua.»

«Muidugi mitte. Mis siin rääkida! . . .»

Naaberlauas hakati korraga kõnelema arusaamatut keelt. Kolja kuulatas viisakalt, kuid saamata mõhkugi aru, pööras ennast tagasi.

«Need oskavad vene keelt,» selgitas ta sosinal.

«Ma tellisin väikesed viinad ära,» ütles leitnant Nikolai. «Võtame kohtumise puhul, Kolja?»

Kolja tahtis öelda, et ta ei joo, aga millegipärast meenus talle üks teine kohtumine. Ja ta rääkis leitnant Nikolaile Valjast ja Veerakesest, rohkem muidugi Valjast.

«Mis sa siis arvad, äkki sõidabki,» ütles Nikolai. «Ainult, et siia on luba tarvis.»

«Küll ma küsin.»

«Lubate istuda?»

Laua juurde ilmus pikakasvuline leitnant-tankist. Surus kätt ja tutvustas ennast:

«Andrei. Tulin sõjakomissariaati reservmeeste järele, aga jäin teele toppama. Nüüd oota aga esmaspäevani . . .»

Ta rääkis veel midagi, aga pikakäeline tõstis viiuli ja väike saal jäi haudvaikseks.

Kolja ei teadnud, mida see kohmakas, pikakäeline, veidralt pilgutav inimene mängis. Ta ei mõtelnud, kas see on hea või halb, lihtsalt kuulas, tundes, kuidas klimp kurku tõuseb. Praegu polnud ta pisaraid häbenenud, aga just siis, kui need pisarad parajasti tulemas olid, pidas viiuldaja pausi, ja Kolja ainult õhkas vaikselt ja naeratas.

«Kas teile meeldib?» küsis vanamees naaberlauast vaikselt.

«Väga!»

«See on meie Ruvimike. Ruvim Swicki — temast paremat viiuldajat pole terves Bresti linnas, ega ole kunagi olnud. Kui Ruvim pulmas mängib, saab pruut kindlasti õnnelikuks. Aga kui ta mängib matustel . . .»

Kolja ei saanudki teada, mis juhtub siis, kui Swicki matustel mängib, kuna nende peale hakati sisistama. Vanamees noogutas, jäi kuulama, aga siis sosistas Koljale otse kõrva:

«Palun jätke see nimi meelde — Ruvim Swicki. Kuldsete käte, kuldse kuulmise ja kuldse hingega iseõppija Ruvim Swicki . . .»

Kolja plaksutas kaua. Lauale toodi suupistet, leitnant Nikolai valas pitsid täis, ja ütles häält tasandades:

«Muusika on hea asi. Aga sa kuula meie juttu kah.»

Kolja vaatas juurdetulnud tankistile küsivalt otsa.

«Eile öeldi lenduritele puhkused ära,» ütles Andrei vaikselt. «Ja piirivalved räägivad, et Bugi tagant kostab öiti mootorimürinat. Tankid ja veoautod.»

«Kenad jutud,» Nikolai tõstis klaasi. «Kohtumise terviseks.»

Joodi. Kolja hammustas ruttu peale ja küsis täis suuga:

«Kas on karta provokatsioone?»

«Kuu aega tagasi tuli peapiiskop sealtpoolt üle,» jätkas Andrei vaikselt. «Rääkis, et sakslased valmistuvad sõjaks.»

«Aga TASS ju teatas ametlikult . . .»

«Tasa, Kolja, tasa,» naeratas Nikolai. «TASS on Moskvas. Aga siin on Brest.»

Toodi õhtusöök ja nad asusid selle kallale, unustades TASS-i ja sakslased, riigipiiri ja peapiiskopi, keda Kolja kuidagi uskuda ei saanud, sedavõrd nagu peapiiskop on ikkagi kultuse jünger.

Pärast mängis jälle viiuldaja. Kolja jättis närimise järele, kuulas, plaksutas meeletult. Lauanaabrid kuulasid samuti, aga tohkem sosistasid kuuldustest, veidratest öistest müradest, saksa lendurite sagedastest piiririkkumistest . . .

«Aga alla tulistada ei tohi: käsk on niisugune. Tiirle justkui orav rattas . . .»

«Kuidas ikka mängib!» vaimustus Kolja.

«Jaa, mäng on kõrget klassi. Midagi küpseb, poisid. Aga pole selge, mis asi? Selles see konks ongi.»

«Pole midagi, küll tuleb ka vastus,» muigas Nikolai ja tõstis pitsi. «Selle terviseks, et igale küsimusele kord vastus tuleks, seltsimehed leitnandid! . . .»

Pimenes, saalis süüdati tuled. Vool tuikas, pirnid vilkusid nõrgalt ja varjud heitlesid seintel. Leitnandid olid kõik tellitud söögid ära söönud ja Nikolai õiendas nüüd ohtuülikonnas kodanikuga arvet:

«Poisid, täna teen mina välja.»

«Ja sihid kindluse poole?» küsis Andrei. «Ma ei soovita, Kolja, pikk tee ja pime aeg. Lähme parem sõjakomissariaati: magad seal öö ära.»

«Miks siis kohe sõjakomissariaati?» ütles leitnant Nikolai. «Läki jaama, Kolja.»

«Ei, ei. Ma pean tänase kuupäeva sees väeossa jõudma.»

«Asjata, leitnant,» ohkas Andrei. «Kohvriga, öösel, läbi kogu linna . . .»

«Mul on relv,» ütles Kolja.

Ilmselt oleksid nad ta oma nõusse saanud: relvast hoolimata hakkas Kolja isegi kõhklema. Oleksid nõusse saanud, ja siis oleks Kolja ööbinud raudteejaamas või sõjakomissariaadis, aga äkki tuli nende juurde vana mees kõrvallauast:

«Tuhat vabandust, seltsimehed punased komandörid, tuhat vabandust. Sellele noormehele meeldis väga meie Ruvim Swicki. Ruvim einestab praegu, aga mul oli temaga jutuajamine, ja ta ütles, et tahab eraldi teile mängida, seltsimees noor komandör.»

Ja Kolja ei läinud kuhugi. Kolja jäi ootama, millal viiuldaja eraldi tema jaoks mängib. Aga leitnandid läksid ära, kuna neil olid veel öömajaasjad korda ajada. Nad surusid tal tugevasti kätt, naeratasid hüvastijätuks ja läksid õhe: Andrei — Dzeržinski tänava sõjakomissariaati, aga leitnant Nikolai — inimestest täistuubitud Bresti raudteejaama. Läksid kõige lühemasse õhe justkui igavikku.

Restoranis jäi rahvast järjest vähemaks, pärani akendest voogas sisse tuhket, tuulevaikset õhtuhõngu: ühekorruseline Brest seadis ennast unele. Sirged rööbitised tänavad jäid tühjaks, sirelite ja jasmiinide varjus kustusid elamute tuled ja ainult üksikud voorimehed kolistasid kaikuval tänavasillutisel. Vaikne linn vajus tasahilju vaiksesse öösse — aasta kõige vaiksemasse ja kõige lühemasse . . .

Koljal käis pea natuke ringi, ja kõik ümbruses näis talle imekaunis: nii raugev restoranikära, akendest sissehiiliv lämbe sumu, salapärane linn nende akende taga, ja see, et ta pidi ootama kohmakat viiuldajat, kes kavatses mängida eraldi temale, leitnant Plužnikovile. Tõsi küll, üks asjaolu tegi Kolja pisut rahutuks: ta ei osanud kuidagi ära arvata, kas selle eest, et moosekant talle mängib, peaks ka raha maksma, aga otsustas pärast järelemõtlemist, et heade asjade eest rahaga ei tasuta.

«Tervist, seltsimees komandör.»

Viiuldaja oli vaikselt laua juurde tulnud, ja Kolja hüppas püsti, kohmetudes ja pomisedes midagi sobimatut.

«Isaak ütles, et te tulete Venemaalt ja et teile meeldis minu viiul.»

Pikakäeline hoidis käes poognat ja viiulit ja pilgutas veidralt silma. Tähelepanelikumal vaatlemisel sai Kolja pilgutamise põhjusest aru: Swicki vasak silm oli kaetud valkja kaega.

«Ma tean, mis vene komandöridele meeldib.» Viiuldaja surus pilli kindlalt oma terava lõuaga vastu õlga ja tõstis poogna.

Ja viiul hakkas laulma ja kaeblema, saal aga vaikis jälle kui haud, kartes mõne ettevaatamatu häälitsusega solvata kohmakat silmakaega viiuldajat. Aga Kolja seisis siinsamas kõrval, vaatas, kuidas peened sõrmed krihvil väreletavad, ja oleks jälle nutnud, ega suutnud seegi kord, sest Swicki ei andnud ta pisaraile voli. Ja Kolja üksnes ohkas ettevaatlikult ja naeratas.

Swicki mängis «Musti silmi» ja «Tõmmusid silmi», ja veel kahi meloodiat, mida Kolja esimest korda kuulis. Viimane oli eriti ahvardav ja pidulik.

«Mendelssohn,» ütles Swicki. «Te oskate hästi kuulata. Aitäh.»

«Mul ei ole sõnu . . .»

«Kom nacka.* Ega te kindlusse ei lähe?»

«Jah,» tunnistas Kolja takerdudes. «Kastani tänavale . . .»

«Tuleb trõska võtta.» Swicki naeratas: «Teie keeles — voorimees. Kui soovite, ma võin teid saata: minu vennatütar sõidab samuti kindlusesse.»

Swicki pani viiuli vutlarisse, Kolja võttis tühjast riietehoiust kohvri, ja nad läksid välja. Tänavatel polnud kedagi.

«Palun vasakule,» ütles Swicki, kui nad nurga peale olid jõudnud. «Mirrake — see on minu vennatütar, töötab juba terve aasta komandöride sööklas kokana. Tal on annet, tõelist annet. Temast saab oivaline perenaine, selleat meie Mirrakesest . . .»

Äkki valgus kadus: kustusid harvad tänavalaternad, tuled akendes ja raudteejaama kuma. Terve linn vajus pimedusse.

«Väga imelik,» ütles Swicki. «Mis meie kellad siis näitavad? Paistab, et kaksteist?»

«Äkki on avarii?»

«Väga imelik,» kordas Swicki. «Teate mis, ma ütlen teile otse välja: nii pea kui idapoolsed siia tulid . . . See

* Palun, võtke heaks — välgevene k.

tähendab, nõukogud, teie omad. Jaa, teie tulekust peale oleme võõrdunud pimedusest. Oleme võõrdunud pimedusest. Oleme võõrdunud pimedusest ja töötusest samuti. See on üllatav, et meie linnas ei ole enam töötuid, aga neid pole tõesti! Ja inimesed hakkasid pulmapidusid pidama, ja kõigile läks äkki Ruvim Swickit tarvis! . . .» Ta naeris vaikselt. «Imetore, kui moosekantidel on palju tööd, muidugi kui nad just matustel ei pea mängima. Aga moosekante tuleb meil nüüd piisavalt, sest Brestis avati nii muusikakool kui muusikakeskkool. Ja see on väga ja vägagi õigesti tehtud. Räägitakse, et meie, juudid, oleme musikaalne rahvus; paratamatult muutud musikaalseks, kui oled sadu aastaid kuulatanud, missugusel tänaval sõdurisaapad kolistavad ja ega see äkki pole teie tütar, kes kõrvaltänavas appi hüüab. Ei, ei, ma ei taha jumalat välja vihastada: näib, et meil on vedanud. Näib, et ilm kipub vägisi selgeks minema, juudid hakkasid ennast äkki inimestena tundma. Ah, kui imetore see on: tunda ennast inimesena! Aga juutide seljad ei taha ennast kuidagi sirgu ajada, ja juutide silmad ei taha kuidagi naerda — see on kohutav! Kohutav, kui väikesed lapsed sünnivad kurbade silmadega. Mäletate, ma mängisin teile Mendelssohni? Ta räägib just sellest: lapsesilmadest, mis on alati kurbust täis. Seda pole võimalik sõnadega selgeks teha, seda oskab ainult viiul öelda . . .»

Tänavalaternad lahvatasid valgeks, jälle paistis jaamahoone kuma, üksikutes majades süttisid tuled.

«Ilmselt oli avarii,» ütles Kolja. «Ja nüüd parandati viga ära.»

«Ja ongi pan Hłuzniak. Tere õhtust, pan Hłuzniak! Kuidas teenistus on?»

«Mis teenistust saab olla Bresti linnas, pan Swicki? Selles linnas hoiavad kõik oma tervist ja käivad ainult jalgsi . . .»

Mehed hakkasid rääkima tundmatus keeles, aga Kolja leidis end äkki voorimehetroska kõrvalt. Sees istus keegi, kuid kauge laterna valgus ähmastas kujutist sedavõrd, et Kolja ei saanud aru, kes see võiks olla.

«Mirra, lapsuke, saa seltsimees komandöriga tuttavaks.»

Ähmane kuju troskas liigutas end kohmakalt. Kolja noogutas kähku ja esitles ennast:

«Leitnant Plužnikov. Nikolai.»

«Seltsimees komandör on esimest korda meie linnas. Ole nüüd lahke perenaine, neiuke, ja näita külalisele ühtteist.»

«Küll me näitame,» ütles voorimees. «Täna on kena öö ja meil pole kuhugi kiiret. Ilusaid unenägusid teile, pan Swicki.»

«Head teed, pan Hłuzniak.» Swicki sirutas Koljale oma pikasõrmelise sitke käe: «Nägemist, seltsimees komandör. Me kohtume teiega veel kindlasti, eks?»

«Kindlasti, seltsimees Swicki. Aitäh teile.»

«Коли ласка. Mirrake, lapsuke, tule homme meie juurest läbi.»

«Hästi,» hääl oli kartlik ja ebalev.

Voorimees pani kohvri troskasse ja ronis pukki. Kolja noogutas veel kord Swickile ja astus vankritrepile: tütarlaps oli ennast päriselt nurka surunud. Kolja istus, vajudes istmepolstrisse, ja troska hakkas kivisillutisel kõikudes liikuma. Kolja tahtis viiuldajale järele lehvitada, kuid laterna oli madal, troskaservad kõrged, ja silmapiiri kattis voorimehe lai selg.

«Kuhu me läheme?» küsis äkki neiu nurgast vaikselt.

«Kas sind ei palutud külalisele midagi näidata?» küsis troskamees ringi pööramata. «Noh, aga mida võiks näidata külalisele meie, vabandage väga, Brest-Litovski linnas? Kindlust? Aga sinna ta ju sõidabki. Kanalit? Ju ta näeb seda homme päevavalges. Aga mida on veel Brest-Litovski linnas?»

«See on vist väga vana linn?» küsis Kolja võimalikult mõjusa häälega.

«Noh, kui otsustada juutide arvu järgi, siis on ta lausa Jeruusalemmaga ühevanune (nurgas piiksatati arglikult naerda). Näed, Mirrakesel on hea tuju, ja ta naerab. Aga kui minul on hea tuju, siis ma lihtsalt jätan millegipärast nutmise katki. Võib-olla ei jagunegi inimesed venelasteks, juutideks, poolakateks ja sakslasteks, vaid nendeks, kellel on väga hea tuju või lihtsalt hea tuju või mitte eriti hea tuju, ah? Mis te selle kohta arvate, pan ohvitser?»

Kolja tahtis öelda, et esiteks pole ta mingi pan, ja teiseks mitte mingi ohvitser, vaid Punaarmee komandör, aga ei jõudnud, kuna troska jäi äkitselt seisma.

«Kui linnas midagi näidata pole, mida siis näidatakse?» küsis voorimees pukist alla ronides. «Siis näidatakse külalisele mingisugust posti ja öeldakse juurde, et see post on väga kuulus. Mirrake, näitagi siis see post külalisele ära.»

«Oi!» ohati nurgas vaevukuuldavalt. «Mina? . . . Aga võib-olla hoopis teie, onu Mihass?»

«Mul muud mured,» läks voorimees hobuse juurde. «Noh, vanamutike, sõrgime tänase öö ära ja homme puhkame kenasti.»

Tütarlaps tõusis püsti, tegi saamatult sammu trepi poole; troska lõi kõikuma, kuid Kolja jõudis Mirrat käest toetada.

«Tänan.» Mirra pea langes veel madalamale. «Lähme.»

Millestki aru saamata ronis ta järele. Tänavarist oli tühi ja kõle. Kolja patsutas igaks juhuks püstolitaskut ja vaatas tagasi tütarlapse poole; too kõndis silmatorkavalt longates tarani, mis jooksis kõnniteega rööbiti.

«Siin see on,» ütles Mirra.

Kolja tuli lähemale: tara ääres seisis masajas kivitulp.

«Mis see on?»

«Ma ei tea,» ta rääkis aktsendiga ja häbenedes. «Siin on kirjutatud midagi kindluse piirist. Aga praegu on pime.»

«Jah, praegu on pime.»

Kohmetusest liialdatud tähelepanuga uurisid nad põhjalikult seda igati argist kivikamakat. Kolja katsus isegi käega ja ütles lugupidavalt:

«Vana.»

Nad jäid jälle vait. Ja ohkasid mõlemad kergendatult, kui voorimees kutsus:

«Palun, pan ohvitser!»

Neiu kõndis longates troska poole. Kolja hoidus tahapoole, kuid taipas astme juures siiski kätt anda. Voorimees istus juba pukis.

«Nüüd sõidame kindlusse, pan ohvitser?»

«Pole ma mingi pan!» paiskas Kolja vihaselt, patsatades lömmiistutud vedrudele. «Ma olen seltsimees, kas te saate aru? Seltsimees leitnant, ja üldsegi mitte pan. Nii on lood.»

«Ei olegi pan?» Voorimees sikutas ohje, mutsutas suud, ja hobu sörkis kiirustamata mööda kiviteed. «Kui te juba taga istute ja võite mind iga hetk selga koksata, siis olete teie loomulikult pan. Vaata, mina istun hobusest tagapool, ja tema jaoks olen mina pan, seepärast et mina võin talle üle turja nähvata. Ja niimoodi on kogu maailm seatud: muudkui üks pan teise pani taga.»

Nüüd sõitsid nad mööda konarlikku kiviteed, kaarik viskles küljelt küljele, ja oli võimatu vaielda. Kolja loksus sissevajunud istmel, hoidis jalgadega kohvrit kinni ja püüdis kõigest väest oma nurgas püsida.

«Kastani tänav,» ütles neiu. Teda pildus samamoodi, kuid ta sai sellest kergemini jagu. «Juba on lähedal.»

Raudtee ülesõidukoha taga läks tänav laiemaks, maju jäi harvemaks, ja laternaid polnud siin üldse. Tõsi küll, öö oli valge ja tuttaval teel sörkis hobu tiidsalt edasi.

Kolja ootas läbematult midagi kremlitaolist. Kuid ees mustendas midagi vormitut ja voorimees peatas hobuse.

«Kohal, pan ohvitser.»

Kuniks tütarlaps kaarikust välja ronis, toppis Kolja voorimehele kramplikult viierublast pihku.

«Te olete väga rikas, pan ohvitser? Võib-olla on teil mõis või trükite köögis rahatähti?»

«Miks siis niimoodi?»

«Päeviti võtan ma selle otsa eest nelikümmend kopikat. Aga öösel — ja liiati veel teie käst — võtan ma rubla. Andke siis mulle see rubla kätte ja olge terve.»

Mirrake ootas eemal, millal ta makstud saab. Segaduses peitis Kolja viiese taskusse, otsis kaua rublast, pomisedes ise:

«Muidugi, muidugi. Jah. Vabandage, otsekohe.»

Lõpuks oli rubla käes. Kolja tänas veel kord troskameest, võttis kohvri ja läks tütarlapse juurde:

«Kuhu siin minna tuleb?»

«Kontrollpunkt on siin,» näitas too teeäärsele putkale. «Dokumendid tuleb ette näidata.»

«Kas see on siis juba kindlus?»

«Jaa. Jõuame üle ringkanali silla, ja ongi Põhjaväravad.»

«Kindlus!» Kolja puhkes vaikselt naerma. «Mina mõtlesin ikka, et müürid ja tornid. Ah sihukesama ongi see Bresti kindlus . . .»

4.

Kontrollpunktis peeti Kolja kinni: vahisõdur ei tahtnud teda komandeerimistunnistuse põhjal sisse lasta! Aga tütarlaps lasti, ja seepärast oli Kolja eriti pealetungiv:

«Kutsuge korrapidaja.»

«Ta ju magab, seltsimees leitnant.»

«Ma ütlesin, kutsuge korrapidaja!»

Lõpuks ilmus välja unine seersant. Luges kaua Kolja dokumente ja haigutas kas lõuaiuud paigast:

«Olete tsipa hiljaks jäänud, seltsimees leitnant.»

«Oli asjaajamist,» seletas Kolja ähmaselt.

«Te peate ju saarele minema . . .»

«Ma saadan,» ütles tütarlaps vaikselt.

«Aga kes see mina on?» lasi seersant niisama, poosetamise mõttes, taskulambist valguse peale. «Sina, Mirrake? Lähed valvekorda pidama?»

«Jah.»

«Noh, sina oled mede mees. Juhata otse 333. polgu kasarmutesse: seal on komandeeritute toad.»

«Ma pean oma polku minema,» ütles Kolja soliidselt.

«Eks te hommikul jaga maid,» haigutas seersant. «Hommik on õhtust targem . . .»

Läbi pikkade ja kitsaste võlvitud väravate jõudsid nad kindlusse: esimese, välimise rinnatise taha, mis oli piiratud kanalite ja järskude, juba tihedasti võssakasvanud vallidega. Oli vaikne, ainult kusagil, nagu maa all, jorutas tuhmilt unine bassihääl ja hobused korskasid koduselt. Hämaruses oli näha veokeid, telke, autosid, pressitud heina pakke. Paremal paistis uduselt polgu miinipildujate patarei.

«Vaikne,» ütles Kolja sosinal. «Ja ei ühtegi hinge . . .»

«Ööaeg ju.» Mirra näis naeratavat. «Ja see ka, et peaaegu kõik on juba õppustele sõitnud. Näete neid tulukesi? See on juhtiva koosseisu maja. Mulle lubati seal tuba anda, muidu on linnast liiga kauge käia.»

Ta vedas natuke jalga järele, kuid üritas käia kergel sammul ja mitte maha jääda. Kolja oli ametis magava kindluse uurimisega ja tõttas alatasa ette, tütarlaps hingeldas raskelt, püüdes ta kannul püsida. Nüüd võttis Kolja järsult kiirust maha ja, et pääseda ebameeldivast teemast, ilmutas soliidset huvi:

«Kuidas siin muidu elamisega ka on? Ega te ei tea, kas komandöridele pind antakse?»

«Paljud üürivad toa.»

«Kas see on raske?»

«Ei.» Ta vaatas Koljale kõrvalt otsa. «Kas teil on perekond?»

«Ei, ei.» Kolja vaikis hetke. «Teate, lihtsalt töö jaoks . . .»

«Ma võin teile linnas toa otsida.»

«Aitäh. Ega sellega nii kiiret ole . . .»

Tütarlaps jäi seisma, tõmbas põõsast oksa enda poole:

«Sirel. Juba ära õitsenud, aga ikkagi lõhnab.»

Kolja pani kohvri maha, pistis püüdlikult nina tolmunud lehtedesse. Kuid nende lõhnas polnud midagi erilist, ja ta ütles diplomaatiliselt:

«Rohelust on siin palju.»

«Väga. Sirel, jasmiin, akaatsia . . .»

Ilmselt polnud Mirral tahtmist kiirustada, ja Kolja taipas, et tal on raske käia, et ta on väsinud ja puhkab praegu. Oli väga vaikne ja väga soe, ja pea käis natuke ringi, ja ta mõtles mõnuga, et praegu pole temalgi veel kuhugi kiiret, kuna ta nimigi pole veel kusagil kirjas.

«Aga mis Moskvas sõjast kuulda on?» küsis tütarlaps häält madaldades.

«Sõjast? Missugusest sõjast?»

«Meil räägivad kõik, et varsti algab sõda. Kohe õige varsti,» jätkas tütarlaps tõsiselt. «Inimesed ostavad soola kokku, ja tikke ja üldse igasugust kraami, poed on peaaegu tühjad. Aga läänepoolsed . . . Noh, need, kes Läänest üle tulid, kes sakslaste eest ära jooksid . . . Nemad räägivad, et kolmekümne üheksandal oli samamoodi.»

«Kuidas samamoodi?»

«Sool ja tikud kadusid ära.»

«Mis jama see on!» ütles Kolja pahaselt. «Öelge ometi, palun, mis puutub siia sool? Mis sel kõigel soolaga pistmist on?»

«Ma ei tea. Ainult et ilma soolata suppi valmis ei keeda.»

«Suppi!» ütles ta põlglikult. «Las sakslased varuvad soola oma suppide jaoks. Aga meie . . . Meie lööme vaenlast ta oma territooriumil.»

«Aga kas vaenlane teab seda?»

«Küll ta teada saab!» Koljale ei meeldinud tema iroonia: siinsed inimesed äratasid temas kahtlust. «Tahate, ma ütlen, kuidas seda kutsutakse? Provokatsiooniliseks jutuks, niimoodi.»

«Jumaluke,» ohkas tütarlaps. «Kutsutagu kuidas tahes, peaasi et sõda ei tuleks.»

«Ärge kartke. Esiteks, meil on Saksamaaga sõlmitud mittekallaletungipakt. Aga teiseks — te alahindate ilmselt meie võimsust. Teate, missugune tehnika meil käes on? Muidugi ei tohi ma sõjasaladusi välja rääkida, kuid mulle näib, et teil on luba salastatud tööd teha . . .»

«Mul on luba suppi keeta.»

«See pole oluline,» ütles Kolja mõjukalt. «Tähtis on see, et te olete lubatud meie vägede paiknemiskohta. Ja ilmselt olete te ise meie tanke näinud . . .»

«Aga siin polegi mingeid tanke. Ainult paar soomusautot, ja kõik.»

«Miks te ometi peate seda mulle rääkima?» Kolja krimpsutas nägu. «Te ju ei tunne mind ja annate ikkagi edasi täiesti salajasi andmeid . . .»

«Neid andmeid teab ju terve linn.»

«Ja väga kahju!»

«Ja sakslased samuti.»

«Aga miks te arvate, et nemad teavad?»

«Lihtsalt niisama! . . .» lõi ta käega. «Teile meeldib teisi lollideks pidada? Pidage siis oma lõbuks edasi. Kui te aga üksainus kordki mõtlete, et piiri taga pole ka just päris lollid, siis oleks teil targem kohe poodi joosta ja osta terve palga eest tikke . . .»

«Noh, teate . . .»

Kolja ei tahtnud seda ohtlikku juttu jätkata. Ta vaatas hajevil pilgul ringi, üritas haigutada, päris ükskõikselt:

«Mis maja see on?»

«Sanitaarosakond. Kui te olete nüüd puhanud . . .»

«Mina?!» ta läks nördimusest üleni kuumaks.

«Ma ju nägin, et te jõuate vaevu-vaevu oma vara tassida.»

«Noh, teate,» ütles Kolja veel üks kord rõhuga ja krapsas kohvri pihku. «Kuhu tuleb minna?»

«Pange dokumendid valmis: enne silda on veel üks kontrollpunkt.»

Nad kõndisid vaikides edasi. Võsa läks tihedamaks: valgeks lubjatud telliskividest kõnniteeserv helendas pimeduses. Kusagilt tuli rõsket õhku. Kolja sai aru, et nad lähenevad jõele, kuid mõtles sellest kuidagi möödaminnes, olles vallatud hoopis teistsugustest mõtetest.

Lombaka informeeritus ei meeldinud talle sugugi. Tüdruk oli tähelepanelik, mitte rumal, terava keelega: selle võis veel ära kannatada. Kuid tema teadmised kindluses leiduvate soomustankiväeosade kohta, vägede ümberpaigutamise kohta laagris ja isegi see, mida ta kõneles tikkudest ja soolast, ei saanud olla juhuslikud. Mida rohkem Kolja sellest mõtles, seda enam ta veendus, et nii tüdrukuga kohtumine kui sõit mööda linna ja pikad peibutavad jutuajamised — see kõik ei ole juhuslik. Talle meenus restoranitulek, kentsakas pükstejutt naaberlauas, Swicki, kes oli eraldi temale mänginud, ja ta taipas õudusega, et teda oli jälgitud, spetsiaalselt nende leitnandikolmikust eraldatud. Lõigati teistest ära, räägiti surnuks, mängiti viiuliga valvsus maha, torgati mingi plika ette, ja nüüd . . . Nüüd kõnnib tema plika sabas nagu oinas, ei tea kuhu. Aga ümberringi on pilkane pimedus ja vaikus ja võsa, ja äkki polegi see üldse Bresti kindlus, seda enam et mingeid torne ega müüre ta ei olnud näinud.

Palehigis juureldes selle avastuseni jõudnud, väristas Kolja närviliselt õlgu, ja portupee kriuksatas kohe valmalt vastu. Ja see vaikne kägin, mida ainult Kolja ise kuulda võis, rahustas teda natuke. Siiski võttis ta kohvri igaks juhuks vasakusse kätte, paremaga nööpis tasahilju kabuuriklapi lahti.

«Mis siis ikka, las viivad,» mõtes ta kibeda uhkustundega. «Tuleb ainult oma elu eest kallimat hinda nõuda . . .»

«Seis! Luba!»

«Läks lahti . . .» mõtles Kolja, pillates kohvri võimsa mürtsatusega maha.

«Tere õhtust, see olen mina, Mirra. Ja leitnant on koos minuga. Ta on võõras: kas teile eelmisest kontrollpunktist ei helistatud?»

«Dokumendid, seltsimees leitnant.»

Koljale langes nõrk valgusvihk. Kolja kattis vasaku käega silmad, kummardus, ja parem käsi libises iseeneselt kabuufile . . .

«Pikali!» lõuati kontrollpunktist. «Pikali, tulistan! Korrapidaja, minu juurde! Seersant! Häire! . . .»

Kontrollpunkti tunnimees röökis, vilistas, lõgistas püssilukku. Juba jooksis keegi mürinal mööda silda, ja Kolja viskus igaks juhuks ninuli teetolmu, nagu kästud.

«Ta on ju oma! Oma!» karjus Mirrake.

«Ta krabab nagaani, seltsimees seersant. Mina hõikasin teda ja tema kohe krabama!»

«Lase õige valgust.» Valguskimp libises üle kõhuli lamava Kolja, ja teine hääl, seersandi oma, kamandas:

«Püsti! Relv ära anda! . . .»

«Ma olen oma!» karjus Kolja jalule tõustes. «Olen leitnant, selge? Saabusin teenistuspaika. Siin on dokumendid, siin komandeering.»

«Aga misasja sa nagaanist kahmasid, kui sa oma oled?»

«Ma ju sügasin ennast!» karjus Kolja. «Sügasin, ongi kõik. Aga see karjub «pikali».»

«Ta tegi õigesti, seltsimees leitnant,» ütles seersant, Kolja dokumente uurides. «Nädal tagasi pussitati surnuaia juures tunnimees ära: siinkandis on asi nii kaugel.»

«Tean isegi,» ühmas Kolja tigedalt. «Aga miks siis kohe niimoodi? Mis asja, kas ennast sügada ka enam ei või? . . .»

Mirrake oli esimene, kes vastu ei pidanud. Ta kükitas maha, lõi käsi kokku, piiksus, pühkis pisaraid. Tema järel puhkes laginal bassihäälselt naerma seersant, vahisõdur luksus, ja Kolja ise naeris ka, sest kõik oli väga rumalasti ja väga naljakalt välja kukkunud.

«Ma ju sügasin ennast! Ainult sügasin! . . .»

Läikimaviksitud saapad, trammiveetud püksid, triigitud mundripluus — kõik oli imepeent teetolmu täis. Tolmu oli isegi ninas ja Kolja ümaratel põskedel, kuna ta oli neid kordamööda vastu maad surunud.

«Ärge kloppige!» hüüdis tütarlaps, kui isu täis naernud Kolja üritas vormipluusi puhastada. «Taote ainult tolmu sisse. Tuleb harjata.»

«Kust ma seda harja öösel võtan?»

«Küll me leiame!» ütles Mirrake lõbusalt. «Noh, kas me tohime minna?»

«Minge aga,» ütles seersant. «Sa puhasta ta tõesti ära, Mirrake, muidu kukuvad kasarmus poisid naerust pikali.»

«Saab tehtud,» ütles Mirra. «Aga mis täna kinos oli?»

«Piirivalvuritel oli «Viimne öö», aga polgus jooksis «Valeri Tškalov».»

«Maailmatuma vägev film! . . .» ütles vahisõdur. «Seal paneb Tškalov lennukiga silla alt läbi — siuhti, ja korras!»

«Kahju, et ma ei näinud. Olgu, head valvamist.»

Kolja tõstis kohvri, noogutas lõbusatele tunnimeestele ja astus tütarlapse kannul sillale.

«Kas see on Bug?»

«Ei, see on Muhhavets.»

«Ahah . . .»

Nad läksid üle silla, möödusid kolme võlviga väravatest ja liikusid paremale, piki madala kahekorruselise hoone seinaäärt.

«Ringkasarm,» ütles Mirra.

Pärani akendest kostis sadade inimeste unehingamist. Kasarmutes, paksude kiviseinte taga põles öövalgustus ja Kolja nägi topeltnarisid, magavaid sõdureid, korralikult kokkupandud riideid ja rohmakaid, rangelt ritta seatud saapaid.

«Siin kusagil magab siis ka minu rood,» mõtles ta. «Ja varsti hakkan ma öösiti siin kontrollimas käima . . .»

Siin-seal langes elektrilambi valgussõõr raamatute kohale kummardunud päevnike pöetud peadele, püssipüramiididele või piimahabemest leitnandile, kes oli nõuks võtnud koiduni «ÜK(b)P ajaloo lühikursuse» neljanda ränkraske peatüki kallal vaeva näha.

«Ka mina hakkan samamoodi istuma,» mõtles Kolja. «Õppusteks valmistuma, kirju kirjutama . . .»

«Mis polk see on?» küsis ta.

«Jumal küll, kuhu ma teid vean?» naeris tütarlaps äkki vaikselt. «Ümberpöörd! Minu järel sammu marss, seltsimees leitnant!»

Kolja tammus paigal, taipamata, kas see on nali või kamandatakse tõsimeeli.

«Miks?»

«Teid tuleb enne puhtaks teha, tolm välja lüüa ja üle kloppida.»

Pärast vahejuhtumit sillaeelses kontrollpunktis oli Mirra lõplikult lakanud häbenemast ja tõstis juba häält. Muuseas, Kolja ei solvunud, sest arvas, et kui asi on naljakas, siis peab ka naerma.

«Aga kus te mind kloppida kavatsete?»

«Tulge minu järel, seltsimees leitnant.»

Nad keerasid ringkasarmu kõrvalt ära. Paremal paistis kirik, selle taga veel mingid hooned; kusagil heietasid sõdurid vaikselt juttu, kusagil päris kõrval puristasid ja ohkasid hobused. Lõhnas teravalt bensiini, heina ja hobusehigi järele ja Kolja tuju tõusis, olles kord ometi tõeliselt sõjaväelised lõhnad ära tundnud.

«Kas lähme sööklasse?» päris ta võimalikult sõltumatult, meenutades, et tütarlaps on spetsialiseerunud supialale.

«Kes siis niisugust tolmutonti sööklasse laseb?» küsis Mirra lõbusalt vastu. «Ei, kõigepealt lähme lattu, ja tädi Hristja klopib teid tolmust puhtaks. Ja pärast pakub võibolla teed ka.»

«Aitäh, aga see jääb ära,» ütles Kolja soliidselt. «Ma pean polgukorrapidaja juurde jõudma: ma pean tingimata tänase kuupäevaga kohal olema.»

«Ja jõuategi tänasega: laupäev lõppes juba kaks tundi tagasi.»

«See pole tähtis. Tähtis on enne hommikut jõuda, selge? Igasugune päev algab hommikul.»

«Minul küll mitte. Ettevaatust, trepp. Ja kummarduge, palun.»

Ta läks tütarlapse kannul mööda järsku ja kitsast treppi kuhugi maa alla. Mirra avas raske ukse, mille taga valgustas treppi tuhm elektrilamp, ja Kolja uuris imestunult madalat võlvitud lage, telliskiviseinu ja rohmakaid trepiastmeid.

«Maa-alune käik?»

«Ladu.» Mirra lõi veel ühe ukse lahti ja hüüdis: «Tere, tädi Hristja! Ma tõin teile külalise! . . .»

Ja astus ise kõrvale, lastes Koljal ette minna. Aga Kolja tammus paigal ja küsis kõhklevalt:

«Kas siia või?»

«Ikka siia. Ärge ometi kartke!»

«Ma ei kardagi,» ütles Kolja tõsiselt

Ta astus avarasse halvasti valgustatud ruumi, mida ülevalt rõhus raske võlvjas lagi. Kolmest nõrgukesest pirnist oli kelder vaevalt hämar ja Kolja nägi vaid kõige lähemat seina, kus päris lae all paistsid kitsad laskeavade moodi õhuaugud. Ses hauakambris oli küll jahe, kuid mitte rõske: telliskivipõrandat kattis laiguti peen jõeliiv.

«Siin me olemegi, tädi Hristja!» ütles Mirra täiel häälel, tõmmates ukse kinni. «Tervist, Anna Petrovna! Tervist, Stepan Matvejevitš! Tervist, siit-inimesed!»

Ta hääl tõusis kaikuvalt kasemati võlvide alla ja ei kustunud, vaid oleks nagu üles sulanud.

«Tervist,» ütles Kolja.

Kui silmad poolhämarusega veidi harjusid, nägi ta kaht naist — üht paksu ja teist pisut sihvakamat — ning vanema aukraadis vuntsidega meest, kes kükitas raudahju ees.

«Aa, sädistaja saabus,» muigas vunts.

Naised istusid suure laua taga, mis oli üleni kotte, pakke, konservikarpe ja teepakke täis. Nad pusisid midagi oma paberites ja ei teinud nende ilmumisest väljagi. Ka vanem ei võtnud valveseisakut, nagu auastmelt kõrgema isiku tuleku puhul ette on nähtud, vaid õiendas ahjuga rahumeeli edasi, toppides kastitükke ahjusuust sisse. Ahju peal seisis tohutu suur plekist teekann

«Tere, tere!» Mirra kaisutas naisi ja musitas järgemööda üle. «Kas olete kõik kätte saanud?»

«Mis ajaks ma sul kohale tulla käskisin?» päris paks naine karmilt. «Ma käskisin sul kell kaheksa siin olla, aga sina ilmud kohale hommikuks ja ei saa üldse magada.»

«Ai, tädi Hristja, ärge riielge. Küll ma jõuan magada.»

«Kus sa selle komandöri õnge võtsid?» sai noorem, keda kutsuti Anna Petrovnaks, tunnustavalt vahele pista. «Mis polgu mehi olete, seltsimees leitnant?»

«Mu nime pole veel kirjas,» ütles Kolja soliidselt. «Äsja saabusin . . .»

«Ja juba jõudis ennast ära määrida,» kuulutas tüdruk rõõmsalt. «Kukkus sileda maa peal pikali.»

«Juhtub,» ütles vanem heatahtlikult.

Ta tõmbas tikku, ja ahjus pistis leek vuhisema.

«Kui saaks harja,» ohkas Kolja.

«Oled sina ennast alles ära püherdanud,» torises tädi Hristja. «See meie tolm lausa sööbib sisse.»

«Päästa ta ära, Mirrake,» naeratas Anna Petrovna. «Ju ta ikka sinu pärast seal sileda maa peal maha kukkus.»

Siin olid koos omainimesed ja seepärast räägiti vabalt, kartmata vestluskaaslasele liiga teha. Kolja tundis selle kohe ära, aga praegu oli ta veel häbelik ja vait. Mirra otsis selle ajaga riideharja välja, pesi nurgas rippuva pesunõu all ära ja ütles päris täiskasvanu kombel:

«Lähme siis juba teeme korda. ei tea kelle õnnetus teie küll olete.»

«Ma ise!» ütles Kolja tõtlikult. «Kas kuulete, ma ise?»

Aga vasakut jalga lonkav tütarlaps kõndis temast välja tegemata ukse poole, Kolja ohkas tahtmatult, ja lontis talle järele.

«Näh, kus on alles käpa peale pannud!» märkis vanem Stepan Matvejevitš mõnuga. «Õigus, sädistaja: ega meiesugusega teisiti hakkama ei saa.»

Vaatamata Kolja protestidele harjas Mirra ta energiliselt puhtaks, kamandades kuivalt: «Käed!», «Pöörake ennast!», «Ärge tiirutage!» Kolja vaidles esiotsa vastu, aga jäi siis vait, saades aru, et vastuhakk on mõttetu. Ta tõstis taltunult käsi, tiirles või, vastupidi, ei tiirelnud, varjates tigedalt oma ärritust. Ei, ta polnud mitte sellepärast tüdrukule pahane, et too praegu teda mõnuga oma tahtmist mööda ringi keerutas. Kuid tüdruku häälest läbikostvad toonid, milles ilmselt kõlas soosing, viis ta endast välja. Vähe sellest, et ta oli tüdrukust oma kolm aastat vanem, ta oli ka komandör, terve roodutäie inimsaatuste täieõiguslik ainuvalitseja, aga tüdruk käitus nii, nagu oleks komandör hoopis tema, ja Kolja oli väga solvunud.

«Ja ärge hingake sisse! Ma klopin teist ju tolmu välja, aga teie hingate sisse. See on kahjulik.»

«Kahjulik jah,» ütles Kolja tähendusrikkalt. «Oh, küll on kogu see lugu alles kahjulik!»

Kui nad sellestsamast järsust trepist alla lattu tulid, läks väljas juba valgeks. Lauale olid jäänud vaid leib, suhkur ja kruusid, kõik istusid ringis ümber laua ja ajasid rahulikult juttu, oodates, millal suur plekist teekann lõpuks keema hakkab. Lisaks naistele ja vuntsidega vanemale olid siin veel kaks meest: morn vanemseersant ja nooruke, masinaga naljakalt nudiks pügatud punaarmeelane. Punaarmeelane haigutas kogu aeg meeleheitlikult, aga vanemseersant jutustas mornilt:

«Poisid läksid kinno, aga relvalao ülem krabab mu kinni. Et seis, Fedortšuk, et mul on sinuga asja. Mina mõtlen, et mis asi see tal olla võib? Aga palun väga: ütleb, et tee nüüd, Fedortšuk, kõik kettad tühjaks, peksa lintidest padrunid välja, küüri puhtaks, määri üle ja topi paika tagasi. Vohh! Siin on tervele roodule kolmeks päevaks tööd, ilma et saaks suitsutundigi pidada. Aga mina olen ihuüksi, kaks kätt ja üksainus peakolu. Ma siis ütlesin, et oleks nagu abi vaja. Ja antaksegi abiks see kikas, Vasja Volkov, see ärapügatud esimese aasta nolk. Aga mida see oskab? Magada, endal vasaraga sõrmi puruks taguda, aga muud ei mõista ta veel mitte kui midagi. Eks ma räägi õigust, Volkov?»

Vastuseks haigutas sõdur Vasja Volkov magusalt, matsutas oma paksu suud ja naeratas ootamatult:

«Magada tahaks.»

«Magada!» osatas Fedortšuk tusaselt. «Küll sa mamma juures magad. Aga minu man, Vasjutka, taod sa kuulipildujalintidest padruneid välja, kas või äratuseni. Selge? Praegu joome teed ja siis kohe tagasi valvekorda. Hristina Janovna, ära sa täna värviga kitsi ole.»

«Teen nagu tõrva,» ütles tädi Hristja, kallates keevavee kannu terve pakitäie teepulbrit. «Las nüüd tõmbab ja siis võtame natuke hamba alla. Kuhu nüüd, seltsimees leitnant?»

«Tänan,» ütles Kolja. «Ma pean polku minema, korrapidaja juurde.»

«Küll jõuab,» ütles Anna Petrovna. «Ega teenistus eest ära jookse.»

«Ei, ei.» Kolja raputas jonnakalt pead. «Nagunii olen hiljaks jäänud: pidin laupäeval kohal olema, aga nüüd on juba pühapäev.»

«Praegu pole ei laupäev ega pühapäev, vaid vaikne öö,» ütles Stepan Matvejevitš. «Aga öösel on isegi korrapidajal õigus natuke silma looja lasta.»

«Istuge parem lauda, seltsimees leitnant,» naeratas Anna Petrovna. «Joome teed, saame tuttavaks. Kuskohast te pärit olete?»

«Moskvast,» Kolja kõhkles veidike ja istus lauda.

«Moskvast,» venitas Fedortšuk lugupidavalt. «Ja kuidas seal on kah?»

«Mis asi?»

«Niisama, üleüldse.»

«Läheb aina ilusamaks,» ütles Kolja tõsiselt.

«Aga kuidas tööstuskaupadega on?» tundis Anna Petrovna huvi. «Siin on tööstuskaupade poolest väga lihtne. Võtke seda arvesse, seltsimees leitnant.»

«Mis temal neist tööstuskaupadest?» naeratas lauda istuv Mirra. «Temale pole meie tööstuskaupu tarvis.»

«Noh, see on nii, kuidas võtta,» vangutas Stepan Matvejevitš pead. «Bostonriidest ülikond selga saada on ikka suur asi. Tõsine asi.»

«Mulle ei meeldi erariided,» ütles Kolja. «Ja peale selle, mind varustab täielikult riik.»

«Varustab jah,» ohkas miskipärast tädi Hristja. «Rihmadega varustab ta teid küll: käite ringi nagu rakmes hobused.»

Unine punaarmeelane Vasja kolis ahju eest laua taha, istus Kolja vastu, vahtis otse silma, pilgutas ühtesoodu. Kolja ei saanud kuidagi tema pilgust lahti ja vaatas tusaselt kõrvale. Aga nooruke sõdur ei häbenenud midagi ja uuris leitnanti tõsimeelselt ja põhjalikult justkui laps.

Kitsastest õhuaukudest roomas koidik aeglaselt vastu tahtmist maa alla. Võlvitud lae alla kogunedes lükkas ta pimeduse aegamööda laiali, kuid see ei hajunud, vaid ladestus raskelt nurkadesse. Piimjas hämarikus oli kollakas laetuli pea täiesti kadunud. Vanem lülitas lambid välja, aga pimedus oli alles tihke ja ebasõbralik, ja naised tõstsid häält:

«Pime on!»

«Energiat tuleb kokku hoida,» torises Stepan Matvejevitš ja pani tuled uuesti põlema.

«Lennas kustuski täna valgus korraks ära,» ütles Kolja. «Vist oli avarii.»

«Võimalik küll,» nõustus vanem laisalt. «Meil on oma alajaam.»

«Aga mulle meeldib pimedas,» tunnistas Mirra. «Pimedas pole üldse hirmus.»

«Vastupidi!» ütles Kolja, kuid sai sõnal sabast kinni. «See tähendab, ega ma muidugi hirmust räägi. Pimeduse kohta on igasuguseid müstilisi ettekujutisi.»

Vasja Volkov haigutas uuesti täiel häälel ja väga magusalt, ja Fedortšuk ütles endist viisi pahura näoga:

«Pimedas on varastel hea olla. Varastada ja röövida — selle töö jaoks see öö ongi.»

«Mõne asja jaoks ikka veel,» naeratas Anna Petrovna.

«Haa!» Fedortšuk surus Mirra poole kõõritades naeru maha. «Täpipealt, Anna Petrovna. Eks seesamunegi ole vargus, mis ta muud on?»

«Ei ole vargus,» ütles vanem soliidselt. «Hoopis varjamine.»

«Head asja ei varjata,» torises Fedortšuk leppimatult.

«Et kurja silmaga ära ei kaetaks,» sõnas tädi Hristja kaalukalt, teekannu sisu uurides. «Ärakaetamise eest peidetakse ka hea asi ära. Ja õigesti tehakse. Tee on valmis, võtke suhkrut.»

Anna Petrovna andis igaühele kareda sinkja suhkrutüki, mille Kolja pani kruusi, aga teised veel väiksemateks tükkideks katki tagusid.

«Võtke leivakest,» ütles tädi Hristja. «Tänane tegu läks korda, ei hapnenud üle.»

«Tsurr, mulle konts!» ütles Mirra kiiresti.

Saanud leivakontsu kätte, vaatas ta võidukalt Koljale otsa. Kolja oli nendest lapsemängudest üle ja seepärast üksnes naeratas armulikult. Anna Petrovna vidutas nende poole silmi ja ka justkui naeratas, kuid rohkem endamisi, ja see ei meeldinud Koljale.

«Nagu mina talle külge lööksin,» mõtles ta ja oli Mirra peale pahane. «Mis ka inimestel pähe tuleb . . .»

«Ega sul margariiniraasu juhtu olema, perenaine?» küsis Fedortšuk. «Palja leivaga ikka rammu ei kogu . . .»

«Vaatame järele. Äkki ongi.»

Tädi Hristja kadus halli keldripimedusse; kõik ootasid teda ja ei puudutanud teed. Sõdur Vasja Volkov, saanud kruusi pihku, haigutas viimast korda ja ärkas nüüd päriselt üles.

«Jooge aga, jooge aga,» ütles tädi Hristja kusagilt kaugelt. «Siin läheb otsimisega aega . . .»

Õhuaukude kitsaste pilude taga lahvatas külmalt sinkjas leek. Lae all lõid pirnid kõikuma.

«Tohoh hull, äike või?» imestas Anna Petrovna.

Maapinnale langes ränkraske mürin. Samal hetkel katkes vool, kuid ühtäkki tungisid õhupiludest pimestavad tulelahvatused keldrisse. Kasemati seinad lõid kõikuma, laest varises krohvi, ja läbi kõrvulukustava undamise ning mürina oli üha selgemalt ja selgemalt kuulda raskete mürskude kõmisevaid plahvatusi.

Aga nemad siin olid vait. Olid vait, istusid oma kohtadel ja pühkisid laest langevat tolmu masinlikult juustelt maha. Keldrisse tungivas rohelises valguses paistsid kõigi näod kahvatud ja pingul, justkui kuulataksid nad hoolega midagi sellist, mis nüüd juba igaveseks kahurväe kanonaadi oli kadunud.

«Ladu!» karjus äkitselt Fedortšuk püsti karates. «Laskemoonaladu lendas õhku! Ausalt! Ma unustasin lambi sinna! Ma unustasin lambi! . . .»

Nüüd kõmatas kusagil päris lähedal. Raske uks lõi ragisema, laud liikus iseenesest paigalt, laest varises krohvi. Õhuaukudest roomas sisse kollane lämmatav suits.

«Sõda!» karjatas Stepan Matvejevitš. «See on sõda, seltsimehed!»

Lükanud kruusi ümber, hüppas Kolja püsti. Nii suure hoolega puhastatud pükstele nõrgus teed, kuid ta ei pannud seda tähele.

«Seis, leitnant!» püüdis vanem ta jooksu pealt kinni. «Kuhu nüüd?»

«Laske mind lahti!» karjus Kolja lahti rabeldes. «Laske lahti! Laske! Ma pean polku minema! Polku! Mul pole ju veel nimi kirjas! Mul pole nimigi kirjas, kas saate aru?»

Lükanud vanema kõrvale, tõmbas ta telliskivipuruga ülepuistatud ust enda poole, litsus ennast, külg ees, trepile välja ja jooksis mööda ebamugavaid kulunud astmeid üles. Jalge all ragisesid kõlavalt krohvitükid.

Välisukse oli lööklaine minema pühkinud ja Kolja nägi tulekahjude roosatavaid lahvatusi. Kitsas koridor oli juba täis suitsu, tolmu ja lõhkeaine iiveldamaajavat haisu. Kasematt värises raskelt, kõik ümberringi undas ja oigas, oli 1941. aasta 22. juuni, kell neli ja viisteist minutit Moskva aja järgi . . .

TEINE OSA

1.

Kui Plužnikov jooksuga maa peale, otse tundmatu, lõõmava kindluse keskele jõudis, kestis kahurituli edasi, kuid selle hoog oli mõneti raugenud: sakslased kandsid tule välimiste kaitseliinide taha. Endiselt langes mürske, kuid mitte enam kuidas juhtub, vaid rangelt planeeritud ruutudesse, ja seepärast sai Plužnikov mahti ringi vaadata.

Kõik ümberringi põles. Põles ringkasarm, kirikuäärsed majad, autogaraažid Muhhavetsi kaldal. Põlesid parkimisplatsidele jäänud autod, putkad ja ajutised ehitised, kauplused, laohooned, juurviljahoidlad — põles kõik, mis põlemiseks kõlblik, ja mis kõlblik ei olnud, põles samuti, ning leegi mühinas, plahvatuste mürinas ja põleva raua raginas rabelesid ringi poolalasti inimesed.

Ja lisaks sellele karjusid hobused. Karjusid kusagil siinsamas lähedal, Plužnikovi selja taga lasipuude juures, ja see ebatavaline mitteloomalik karjumine summutas praegu kõik ülejäänu: isegi tolle õudse, ebainimliku, mis põlevatest garaažidest hooti kostis. Seal, trellitatud akendega, õlist ja bensiinist läbiimbunud hoonetes põlesid praegu inimesed.

Plužnikovile oli kindlus võõras. Ta oli tulnud siia tütarlapse saatel, pimedas, kuid praegu näitas kindlus ennast plahvatustes, suitsus ja tules. Tähelepanelikumalt järele vaadates tundis ta suurivaevu ära kolme võlviga väravad ja otsustas sinna joosta, kuna kontrollposti korrapidaja pidi teda kindlasti mäletama ja selgeks tegema, kuhu ta nüüd minema peab. Aga kuhugi kohale ilmuda, kellelegi endast teatada oli lausa hädavajalik.

Ja Plužnikov jooksis väravate poole, hüpates üle pommiaukude, mulla ning telliskivihunnikute ja varjates mõlema käega kukalt. Just nimelt kukalt: oli võimatu ette kujutada, et tema korralikult pügatud ja nii kaitsetusse kuklasse võib iga hetk tungida sakiline ja tulikuum mürsukild. Ja seepärast oli tema jooks kohmakas ja kõikuv, ta hoidis käsi veidralt kuklas risti ja komistas jooksul.

Mürsu jõulist lõrinat ta ei kuulnud: see lõrin jõudis pärale hiljem. Ta tundis seljaga millegi halastamatu lähenemist ja kukkus näoli lähimasse pommiauku, võtmata käsi kuklalt. Mõni hetk enne plahvatust puges ta käte, jalgade, kogu kehaga töötades nagu krabi kuiva, pudeda liiva sisse. Ka siis ei kuulnud ta plahvatust, ainult tundis, et teda litsutakse kohutava jõuga liiva, litsutakse nii, et ta ei saa hingatagi, on ainult selle surutise all kägaras, hing kinni, ahmides õhku, leidmata seda äkki pealetulnud pimeduses. Ja seejärel langes midagi rasket, kuid täiesti reaalset talle selga, lõpetades ta katsed õhku ahmida ja kustutades viimsegi teadvuseräbala.

Kuid ta tuli kiiresti mõistusele: tal oli hea tervis ja metsik elutahe. Ta tuli mõistusele tuima peavaluga, kipitus rinnas ja peaaegu täielikus vaikuses. Esmalt toibumishämus mõtles ta, et tulistamine on lõppenud, kuid sai siis aru, et ta lihtsalt ei kuule midagi. Ja see ei ehmatanud teda üldsegi: ta ronis pealevarisenud liiva alt välja ja istus, sülitades verd ja hammaste all vastikult krigisevat liiva.

«Plahvatus,» mõtles ta püüdlikult, vaevaga õigeid sõnu otsides. «Ilmselt on ka ladu nüüd mulla all. Ühes selle vanema ja haige jalaga tüdrukuga . . .»

See oli kidur ja tuim mõte, ta mõtles justkui millestki väga kaugest nii ajas kui ruumis, üritas meelde tuletada, kuhu ja miks ta jooksnud oli, aga ta pea ei kuulanud veel sõna. Ta lihtsalt istus pommilehtri põhjas, kõigutas ennast üksluiselt, sülitas verist liiva välja ja ei suutnud kuidagi mõista, miks ta siin istub.

Pommiaugus oli mürgist lõhkeainehaisu. Plužnikov mõtles loiult, et peaks nagu välja ronima, et üleval, kus saab hingata, tuleb ka mõistus kiiremini tagasi, aga igasugune liigutamine oli kohutavalt vastumeelt. Ja ta neelas oma vaevatud kopsudega korinal seda õiveldamapanevat lehka, tundes iga hingetõmbe ajal suus ebameeldivat mõrkjat maitset. Ja jällegi ta pigem tundis kui kuulis, et ta selja taga keegi augu põhja veeres. Kael ei andnud keerata, ja nii pidi ta ennast kogu kehaga ringi pöörama.

Lehtrinõlval istus sinises särgis ja mustades aluspükstes poiss, pilotka peas. Mööda põske nirises tal veri; poiss pühkis seda alatasa, vaatas üllatunult oma kätt ja pühkis jälle.

«Sakslased on klubis,» ütles poiss.

Poole öeldust taipas Plužnikov suu liikumise järgi, teist poolt juba kuulis.

«Sakslased?»

«Just,» ütles sõdur rahulikult: teda huvitas üksnes põselt nirisev veri. «Põrutasid mulle pihta. Automaadist.»

«On neid palju?»

«Kes neid üle lugema hakkas? Üks põrutas mulle pihta, ja mul kohe nägu lõhki.»

«Kuuliga?»

«Ei. Ise kukkusin.»

Nad jutlesid rahulikult, justkui oleks see kõik ainult mäng ja pihta on saadud naaberõue poisi ragulkast. Plužnikov üritas iseennast tunnetada, tunda isiklikke käsi ja jalgu, esitas poisile küsimusi ja mõtles ise hoopis muule, ainult vastuseid püüdis pingsalt, suutmata kuidagi aru saada, kas ta ikka kuuleb või lihtsalt aimab, millest see lõhkise põsega poiss kõneleb.

«Kondakov sai surma. Ta jooksis vasakul ja kukkus otsemaid. Vintskles ja tagus jalgadega justkui langetõbine. Ja see kirgiis, kes eile valves oli, sai ka surma. See sai veel varem.»

Sõdur rääkis veel midagi, kuid äkitselt Plužnikov ei kuulanud enam teda. Enam mitte, sest nüüd ta kuulis jälle peaaegu kõike — nii haavatud hobuste hirnumist lasipuu juures, plahvatusi, tulekahjude pahinat ja kauget tulistamist — ta kuulis kõike, rahunes seepärast ega pannud juttu enam tähele. Ta seedis läbi ja pani tallele kõige tähtsama sellest, mis see punaarmeelane talle kokku oli jõudnud rääkida: sakslased tungisid kindlusse, ja see tähendas, et sõda on tõepoolest alanud.

«. . . aga tal tolknevad soolikad seest välja. Ja justkui hingaksid. Hingavad nagu iseenesest, jumala eest! . . .»

Hetkeks jõudis poisi hääl temani, ja Plužnikov, kes nüüd ennast juba kontrollida suutis, lülitas selle pomina kohe välja. Ta esitles ennast, nimetas polgu, kuhu oli suunatud, päris, kuidas sinna pääseda.

«Saate pihta,» ütles sõdur. «Kui nad juba klubis on, sellessamas, kus vanasti kirik oli, siis põrutavad kindlasti pihta. Automaatidest. Neile on seal kõik näha nagu peopesal.»

«Aga kuhu teie jooksite?»

«Laskemoona tooma. Meid Kondakoviga saadeti laskemoonalattu ja ta sai surma.»

«Kes saatis?»

«Mingi komandör. Kõik on sassis, enam ei saa aru, kus on sinu komandör, kus võõras. Alguses sai kohe kõvasti ringi joostud.»

«Kuhu padrunid viia kästi?»

«Klubis on sakslased. Päris klubis sees,» selgitas sõdur talle kiirustamata ja heasoovlikult nagu lapsele. «Kästi kuhu kästi, aga sinna enam ei jookse. Nii kui põrutavad . . .»

See sõna meeldis talle ja ta hääldas seda eriti mõjusalt: põrises vägevasti. Aga Plužnikovi huvitas praegu kõige rohkem laskemoonaladu, kust ta kavatses endale muretseda kas automaadi, iselaadija või äärmisel juhul tavalise vintpüssi koos piisava hulga padrunitega. Relv annaks mitte ainult tegutsemisvõimaluse, mitte ainult vabaduse tulistada vaenlase pihta, kes oli lausa kindluse keskel kanda kinnitanud, — relv tagaks ka isikliku vabaduse, ja ta ihkas seda võimalikult kiiresti saavutada.

«Kus laskemoonaladu on?»

«Kondakov teadis,» ütles sõdur vastu tahtmist.

Enam tal verd ei jooksnud, see oli ilmselt hüübinud, kuid ta katsus sügavat vorpi alatasa ettevaatlikult oma räpaste sõrmedega.

«Kurat!» sai Plužnikov vihaseks. «Kus kohas see ladu siis olla võib? Vasakul või paremal? Kus kohas? Kui sakslased kord juba kindluses on, siis võivad nad ka meile peale juhtuda, kas te sellest saate aru? Ega palja püstoliga ikka lahingut ei löö.»

Viimane väide võttis poisi silmanähtavalt tõsiseks: ta jättis põselt kooriku koukimise järele ja vaatas heitunult, selge pilguga leitnandile otsa.

«Justkui oleks vasakul. Kui me jooksime, siis oli paremal. Või ei: Kondakov jooksis ju vasakul. Oodake, ma vaatan järele, kus ta on.»

Ta keeras ennast kõhuli ja ronis vilkalt välja. Vaatas lehtriserval tagasi, muutus äkki ülimalt tõsiseks, võttis pilotka peast ja pistis oma masinaga pügatud pea ettevaatlikult august välja.

«Seal see Kondakov on,» teatas ta tagasi vaatamata poolihääli. «Ei tõmble enam, läbi kõik. Aga laoni jäi meil ainult tsipa maad joosta: ma näen ladu. Ja justkui poleks puruks pommitatudki.»

Kogu aeg tagasi libisedes — selle noorukese punaarmeelase nähes polnud tal mingit tahtmist roomata — jõudis Plužnikov lehtrinõlvale, viskas end sõduri kõrvale maha ja vaatas välja: tõepoolest oli siinsamas lähedal vormipluusis ja kalifeedes surnu, paljajalu ja pilotkata. Surnu tume pea paistis valgel liival hästi silma. See oli esimene tapetu, keda Plužnikov iganes näinud oli, nõnda et juba uudishimu sundis vägisi vaatama. Ja seepärast oli ta pikka aega vait.

«Lips läbi selle Kondakoviga,» ohkas sõdur. «Armastas teine veel iiriskommi. Aga kitsipung oli ka — ega tema käest leiba ikka välja ei klaninud.»

«Selge. Kus ladu on?» küsis Plužnikov, hoidudes jõuga vaatamast Kondakovi, kes oli kunagi kitsipung olnud ja iiriseid armastanud.

«Seal on midagi künka moodi. Näete? Aga kuskohast sisse pääseb, seda ma küll ei tea.»

Otse laohoone juures, läbi mürskudest rüüstatud ja purustatud roheluse paistis massiivne ehitis, ja Plužnikov taipas, et see ongi klubi, kus sõduri jutu järgi juba sakslased sees on. Sealt kostis lühikesi automaadivalanguid, aga mida tulistati, sellest ei saanud Plužnikov aru.

«Valgele lossile põrutavad pihta,» ütles sõdur. «Vaadake vasemale. Seal on inseneriväed.»

Plužnikov vaatas: madala tara taga, mis kahekordset, juba mürskudest täkitud hoonet ümbritses, olid inimesed pikali maas. Ta nägi tulesähvatuste järgi selgesti nende tihedat uisapäisa laskmist.

«Minu käsu peale jookseme kuni . . .» Ta takerdus, kuid jätkas: «Kuni Kondakovini. Seal heidame maha, isegi kui sakslased tuld ei ava. Saite aru? Tähelepanu. Valmis. Edasi!»

Ta jooksis püsti, täispikkuses, kummardumata mitte niivõrd seepärast, et tal pea ikka veel ringi käis, vaid seepärast, et mitte sellele sinises särgis kohkunud poisikesele argpüksi muljet jätta. Ta kihutas surnuni ühe hingetõmbega, kuid ei teinud peatust, nagu ise oli käskinud, vaid jooksis relvalaoni välja. Ja alles seal ehmatas hirmsasti ära, et just nüüd ta maha lastaksegi. Aga siis sudis sõdur raskelt hingeldades kohale, ja Plužnikov surus hirmu kähku alla, isegi naeratas sellele naljakale põetud peaga punaarmeelasele:

«Mis sa ähid?»

Sõdur ei vastanud midagi, aga naeratas samuti, ja nende naeratused olid ühesugused nagu kaks tilka vett.

Nad käisid kolm korda ümber mullakünka, leidmata midagi, mis oleks olnud uksė moodi. Ümberringi oli kõik juba üles tuhnitud ja segamini, kas oli uks pommitamise ajal mulla alla jäänud, sõdur midagi sassi ajanud või oli surnud Kondakov valele poole jooksnud, kuid Plužnikov mõistis ainult üht: et ta on ikka tühipalja püstoliga, ja mitte enam õdusas ja ohutus pommilehtris, vaid kirikuäärse lauslageda maa peal. Ta vaatas igatsevalt tagasi lossi madala tara poole, kust paistsid korratud lasusähvatused: seal olid omad, ja Plužnikov tahtis meeletult nende juurde.

«Jookseme omade juurde,» ütles ta sõdurile otsa vaatamata. «Nii kui ütlen «kolm». Valmis?»

«Valmis,» ohkas sõdur. «Aga nad põrutavad meile vastu muhku: nagunii sihivad otse siia.»

«Ei põruta midagi,» vastas Plužnikov mitte just väga kindlalt. «Me oleme ju omad, punased.»

Nii ta just ütleski — punased. Nagu lapsepõlves, kui õue peal Tšapajevit mängiti, kus teda keegi Tšapajeviks ei tunnistanud ja ta alati pidi eskadronikomandör Žihharevi osaga leppima.

Tema käskluse peale panid nad uuesti jooksu, hüpates üle pommilehtrite ja laipade, pikali heitmata ja kummardumata. Nad jooksid tulesähvatustele vastu, ja Plužnikov karjus kogu aeg: «Omad!», aga sealt muudkui tulistati ühtsoodu, ja ta kuulis mitu korda selgesti tasast kuulivihinat. Ja neil vedas jälle: nad jõudsid tarani, hüppasid üle selle ja varisesid hingeldades maha, nüüd juba ohust pääsenud ja omade keskel. Aga hoolikalt kinni nööbitud, kuid väga määrdunud pluusis tige vanemleitnant karjus vihaselt:

«Järkjooksu tuleb joosta, saad aru? Natuke jooksu ja jälle pikali! . . .»

Tõmmanud hinge, tahtis Plužnikov raporteerida, kuid vanemleitnant ei hakanud tema juttu kuulama, vaid saatis ta kehvakese kaitseliini vasakule tiivale, käskides eriti teraselt silmas pidada Terespoli väravaid: ta oli veendunud, et sakslased on läbi murdnud nimelt sealt. Teinud Plužnikovile olukorra hästi lühidalt selgeks ja jätnud vastamata kõigile küsimustele, lisas vanemleitnant mornilt:

«Võta seersandi käest vint. Ja pea väravaid silmas, selge? Kui ainult peaksime omade tulekuni vastu.»

Missuguste «omadeni» vanemleitnant vastu pidada lootis ja kustkohast need välja ilmuma pidid, seda ei hakanud Plužnikov pärima. Ta uskus ise ka, et kõige kiiremas korras tulevad omad, ja lüüakse kord majja. Tuleb ainult vastu pidada. Lihtsalt vastu tulistada, ja ongi kõik.

Jõudnud vasakule tiivale, ei leidnud Plužnikov sealt mingit seersanti: hoone üks nurk põles aeglaselt, pildudes suitsu seest vastu tahtmist tulekeeli välja, tara ääres olid poolpaljad sõdurid ja kaks Degtjarjovi* kergekuulipildujaga piirivalvurit pikali maas.

«Miks ei likvideerita tulekahju?» küsis Plužnikov kurjalt.

Keegi ei vastanud talle: kõik vaatasid pingsalt kõrge veetorniga väravate poole. Plužnikov mõistis oma eteheidete kohatust ja päris kuulipildurite käest, kust leida seersanti. Vanem osutas napi pealiigutusega:

«Sealt.»

Lühikest kasvu mees lamas kõhuli maas, lääpatallatud saabastes jalad laiali. Tõmmu pea toetus laubaga vintpüssi sihikule ja lõi ainult raskelt kõikuma, kui Plužnikov seersanti õlast puudutas.

«Seltsimees seersant . . .»

«Surnud,» ütles piirivalvur.

Plužnikov tõmbas käe kohe tagasi ja vaatas abitult ringi, aga praegu ei pannud keegi teda tähele. Söandamata uuesti surnut puudutada, tõmbas ta vintpüssi torupidi enda poole, kuid surnu hoidis sellest endiselt kõvasti kinni, ja Plužnikov aina tõmbas ja tõmbas, kusjuures tapetu ümar must pea laubaga tuimalt vastu sihtrauda põrus.

«Jälle jooksevad,» ütles keegi. «Need on 84. poisid.»

«Hoopis pillimehed,» ütles teine. «Nad on väravate . . .»

Klubi poolt kostis paar lühikest kuiva valangut. Plužnikov ei teadnud, kuhu lastakse, aga viskus kohe surnud seersandi kõrvale maha ja jätkas jonnakalt surnu käte vahelt püssi väljaväänamist. Mõnda aega lohises laip püssile järele, aga siis andsid surnu sõrmed äkitselt järele, Plužnikov kahmas vintpüssi kätte ja roomas tara kaugemasse nurka ega julgenud tagasi vaadata.

Terespoli väravate juures sebisid ringi mõned sõdurid: üks kandis läikivalt puhaksküüritud pasunat, millel

*. V. Degtjarjovi konstrueeritud kergekuulipilduja, Nõukogude armee relvastuses aastast 1927.

puhuti säratasid teravalt päikeselaigud. Sakslased tulistasid kitsilt ja moosekandid olid kord pikali, kord jälle püsti ja punusid edasi. Lasipuu juures rübelesid ja korskasid hobused, ja Plužnikov vahtis rohkem sinna, aga kui ta jälle väravate poole vaatas, olid pillimehed juba kuhugi kadunud ja lustlikud päikeselaigud koos nendega.

«Seal on 84. omad!» hüüdis piirivalvur, kes oli kuulipilduja juures esimeseks numbriks. «Paistab, et tulevad meie juurde?»

Ringkasarmute poolt lähenesid õigel püsti-pikali järkjooksul punaarmeelased. Mitte mõned pea kaotanud pillimehed, vaid relvastatud sõdurid, ja saksa automaaturid andsid kohe tuld juurde.

Kõrval hakkas kuulipilduja teravalt toksima: piirivalvurid tulistasid kirikut lühikeste valangutega, kattes seltsimehi tulega.

«Tuld!» karjus Plužnikov.

Ta karjus iseendale, kuna tema ilma käsuta ei osanud. Aga ka pärast käsu andmist ei saanud ta tulistatud: selgus, et seersandi püssis padruneid polnudki, ja Plužnikov plõksutas asjatult päästikut, sikutades püssilukku palavikuliselt edasi-tagasi.

«Lase kettad täis toppida, leitnant!» karjus teine number — Vorošilovi laskurimärgiga pikk brünett. «Kettad saavad otsa!»

Plužnikov jooksis piki hõredat sõduriteahelikku maja poole. Vanemleitnanti polnud kuskil näha, ja ta sebis kaua ringi põleva hoone juures, lohistades vintpüssi järele.

«Padrunid! Kus on padrunid!»

«Küsi keldrist,» ütles kinniseotud peaga poolpaljas sõdur. «Poisid tarisid sealt padrunikaste välja.»

Raske haisev suits roomas aeglaselt alla keldritesse. Plužnikov tuli köhides ja pisaraid pühkides järsust kulunud astmetega trepist käsikaudu alla, seletas poolpimedas vaevu haavatuid ja küsis:

«Kus padrunid on?»

«Otsas,» ütles äkki naisehääl pimedusest. «Mis üleval kuulda?»

Plužnikov tahtis väga näha, kellele see hääl kuulub, aga kuidas ta ka ei uurinud, ei näinud ta midagi.

«Kasarmutest katsuvad mehed meie juurde läbi murda,» ütles ta. «Vist 84-st. Ega vanemleitnanti pole näinud?»

«Tulge siiapoole. Ettevaatust: põrandal on inimesed.»

Seina ääres lamas vanemleitnant, määrdunud pluus vööni lõhki. Ta hädapärast kinniseotud rind kerkis veidi, ja iga hingetõmbe ajal ilmus kahvatutele niitsirgeks tõmbunud huultele roosa vaht. Plužnikov laskus ta kõrvale põlvili ja ütles:

«Seltsimees vanemleitnant. Seltsimees . . .»

«Mis tast enam,» ütles naisehääl. «Ega pole kuulda, kas meie omad linnast varsti kohale jõuavad?»

«Küll jõuavad,» ütles Plužnikov püsti tõustes. «Peavad jõudma.» Ta vaatas veel kord tagasi, nägi ähmaselt kellegi tumedat kogu ja lisas vaikselt: «Üleval on tulekahju. Minge siit ära.»

«Kuhukohta? Siin on haavatud.»

«Siia jääda on ohtlik.»

Naine ei vastanud. Plužnikov, keda masendas mitte niivõrd padrunite puudumine kui komandöri surm, ronis suitsusest keldrist välja. Trepikojas oli juba võimatu püsti seista: pea kohal võtsid laetalad tuld. Ukse juures trepil istus endiselt seersant ja keeras endale kiirustamata, koduselt pläru ette.

«Haavatud tuleks keldrist välja tuua,» ütles Plužnikov. «Muidu hiljem, tulega, ei pääse enam sisse. Ja seal on naisterahvas.»

«Tuleks jah,» jäi seersant rahulikult nõusse. «Aga kuhu? Igal pool põleb.»

«Noh, ma ei tea. Kuhugi . . .»

«Ära rabele,» ütles seersant äkki vahele. «Vanemleitnant sai täpipealt seal pihta, kus sa praegu seisad.»

Plužnikov katsus kuidas õue sai. Väljas oli tulistamine vaibunud, kuuldus jutukõminat. Plužnikovile meenusid padrunid, ta tahtis juba seersandi juurde tagasi minna ja järele uurida, kuid mõtles siis ümber ja jooksis meeste juurde, lohistades järel tühja vintpüssi.

Nad olid kõik nurga taga mustajuukselise poliitjuhi asetäitja ümber troppis. Mustajuukseline rääkis kindlalt ja kurjalt, ja tema teravat häält kuulasid kõik ilmse kergendustundega.

«. . . minu käsu peale. Mitte seisma jääda, muuga mitte tegelda. Ainult edasi! Tungida klubisse ja likvideerida vaenlase automaaturid. Kas ülesanne on selge?»

«Selge!» vastasid sõdurid masinliku reipusega.

«Aga millega neid likvideerida?» päris juba eakas, ilmselt kohalike hulgast reservist tulnud sinises särgis sõdur.

«Vintidel pole tääkegi otsas, aga mul pole seda vinti ülepea olemas.»

«Kisu hammastega!» vastas poliitjuhi asetäitja täiel häälel. «Näe, võta tellis ligi; ja jätta rumalad küsimused! Peaasi — kõik korraga, nagu üks mees, kõva «hurraaga». Ja mitte pikali heita! Joosta otsejoones klubisse välja.»

«Justkui kinos!» ütles ümarapäine poisiohtu sõdur.

Kõik hakkasid naerma, ja Plužnikov naeris kaasa. Mitte sellepärast, et ümarapäine sõdur oleks teab mis naljakat öelnud, vaid seepärast, et nad praegu olid kõik kärsitud, erutatud, et nad teadsid oma ülesannet ja nägid endi ees inimest, kes võttis enda kanda kõige raskema: langetada kõigi eest otsuseid.

«Kel püssi pole, relvastuda labidate, kivide, keppidega — kõigega, millega saab fašisti pead sisse taguda!»

«Tal ju kiiver nupu otsas!» hõikas ümarapäine uuesti: teda peeti roodu naljameheks.

«Siis tuleb kõvemini lüüa!» muigas poliitjuhi asetäitja. «Löö nii, nagu üks õige peremees varast. Annan viis minutit relvade kokkukorjamiseks. Rünnakule lähevad kõik! Kes maha jääb — on desertöör . . .» Siin jäi ta Plužnikovi märgates vait. Ja küsis: «Mis polgust olete, seltsimees leitnant?»

«Mul pole veel nime kirjas. Siin on komandeering . . .»

«Dokumendid jätame pärastiseks. Polgukomissar käskis minul isiklikult rünnakut juhtida.»

«Muidugi, muidugi!» nõustus Plužnikov kiiresti. «Olen täiesti teie käsutuses . . .»

«Võtke enda peale aknad,» ütles poliitjuhi asetäitja pärast hetkelist järelemõtlemist. «Kümme meest leitnandi käsutusse!»

Kümme meest astusid läbisegi summast välja: mõlemad piirivalvurid, morn reservväelane, roodu naljahammas, seotud peaga seersant, trussikute ja alussärgi väel nooruke sõdur oma kriimustatud põsega, ja veel keegi, keda Plužnikov ei jõudnud lähemalt vaadata. Nad seisid sõnatult tema ees, oodates juhtnööre või käske, aga tema ei teadnud, mida neile öelda. Vanem piirivalvur hoidis Degtjarjovi kuulipildujat nagu malakat õlal: toru polnud veel jahtudagi jõudnud, ja piirivalvur liigutas selle peal sõrmi, nagu mängiks ta vilepilli. Seersant tõmbas pläru ja teda ahnelt silmaspidav reservväelane sosistas:

«Jäta tsipake järele, seltsimees seersant. Anna üks mahv, ah?»

«Niisiis, aknad,» ütles Plužnikov. «Kas klaasid on ees?»

«Klaasid on puha välja pekstud,» ütles seersant ja andis koni reservväelasele. «Mis su nimi kah on?»

«Perekonnanimi on mul Prižnjuk,» ütles too ahnelt suitsu ahmides.

«Ahh, kui saaks praegu granaadi pihku!» ohkas tõmmu piirivalvur.

«Oige jah, kõigil relvastuda,» taipas Plužnikov. «Noh, mis parajasti kätte satub. Ainult ruttu.»

Sõdurid läksid laiali, üksnes piirivalvurid jäid kohale, kuna vanemal oli kuulipilduja, aga noorem oli jõudnud juba kusagilt endale ratsaväelase mõõga muretseda.

«Kes oleks võinud arvata,» muigas vanem. «Lenka pidi mind täna õhtul ootama. Keli seitse õhtul, kujutad sa ette?»

«Ei kao see Lenka kuhugi,» ütles teine. «Küll sa jõuad oma isu täis musitada.»

«Konks on selles, et millal . . .»

Sõdurid tulid ühekaupa tagasi, kellel sapöörilabidas, kellel koguni tarast väljamurtud raudvarb kaasas. Vintpüssil, mis Plužnikovile surnust jäänud oli, polnud ka tääki, aga talle tuli meelde ta püstol ja ta andis vintpüssi purukskukutud põsega sõdurile.

«Pole tarvis,» ütles sõdur ja näitas sapöörilabidat. «Ma teritasin selle kivi peal ära: äkki saan endale automaadi.»

«Endal pole pükse jalas, aga juba tahab automaati,» ütles vanem piirivalvur. «Hea seegi, kui pea otsa jääb.»

Vintpüssi võttis endale Prižnjuk. Keerutas teist käes nagu kaigast ja mühatas:

«Käib küll.»

«Kuidas me aknad jagame?» küsis kuulipildujaga piirivalvur. «Kas esimene on mulle või teile?»

«Esimene mulle,» ütles Plužnikov kiiresti, kuna oli veendunud, et esimene arv on õnnearv. «Esimene mulle . . .»

«Valmis?» hõikas poliitjuhi asetäitja. «Nii kui meie omad tulistama hakkavad, annan käsu.»

Möödus veel paar minutit, mis olid painavad nagu tunnid. Plužnikov seisis põleva maja nurga taga, suits ajas ta köhima. Peopesad higistasid, ta vahetas kogu aeg püstolit hoidvat kätt ja pühkis piiskusid vastu vormipluusi kuivaks.

Õla taga hingas kuumalt ja läbematult kuulipildujaga piirivalvur.

«Mis asja nad venitavad?»

«Tasa,» ütles Plužnikov. «Tavaline rünnak . . .»

See oli tõeline rünnak, ja tal hakkas oma poisikeseliku ütlemise pärast paha. Kuid praegu ei pööratud tähelepanu ei ütlemistele ega leitnandile, keda keegi ei tundnud. Oli kuulda vaid tavalisest tihedamat hingamist, raua kolksatusi, leegi möirgamist telliskivist seina taga ja tihedat tulistamist ringkasarmute ümber. Ja lisaks kostis lahingukaja Brestist. Kaja, mida Plužnikov kuulas lausa vaimustusega: seal olid omad, seal peksti sakslasi, sealt pidi iga hetk abi kohale jõudma.

Kui püüdlikult Plužnikov lähitulistamist ka ei jälginud, kõlasid lasud tema jaoks ikka ootamatult, ta tormas instinktiivselt nurga tagant välja, kuid piirivalvur haaras tal õlast kinni, sest käsku polnud veel antud. Plužnikov vaatas välja, nägi kasarmute akendes lasusähvatusi, kiriku poolt vastuvalangute tulevihke, ja sel hetkel karjus poliitjuhi asetäitja katkeva häälega:

«Edasi! Kodumaa nimel! . . .»

«Edasi!» karjus Plužnikov, tormates tara poole.

Ta jooksis, enda ees midagi nägemata ja karjudes «hurraa», kuniks jätkus jõudu. «Hurraa!» tuli lühike välja, aga ta ahmis pärani suuga jälle õhku sisse ja puhus uuesti veniva karjega välja. Kuulid vihisesid pea kohal, tagusid jalge ees tolmu üles, katkusid terveks jäänud põõsaid, aga tema jõudis esimeste hulgas kirikuni ja surus ennast vastu seina, kuna akendest aina tulistati ja tulistati. Kusagil kõrval karjuti katkendlikul, pingul häälel, midagi klirises, ja automaadivalangud rebestasid vahetpidamata õhku.

«Aken!» karjus piirivalvur. «Aken, võtku teid see ja teine!»

Tõuganud Plužnikovi kõrvale, tormas ta aknaaugu poole, kiunatas peenikeselt, nagu väike poiss, ja kukkus rinnuli aknalauale. Plužnikov tulistas kaks korda plahvatustest irevilekistud kiriku hämarasse sisemusse, hüppas piirivalvuri märjale, vappuvale seljale ja veeretanud ennast temast üle, kukkus telliskivipõrandale. Juukseid kõrvetas valang, ta tulistas veel kord ja jooksis kükakil seina poole. Kõrval varises maha keegi sõduritest, kes oli samamoodi üle surnud piirivalvuri hüpanud, Plužnikov sai saapaga

valusasti vastu pead, kuid ta suutis püsti hüpata ja end seljaga vastu telliskive suruda.

Väljas valge käes paistis kirik seest pime. Sumus ja telliskivitolmus käis korina ja vandumise saatel käsikähmlus, murti üksteise seljaluid, kägistati, katkuti hammastega, litsuti silmamunasid välja, kisti suid lõhki, raiuti nugadega, taoti labidate, telliskivide ja püssipäradega. Oli võimatu aru saada, kes nuttis, kes karjus, kes oigas ja kes vandus. Plužnikov nägi ainult ammuli suid ja kuulis ainult venivat loomalikku möirgamist.

Kõik see lendas silme eest läbi ainsa hetkega, nagu välkvõttel, kuna järgmisel silmapilgul lükkas ta ennast seinast lahti ja sööstis sügavikku, kus ikka veel lasud sähvisid. Ta ei riskinud kaugelt tulistada, kuna tema ja laskjate vahele ilmus pimedusest alatasa inimkogusid. Ta tõukas kellegi eemale, paistis, et oma mehe, tulistas otse tema ette ilmunud võõrasse irevil hammastega näkku, komistas, kukkus põrandal keerlevate kehade hunnikule, tagus raske TT-ga vastu pügatud kukalt, ja see kukal tõmbles üha aeglasemalt, üha jõuetumalt, ja kui tõmblemine lõppes, löödi Plužnikovi ennast sellise jõuga vastu pead, et ta kaotas mingiks ajaks teadvuse ja vajus näoli sakslase värskelt puhtaks aetud kuklasse, mille ta oli oma kätega lõmastanud.

Mõistusele tulnud, ei leidnud ta käsikaudu püstolit üles ja roomas jälle käpuli seina juurde, määrides võõrast verd mööda nägu laiali. Pea ei tahtnud kuidagi püsti seista, vajus viltu, ja ta keelitas ennast meelemärkusel püsima, mõistes ähmaselt, et muidu tallatakse ta jalge alla. Ta oli peaaegu seinani jõudnud, kui keegi tal saapast kinni haaras ja tagasi sikutas, raskelt korisevate sõdurite jalge alla. Ta pööras vaatama, nägi laia verist nägu, ogadena turris hambakilde lõmastatud lõuapäras, verist sülge, tursunud tõllakil keelt, ja hakkas karjuma. Ta karjus kiunuva peenikese häälega, aga koolnunaeru naerev sakslane muudkui tiris ja tiris teda enda poole, ja Plužnikov, mõistes ootamatu selgusega, et see ongi surm, läks sedamaid higiseks, ja kiunus edasi, sakslane aga tiris ja tiris teda, aeglaselt, raugematult, justkui unenäos. Ja täpselt nagu unenäos polnud Plužnikovil jõudu, oli ainult kleepuv, must, mõistust hävitav hirm.

Keegi kukkus talle peale ja ronis üle ta pea alla jalgadeni, sakslasele vastu; toetudes palja tallaga vastu leit-

nandi lõuga. Ja Plužnikov tundis, kuidas sakslane tema jala lahti päästis ja kuidas poolpaljas sõdur ta kõhul veidralt hüpleb. See oli valus, aga mitte enam hirmus, ja Plužnikov ronis hädavaevu sõduri alt välja ning nägi, et see katkise põsega poiss on põlvili maas, ja muudkui taob sapöörilabida teraga vastu sakslase kaela, ning et labidas tungib iga löögiga üha sügavamale ja sügavamale, ja et sakslane vingerdab krampides põrandal.

Lahing jõudis lõpule, vaibusid viimsed oiged, viimsed karjed ja viimne vandumine: sakslased ei pidanud vastu ja põgenesid kirikust, aga kes põgeneda ei jõudnud, jooksis nüüd siinsamas telliskivipõrandal verest tühjaks.

«Olete elus, seltsimees leitnant? Aga ma panin talle labidaga, panin õkva labidaga! Krauh! Krauh! Justkui oleks memmele vasikat tapnud!»

Plužnikov istus seina ääres ja katsus vaevaliselt mõistust tagasi saada. Pea lõhkus valutada, iiveldus tõusis lainetena kurku, ja ta neelatas alatasa, kuid sülge polnud, ja kuivad torkivad tõmblused pigistasid neelu. Ta sai aru, et lahing on lõppenud, et ta ise on terveks jäänud ja vist isegi mitte haavatud, kuid ei tundnud praegu midagi peale iivelduse ja väsimuse. Aga väike sõdur muudkui patras ja patras, ise vaimustusest läkastades:

«Ma raiusin tal soone katki. Lõikasin soone läbi justkui vasikal. Siin kaela peal on sihuke koht . . .»

«Püstol,» ütles Plužnikov hädavaevu: talle oli see vaimustunud elavnemine vastumeelt. «Minu püstol . . .»

«Küll me leiame! Aga ma ei saanud kriipsugi külge. Ma olen osav poiss. Tead, ma . . .»

«Minu püstol,» kordas Plužnikov jonnakalt. «See on tunnistuses kirjas. See on isiklik relv.»

«Näe, saingi endale automaadi! Ja piirivalvur veel räägkis, et püksata. Nüüd on ise surnud, aga mul on automaat.»

«Leitnant!» hõigati teda kusagilt kiriku tolmusest kaugusest. «Ega keegi pole näinud, kas leitnant on elus?»

«Elus.» Plužnikov tõusis jalule, astus sammu ja istus põrandale. «Ainult et pea . . . Kohe läheb üle.»

Ta otsis, millele saaks toetuda ja käe alla jäi saksa automaat. Tõstis selle üles, tõmbas pingutusega luku tagasi: tuhmilt helkiv padrun kukkus välja. Plužnikov lükkas automaadile kaitse peale, toetus relvale ja sai kuidagimoodi püsti.

Talle tuli vastu mustajuukseline poiitjuhi abi. Pluusita, valge verine särk otse värskete sidemete peale tõmmatud.

«Kas saite haavata?» küsis Plužnikov.

«Sakslane lõikus selja noaga katki,» ütles mustajuukseline. «Saite ka viga?»

«Kes seda teab, võib olla püssipäraga vastu pead. Või kägistati. Ei mäleta.»

«Võtke üks lonks,» ulatas poliitjuhi asetäitja talle plasku. «Sõdurid võtsid tapetud sakslaselt ära.»

Sõnakuulmatute sõrmedega keeras Plužnikov korgi pealt, neelatas. Soe haisev vodka lõi hinge kinni, ja ta andis plasku jalamaid tagasi.

«Vodka.»

«On alles sõjamehed?» imestas poliitjuhi asetäitja, riputades plasku vöörihma külge. «Ma näitan polgukomissarile. Muuseas, kuidas ma teist pean teatama?»

Plužnikov näitas oma dokumente. Poliitjuhi asetäitja uuris need tähelepanelikult läbi ja andis tagasi:

«Teil tuleb siia jääda. Komissar ütles, et kirik on kindluse kaitse võti. Ma saadan siia raskekuulipilduja.»

«Ja vett. Palun, saatke vett.»

«Ei julge lubada: vett läheb kuulipildujatele tarvis, aga jõe äärde minna ei saa.» Poliitjuhi asetäitja vaatas selja taha ja nägi noorukest kriimustatud põsega sõdurit. «Seltsimees sõdur, korjake kõik plaskud kokku ja andke isiklikult leitnandile üle.»

«Just nii — kõik plaskud kokku korjata!»

«Üks hetk. Ja pange ennast riidesse: aluspükstes pole kellegi sõjapidamine.»

«Just nii.»

Sõdur sõõstis jooksujalu käsku täitma: jõudu tal jätkus. Aga poliitjuhi asetäitja ütles Plužnikovile:

«Hoidke vett kokku. Ja käskige kõigil kiivrid pähe panna: olgu saksa või meie omad, mis kätte satub.»

«Hästi. Tõsi ta on: killud.»

«Telliskivid on hullemad,» naeratas poliitjuhi asetäitja. «Olgu, head siiajäämist, seltsimees leitnant. Haavatud võtame kaasa.»

Ta surus kätt ja läks minema, aga Plužnikov istus kohe põrandale, sest peas hakkas jälle kõik ringi ujuma: nii kirik, räsitud seljaga poliitjuhi asetäitja kui ka põrandal lamavad surnud. Ta vankus, pani silmad kinni, vajus pehmelt küljili ja nägi äkki imeselgelt laia nägu, murtud

hammaste irvet ja lõmastatud lõuapärast tilkuvat verelila.

«Kurat võtku!»

Tohutu pingutusega sundis ta ennast istukile tõusma ja uuesti silmi sulgema. Kõik väreles ja ujus endist viisi, kuid selles ebakindlas hämus suutis ta siiski eristada tuttava sõduri: too tuli tema poole ja kõlistas plaskudega.

«Aga ma olen ikka julge kah,» mõtles Plužnikov äkki. «Ma käisin päris rünnakul ja vist tapsin kellegi ära. Näis, mis Valja ütleb . . .»

«Kaks tükki oleks justkui vett täis,» ulatas sõdur plasku.

Plužnikov jõi kaua ja aeglaselt, iga lonksu nautides. Tal oli meeles poliitjuhi asetäitja soovitus vett kokku hoida, kuid ei suutnud end pidada ja andis plasku tagasi alles siis, kui põhja oli ainult tilgake alles jäänud.

«Te päästsite kaks korda mu elu. Kuidas teie nimi on?»

«Salnikov,» kohmetus nooruke sõdur. «Pjotr Salnikov. Meil on terve küla Salnikove täis.»

«Ma teatan teist juhtkonnale, seltsimees Salnikov.»

Salnikovil oli juba võõras vormipluus seljas, jalas ilmatu laiad kalifeed ja lühikese säärega saksa saapad. Kõik see oli talle suur, rippus seljas nagu kott, aga Salnikov ei teinud sellest välja.

«Ega ma riietelaos käinud.»

«Surnute omad?» päris Plužnikov põlglikult.

«Ega nemad pahanda!»

Pea enam ringi ei käinud: jäi ainult iiveldus ja vastik nõrkus. Plužnikov tõusis püsti, märkas kibedusega, et ta vormipluus on verd täis ja kaelus küljest ära kistud. Ta tõmbas pluusi sirgemaks, portupeerihma lühemaks ja, riputanud trofeeautomaadi rinnale, läks ukseaugu poole.

Siin seisid summas sõdurid, arutades lahingu üksikasju. Morn reservväelane ja ümarpäine naljahammas olid kergelt haavata saanud, kuivanud verest roostekarva pluusis seersant istus kivirisul ja tegi endamisi muiates suitsu, kuid juttu ei toetanud.

«Saite viga, seltsimees leitnant?»

«Selle jaoks lahing ongi,» ütles Plužnikov rangelt.

«Lahing on võidu jaoks,» muigas seersant. «Aga vatti said need, kes niisama, sihita jooksid. Ma olen Soome sõjas käinud ja tean, mida räägin. Käsikähmluses ei tohi lihtsalt sellele kallale minna, kes käe alla satub. Siin tuleb juba enne, kui lähitsi hakkad minema, endale märk maha

panna. See valmis vaadata, kellel tutist kinni krabad. Ja muidugi oma konti mööda valida. Paned märgi maha, siis liitsu otse selle poole, ära hakka jumalamuidu ringi vahtima. Nii tuleb muhke ka vähem.»

«Tühi jutt,» ütles Plužnikov vihaselt: seersant tuletas praegu kangesti sõjakooli vanemat meelde ja oli talle seepärast vastukarva. «Relvad kokku korjata . . .»

«Juba korjatud,» muigas seersant. «Teil oli pikk puhkus . . .»

«Ohuhäire!» hüüdis ümarpäine sõdur. «Kõva paarkümmend pommilennukit!»

«Poisid, pugege peitu,» ütles seersant, hoolikalt koni kustutades. «Nüüd tehakse meile säru.»

«Vaatlejal paigale jääda!» karjus Plužnikov, vaadates ringi, kuhu peitu minna. «Nad võivad uuesti . . .»

«Haakekuulipildujat tassitakse!» karjus sama sõdur uuesti. «Toovad siia . . .»

«Kiivrid!» tuli Plužnikovile meelde. «Kõigil kiivrid pähe panna! . . .»

Esimeste pommide üha tugevnev vilin summutas sõnad. Põrutas kusagile lähedale, laest langes krohv, ja kuum õhulaine tõstis põrandalt telliskivitolmu. Haaranud kellegi kiivrid, sööstis Plužnikov seina äärde ja istus maha. Sõdurid pagesid sügavamale kiriku sisemusse, aga ühe koha peal ringi tiirutanud Salnikov litsus ennast Plužnikovi kõrvale ahtakesse seinaorva, tirides kitsast saksa kiivrit palavikuliselt pähe. Ümberringi mürises ja kõikus.

«Varjendisse!» karjus Plužnikov seersandile, kes ikka veel ukseaugus lamas. «Varjendisse, kas kuulete? . . .»

Lämmatav õhulaine löi suhu. Plužnikov köhis vaevaselt, pühkis silmist tolmu. Maa võppus raskelt plahvatuste käes, kiriku paksud seinad nõtkusid.

«Seersant! . . . Seersant, varjendisse! . . .»

«Kuulipilduja! . . .» karjus seersant ponnistades. «Jätsid kuulipilduja maha! On ikka lollid!»

Ta tõmbas ennast küüru ja hüppas välja pommide alla. Plužnikov tahtis hüüda, ja uuesti löi kuuma õhu tihke lehkav laine hinge kinni. Võideldes lämbumisega vaatas ta ettevaatlikult välja.

Kummargil ligi maad jooksis seersant läbi plahvatuste ja tolmu. Kukkus rinnuli pommilehtrisse, kadudes hetkeks silmist, ilmus aga kohe välja ja jooksis edasi. Plužnikov nägi, kuidas ta küljelipaisatud kuulipildujani jõudis, kui-

das ta selle enda juurde alla pommilehtrisse tiris, kuid siis lõhkes jälle kusagil päris lähedal pomm. Plužnikov kükitas kiiresti maha, ja kui kildude kõlin lakkas, vaatas uuesti välja, kuid ei näinud tihedas suitsus ja tolmus enam midagi.

«Pihta sai!» karjus Salnikov, ja Plužnikov pigem aimas kui kuulis ta sõnu. «Põrutaski pihta! Paljad nööbid jäid järele! . . .»

Pea kohal vilises uus pommirahe, plahvatus kõigutas kiriku võimsaid seinu. Plužnikov kukkus põrandale, tõmbus käkra, surudes käed kõrvadele. Õlgu rõhus raske veniv vilin, kõrval vappus Salnikov.

Äkki jäi kõik vaikseks, ainult vastik helin haihtus aegamööda kõrvus. Madalal tiirutavate pommitajate mootorid möirgasid raskelt, kuid polnud kuulda ei plahvatusi ega hingematvat pommivilinat. Plužnikov kohendas silmile vajuvat kiivrit ja piilus ettevaatlikult välja.

Läbi suitsu ja tolmu helendas verise laiguna päike. Ja rohkem ei näinud Plužnikov midagi, isegi lähimate majade piirjooni mitte. Kõrval võttis Salnikov rüsinal koha sisse.

«Lasid kõik õhku?»

«Kõike ei saanud lasta.» Plužnikov raputas pead, et vaigistada pininat kõrvus. «Ega sa ei tea, kas nad kaua pommitasid?»

«Kaua,» ütles Salnikov. «Pommitamine käib ikka kaua. Vaadake, seersant!»

Suitsu ja tolmu raskest vinest ilmus nähtavale seersant: ta tiris kuulipildujat enda järel. Tema kannul lohistas keegi sõdur lindikaste.

«Terved?» küsis Plužnikov, kui raskelt hingeldav seersant kuulipilduja kirikusse veeretas.

«Meie küll,» ütles seersant. «Aga üks lollike sai surma. Kes siis pommide all niimoodi sahmib . . .»

«Hea kuulipildur oli,» ohkas linte tassinud sõdur.

«Seltsimees leitnant!» kajas hüüd kirikust. «Siin on eraisikud!»

Nende poole tulid sõdurid ja kolm naist. Noorem naine oli telliskivitolmust määrdunud valge rinnahoidja väel, ja kulmu kortsutav Plužnikov lõi kohe silmad kõrvale.

«Kes te olete? Kust tulete?»

«Me oleme kohalikud, kohalikud oleme,» noogutas vanem naine tõtlikult. «Nii kui tulistama hakati, tulime kohe siia.»

«Nad räägivad, et sakslased on keldrites,» ütles tõmmu piirivalvur — toosama, kes oli teiseks numbriks kergekuulipilduja juures. «Kõnelevad, nagu oleks sakslased neist mööda jooksnud. Kas ei peaks keldreid üle vaatama?»

«Õigus,» nõustus Plužnikov ja vaatas raskekuulipilduja juures põlvitava seersandi poole.

«Laske käia,» ütles seersant tagasi vaatamata. «Mul tarvis kuulipritsike ära puhastada.»

«Ahah,» Plužnikov tammus jalalt jalale ja lisas ebalevalt: «Jääte siia minu asemele.»

«Ärge te nii väga oma nina pimedasse toppige,» ütles seersant. «Asage parem granaatidega.»

«Granaadid kaasa võtta.» Plužnikov võttis seina ääres vedeleva harjumatult pika käepidemega granaadi. «Kuus meest, minu järel.»

Sõdurid jaotasid seina juurde laotud granaadid vaikides omavahel ära. Plužnikov kööritas uuesti määrdunud rinnahoidjas naise poole, lõi jälle silmad kõrvale ja ütles:

«Võtke endale midagi ümber. Siin on tõmbetuul.»

Naised vaatasid ehmunud pilgul ja olid vait. Ümarpäine naljahammas ütles:

«Seal laua peal on punane lina. Äkki anda talle?»

Ja jooksis käsku ära ootamata laudlina tooma.

«Juhatage meid keldritesse,» ütles Plužnikov piirivalvurile.

Trepp oli pime, kitsas ja nii järsk, et Plužnikov muudkui komistas, haarates iga kord ees kõndival piirivalvuril õlgadest kinni. Piirivalvur kehitas end ärritatult, kuid oli vait.

Mida samm edasi, seda vaiksemaks jäi saksa pommitajate möirgamine, samuti lasud, mis hakkasid kostma kohe pommirünnaku lõppedes Terespoli väravate kandist. Ja mida nõrgemaks jäid need kauged hääled, seda selgemaks ja valjemaks muutus nende endi saabaste klobin.

«Teeme liiga palju lärmi,» ütles Salnikov vaikselt. «Vaata, kui põrutavad selle klobina peale . . .»

«Siin need naised istusid,» ütles piirivalvur peatudes. «Kaugemal ma ei käinud.»

«Tasem,» ütles Plužnikov. «Kuulame.»

Kõik tardusid hinge kinni hoides paigale. Kusagil kaugel-kaugel kostis laskmist, ja see polnud üldsegi kole, see oli justkui kinos. Aegamööda harjusid silmad pimedusega: aeglaselt joonistusid välja pimedad võlvid, musten-

davad koridorisügavikud ja õhuaukude valged laigud päris lae all.

«Palju siin käike on?» päris Plužnikov sosinal.

«Justkui oleks kolm.»

«Minge teie otse. Teised kaks lähevad vasakut koridori pidi, mina — paremat. Üks sõdur jääb väljapääsu juurde. Salnikov, minu järel.»

Plužnikov ja sõdur ekslesid kaua mööda lõputut võlvlaega keldrit. Peatusid, kuulatasid, aga kuulda polnud midagi, peale iseendi kiire hingamise.

«Huvitav, kas siin rotte on?» küsis Plužnikov võimalikult argiselt, et sõdur ei hakkaks teda rottide kartmises kahtlustama.

«Kindla peale,» ütles Salnikov sosinal. «Ma kardan pimedat, seltsimees leitnant.»

Plužnikov kartis samuti, kuid ta ei julgenud seda isegi endale tunnistada. See oli arusaamatu hirm: mitte et ta oleks kartnud kokkupõrget hästi peitunud vaenlasega või et oleks peljanud ootamatut lasku pimedusest. Pimedas kangastusid talle lihtsalt sellised arusaamatud õudused nagu rotid, hiiglasuured ämblikud ja jalge all ragisevad luukered, ta liikus siin tohutu sisemise pinge all ja ütles seetõttu natukese aja pärast peaaegu kergendustundega:

«Need nägid küll kummitusi. Lähme tagasi.»

Trepi juures raporteeris ümarpäine, et üks rühm oli kedagi nägemata juba tagasi jõudnud, aga piirivalvur polnud veel tulnud.

«Õelge neile, las tulevad üles.»

Mida kõrgemale ta jõudis, seda selgemalt kostsid plahvatused. Otse ukse juures seisid naised: üleval käis jälle pommitamine.

Plužnikov ootas pommitamise lõpu ära. Kui plahvatused vaibuma hakkasid, ilmusid alt sõdurid.

«Seal on mingi käik,» ütles piirivalvur. «Õudne pimedus.»

«Sakslasi ei näinud?»

«Ma ju ütlesin, et pime oli. Viskasin sinna granaadi: kisa ei kostnud.»

«Mutid nägid suure ähmiga viirastusi,» ütles ümarpea.

«Naisterahvad,» parandas Plužnikov rangelt. «Mutte pole olemas, pidage seda meeles.»

Sissekäigu juures hakkas teravalt taguma raskekuulipilduja. Plužnikov tormas edasi.

Poolpaljas seersant täristas kuulipildujast, kõrval lebas sõdur ja andis linti ette. Kuulid tagusid telliskivist kilde lahti, keerutasid kuulipildujatoru ees tolmu üles, plaksatasid vastu kaitsekilpi. Plužnikov kukkus kõrvale maha ja roomas lähemale.

«Sakslased?»

«Aknad!» karjus seersant irevil sui. «Vaata aknaid! . . .»

Plužnikov sööstis tagasi. Sõdurid olid juba akende all, ja kordus seesama, mis ennist kirikusse sisse hüpates. Üle aknalaua rippus surnud piirivalvur: tema pea litsus Plužnikovile vastu kõhtu, kui ta aknast välja vaatas.

Kirikule lähenesid hallikasrohelised kogud, surunud automaadid vastu kõhtu, jooksu pealt tulistades. Plužnikov vabastas kiiruga kaitseriivi, andis pika valangu: automaat lõi käes elusana pekslema ja ajas toru taeva poole.

«Püsti ajab,» taipas ta. «Peab lühemalt laskma. Lühemalt.»

Ta tulistas ühtjärge, aga kogud muudkui jooksid ja talle näis, et otse tema suunas. Kuulid puurisid telliskive ja surnud piirivalvurit, ja hüübinud võõras veri pritsis talle näkku. Kuid pühkimiseks ei jäänud aega: ta hõõrus vere laiali alles siis, kui vajus seina varju uuesti automaati laadima.

Pärast jäi kõik vaikseks, sakslased ei jooksnud enam. Kuid ta ei jõudnud selja taha vaadata, ei jõudnud küsida, kuidas on lood sissepääsu juures, kas padruneid ikka veel jätkub, kui taevas jälle raskelt undama lõi, ja pommide raske vilin kiskus suitsuse ning tolmuse õhu katki.

Nii möödus päev. Plužnikov ei jooksnud enam pommitamise ajal kuhugi, vaid oli siinsamas võlvitud akna all pikali, ja piirivalvuri elutu pea tema kohal kõlkus pärast iga plahvatust. Aga kui pommitamine lakkas, tõusis Plužnikov püsti ja tulistas tema poole jooksvate kogude pihta. Ta ei tundnud enam ei hirmu ega aega: kurdistunud kõrvades tinises, kuivanud kurgus kipitas ebameeldivalt ja harjumatusest hoida põruvat saksa automaati tõmbusid ta käed krampi.

Ja alles pimeduse tulekuga jäi kõik vaikseks. Sakslased pommitasid oma viimase pommitamise, «Junkersid» kihutasid mõirgega lahkumisringil üle suitsevate varemete, ja enam ei jooksnud kiriku poole kedagi. Plahvatustest

üleskùntud hoovil lamasid hallikasrohelised kujud: kaks liigutasid veel, roomasid tolmus veel kuhugi, kuid Plužnikov ei hakanud nende pihta tulistama. Need olid haavatud, ja sõduri au ei lubanud neid tappa. Ta vaatas, kuidas nad roomavad, kuidas nende käed jõuetult nõtkuvad, ja imestas rahulikult, et temas pole ei kaastunnet ega isegi uudishimu. Mitte midagi peale tuima tülpinud väsimuse.

Oleks tahtnud lihtsalt põrandale heita ja silmad kinni panna. Kas või minutiks. Kuid ta ei saanud endale isegi seda minutit lubada: tuli uurida, kui palju mehi on ellu jäänud, ja kusagilt padruneid muretseda. Ta vajutas automaadile kaitse peale ja lontis vaarudes sissepääsu poole.

«Elus?» küsis seersant: ta istus seina ääres, jalad pikalt ette sirutatud. «Siis on kombes. Aga padruneid rohkem ei ole.»

«Palju inimesi alles on?» päris Plužnikov, istudes raskelt ta kõrvale maha.

«Päris terveid on viis, haavatuid — kaks. Üks oleks nagu rinnust pihta saanud.»

«Aga piirivalvur?»

«Ütles, et läheb sõpra matma.»

Aegamööda tulid sõdurid ligemale: määrdunud, vaiksed, kõigil silmad auku vajunud. Salnikov sirutas käe plasku järele:

«Sees puha kõrbeb.»

«Jäta,» ütles seersant. «Kuulipildujale läheb tarvis.»

«Nagunii pole padruneid.»

«Küll muretseme.»

Salnikov istus Plužnikovi kõrvale, limpsas kuivad korbatanud huuled keelega üle.

«Aga kui lippaks õige Bugil ära käia?»

«Ei sa lippa kuhugi,» ütles seersant. «Sakslased on Terespoli väravate kasarmus.»

Tuli piirivalvur. Istus vaikides seina äärde, võttis vaikides seersandi pakutud koni vastu.

«Matsid maha?»

«Matsin maha,» ohkas piirivalvur. «Ja ei ükski seal tea, kus mu kalmuke on.»

Kõik olid vait, see oli ränkraske vaikimine. Plužnikov mõtles, et on vaja padruneid, vett, tuleb luua side kindluse juhtkonnaga, kuid ta mõtles sellest kuidagi äraolevalt: lihtsalt täheldas iseenese tarvis. Aga välja ütles hoopis muud:

«Meie omad jäävad kuidagi hilja peale.»

«Kes?» küsis piirivalvur.

«Armee, noh. Meie armee peab ju kuskil siin olema?»

Keegi ei vastanud. Pisut hiljem oletas seersant:

«Äkki murravad öösel läbi. Veel õigem oleks hommikul.»

Ja kõik olid sõnatult päri, et armeeüksused just hommikul neile appi jõuavad. See oli siiski mingi ajapiir, öö ja päeva eraldusmärk, tähtaeg, mida oleks põhjust oodata ja mida nii läbematult oodatigi.

«Padrunid,» Plužnikov sundis ennast rääkima. «Kust saaks padruneid? Kes teab ladu?»

«Kasarmus küll tean,» ütles seersant. «Nagunii peab sinna minema: räägitakse, et 84. polgus on komissar kohal.»

«Küsige tema käest, mida teha,» ütles Plužnikov lootusrikkalt. «Ja muidugi padrunite kohta ka.»

«Seda muidugi,» ütles seersant end vaevaliselt jalule ajades. «Läki, Prižnjuk.»

Kusagil kärgatas plahvatus, tärises automaadivalang. Seersant ja reservväelane kadusid tolmusesse videvikku.

«Vett on vaja,» ohkas Salnikov piineldes ja alatasa huuli lakkudes. «Lubage ometi proovida Bugil käia, seltsimees leitnant. Või Muhhavetsil.»

«Kas see on kaugel?»

«Kui otse minna, siis siinsamas,» muigas piirivalvur. «Ainult et praegu otse ei lippa. Aga vett on vaja.»

«Eks proovige.» Plužnikov mõtles äkki, et pole tast mingit komandöri, et kõik küsimused lahendab tema eest kas seersant või see tõmmu piirivalvur, kuid ta mõtles seda rahulikult, kuna solvumise või mossitamise peale oleks pidanud kulutama jõudu, mida nagunii polnud olemas. «Ainult ettevaatlikumalt palun.»

«Just nii!» elavnes Salnikov. «Äkki ma tohin sakslaste vee ära juua, kui pärast võtan nende plaskud jõest vett täis?»

«Aga kui ei võta?» küsis ümarpäine naljahammas, kes oli kergelt õlavarde haavatud.

«Võtke tühjad plaskud. Vodka välja kallata.»

«Mitte kõik,» ütles piirivalvur. «Jäta üks haavarohuks alles. Ja jõel vaata, et ei kolista.»

«Küll ma vakka olen,» tõotas Salnikov plaskusid vööle riputades. «Ma siis läksin, eks? Hirmus joogijanu on.»

Ja ta kadus, haihtudes pommilehtrite vahele. Sakslaste kahurid tulistasid loiult: põmatasid harvad plahvatused.

«Sakslane joob vist teed,» ütles ümarpäine sõdur. «Ja alles eile näidati meile kino. On ikka nali.»

Ei saanud aru, kas see käis eilse kinofilmi kohta, mida siinsamas kirikus oli vaadatud, või sakslaste kohta, kes tema arvates praegu teed jõid, aga äkitselt hakkas kõigil sellest kahju, et eile on juba läbi, ja et homme algab uuesti sõda. Plužnikovil hakkas samuti kahju, kuid ta tõrjus need pähetikkuvad mälestused eemale ja sundis ennast püsti tõusma.

«Peaks surnud kuhugi eemale tõstma, ah? Kas või nurka kokku.»

«Peaks sakslased üle vaatama,» ütles piirivalvur. «Mis te arvate, seltsimees leitnant?»

Plužnikov sai aru, et ta ei tohiks kirikust lahkuda, kuid jälle liigahtas temas poisikeselik uudishimu. Oleks tahtnud lähedalt, oma silmaga näha neid, kes tema valangutest otsa olid saanud ja kes praegu kiriku ees tolmus lamasid. Oleks tahtnud vaadata, meelde jätta ja pärast Valjale, Veerakesele ja emale rääkida.

«Lähme koos.»

Ta laadis automaadi ja lipsas südame põksudes piirivalvuri kannul ülestuhnitud kindluseõuele.

Tolm polnud veel maha laskuda jõudnud, kõditas sõõrmeid ja segas vaatamist. Põrmpeenena tungis tolm laugude alla, pani silmad kihelema, ja Plužnikov pilgutas ühtesoodu ning pühkis silmi valguvaid pisaraid.

«Ärge automaate võtke,» sosistas piirivalvur. «Võtke magasinid ja granaadid.»

Tapetuid oli palju. Alguses katsus Plužnikov neid mitte puudutada, tõmbas rihmupidi kummuli, kuid harjus varsti ära. Ta oli endale juba põuetäie automaadimagasine saanud ja taskutesse granaate toppinud. Oli aeg tagasi minna, kuid teda tõmbas vastupandamatu jõuga iga järgmise laiba poole, justkui leiaks ta just sealt midagi väga tarvilikku, lausa hädavajalikku. Ta oli juba leppinud iiveldamapaneva lõhkeainehaisuga, oli ennast kokku määrinud võõra verega, mida täna nii ohtralt siia tolmusele ülesküntud mullale oli voolanud.

«Ohvitser,» ütles piirivalvur vaevukuuldavalt. «Võtaks õige ühed dokumendid ligi?»

«Võtke.»

Lähedal kostis oigamist, ja ta jäi kohe vait. Oiati uuesti: pikalt, piinava valu käes. Plužnikov tõstis pea ja vaatas.

«Kuhu nüüd?»

«Siin on haavatu.»

Ta liikus edasi, kuid samas pimestas teda ere lasusähvatus ja vastu kiivrit plõksatas teravalt kuul. Plužnikov kukkus lapiti maha, katsudes õudusega silmi: talle näis, et silmad on peast välja jooksnud, kuna ta ei näinud mitte midagi.

«Ah sa raisk!»

Tõuganud Plužnikovi eemale, veeres piirivalvur lehtrisse. Oli kuulda raskeid, elavas ihus õudselt sumbuvaid lööke, ebainimlikku, korisemiseks katkevat karjet.

«Ei tohi!» hüüdis Plužnikov, avades hädavaevu pisaraist kleepuvad silmad.

Ähmaselt nägi ta enda ees higist, tõmblevat nägu.

«Ei tohi? . . . Nad tegid mu sõbrale lõpu peale — ja mina ei tohi? Sulle põrutasid pihta — ja ikka ei tohi? Sa oled tatt, leitnant: nemad peksavad meid päev läbi, ja meie ei tohi? . . .»

Ta veeretas end kohmakalt Plužnikovile lähemale. Vaikis ja hingeldas raskelt.

«Ma tegin talle lõpu peale. Ega sa haavata ei saanud?»

«Rikošetiga lõi kiivrisse. Siiamaani pea kõliseb otsas.»

«Käia jõuad?»

«Silme ees käib ringi.»

Lähedal lõhkes mürsk. Mõlemad litsusid endid ligi maad, vastu õlgu peksis liiva.

«Põrutab karjumise peale või mis see on?»

Jälle üürgas mürsk, nad vajutasid endid jälle maha, aga hüppasid siis püsti ja jooksid kiriku poole. Piirivalvur ees: läbi pisarate seletas Plužnikov vaevu ta selga. Silmis kõrvetas valusalt.

Seersant oli tagasi. Nad olid Prižnjukiga neli kasti padruneid toonud ja toppisid nüüd padruneid lintidesse. Ööseks oli käsk relvad kokku korjata, side sisse seada, naised ja lapsed kaugematesse keldritesse üle viia.

«Meie eided jooksid 333. polgu kasarmutesse,» ütles seersant.

Plužnikov tahtis eitede kohta märkuse teha, kuid jättis tegemata. Küsis ainult:

«Kas konkreetselt meile mingit käsku polnud?»

«Meie asi on selge: kirik. Lubati mehi juurde saata. Pärast loendust.»

«Kas linnast pole midagi kuulda?» küsis ümarpäine sõdur. «Kas abiväge tuleb?»

«Oodatakse,» vastas seersant napilt.

Sellest, kuidas seersant seda ütles, sai Plužnikov aru, et 84. polgu komissar ei oota mingit abi. Tal läksid lausa põlved nõrgaks, kõht hakkas valutama ja ta istus sinnasamasse, kus oli seisnud: põrandale, seersandi kõrvale.

«Näri leiba,» ulatas seersant viiluka. «Leib viib mõtted minema, seltsimees leitnant.»

Plužnikovil polnud isu, aga ta võttis masinlikult leivatüki vastu, näris masinlikult. Viimane kord oli ta söönud restoranis... Ei, päris enne algust oli ta kusagil laos koos lonkuriga teed joonud. Nii ladu kui nood kaks naist ja lonkur ja sõdurid — kõik jäid esimese kogupauguga mulla alla. Kusagil siinsamas, otse kiriku külje all. Aga temal vedas, ta jõudis välja hüpata. Temal vedas...

Salnikov tuli tagasi, plaskusid täis riputatud justkui nääripuu ja teatas rõõmsalt:

«Jõin isu täis! Poisid, krabage nüüd!»

«Kõigepealt kuulipildujale,» ütles seersant.

Ta valas korralikult, vett maha tilgutamata, kuulipilduja vesisärgi täis, ütles Plužnikovile, et see «vatsatäite kaupa» joomise ära keelaks. Plužnikov oli tuimalt päri, seersant andis isiklikult igale mehele kolm lonksu ja peitis plaskud hoolikalt ära.

«Küll seal alles summivad, kohe kole!» jutustas Salnikov mõnuga. «Lasevad raketi lendu ja muudkui põraki! põraki! Surnuid on palju.»

Pärast käsikähmlust ja õnnestunud veetoomist oli ta hirm päriselt kadunud. Ta oli praegu elevil, isegi lõbus, ja see tegi Plužnikovi tigedaks.

«Käige naabrite juures ära,» ütles ta. «Kandke ette, et kirik on meie käes. Äkki annavad padruneid.»

«Granaate kah,» ütles piirivalvur. «Sakslaste granaadid on pask.»

«Jah muidugi, granaate ka.»

Tunni aja pärast tuli kümme sõdurit. Plužnikov tahtis neile õpetust jagada, paigutada akende juurde, kokku leppida märguannete asjus, kuid kõrvetadasaanud silmist jooksid aina pisarad, jõud oli otsas, ja ta palus piirivalvuril asja edasi ajada. Ise aga heitis minutiks põrandale ja jäi otsekohe magama nagu surnu.

Nii lõppes tema sõja esimene päev, ja sopasel kirikupõrandal kõveras ei teadnud ta ega võinudki teada, kui palju neid päevi ees ootab. Ja tema kõrval segiläbi magavad sõdurid nagu ukse juures seisvad valvuridki ei teadnud samuti, kui palju neile päevi on antud. Nad elasid praegu ühist elu, aga igaühe jaoks oli ainult oma surm.

2.

Igaühe jaoks oli oma surm, ja järgmisel päeval sai seda esimesena teada ümarpäine naljahammas, kes oli käest kergelt haavatud. Ta oli palju verd kaotanud, tahtis kogu aeg magada ja et keegi tema magamist ei segaks, ronis eemale keldriukse juurde.

Koidiku käristas puruks kahurväekanonaad. Maa lõi taas oigama, kiriku seinad kõikusid, krohvi ja katkiseid telliskive varises maha. Seersant tassis kuulipilduja võlvistiku alla, kõik pugesid nurkadesse peitu.

Tulistamine polnud veel lakanud, kui kindluse kohale ilmusid pommituslennukid. Pommide vilin läbistas tihket tolmu, kirik lõi plahvatustest vappuma. Plužnikov lamas aknaorvas ja hoidis kõrvu kinni. Kuuma tolmu peksis päraniaetud suhu. Ta ei kuulnud, pigem tundis karjumist. Meeletut-ebainimlikku karjumist, mis tungis läbi ulgumise, vilina ja müra. Ta vaatas tagasi — tolmuses hämus jooksis nende poole ümarpea:

«Saaks-lased!»

Kiledale karjumisele tegi lõpu automaadivalang, ragisedes võlvide all lühidalt ja kaikuvalt. Plužnikov nägi, kuidas ümarpea hoo pealt näoli kivide otsa kukkus, kuidas tolmus vilkusid lasud, ja pistis ise samuti karjuma:

«Saaks-lased!»

Tolmus nähtamatud automaaturid tulistasid lamavaid sõdureid lausläheda maa pealt. Keegi karjus, keegi tormas välja otse pommide alla, keegi oli mõistusele tulnud ja tulistas juba kiriku pimedasse sügavusse. Automaadikuulid tükeldasid telliskive, särtsatasid vastu põrandat, viilutasid pea kohal, aga Plužnikov hoidis kõrvu kinni ja

lamas ikka seina ääres, otsa vajunud omaenda automaadile.

«Jookseme! . . .»

Keegi — vist Salnikov — sakutas teda õlast:

«Jookseme, seltsimees leitnant! . . .»

Salnikovi kannul hüppas ka Plužnikov aknast välja, kukkus maha, roomas käpakil pommilehtrist läbi, ahmides ammuli suuga tolmu sisse. Madalal kindluse kohal tiirutasid lennukid, tulistades kuulipildujatest kõige elava pihta. Kirikust kostsid automaadivalangud, karjed ja granaatide plahvatused.

«Peab keldrisse liduma!» karjus Salnikov. «Keldrisse!»

Plužnikov taipas ähmaselt, et ei tohiks pommide all ringi joosta, kuid hirm automaaturite ees, kes praegu tolmuses kirikus tema sõdureid hävitasid, oli nii suur, et ta kargas püsti ja kihutas vilkale Salnikovile järele. Ta kukkus, roomas mööda liiva, neelas tolmu ja lehkavat suitsu, mis polnud jõudnud lehtritest hajuda, ja jooksis jälle edasi.

Ta ei mäletanud, kuidas ta mustava auguni jõudis ja kuidas sinna sisse vajus. Alles põrandal tuli mõistus tagasi: kaks sõdurit raputasid teda õlgadest:

«Komandör tuli, kuulete? Komandör tuli!»

Otse tema vastas seisis jässakas, tumedapäine üleni tolmune vanemleitnant, läbihigistatud pluusil orden. Plužnikov tõusis vaevaliselt jalule, raporteeris, kes ta on ja kuidas ta siia on sattunud.

«Nii et sakslased võtsid klubi ära?»

«Nad tulid seljatagant, seltsimees vanemleitnant. Olid vist keldrites peidus. Ja siis pommitamise ajal . . .»

«Miks keldreid eile üle ei vaadatud? Teie sidemees,» vanemleitnant noogutas seina ääres valveseisangusse tardunud Salnikovi suunas, «teatas, et te olete kirikus kindlalt sees.»

Plužnikov oli vait. Ta oli juba oma arutust hirmust lahti saanud, ja mõistis praegu selgelt, et on oma kohuse täitmata jätnud, paanikasse sattunud ja sõdurid reetnud ning argpüksina positsioonilt jooksu pannud, positsioonilt, mida oli kästud ükskõik millise hinnaga kaitsta. Ta ei kuulnud enam vanemleitnandi juttu, ta keha lõi üleni kuumaks.

«Olen süüdi.»

«See pole süü, see on kuritegu,» ütles vanemleitnant

jäigalt. «Mu kohus on teid maha lasta, kuid mul on vähe laskemoona.»

«Ma lunastan oma süü.» Plužnikov tahtis seda öelda kõval häälel, aga äkki oli hing kinni, ja ütlemine tuli sosinal: «Ma lunastan oma süü.»

Järsku lakkas kõik: nii plahvatuste mürin, mürskude ulgumine kui kuulipilduja tärin. Kusagil paugutasid veel üksikud vintpüssid, veel pragises leek maja ülemistel korrustel, kuid lahing lõppes, ja saabunud vaikus oli ehmatav ning arusaamatu.

«Äkki on meie omad ligidal?» küsis sõdur ebalevalt. «Äkki on läbi? . . .»

«Kavaldavad, raisad,» ütles vanemleitnant. «Tugevdada vaatlusposte!»

Sõdur jooksis minema. Kõik olid vait, ja selles vaikuses kuulis Plužnikov lapse tasast nuttu ja naiste sooje hääli kusagil keldrisügavuses.

«Ma lunastan oma süü, seltsimees vanemleitnant,» kordas ta tõtlikult. «Otsekohe . . .»

Tuhm, võimendusest tugevdatud hääl summutas ta sõnad. Hääl — mitte venelase oma, hoolikalt sõnu vormiv, — kostis kusagilt väljast, suitsunud varemete kohalt, kuid kandus tihkes õhus kaugele, ja seda kuulati praegu kõikides keldrites ja kasemattides.

«Saksa väejuhatus teeb ettepaneku lõpetada mõttetu vastupanu. Kindlus on sisse piiratud, Punaarmee purustatud, kuulsusrikkad saksa väed ründavad Valgevene pealinna Minskit. Teie vastupanu on kaotanud igasuguse taktikalise otstarbe. Anname tund aega järelemõtlemiseks. Eitava vastuse korral hävitatakse teid kõiki ja kindlus pühitakse maapealt.»

Tuhm hääl kordas seda teadet uuesti. Kaks korda, iga sõna mõõdukalt ja selgelt hääldades. Keldris kuulasid kõik seda häält tardunult ja ohkasid üksmeelselt, kui see vait jäi, asendudes metronoomi mõõduka tiksumisega.

«Mine vett tooma,» ütles vanemleitnant noorukesele sõdurile, peaaegu poisikesele, kes kogu see aeg oli vaikides ta kõrval seisnud, seirates Plužnikovi torkiva pilguga. «Hoia ainult silmad lahti, Petja.»

«Ma olen ettevaatlik.»

«Lubage minul,» anus Plužnikov. «Lubage, seltsimees vanemleitnant. Ma toon vett. Nii palju kui tarvis läheb.»

«Teie ülesanne on klubi tagasi võtta,» ütles vanemleit-

nant kuivalt. «Kõigi tunnuste järgi alustavad sakslased tunni aja pärast tulistamist: teie tungite selle tulistamise ajal klubisse ja lööte sealt sakslased ükskõik mis hinnaga välja. Ükskõik mis hinnaga!»

Viimased sõnad välja raiunud, läks vanemleitnant ära, soovimata kuulata tema segaseid ja asjatuid kinnitusi. Plužnikov ohkas süüdlaslikult ja vaatas selja taha: võlvitud keldri sügava aknaorva all istusid Salnikov ja kergelt haavatud pikka kasvu reservväelane. Plužnikovile meenus suurivaevu tolle nimi: Prižnjuk.

«Võtke meie mehed kokku,» ütles ta ja istus maha, tundes põlvis vastikut nõrkust.

Salnikov ja Prižnjuk leidsid keldrites veel neli meest. Kõik tulid ühte kambrisse kokku, ajades omavahel sosinal juttu. Kusagil kaugemal keldris tihkus ikka laps, ja see arglik nutt oli Plužnikovi jaoks hullem ükskõik millisest piinamisest.

Ta istus põrandal oimugi liigutamata ja mõtles mornilt, et on hakkama saanud kõige halvemaga: reetnud oma seltsimehed. Ta ei otsinud eneseõigustust, ei haletsenud ennast: ta üritas mõista, miks see nii oli juhtunud.

«Ei, mitte praegu ei löönud ma araks,» mõtles ta. «See juhtus juba eilse rünnaku ajal. Ma olin pärast rünnakut liimist lahti, minust polnud mingit komandöri. Ma mõtlesin sellest, mida ma hiljem rääkima hakkan. Mitte sellest, kuidas sõdida, vaid mida hiljem rääkida . . .»

Tulid kaks piirivalvurit kergekuulipildujaga.

«Meil kästi teid tulega katta.»

Plužnikov noogutas sõnatult. Piirivalvurid õiendasid kuulipilduja kallal, vaatasid kettaid üle, ja ta mõtles pinevalt, et kuuekesi ei löö nad mingi hinna eest sakslasi kirikust välja, aga abi paluda ei julgenud.

«Ennem suren,» kordas ta endamisi vaikselt. «Ennem siis suren.»

Millegipärast vältis ta jonnakalt sõna «tapetakse», vaid ütles «suren». Justkui oleks jutt olnud külmetuse kätte suremisest.

«Granaate on meil kõigest kaks tükki,» ütles Prižnjuk kellegi poole pöördumata.

«Küll tuuakse,» ütles piirivalvur. «Ega nad meid niisama jäta: ikkagi omad poisid.»

Siis saabus veel umbes viisteist meest. Kahurväelase eraldusmärkidega punapäine vanemseersant kandis ette,

et mehed on abiväeks kohale saadetud. Koos temaga jaotas Plužnikov mehed keldrikambritesse laiali, paigutas jaoti aknaorvadesse.

Kõik oli valmis, aga saksa metronoom tiksus edasi, lugedes kiirustamata sekundeid. Plužnikov kuulis seda lugemist kogu aeg, üritas tuikavat heli endas maha suruda, rünnakuks keskenduda, kuid kõlav tiksumine ronis tüütult kõrvu.

Vanemleitnant tuli peatselt tagasi. Kontrollis valmisolekut, pani isiklikult sõdurid kohtadele. Plužnikovi ta ei märganud, kuigi too püüdlikult käeulatuses tiirles. Siis ütles ootamatult:

«Päeval on võimatu rünnata. Olete nõus, leitnant?»

Plužnikov kohmetus, ja leidmata sobivaid sõnu, noogutas ebalevalt.

«Kuid sakslased arvavad samuti, et rünnak on võimatu, ja ootavad seda öösel. Seepärast me ründamegi päeval. Peaasi, mitte maha heita, ükskõik kui rängalt ka ei tulistataks. Automaadid lasevad hajusalt, olete seda tähele pannud?»

«Olen küll.»

«Ma annan teile võimaluse oma süüd lunastada.»

Plužnikov tahtis väsinud vanemleitnandile kinnitada, et ta pigem sureb, kuid ei leidnud sõnu ja noogutas jälle.

«Ma tean, mida te öelda tahtsite, ja usun teid.» Vanemleitnandi kinnisele näole ilmus esimest korda midagi naeratuse taolist. «Lähme sõdurite juurde.»

Vanemleitnant käis läbi kõik kambrid, kus rünnakuks valmistuti, ja kordas igal pool sama, mida ta Plužnikovile oli juba rääkinud: automaadituli on hajus, sakslased rünnakut ei oota, peamine — mitte maha heita, ainult joosta, joosta kiriku seinte varju.

«On jäänud viis minutit järelemõtlemiseks!» ütles diktori vali tuhm hääl.

«See tähendab, et teie lähete nelja minuti pärast,» ütles vanemleitnant, võttes taskukella kätte. «Rünnak algab minu käsul ja ilma igasuguse tulistamiseta. Vaikselt ja ootamatult: see on meie relv.»

Ta vaatas Plužnikovile otsa ja Plužnikov, saanud sellest pilgust aru, astus keldriakna juurde. Aken oli kõrgel, aknalaud viltune, ja siit oli raske välja saada. Kuid punaarmeelased andsid juba telliseid käest kätte ja ehitasid treppi. Plužnikov ronis trepile, pani automaadi laskevalmis

ja seadis ennast minekule. Keegi andis talle kaks granaati, ta pistis need vöörihma vahele, pidemetega allapoole.

«Edasi!» hüüdis vanemleitnant valjuhäälselt. «Kiiresti!»

Plužnikov viskus ettepoole — tellised vajusid laiali, aga ta sai siiski aknast välja hüpatud — ja jooksis tagasi vaatamata praegu veel nii kauge kirikuseina poole.

Ta jooksis vaikides, ja nagu talle näis, täiesti üksinda. Süda peksis rinnus nii kõvasti, et summutas talle järgnevate meeste jooksumüdina, aga tagasivaatamiseks polnud aega.

«Ärge tulistage. Ärge tulistage. Ärge tulistage!...» kisendas ta sisimas.

Plužnikov ei teadnud, kas metronoom ikka veel tiksub, või lükkavad sakslased juba kiirustades mürske kahuritorudesse, aga kuniks ta üle mürskudest küntud õue jooksis, ei tulistanud keegi. Ainult kuum tuul, suitsust, püssirohust ja verest lõhnav tuul tagus näkku.

Otse tema ees sööstis keegi pommilehtrist välja, ja Plužnikov oleks äärepealt maha viskunud, kuid tundis ära piirivalvuri: tollesama, kes ta öösel päästis, tehes haavatud automaaturile lõpu peale. Ilmselt oli piirivalvur samamoodi kirikust jalga lasknud, aga polnud keldriteni jõudnud, oli teinud pommilehtris aja parajaks ja jooksis nüüd ründajate eesotsas. Aga vaevalt jõudis Plužnikov rõõmustada, et piirivalvur on elus, kui kümned valangud vaikuse pihuks ja põrmuks lõid ja kuulid pea kohal vinguma hakkasid: sakslased avasid tule.

Selja taga karjatas keegi. Plužnikov tahtis maha heita ja oleks heitnudki, kuid piirivalvur tormas endiselt hiigelhüpetega edasi ja oli siiani elus. Ja Plužnikov mõtles, et need kuulid pole tema jaoks, ja ei heitnudki maha, vaid tõmbas pea õlgade vahele ja hakkas karjuma:

«Hurraaa!...»

Ja ainsa hingetõmbega, veniva «aaa!..» saatel jooksis ta müürini välja, surus ennast vastu aknaposti ja vaatas tagasi.

Ainult kolm meest olid kukkunud: üks ei liigutanud ennast, kaks vingerdasid alles tolmus. Ülejäänud olid juba jõudnud surnud tsooni: piirivalvur seisis kõrvalposti juures ja karjus:

«Granaadid! Pillu granaadid sisse!...»

Plužnikov tõmbas granaadi vöö vahelt, virutas aknasse — otse täristava automaadi ereda tulukese pihta.

Müratas plahvatus ja otsekohe sööstis ta lehkavasse granaadilõhkemise pilve. Lõi pahkluu vastu kildudest täkitud aknalauda ära, kukkus põrandale, kuid jõudis eemale veereda ja piirivalvur potsas raskelt otse ta kõrvale. Ümberringi müratasid plahvatused, suitsus ja tolmus sähvisid lasud, kuulid täksisid seinu. Põrandal istudes tulistas Plužnikov lühikeste valangutega nende sähvatuste pihta.

«Pagevad kooripealsele! Kooripealsele! Pane kõrgemale! Kõrgemale!» karjus piirivalvur.

Sakslased taganesid kooripealsele: lasusähvatused paistsid nüüd sealt. Plužnikov toetas automaadi vastu õlga, andis pika valangu, ja üks tuluke kustus kohe, justkui oleks lämbunud, aga Plužnikovi püssilukk hüppas jõnksatades tagasi.

«Pane siis ometi, leitnant! Pane pihta!»

Plužnikov soris palavikuliselt taskutes: magasine polnud. Siis tõmbas ta viimase granaadi välja ja jooksis tihkesse videvikku, valangutele vastu. Kuulid lõid kuhugi jalge ette, vastu saapaid piitsutas valusalt tellisekilde. Plužnikov võttis hoogu justkui õppustel, heitis granaadi käest ja viskus pikali. Plahvatus kõmahtas kaikuvalt.

«Nutikalt tehtud, leitnant,» ütles piirivalvur, teda jalule aidates. «Poisid on juba kooripealsel. Küll nad lõpetavad selle asja meietagi ära: sakslaste laul on lauldud.»

Ülevalt kostis karjeid, kähedat sõimu, raua kõlinat, tuima tagumist: sakslastele tehti käsikähmlusega ots peale. Plužnikov vaatas selja taha: suitsuses videvikus võis ähmaselt aimata möödajooksvaid punaarmeelasi, laipu põrandal, laialipillutud relvi.

«Vaata keldrid üle ja pane vahimees ukse juurde,» ütles Plužnikov, olles isegi üllatunud selle käsu lihtsusest: alles eile ei osanud ta niimoodi rääkida.

Piirivalvur läks minema. Plužnikov tõstis põrandalt automaadi, keeras lähima sakslase ropsuga selili, tõmbas tapetu vöö küljest pidemetekoti ja läks uksé poole.

Ja peatus enne ukse juurde jõudmist: nende kuulipilduja seisis endist viisi väljapääsu juures, ja sellel lamas näoli seersant, käed kõvasti kaitsekilbi ümber. Surmaeelses hüppes kõverdunud seljal mustendasid kuus verest paatunud auku.

«Ei läinud ära,» ütles ligitulnud Salnikov.

«Ei andnud ära,» ohkas Plužnikov. «Mitte nii nagu mina ja sina.»

«Teate, kui mina juba kord ära ehmatan, siis on kõik läbi. Aga kui see esimene hoog üle läheb, siis pole vigagi. Siis tuleb jälle mõistus tagasi.»

«Ta tuleb maha matta, Salnikov.»

«Aga kuhu? Siin on oma kolme meetri jagu kivi.»

«Õue peale, pommilehtrisse.»

Tihke kasvav müra ligines neile, pühkides eest kõik muud helid. Nagu üks mees viskusid mõlemad aknaorvade juurde ja langesid põrandale. Otsekohe lõi õhulaine tolmu üles, seinad võpatasid, ja kindluseõuel lõid plahvatused raskelt mürisema.

«Pärast õhurünnakut tulevad peale!» karjus Plužnikov, kuulmata oma häält. «Ma katan sissepääsu! Sa võta aknad enda peale! Aknad, Salnikov, aknad! . . .»

Lähedal kõmatas kõrvulukustav plahvatus, seinad lõid kõikuma, pudenes telliseid. Lööklaine lükkas kuulipilduja ümber, heites surnud seersandi eemale. Silmapilk kadus kõik suitsu ja vingu, hingata polnud midagi. Plužnikov viskus köhides ja lämbudes kuulipilduja poole, ise neljakäpakil, tiris selle seinani.

«Aknad, Salnikov! . . .»

Salnikov oli silmili põrandal, surunud käed kõrvadele. Plužnikov raputas teda, tagus jalaga, kuid sõdur litsus ennast ainult tugevamini vastu telliseid.

«Aknaaad! . . .»

Jälle müratas siinsamas kõrval, uksevõlvilt varises telliseprahti. Veel üks plahvatus, ja veel ja veel, ning telliste alla jäänud Plužnikov loobus plahvatuste lugemisest: kõik sulas üheks kõrvulukustavaks mürinaks.

Keegi ei mäletanud, kui kaua õhurünnak kestis. Aga kui vaikseks jäi ja nad rusude alt välja ronisid, rippus õhus madal undamine ja raugematu närvesööva ulgumisega pikeerisid kindluse peale pommitajad. Nemad aga litsusid endid jälle vastu seinu, jälle lõi maapind oigama, jälle varisesid tellised ja kõikus kolmsada aastat tagasi ehitatud kirik, ähvardades kokku kukkuda. Keset tolmu, suitsu, lehka ja vingu polnud midagi hingata, ammu oli otsas viimane jõuraas. Mõistus oli kustumas, ainult keha võttis veel tuimalt, valu tundmata, lööke ja plahvatusi vastu.

«Elus,» mõtles Plužnikov ähmaselt selles tihkes kurdistavas vaikuses. «Ma olen elus.»

Polnud tahtmist liigutada, kuigi ta tundis seljale kuhjunud telliste raskust. Pea lõhkus väljakannatamatult, kogu

keha huugas: iga luu kisendas valust. Keel oli kuiv ja tohutu suur, täites terve suu ja kõrvetades suulage.

«Sakslased! . . .»

See kostis kaugelt, nagu teiselt poolt ümbritsevat vaikust. Kuid ta tabas mõtte ja üritas püsti tõusta. Tellised vajusid kolinal laiali, ta ronis vaevaliselt nende alt välja ning tegi tolmust ummistunud silmad lahti.

Piirivalvur pani kiirustades kuulipildujat üles: selle kaitsekest oli lömmis, sihtimiskilp kõveras. Kõrval soris tundmatu sõdur tellistes, tirides välja kuulipildujalinte. Plužnikov tõusis jalule, kõikus, kuid sai siiski paar sammu astutud ja varises kuulipilduja kõrvale põlvili.

«Anna. Ma ise.»

«Sakslased!»

Piirivalvuri moondunud nägu oli verine. Plužnikov tõukas ta nõrgalt kõrvale, korrates:

«Ma ise. Sulle jäävad aknad.»

Ta heitis kuulipilduja taha pikali, jõuetute sõrmedega surmahaardel käepidemeisse klammerdudes. Piirivalvurit polnud enam: kõrval lamas sõdur, kes lükkas linti padrunipessa. Plužnikov lõi kaane kõrvale, sättis lindi paika ja nägi sakslasi: läbi suitsu ja tolmuvine jooksid nad otse tema peale.

«Lase!» karjus sõdur. «Lase ometi!»

«Kohe,» pomises Plužnikov, püüdes jooksjaid kaitsekilbi pilusse püüda. «Kohe. Jõud on otsas . . .»

Ta kartis, et ei suuda päästikule vajutada: sõrmed värisesid ja murdusid tagurpidi. Kuid päästik andis järele, kuulipilduja lõi käes tõmblema, paisates kirikuesisel üles laia tolmulehviku. Plužnikov tõstis toru kõrgemale ja tulistas pika valangu jooksvate kujude pihta.

Aeg oli lakanud olemast. Suitsukatte tagant tõusid uued kogud püsti, Plužnikov vajutas päästikule ja tulistas, kuni need kadusid. Vaheaegadel soris ta ringi rusudes, tiris lömmis tsinkkaste välja, toppis palavikuliselt, sõrmi verele tagudes, padrunilinte täis. Ja tulistas jälle jooksvaid automaatureid.

Sakslased ei lasknud päev läbi kordagi hinge tõmmata. Jalaväerünnakud vaheldusid kahurväetulega, kahurväetuli — õhurünnakuga, õhurünnakud — uue jalaväepealetungiga. Plužnikov asis kuulipildujast, tiris selle seina äärde, pärast õhurünnakut tassis tagasi ja tulistas: ise kurt, poolpime, oimetu. Teine number sai laest allavarise-

nud kivikamaka all surma, karjus kaua ja õudselt, kuid pealetung jätkus üha ja Plužnikov ei saanud kuulipildujat maha jätta. Kuulipilduja kest oli üles sulanud või killuga pihta saanud: kuulipildujast tuli auru nagu samovarist, aga Plužnikov tassis seda käsi kõrvetades seinaaugu juurest müüri varju ja tagasi, ja tulistas, mõeldes ainult sellele, et kohe on padrunid otsas. Ta ei teadnud, palju sõdureid kirikusse alles oli jäänud, aga lõpetas tulistamise alles siis, kui üks padrun toru lõplikult kinni kiilus. Siis meenus talle automaat, ta sähvas valangu sakslaste pihta ja jooksis kivide ning laipade otsa komistades kiriku mustavasse sügavusse.

Ta ei jõudnudki keldriteni: väljas puhkes korratu tulevahetus, kostis kähisev katkendlik «Hurraa!» ja Plužnikov taipas, et omad on kohale jõudnud ning läks kõikudes, automaati järele lohistades väljapääsu poole. Keegi söösti talle vastu, keegi rääkis midagi, aga tema, surunud kuivanud kurgust hädavaevu «juua . . .», kukkus maha, kuulmata ning nägemata enam midagi.

Vesi tõi ta meelemärkusele. Ta avas silmad, nägi plaskut, sirutas käe vastu, võttis veel lonksu ja veel ühe, ja sai aru, et teda joodab Salnikov: pimeduses helendas teise värske peaside.

«Sa oled elus, Salnikov?»

«Elus,» kinnitas sõdur tõsiselt. «Ma tõin ju teile linte, kui too poiss kivi alla jäi. Ja teie saatsite mind veel akende juurde.»

Plužnikov mäletas laustolmus sakslaste tumedaid kujusid, mäletas raginat ja kivi alla jäänud teise numbri õudseid karjeid. Mäletas tulist kuulipildujat, mis väljakannatamatult käsi kõrvetas. Aga rohkem ei suutnud ta midagi meenutada ja küsis:

«Kas saime kiriku tagasi?»

«Hea, et poisid appi tulid. Põrutasid sakslastele külje pealt sisse.»

«Aga vesi? Kust te vett saite?»

«Te ju tahtsite juua. Ma siis käisin ära. Kole oli küll: väljas valge justkui päeval. Seal ma natuke pihta saingi, aga seitse plaskutäit tõin ära.»

«Aitab joomisest,» käsutas Plužnikov iseennast ja keeras plasku kinni. «Palju meid on?»

«Prižnjuk seisab keldri juures, mina, teie ja piirivalvur.»

«Piirivalvur on terve?» Plužnikov naeris äkki kähedalt. «Tähendab, et terve? Terve?»

«Sai tellisega kulmu pihta, muud häda pole midagi, õnnelik teine. Vaatab praegu värskeid üle. Eks ikka saksalasi: hoovi peal teisi murdu maas.»

Plužnikov tuikus väljapääsu poole, kus vedeles tema vigane kuulipilduja. Öö oli käes, kuid väljas oli valge tulekahjudest ja paljudest rakettidest, mis kallasid vaikseks jäänud kindluse koolnuvalgusega üle. Aeg-ajalt pildusid sakslased miine, mis lõhkesid kaikuvalt ja järsult.

«Kas matsite seersandi maha?»

«Ta jäi rusude alla. Paljas saapakonts paistab.»

Telliskivilasu alt paistis lääpasõtkutud poolsaabas. Plužnikovile tuli ootamatult meelde, et seersant oli kandnud säärikuid, seega on telliste all too varisenud lae alla jäänud sõdur, kuid ta ei öelnud midagi. Istus kivirahnule, mõtles, et pole peaaegu kaks ööpäeva midagi söönud, ja ütles selle välja. Salnikov tõi saksa kuivikuid, ja nad närisid neid kiirustamata, vaadates valgele kindluseõuele.

«Aga ikkagi, ka täna ei andnud käest ära,» ütles Plužnikov. «Tähendab, et ka meie võime vastu panna, õigus, Salnikov?»

«Muidugi võime,» kinnitas Salnikov.

Piirivalvur tuli tagasi, tassides automaadipidemeid täistopitud vormipluusi ja ütles äkki:

«Pea mu aadress meeles, leitnant: Gomel, Karl Marxi tänav sada kaksteist, korter üheksa. Vladimir Deništšik.»

«Aga mina olen Smolenski mailt,» ütles Salnikov. «Duhhovštšina lähedalt.»

«Siit tuleb ära minna,» ütles piirivalvur pärast aadressside vahetamist. «Neljakesi ikka vastu ei pane.»

«Mina ei lähe,» ütles Plužnikov.

«Rumalasti teed, leitnant.»

«Ei lähe,» kordas Plužnikov ja ohkas. «Kuni pole käsku antud, ei lähe ma kuhugi.»

Ta tahtis rääkida oma hommikul täitmata jäänud kohusest, seersandist, kes polnud kuulipildujat käest andnud, kodumaast, sellest, et kodumaa praegu loomulikult võtab kasutusele abinõud nende päästmiseks. Tahtis rääkida sellest kõigest, kuid ei öelnud midagi: sel teisel sõjaööl näisid talle kõik sõnad liiga väikeste ja tühistena.

«See, mis sakslased Minski kohta räägivad, on muidugi

loba?» küsis Salnikov. «Ei või olla, et neid nii kaugele lasti. Ju neid pekstakse, muud midagi.»

«Pekstakse muidugi,» jäi piirivalvur nõusse. «Ainult et miskipärast pole rinnet kuulda.»

Nad jäid tahtmatult kuulatama, kuid peale harvade miiniplahvatuste ja kuulipildujavalangute ei kostnud midagi: rinde võimas hingamine oli veerenud kaugele itta.

«Ju me oleme siis üksi,» ütles piirivalvur vaikselt. «Aga sina räägid, et jääd siia. Siin on kuulipildujat tarvis.»

Plužnikov sai isegi aru, et kuulipildujata nad uut rünnakut tagasi ei löö. Kuid kuulipildujat tal polnud, ja ta ei tahtnud mõeldagi sellest, et siit ära minna. Tal olid meeles mustapäise ordenitega vanemleitnandi torkivad silmad, lapse heitunud nutt, naised keldris, ja sinna ilma käsuta tagasi minna tema ei suutnud. Ta ei saanud kedagi ära lasta, ja ütles seepärast:

«Kõik magama. Ma valvan.»

Salnikov tõmbas ennast kohe kerra, aga piirivalvur loobus, teinud selgeks, et tema maganud oma une pommilehtris täis. Läks siis kirikusse, oli kaua aega kadunud (Plužnikov hakkas juba muretsema) ja tuli tagasi koos Prižnjuki ja veel kolme mehega: kahurväelase lõkmetega punapäine vanemseersant oli peast kergelt haavatud. Ta raputas ikka veel pead ja kuulatas midagi.

«Nagu vesi oleks kõrvas.»

«Naabrid kipuvad haisema,» ütles piirivalvur.

Plužnikov taipas, et too räägib laipadest, mis siiani kirikus vedelesid, ja käskis ära koristada. Sõdurid läksid minema, jäi ainult kahurväelane. Raputades põrutatud pead, istus ta seina ääres põrandal, vahtides nürilt ühte punkti. Ütles siis:

«Aga mul on naine. Peab augustis sünnitama.»

«Kas ta on siin?» küsis Plužnikov, kellele kohe meenusid naised keldris.

«Ei, ema juures. Volgal.» Ta jäi vait. «Mis sa arvad, kas meie omad tulevad?»

«Tulevad. Ei jää tulemata. Meid ei unustata, ära muretse.»

«On sel ikka jõudu,» ohkas kahurväelane. «Kui täna rünnakule pressisid — õudne värk.»

«Meil on ka jõudu.»

Vanemseersant oli vait. Ohkas, raputas pead:

«Äkki käiks keldrites ära?»

«Öelge, et meil pole kuulipildujat. Äkki annavad.»

«Eks neil ole endilgi kitsas käes,» ütles kahurväelane mineku pealt.

Sakslased lasid endist viisi rakette üles. Need süttisid ja laskusid langevarjudel aeglaselt alla, valgustades vaikseks jäänud kindlust. Aeg-ajalt kukkusid miinid, jõekaldalt kostis kuulipildujavalanguid. Piinava unega võideldes kössitas Plužnikov seinamulgu ees. Salnikov nohises koduselt ta kõrval.

«Aga nii või naa olen ma õnneseen,» mõtles Plužnikov äkki. «Pole siiani pihta saanud.»

Nii mõelnud, kohkus ta äkki ära, et kutsub veel ise õnnetuse kaela, hakkas kiiruga endale sisendama, et tal on väga halvasti läinud, kuid veendumus, et tema, leitnant Plužnikov ei saa surra, et see pole mõeldav, oli tugevam igasugusest manamisest. Ta oli kõigest üheksateist aastat ja kaks kuud vana, ja uskus kaljukindlalt oma surematusse.

Piirivalvur ja sõdurid tulid tagasi, raporteerisid, et surnud on kirikust välja tassitud. Plužnikov noogutas sõnatult: rääkimiseks polnud jõudu.

«Heida pikali, leitnant.»

Plužnikov tahtis keelduda, raputas pead, vajus mööda seina alla telliseprahile ja uinus silmapilkselt, siledat poisipõske rusikaga toetades.

... Ta sõitis paadiga, ja lained lõid üle poordi, ta jõi külma, ebatavaliselt maitsvat vett, nii palju kui tahtis. Aga pärast istus pimestavvalge kleidiga Valja ja naeris. Ja ka tema ise naeris unes ...

«Leitnant!»

Plužnikov tegi silmad lahti, nägi Deništšikut, Prižnjukki, Salnikovi, veel mingeid sõdureid ja tõusis istukile.

«Meil kästi keldritesse minna.»

«Miks keldritesse?»

«Meid vahetatakse välja. Üks jama puha.»

Seinaaugus kamandas noor võõras leitnant. Sõdurid paigutasid kohale raskekuulipildujat, ladusid tellistest rinnatist. Leitnant raporteeris, andis käsu üle:

«Lähete Potapovi käsutusse. Kas vaatasid kirikualused keldrid üle?»

«Ei olnud aega. Pane igaks juhuks tunnimees välja ja las võtab granaadid kaasa: seal on kitsas trepp. Ja pea aknaid silmas.»

«Ahah. Olgu siis, õnn kaasa.»

«Sulle kah. Ma võtan oma sõdurid ühes. Neid on kõigest kolm: juba head sõbramehed.»

«Arvad, et seal on kergem? Tead, mis taktika neil praegu on? Roomavad salakesi akende alla ja pilluvad granaate. Muuseas, arvesta seda, et nende granaadid hakkavad tööle kolmesekundilise hilinemisega. Kui kõrvale kukub, jõuad vabalt tagasi visata. Meie omad juba teevadki nii.»

«Võtan arvesse. Aitäh.»

«Jah, ega teil vett ei ole?»

«Salnikov, kas meil on vett?»

«Viis plaskut,» ütles Salnikov vastumeelselt. «Ega teil siin joomise jaoks aega jäägi.»

«Ega juua polegi vaja, kuulipildujatele läheb vett tarvis.»

«Võtke aga,» ütles Plužnikov. «Salnikov, anna neile plaskud, ja lähme minema.»

Neljakesi lipsasid nad ettevaatlikult kirikust välja: Deništšik kõndis ees. Oli pisut valgemaks läinud, endiselt lõhkes laisalt ja juhuslikult miine.

«Tunni-poolteise pärast hakkavad meid triikima,» ütles Salnikov magusalt haigutades. «Hea seegi, et sakslane hinge tõmmata laseb.»

«Kardab pimedat,» naeratas Plužnikov.

«Ei karda ta midagi,» ütles piirivalvur kurjalt, tagasi vaatamata. «Mugavalt sõdivad, raisad: tööpäev kaheksa tundi.»

«Kas siis sakslastel on kaheksatunnine tööpäev?» kahtles Plužnikov. «Neil on ju fašism.»

«Seda küll, et fašism.»

«Oli mul vaja just praegu sõjaväkke tulla?» ütles äkki Prižnjuk. «Ülemus ütles mulle: «Kui tahad — mine praegu, kui tahad — mine sügisel.» Ja mina ütlesin, et praegu . . .»

Lühike valang lõhkus koidueelse vaikuse. Kõik viskusid maha, veeredes pommilehtrisse. Rohkem ei tulistatud.

«Äkki on omad?» küsis Plužnikov sosinal. «Äkki roomavad meie omad, ah?»

«Rääkimise peale tulistas,» vastas Deništšik vaevukuuldavalt. «Mis kuradi omad need on . . .»

Ta jäi vait, ja jälle kuulatasid kõik valvsalt. Plužnikovile näis, nagu oleks kusagil siinsamas kõrval raud

nõrgalt kõlksatanud. Ta pigistas piirivalvurit küünarnukist:

«Kuuled?»

Deništšik pani kiivri automaaditoru otsa, tõstis selle üle lehtriserva välja. Keegi ei tulistanud, ja ta lasi kiivri alla:

«Ma vaatan järele. Olge te seniks pikali.»

Ta roomas hääletult lehtrist välja, kadus mullavalli taha. Salnikov nihutas end lähemale ja sisistas talle kõrva sisse:

«Säh sulle kaheksa tundi. Ilma asjata jätsime vee maha, seltsimees leitnant. Las nad ise . . .»

«Need on ju omad,» kordas Plužnikov kangekaelselt. «Korjavad vist relvi kokku.»

Midagi kukkus lehtriveerele, veeres mööda liiva alla ja kopsas vastu kiivrit. Plužnikov pööras pead: tema ees oli pika käepidemega käsigranaat.

Mingi viivu jooksul näis talle, et kuuleb selle sisinat. Ta jõudis mõelda, et see on lõpp, jõudis tunda teravat valu südames, jõudis midagi armsat-armsat meenutada — ema või Veerakest —, kuid kõik see vältas vaid sekundi murdosa. Ja veel sama mõtte kestes kahmas ta granaadi tulisest käepidemest kinni ja virutas selle pimedusse. Kõmatas plahvatus, neile langes liiva kaela, ja kohe kostis Deništšiku meeleheitlik kisa:

«Sakslased! Jookske, poisid! Jookske! . . .»

Automaadivalangud põrmustasid koidueelse vaikuse. Kuule sadas igast ilmakaarest: nende tee kirikuni ja 333. polgu keldriteni oli ära lõigatud.

«Siia!» karjus piirivalvur.

Plužnikov jõudis märgata, kustpoolt karje tuli ja laskudes poolkummargile, viskus Deništšiku kõrvale. Valangute tulesilmad nihkusid sõõris lähemale. Plužnikov veeres lehtrisse, millest piirivalvur neid oma hootise tulega oli katnud. Tema järel vajus sisse Salnikov.

«Kus Prižnjuk on?»

«Surma sai!» karjus Salnikov, vastu tulistades. «Surnud!»

Sakslased surusid nad tulega vastu maad, tõmmates rõngast koomale.

«Jookske järgmise lehtrini!» karjus Deništšik. «Siis teete mulle katet! Kiiremini, leitnant! Kiiremini! . . .»

Tulistamine tihenes: kirikust lasi kuulipilduja tulukeste

pihta, tulistati 333. polgu keldritest ja vasemalt, varemetest. Plužnikov jooksis teise lehtrisse, kukkus maha, hakkas tõtlikult tulistama, püüdes tema poole jooksva Deništšiku tumedale kujule mitte pihta lasta. Salnikovi automaat tõrkus.

Kordamööda katet tehes jõudsid nad järkjooksul mingite tühjade varemeteni, ja sakslased jäid maha. Tulistasid veel natuke, jäid vait, haihtudes koidueelsesse hämarusse. Nüüd võis hinge tõmmata.

«Küll kukkusime portsu otsa,» ütles rusudel istuv Deništšik raskelt hingeldades. «Täna panin ma sada meetrit maailmameistrist kiiremini.»

«Vedas!» puhkes Salnikov äkki naerma. «Ikka jälle vedas!»

«Vait!» lõikas Plužnikov vahele. «Parem võta automaat lahti, et teinekord uuesti tõrkuma ei hakkaks.»

Solvunult vakka, lahutas Salnikov automaadi osadeks. Plužnikovil oli oma käratamise pärast halb, kuid ta kartis, et rõõmus kelkimine kaeb lõpuks nende õnne ära. Liiati tegi teda väga rahutuks see, et nüüd on nad omadest ära lõigatud.

«Vaadake ruum üle,» ütles ta. «Ma pean ümbrusel silma peal.»

Tulistamine oli lõppenud, ainult vahel harva täristati jõekallastel. Tundmatutes varemetes lõhnas kõrbemise, bensiini ja millegi iiveldamapanevalt läila järele, mida Plužnikov ei osanud määratleda. Nõrk koidueelne tuuleke kandis lagunevate laipade lehka: see pani tal seest keerama.

«Tuleb asupaika vahetada,» mõtles ta. «Ainult kuhu?»

«Garaažid,» ütles tagasitulnud Deništšik. «Kõrvalblokis on poisid sisse põlenud: õudne vaadata. Ja keldreid pole.»

«Ei keldrit ega vett,» ohkas Salnikov. «Aga sina rääkisid kaheksatunnisest tööst. Oh sind, kodumaa kaitsjat!»

«Kas sakslased on lähedal?»

«Justkui oleks teisel kaldal, Muhhavetsi taga. Paremal on mingid kasarmud. Äkki jookseks sinna, kuniks vaikust peab?»

Kui nad teisele poole varemeid jõudsid, oli valgem. Siin seisid otsetabamustega purustatud majad: ainult katkiste telliste mäed püsti. Nende taga võis aimata jõge ja vastaskalda põõsasiluette.

«Seal on sakslane,» ütles Deništšik. «See rõngake kipub

meil kätte kitsaks jääma, leitnant. Äkki põrutaks siit öösel minema?»

«Aga käsk? On sul käsk kindlus maha jätta?»

«See pole enam kindlus, see on kott. Ainult veel suu kõvemini kinni tõmmata — ja ei põruta me enam kuhugi.»

«Mulle anti käsk vastu pidada. Aga ärajooksmiseks pole mulle keegi käsku andnud. Ja sulle samuti.»

«Kas sa pärast põrutadasaamist enam uuesti oma peaga jagama ei õppinudki?»

«Armees täidetakse käsku, mitte ei arutata, kuidas paremini plehku pista.»

«Aga tee mulle selle käsu mõte selgeks! Ma pole mõni ettur, ma pean aru saama, missuguse strateegia huvides ma siin mööda telliseid rooman. Kellele neid telliseid tarvis läheb? Rinnet pole juba ööpäev läbi kuulda. Tead sa, kus meie omad praegu on?»

«Tean,» ütles Plužnikov. «Seal, kus vaja.»

«Oh, ikka etturid! Voh, sellepärast meile tuupi tehaksegi, leitnant. Ja tehakse edasi, niikaua kui . . .»

«Meie ise teeme tuupi!» karjus äkki Plužnikov. «Meie peksame neid, saad aru? Nemad roomavad tellistel ringi, saad aru? Aga meie . . . Need on meie tellised, meie omad! Nende alla on nõukogude inimesed maetud. Meie seltsimehed on siin all, aga sina . . . Tekitad ainult paanikat!»

«Ettevaatlikumalt, leitnant! Niisuguste sõnade eest tulen äsan silmade vahele, ja vilistan su aukraadi peale.»

«Omad!» rõõmustas äkki Salnikov. «Meie sapöörid, vaadake!»

Terveksjäänud kasarmu seina ääres askeldas oma kaheksa meest. Plužnikov tahtis püsti karata, aga piirivalvur hoidis teda tagasi:

«Neil on saapad jalas.»

«Mis siis?»

«Saksa omad: näed, et sääred on lühikesed?»

«Mul on ka saksa saapad jalas,» ütles Salnikov. «Viletsa liistu peal tehtud.»

«Aga meie sapööridel olid sääremähised,» ütles Deništšik. «Ja neil puha saapad. Nii et ootame suure kiire ära.»

«Mis asja sa kardad?» sai Plužnikov vihaseks. «Munder on meie . . .»

«Munder selga tõmmata on kolme minuti küsimus. Oodake siin.»

Deništšik jooksis küürutades seinajäänuste juurde, ronis osavalt üles lagunenud aknaaugu äärde.

«Need ju meie poisid, silmaga näha,» torises Salnikov. «Nagunii on neil vett: Muhhavets siinsamas kõrval.»

Piirivalvur vilistas tasa. Käskinud kannatamatul Salnikovil pikali jääda, ronis Plužnikov piirivalvuri juurde.

«Vaata nüüd.» Deništšik võttis koomale, tehes talle ruumi.

Otsevalt oli vastaskallas hästi näha, tulepesad vallil, otse kaldapõõsaste vahel vilkuvad saksa sõdurid.

«Sapööride pihta nad muuseas ei tulista,» ütles piirivalvur vaikselt. «Miks?»

«Jaa,» ohkas Plužnikov, «Läheme alla, siin võivad ära näha.»

Nad tulid Salnikovi juurde tagasi. See oli maas nagu kastud, kuid kael viimse võimaluseni õieli, et kaugemale näha.

«Noh, mis te ära nägite?»

«Need on sakslased.»

«Ära aja!» ei uskunud Salnikov. «Aga munder?»

«Ei ära usu vormi, vaid sisu,» muigas piirivalvur. «Panevad, raisad, lõhkeainet seinte alla. Sära taks neile õige, leitnant? Seina taga ju meie omad.»

«Peaks sära tama küll,» ütles Plužnikov mõtlikult. «Aga kuhu me pärast taganeme?»

«Kumb siin nüüd õieti plehkupanemise peale mõtleb: sina või mina?»

«Loll oled!» sai Plužnikov vihaseks. «Nad pilluvad meid siin lihtsalt miinidega sodiks: katust ju pea kohal pole.»

«Nupp sul ikka jagab,» ütles piirivalvur heakskiitvalt.

Plužnikov vaatas selja taha. Purukstaotud telliselasude vahel oli võimatu miinide eest peitu pugeda, aga siin-seal püstijäänud seinad olid valmis esimese korraliku pommitamise peale kokku varisema. Kuid alustada lahingut ilma sobiva taganemisteeta on seesama mis enesetapp: kõigile vastupanukoldeile suunasid sakslased laustule peale. Seda teadis Plužnikov oma kogemustest.

«Kui läheks edasi?» tegi Salnikov ettepaneku. «Tolles kasarmus on meie omad. Paneks otse nende manu, ah?»

«Edasi!» narritas piirivalvur. «Kah mul strateeg väljas.»

«Aga äkki läheks tõepoolest edasi?» ütles Plužnikov. «Ütsnäks ligi, pilluks granaatidega üle ja — ühe hüppega kasarmusse. Ja sealt edasi keldritesse.»

Piirivalvur jäi vastu tahtmist nõusse: rünnak lausa vaenlase silme all hirmutas teda. Tuli olla eriti ettevaatlik, seepärast roomasid nad kaua. Liikusid ainult kordamööda: kuniks üks nagu nastik rusude vahel vingerdas, jälgisid teised kaks sakslasi, valmis roomajat tulega katma.

Saksa sapöörid, ametis fugasspommide panekuga terveksjäänud kasarmuseina alla, ei vahtinud ringi. Nad kas olid kindlad, et siin peale nende kedagi pole, või lootsid Muhhavetsi vastaskalda piiluritele. Lõhkeaine oli juba paika pandud ja sapöörid vedasid parajasti hoolikalt juhtmeid, kui korraga lähimast pommilehtrist kolm granaati välja lendasid.

Ellujäänutele tehti automaaditulega lõpp peale. Tegutseti kähku ja ootamatult: Muhhavetsi vastaskaldalt ei kõlanud ühtegi lasku.

«Lõhkeaine!» karjus Plužnikov, kiskudes palavikuliselt juhtmeid katki. «Võta lõhkeaine välja!»

Deništšik ja Salnikov jõudsid paki välja tirida, enne kui toibunud sakslased marutule avasid. Kuulid tagusid rahena vastu telliskiviseina. Nad viskusid nurka, kuid siin lõhkesid vingudes juba miinid. Kurdid ja poolpimedad, veeresid nad kuhugi auku. Keldri mustavasse sügavusse.

«Ja jälle elus!» Salnikov naeris erutatult. «Ma ju rääkisin! Ma ju rääkisin! . . .»

«Jalg.» Plužnikov katsus katkist püksisäärt: käsi sai veriseks. «Kas sidet on?»

«Sügavalt?» päris Deništšik murelikult.

«Vist mitte. Kild riivas.»

Piirivalvur käristas higise alussärgi küljest riba:

«Tõmba kõvemini kinni.»

Plužnikov tõmbas saapa jalast, tiris püksisääre üles. Käristatud servadega haav jooksis ohtrasti verd. Ta pani riideribale musta taskuräti alla, sidus kõvasti kinni. Side imbus kohe märjaks, aga verd enam ei jooksnud.

«Pulmadeks saab terveks,» ütles Deništšik.

Salnikov tuli ligi. Ütles kohmetult:

«Siin pole väljapääsu. Ainult seesama umbkäik ongi.»

«Ei või olla.»

«Saab nalja, kui nad fugassiga põrutavad,» muigas Deništšik rõõmutult. «Vennashaud kolmele.»

Nad käisid keldri veel kord läbi, kobades kõik meetrikaupa hoolikalt üle. Vastasseinas olid tellised virnas maas, justkui oleks tegemist purustatud võlviga, ja nad hakka-

sid neid kiiruga laiali loopima. Ülevalt kostis pikeerivate pommitajate ulgumist ja müra: sakslased alustasid hommikust pommirünnakut. Mürises lausa pea kohal, seinad värisesid, aga nemad loopisid ikka telliseid: siin kivikotis ei jäänud muud üle.

See oli kasin väljavaade, ja seekord ei läinud neil õnneks: tassinud viimased rusud laiali, leidsid nad eest ühtlase kivipõranda — siit keldrist polnud teist väljapääsu. Aga siiajäämine oli võimatu: sakslased tulid lähemale, ja kui nad ära nähakse, siis piisaks kahest aknaaugu kaudu visatud granaadist. Tuli otsekohe ära minna.

«Peab jalga laskma, kuni pommitavad!» karjus piirivalvur. «Seni pole automaatureid!»

Mürin summutas ta sõnad. Plahvatused paiskasid neile läbi akna näkku tolmu, tulist õhku, lõhkeaine rasket lehka ja mädanevate laipade haisu. Higi sööbis silmadesse ja nirises mööda keha alla. Janu oli väljakannatamatu.

Pommitamine lõppes, selgesti oli kuulda lennukite undamist ja tühket tulistamist. Pommid välja heitnud, tiirutasid lennukid kindluse kohal edasi, tulistades kahuritest ja kuulipildujatest.

«Lähme!» karjus seinaaugul seisev Deništšik. «Nad tiirutavad kaugemal. Lähme, poisid, kuniks tee lahti!»

Ta sööstis auku, vaatas välja ja põrkas kohe tagasi, Plužnikovi-peaaegu pikali lüües.

«Sakslased.»

Nad surusid endid vastu seina. Lennukite möirgamine jäi vaiksemaks, püssilaskmine kostis selgemalt. Ja ikkagi kuulsid, nad läbi tulistamise nii sammud kui võõrkeelse jutu ära: nad olid juba õppinud kurdistavast mürast välja valima seda, mis vahetult neid ähvardas.

Must kogu varjas hetkeks seinaaugu: keegi vaatas ettevaatlikult keldrikotti sisse ja põrkas kohe tagasi. Plužnikov vabastas automaadi hääletult kaitseriivist. Süda tagus nii kõvasti, et ta imestas, kuidas küll sakslased seda tagumist ei kuule.

Jälle kostis hääli päris lähedalt. August lendas sisse granaat, põrkas vastu kaugemat keldriseina, kuid nad jõudsid põrandale viskuda, ja kohe plahvatas. Siin, kitsas maa-aluses tundus see plahvatus valusalt terav. Killud tagusid seintesse, haisev suits kõrvetas nägu.

Plužnikov ei jõudnud ei ehmuda ega rõõmu tunda, et killud tast üle lennanud olid. Kõrval, kahe sammu kaugu-

sel, olid sakslased, ja ta ei julgenud seltsimeeste käest isegi küsida, ega nad pihta pole saanud. Tuli pikali olla, liikumatult lamada, kannatlikult uusi granaate oodata.

Kuid rohkem sakslased granaate ei visanud. Ajanud juttu, läksid nad edasi, teise keldri juurde. Sammud eemaldusid, tuhmilt kostis granaadiplahvatus: sakslased kontrollisid kõrvalruume.

«Terved?» päris Plužnikov vaevukuuldavalt.

«Terved,» vastas Deništšik. «Ole kuss, leitnant.»

Nad olid terve päeva selles keldris pikali. Päev läbi, kuni pimeda tulekuni, kartes ennast liigutada, kartes sügavamalt hinge tõmmata, sest sakslased kõndisid siinsamas lähedal: nad kuulasid valvsalt seda arusaamatut juttu. Alalisest pingest tõmbusid lihased valusalt krampi.

Nad ei teadnud, mis üleval toimub. Tulistamine oli hästi kuulda, kaks korda tegi vaenlane ettepaneku relvad maha panna, andes tunnipikkusi hingetõmbeid. Kuid nende jaoks polnud sedagi olemas: siinsed kasarmud olid sakslaste valduses.

Öösel riskiti välja roomata, kuigi see öö oli rahutum kui eelmised. Sakslased olid jõekaldad kindlalt ära blokeerinud, valgustasid kindlust rakettidega ja pildusid järjepannu miine. Kogu aeg kuuldus tuhme plahvatusi: saksa sapöörid õhkisid fugassidega seinu, lagesid ja varikatuseid, puhastades teed rünnakrühmadele.

Deništšik pakkus ennast luureleminejaks. Ta ei tulnud kaua aega tagasi: Salnikov sisistas juba, et tuleb vehkat teha. Kuid nad polnud läheduses tulistamist kuulnud, ja Plužnikov ei suutnud uskuda, et piirivalvur ilma lahinguta alla võiks anda ning seepärast ootas.

Lõpuks kostis sahinat, august ilmus nähtavale pea:

«Roomake. Tasa: sakslane on lähedal.»

Väljas oli lämbe, selgesti oli tunda ilmalavõitu laibalehka ja kuivanud kurk tõmbles kogu aeg oksekrampides. Plužnikov püüdis hingata suuga.

Igalt poolt kostis saksakeelset kõnet, kangide ja kirkade toksimist: sapöörid tagusid seintesse käike ja asetasid fugasse paika. Tuli kaua mööda rususid roomata, iga raketi ajal paigale tardudes.

Sügavas augus, kuhu nad lõpuks sisse veeresid, haises lausa väljakannatamatult: augu põhjas lebasid kolmepäevase kuumuse käes ülestursunud, pommidest lõhkikistud

laibad. Aga siin sai puhata, ringi vaadata ja otsustada, mida edasi teha.

«Tuleb tagasi kirikusse minna,» veenis Salnikov tuliselt. «Kus seal olid seinad! Aga vee ma muretsen. Rooman neil nina eest läbi, aga vee toon.»

«Kirik on hiirelõks,» ajas piirivalvur vastu. «Sakslased jõuavad öösel seinte äärde välja, piiravad sisse ja siis on kutu. Tuleb keldritesse minna: ikkagi rohkem rahvast.»

«Aga vett on seal vähem! Sa norskasid päev läbi pommiaugus, aga mina kükitasin keldris: haavatutele jagatakse vett supilusikaga justkui arstirohtu. Terved imegu käppa. Aga minusugune ilma veeta . . .»

Plužnikov kuulas seda jagelemist, mõeldes muule. Nad olid lamanud terve päeva kahe sammu kaugusel sakslastest, ja ta nägi oma silmaga, et vastane oli tõepoolest taktikat muutnud. Sapöörid tagusid jonnakalt müüriavasid, panid fugasse seinte alla, õhkisid vaheseinu. Sakslased närisid endid kaitsesse sisse nagu rotid: sellest tuli viivitamatult ette kanda. Ta teatas oma kaalutlustest sõduritele. Salnikov läks kohe tujust ära:

«Mis minul siin enam öelda.»

«Kui aipult omad pihta ei laseks,» ütles Deništšik murelikult. «Ronime pimedas nende kuulide ette. Aga hakkad hüüdma, pilluvad sakslased miine pähe.»

«Tuleb läbi kasarmu minna,» ütles Plužnikov. «Ei saa ju ometi kõik keldrid isoleeritud olla.»

«Saime sealt hädaga tulema, nüüd mine tagasi,» tõrkus Salnikov. «Lähme parem kirikusse, seltsimees leitnant.»

«Kirikusse lähme homme,» ütles Plužnikov. «Kõigepealt ehmatame sapööre.»

«Voh, hea mõte,» toetas piirivalvur. «Teeme sakslastele säru, ja siis omade manu.»

Kuid sapööridele säru tegemisest ei tulnud midagi välja. Kui Plužnikov püsti hüppas, varisesid ta jalge all tellised laiali: pihtasaanud jalg vedas alt. Ta kukkus, ja samas lõi täpne automaadivalang tellise pea kohalt kildudeks.

Neil ei õnnestunudki omadeni pääseda, ometi jooksid nad Muhhavetsi-äärsete ringkasarmute juurde välja. Siin oli kõik nagu välja surnud, ka aknaaukudes ei paistnud kedagi, ei omi ega võõraid. Kuid mõtlemiseks polnud aega ja nad hüppasid esimesse mustavasse keldrisuhu. Vopsasid

sisse ja litsusid end vastu seina: pea kohalt kopsisid mööda saksa saapad.

«Jäime pikalt aru pidama,» ütles Deništšik, kui kõik jälle vaikne oli.

Keegi ei jõudnud vastata. Pimeduses lõgises püssilukk ja kähe hääl küsis:

«Kes on? Tulistan!»

«Omad!» ütles Plužnikov täiel häälel. «Kes siin on?»

«Omad?» pimedas räägiti vaevaliselt, pauside ajal kostis rasket hingamist. «Kuskohast?»

«Õue pealt,» ütles Deništšik teravalt. «Leidis aja ülekuulamiseks: üleval on sakslased. Kus sa siin oled?»

«Mitte läheneda, tulistan! Palju teid on?»

«On aga segane!» vihastus Salnikov. «Ja mis siis, meid on kolm, mis siis? Aga teid?»

«Üks — minu juurde, teistel paigal seista.»

«Ma tulen üksi,» ütles Plužnikov. «Ärge tulistage.»

Käed õieli, et end pimedas mitte ära lüüa, kadus ta keldri musta sügavusse.

«Kere on hele,» tunnistas Salnikov sosinal. «Saaks praegu suppi.»

Deništšik kraamis lagedale šokolaaditahvli, murdis veerandiku lahti:

«Võta.»

«Kust said?»

«Laenasin,» muigas piirivalvur.

«Sellepärast ta nii mõru on.»

Plužnikov tuli tagasi. Ütles vaikselt:

«455. polgu politruk. Tal on jalad puruks lastud, on siin teist ööpäeva pikali.»

«Kas üksi?»

«Eile sai kaaslane surma. Ta räägib, et tema pea kohal on laes auk, mille kaudu pääseb esimesele korrusele. Aga sealt saab juba omade juurde. Ainult tuleb hommik ära oodata, praegu on väga pime.»

«Ootame siis. Näri, leitnant.»

«Šokolaad või? Aga politruk?»

«Jätkub ka politrukile.»

«Läki. Salnikov, jääd vaatlejaks.»

Vastasseina ääres lamas mees: nad leidsid ta katkendliku hingamise ja vere raske lõhna järele. Istusid ta kõrvale maha. Plužnikov rääkis, kuidas nad kirikus lahingut pida-

sid, kuidas sealt ära tulid, sakslaste peale sattusid ja pärast keldris aega parajaks tegid.

«Tegite aega parajaks? Tublid poisid, teised sõdivad, aga meie teeme aega parajaks.»

Politrukil oli raske rääkida. Ta hingamine oli kiire, enam polnud jõudu täie rinnaga hingata.

«Muidu oleks meile seal ots peale tehtud,» ütles Plužnikov. «Paar granaati ja olekski olnud valmis.»

«Granaate lõid kartma?»

«Pole isu totralt hukka saada.»

«Totralt? Kui oled kas või ühe ära tapnud, siis on surm juba õigusega kätte saadud. Meid on kakssada miljonit. Kakssada! Totter on siis, kui pole ühtegi maha tapnud.»

«Seal oli väga paha positsioon.»

«Positsioon . . . Meil on ainult üks positsioon: neile mitte rahu anda. Et iga kivi tulistaks. Oled kuulnud, mis nad meile läbi raadio karjuvad?»

«Oleme kuulnud.»

«Kuulsite küll, aga ei arutanud. Alguses soovitasid nad lihtsalt alla anda. Hirmutasid: et pühivad kindluse maa pealtki minema. Siis rääkisid: «Laske komissarid ja kommunistid maha ja tulge meie poole üle.» Nüüd lubavad paradiisi kõigile, kes relvad maha panevad, isegi komissaridele ja kommunistidele. Miks nende agitatsioon sada kaheksakümmend kraadi ära pööras? Sellepärast, et meie tulistame. Tulistame, ja ei tee oma aega parajaks.»

«Ega meie ka alla anda kavatse,» ütles Deništšik.

«Usun. Usun ja seepärast räägingi. On ainult üks ülesanne: hävitada elavjõudu. Väga lihtne ülesanne.»

Politruk rääkis veel midagi, aga Plužnikov sõitis juba jälle paadis, ja jälle lõi vesi üle parda, ja jälle ta jõi, saamata kuidagi janu täis. Ja jälle istus paadipäras Valja, seljas nii erkvälge kleit, et Plužnikovil jooksid pisarad silmist. Ja seepärast vist ta unes ei naernudki . . .

Ta klopiti üles, kui oli valgeks läinud, ja otsekohe nägi ta politrukki: uskumatult kõhna, habemesse kasvanud, habeme sees liikumas verele puretud ahtad huuled. Kurnatud, porises ja tahmases näos elasid ainult silmad, mis torkivalt ja liikumatult talle otsa vaatasid.

«Magasid ennast välja?»

Vanust politrukil enam polnud.

Kolmekesi tassisid nad haavatu läbi laeaugu esimese korruse mahajäetud kasarmusse. Siin olid paljaste lauda-

dega kaetud kahekorruselised narid: õlekotid ja voodipesu olid kindluse kaitsjad kaasa viinud. Põrandal vedeles padrunikesti, purukstaotud telliskive, verest korpas mundririide tükke. Otsetabamusega lõhutud seintes mustendasid augud.

Politruk asetati koikule, püüti sidet vahetada, kuid kivikõvaks kuivanud sidet ei juletudki lahti kiskuda. Haavad lehkasid vängelt.

«Minge ära,» ütles politruk. «Jätke mulle granaat ja minge minema.»

«Aga teie?» küsis piirivalvur.

«Mina ootan sakslasi. Granaat ja kuus padrunit püstolis: võtan vastu nagu kord ja kohus.»

Kanonaad lõppes järsult: nagu oleks kõik helid korraga välja lülitatud. Ja kohe kuuldus tuttav, valjuhäälдajaist võimendatud hääl:

«Vaprad kindlusekaitsjad! Saksa sõjaväejuhatus kutsub teid üles mõttetut vastupanu lõpetama. Punaarmee on purustatud . . .»

«Valetad, raisk!» hüüdis Deništšik. «Valetad, fašistlik kärnkonn!»

«Sõjast sa üle ei karju,» muigas politruk kitsilt. «Sõda kuuleb pauku, mitte aga häält. Ära rabele.»

Närvutav leitsak hõljus kindluse kohal, selles leitsakus tursusid laibad üles ja hakkasid iseenesest liigutama. Raske, tolmust ja lagunemislehast tiine püssirohusuits roomas alla keldritesse. Ja lapsed ei nutnud enam, sest kuivades silmades polnud juba ammu pisaraid.

«Kõigile, kes poole tunni jooksul keldritest relvadeta välja tulevad, garanteerib Saksa väejuhatus elu ja vabaduse sõja lõpuni. Meenutage oma perekondi, pruute, naisi, emasid. Nad ootavad teid, sõdurid!»

Hääl jäi vait, ja ka kindlus vaikis. Vaikis raskelt ja ähvardavalt, kurnatud ööpäevaringseist lahinguist, janust, pommitamistest, näljast. Ja see vaikimine oli ainus vastus vaenlase ultimaatumile.

«Kus emade meeldetuletajad!» ütles politruk. «Tähendab, et sellist pööret sakslane ei oodanud.»

«Ümberringi stepp,
tee viib kaugele . . .»

Tulikuumas õhus kõlas laul kirkalt ja selgelt. Kallis vene laul tohututest avarustest ja tohutust nukrusest. See ootamatus lõi Plužnikovil hinge kinni, ja ta pigistas ham-

bad kõigest jõust kokku, et äkitselt esiletulvavaid pisaraid tagasi hoida. Aga jõuline hääl laulis vabalt edasi ja kindlus kuulas, tahmunud laskeavades hääletult nuttes.

«Ma ei suu-uuda! . . .» Salnikov langes põrandale, tõmbles, tagus rusikatega vastu telliseid. «Ei suuda! Memm, memmeke laulis seda laulu . . .»

«Vait!» hüüdis politruk. «Selle peale nad just rõhuvadki, raisad! Just selle, meie pisarate peale! . . .»

Salnikov jäi vait. Ikka veel mängis muusika, kuid Plužnikov kuulis läbi selle äkki veidrat venivat kõminat. Ta kuulatas, ei saanud sõnadest aru, kuid mõistis: kusagil rusude all lauldi kähedatest, kuivanud kõridest, oskamatult ja õudselt «Internatsionaali». Ja saanud sellest aru, tõusis ta püsti.

«Viimse võitluse maale lahing otsustav toob . . .» hakkas politruk viimast jõudu kokku võttes laulma. Ta karjus kähinal hümni sõnu, ja mööda vaevatud nägu jooksid pisarad. Ja siis hakkas ka Plužnikov laulma ning tema järel piirivalvur. Salnikov tõusis põrandalt, seisis õlg õlas teiste kõrvale ja hakkas samuti «Internatsionaali» laulma:

«Ei vabadust saa taeva väega,
ei anna tsaar, ei hiiglane . . .»

Nad laulsid kõvasti, nii kõvasti, nagu ei kunagi elus. Nad karjusid oma hümni, ja see oli vastus kõigile sakslaste ettepanekutele. Räpastel näudel jooksid pisarad, kuid nad ei häbenenud neid, sest need olid teistsugused pisarad. Mitte need, mille peale oli lootnud Saksa väejuhatus.

3.

Aeglaselt, komistades, lontis Plužnikov mööda lõputut, purukspekstud tellistest ummistunud keldrikäiku. Peatus ühtesoodu, põrnitses pilkasesse pimedusse, limpsis kuiva keelega ammu korbatanud suud. Kolmanda käänaku taga pidi nähtavale ilmuma tilluke tuluke: ta oli iseoma käega kellelegi silmini habemesse kasvanud kuivetule velskrile sööklavaremetest leitud kümmekond küünalt toonud. Mõnikord ta kukkus, haarates iga kukkumise ajal ehmunult plaskust, mille sees oli kõige hinnalisem, mida ta praegu muretseda võis: pool klaasi sogast haisvat vett.

Vesi mulksus igal sammul, ja ta tundis kogu aeg, kuidas see mulksub ja soliseb, tahtis piinavalt juua ja tundis sama piinavalt, et temal pole sellele veele õigust.

Et mõtteid mujale juhtida, puusal mulksuv vesi unustada, luges ta päevi kokku. Selgesti mäletas ta vaid kaitsmise kolme esimest päeva, aga pärast sulasid päevad ja ööd üheks katkematuks luurelkäimiste ja pommituste, rünnakute, tulistamiste, maa all ekslemiste, kiirete lahingute ja tardumusele sarnanevate unustuste reaks. Ning et oli püsinud pidev, kurnav tarve juua, mis ei vaibunud isegi unes.

Nad olid tegelnud alles politrukiga, üritanud teda mugavamalt sisse seada, kui kusagilt ilmusid kohale sakslased. Politruk oli omadele karjunud, et nad minema jookseksid, ja nad tormasid mööda lõhutud tube, kus akende asemel haigutasid mürsuaugud. Selja taga kostis paar lasku ja kõmatas plahvatus: politruk oli viimase lahingu vastu võtnud, säästnud nendele põgenemiseks vajalikud sekundid, ja nad läksid jälle jälitajail peost, jõudes veel samal päeval pööningute kaudu kaitsjate juurde. Ja Salnikov rõõmustas taas, et neil oli vedanud.

Nad jõudsid omade juurde, kuid polnud seal ei vett ega padruneid, ainult viis kasti sütikuteta granaate. Öösiti ründasid nad sakslasi, kähisedes ja vandudes peksid neid kitsastes kivikeldrites püssipärade ja sütikuteta granaatidega, torkisid tääkide ja pussidega, aga päeval tõrjusid tagasi rünnakuid nendesamade öösel saadud relvadega. Violetses raketivalguses roomasid nad vee järele, lükates ligaseid laipu teelt kõrvale. Aga pärast roomasid need, kes ellu jäid, tagasi, katelokisang hambus ja nüüd juba pea püsti. Kellel ei vedanud, see varises näoli katelokki ja võib-olla jõudis enne surma vett juua. Aga nendel vedas, ja neil polnud õigust juua.

Aga päeviti, koidust ehani, käis pommitamine vaheldumisi kahuritulega. Ja kui mürin äkki lakkas, tähendas see seda, et võõras mehaaniline hääl teeb järjekordse ettepaneku vastupanu lõpetada, annab jälle tunni või pooltunni järelemõtlemiseks, muserdab jälle hinge tuttavate lauludega. Ja nad kuulasid vaikides neid laule ning janu kätte surevate laste tasast nuttu.

Siis tuli käsk läbi murda, ja neile toodi padruneid ning isegi granaadisütikuid. Nemad — kõik kolm koos — läksid rünnakule silla kaudu ja olid juba jõudnud poolde

silda, kui otse näkku, kahekümne sammu pealt, anti kuuest kuulipildujast tuld. Ja temal vedas jälle, sest ta jõudis üle käsipuude Muhhavetsi hüpata, janu ära kustutada ja omade juurde jõuda. Pärast läks ta uuesti selle silla peale, kuna sinna oli jäänud Volodja Deništšik. Piirivalvur Gomelist, Karl Marxi tänav sada kaksteist, korter üheksa. Aga Salnikov jäi jälle terveks ja hiljem kasematis karjus krampides:

«Näed siis, jälle vedas! Keegi palub minu pärast jumalat, poisid! Ju vist on minu vanaemmeke hakanud kirikus käima!»

Ainult et, millal see kõik oli? Kas enne või pärast seda, kui võeti vastu otsus naised ja lapsed vangidena välja lasta? Nad roomasid pragudest välja päikesest ülevalatud hoovile: kõhnad, räpased, poolalasti, kleidid juba ammu sidemeteks käristatud. Lapsed ei suutnud käia, ja naised kandsid neid süles, astudes koristamata laipadest hoolikalt kaarega mööda ja igale surnule näkku vaadates, sest et just see, pärast surmagi kildudest katkutud, koletult üles tursunud ja raskesti äratuntav võis olla mees, isa või vend. Ja laskeavade juures tardus kindlus liikumatuks, häbenematä pisaraid, ja esimest korda seisid sakslased rahulikult ja kõigi silme all jõekallastel.

Millal see oli — kas enne või pärast luhtaläinud katset piiramisrõngast välja pääseda? Enne või pärast? Plužnikov tahtis väga seda meelde tuletada ja ei suutnud. Mitte kuidagi.

Plužnikov otsis silmadega nõrka küünlaleeki, kuid juba seda nägemata, enne käänakuni jõudmist, kuulis ta oigamist. Vaatamata kurdistavatele pommitamistele ja pidevale undamisele kõrvades, oli ta kuulmine siiani korralik, ja oigamine ise — pikk, kähe, isegi enam mitte oie, vaid möire, — oli vali ja selge. Karjus põlenud sõdur: eile olid sakslased lennukitelt bensiinivaate alla pildunud ja punaarmeelane jäi otse lõõmava vedeliku alla. Plužnikov, olles parajasti lähedal, oli ise teda keldrisse kandnud ja ka kõrvetada saanud, kuid mitte tugevasti. Sõdur hakkas juba siis karjuma ja karjus ilmselt siiani.

Kuid see polnud ainus hääl. Mida lähemale jõudis Plužnikov kaugele ja varjulisele keldrile, kuhu kõik lootusetud kokku toodi, seda tugevamaks muutusid oiged. Siin lamasid lõhkikistud kõhtudega, ärarebitud jäsemetega, sisselöödud koljudega surijad, ainsaks ravimiks saksa

viin ja tasase velskri käed, kellel endal nahk näljast ja janust juba ammu lõtvade voltidena keha küljes lotendas. Siit enam välja ei mindud: siit kanti välja kõik, kes olid juba rahu saanud, aga viimasel ajal jäi ka kandmine ära, kuna enam polnud ei inimesi, jaksu ega aega.

«Ega sa vett ei toonud?»

Velsker ei küsinud endale: siin, surijate ja surnute keldris oli lonksu vee joomine peaaegu kuritegu. Ja aeglaselt ning piinarikkalt surev velsker ei joonud kunagi.

«Ei,» valetas Plužnikov. «See on vodka.»

Ta oli ise selle vee hommikuse pommitamise ajal muretsenud. Roomas vee äärde, kurt plahvatustest ja kiivrit täkkivaist kildudest. Peale vaatamata ammutas ta, nii palju kui kätte sai, ise polnud ta sellest plaskust lonksugi võtnud: ta viis seda ainsat aaret Deništšikule ja seepäras valetaski.

«Ta on elus,» ütles velsker.

Istudes sissekäigu kõrval kastil, millel küünal tahma ajas, käristas velsker kiirustamata määrdunud, korbatanud pesu pikkadeks ribadeks: need, kes elasid, vajasid sidemeid.

Plužnikov andis talle kolm saksa sigaretti. Velsker kahmas need ahnelt, kuid ei saanud kuidagi suitsu süütamisega hakkama, ei saanud küünlaleegile pihta: käed värisesid, ja ta kõikus kogu kehaga küljelt küljele, ise seda juba ammu märkamata.

Küünal põles paksus, lagunemisest, valust ja kannatustest tulvil õhus vaevaliselt. Tuluke kord tardus paigale, näidates hõõguvat tahijuppi, siis lendas jälle leegina kõrgemale, tõmbus uuesti kössi, aga elas. Elas ja ei tahtnud surra. Ja vaadates küünlaleeki, mõtles Plužnikov millegipärast kindlusele. Ta ütles:

«On käsk ära minna. Kes kuidas saab.»

«Tulid hüvasti jätma?» Velsker keeras ennast aeglaselt ringi, justkui teeks iga liigutus talle valu, vaatas elututе, nüüd juba täiesti ilmetute silmadega talle otsa. «Ära neile ütle. Pole vaja.»

«Ma saan aru.»

«Saad aru?» noogutas velsker. «Ei saa sa midagi aru. Mitte midagi. Oleksid sa aru saanud, siis oleksid mulle kah ütlemata jätnud.»

«Käsk käib sinu kohta samuti.»

«Aga nende kohta?» noogutas velsker oigavasse keldripimedusse. «Kas matame nad telliste alla? Pole isegi

kuuli, et neile lõpp peale teha. Isegi seda pole, kas sa sellest saad aru? See on see, mis veel minu kohta käib. Aga käsud . . . Käsud enam ei käi: ma olen endale ise palju hirmsama käsu andnud.» Ta jäi vait, silmad lõid hetkeks veidralt põlema. «Kui igaüks, iga sõjamees ise endale käsu annaks, saad aru, ja selle käsu ka täide viiks, siis sakslane kõngeb. Maha kõngeb! Ja sõda kõngeb kah. Siis on sõjal lõpp. Just siis on tal lõpp käes.»

Ja ta jäi vait, tõmbas ennast kössi, imedes kuiva sisselangenud suuga sigaretisuitsu sisse. Plužnikov seisis sõnatult ta juures, võttis siis taskust äranäritud kuiviku, pani selle küünla kõrvale ja läks aeglaselt keldrihämarusse, astudes üle oigajate ja üle nende, kes olid juba igaveseks vaikinud.

Deništšik lamas kinnisilmi, ja ta verest märja määrdunud sidemega seotud rind tõusis igal hingetõmbel krampliikult jõnksatades. Plužnikov tahtis ta kõrvale istuda, kuid sealsamas lamasid õlg õlas kinni teised haavatud, ja ta sai ainult kükakile lasta. See oli raske töö, sest tellistega äratаotud selg valutas tal juba ammu.

«Lükka naabrimees eemale,» ütles Deništšik silmi lahti tegemata. «Ta suri juba eile.»

Plužnikov sai jäiga keha hädavaevu küljele keeratud — väljasirutatud pingul käsi kolksas tuimalt, justkui kepp vastu kivipõrandat, ja istus siis ise. Ettevaatlikult, kartes tähelepanu äratada, nööpis ta plasku rihma küljest lahti. Deništšik sirutas ennast plaskule vastu ja — tõmbus tagasi:

«Aga sa ise?»

«Mina olen terve.»

Ta ikka mulksatas, see plasku, ja keldripimeduses hakkasid inimesed kohe liigutama. Juba roomas üle veel elavate ja üle surnute keegi nende poole, juba kahmas keegi Plužnikovil õlust kinni, tiris, raputas, tagus. Ise kummargil, kehaga piirivalvurit varjates, sosistas Plužnikov tõtlikult:

«Joo. Joo, Volodja. Joo.»

Aga kelder liikus, oigas, ulus, roomas vee poole, sirutades pimedast välja kümneid käsi, mis olid õudsed oma juba elutus haardes. Ja kähises ühtses hirmsas hingamises:

«Vett! . . .»

«Ei ole vett!» hüüdis Plužnikov valjult. «Ei ole vett, vennad, seltsimehed, ei ole!»

«Vett! . . .» kähistasid kuivanud kõrid, ja juba nuttis

keegi, keegi vandus, ja ikka rebisid kellegi käed Plužnikovi õlgadest, portupeest, higimärjast vormipluusist.

«Ma toon ööse, seltsimehed!» karjus Plužnikov. «Öösel, praegu ei saa peadki tõsta! Joo sina ometi, Volodka, joo! . . .»

Kelder tardus hetkeks, ja saabunud vaikuses kuulasid kõik, kui raskelt piirivalvur neelab. Tühi plasku kukkus kolinal põrandale, ja jälle hakkas keegi nutma, raplema, karjuma.

«Tähendab, suren homme,» ütles äkki Deništšik ja nõrgas naeratuses välgatasid korraks hambad. «Mõtlesin, et täna, aga nüüd tuleb välja, et homme. Aga ma töötasin enne sõda vetelpäästes. Päevad läbi vees. Meil oli kiire jõgi, kandis vooluga kaugele ära. Mõnikord sai seda vett nii sisse lõmpsitud . . .» Ta jäi vait. «Tähendab, homme . . . Mis praegu on, öö või päev?»

«Päev,» ütles Plužnikov. «Sakslased keelitavad jälle.»

«Või keelitavad?» Deništšik naeris kärisevalt. «Ah et keelitavad? On meid sada korda maha tapnud ja ikka keelitavad. Keelitavad surnuid! Tuleb välja, et me pole siin asjata, ah? . . .» Ta tõusis äkki küünarnukkidele, hüüdis pimedusse: «Ärge needke mind selle lonksu pärast, poisid! Paljalt üks lonksuke oligi, polnud midagi jagada. Meid keelitatakse, kas kuulsite? Jälle keelitatakse . . .»

Ta hakkas raskelt köhima, suust tuli mulksudes, mullidena verd. Keldris jäi vaikseks, ainult põlenud sõdur ulus endist viisi pikalt. Pimeduses ütles keegi:

«Anna meile andeks, vennas. Anna andeks. Mis seal üleval toimub?»

«Üleval?» küsis Plužnikov vastu, arutledes palavikuliselt, kuidas vastata. «Peame vastu. Saime padruneid. Õigus jah, hommikul käisid meie «pistrikud». Üheksa tükki! Tegid meie kohal kolm ringi ära. Tähendab, et meist teatakse! Võimalik, et käisid luurel, et valmistavad ette läbimurret . . .»

Mingeid lennukeid polnud käinud, keegi ei valmistanud läbimurret ette ja keegi ei teadnud, et kaugel vaenlase tagalas, riigi läänepiiril jookseb vana kindlus verest tühjaks. Kuid Plužnikov valetas, uskudes siiralt, et neist teatakse, et neid mäletatakse, et tullakse kohale. Kunagi ikka tullakse.

«Küll meie omad tulevad,» ütles ta, tundes pisarate kõditust kurgus ja kartes, et inimesed keldris need ära

tunnevad ja kõigest aru saavad. «Meie omad tulevad kindlasti ja lähevad edasi. Jõuavad Berliini välja, ja poovad Hitleri kõige kõrgema posti otsa.»

«Poomisest on vähe,» ütles keegi vaikselt. «Teda peaks paariks nädalaks veest ilma jätma.»

«Keevas vees ära keetma . . .»

«Jätke teevesi rahule,» ütles too, kes oli vabandust palunud. «Pea sina omade tulekuni vastu, vennas. Ilmtingimata pea vastu. Hoia hing sees. Ja siis ütle neile, et poisid . . .» Ta jäi vait, otsides seda ainsat sõna, mida surijatel on ellujääjatele öelda.

«Surid ausat surma,» ütles noor hääl tasa ja selgelt.

Ja kõik vaikisid, ja selles vaikimises oli nende inimeste karm uhkus, kes ei alistunud ka selle piiri taga, mis eraldab elusaid surnutest. Ja Plužnikov oli vait koos teistega, tundmata pisaraid, mis mööda räpast, esimese habemetüükaga kaetud nägu aeglaselt alla voolasid.

«Kolja,» Deništšik sakutas teda käisest. «Ma ei palu ainult midagi: padrunid on kallid. Vii mind ainult siit välja, Kolja. Sa ära arva, ma jõuan ise kohale, ma tunnen, et jõuan. Ma suren homme ära, aga praegu mul jõudu jätkub. Ainult aita mind natuke, eks? Ma tahan päikest näha, Kolja.»

«Ei. Seal pommitatakse kogu aeg. Ja ega sa kohale ei jõua.»

«Jõuan,» ütles piirivalvur vaikselt. «Sa oled mulle võlgu, Kolja. Ma ei tahtnud rääkida, aga nüüd ütlen. Need kuulid lendasid sinu pihta, leitnant, sinu pihta, Kolja, see on sinu tina. Nii et vii mind päevavalgesse. See on kõik. Isegi juua ma ei palu. Jõudu mul jätkub, ära sa arva. Küll ma jõuan. Ma tahan näha, saad aru? Tahan oma päeva näha.»

Plužnikov tõstis piirivalvuri vaevaga püsti. Deništšik hoidis vaevu oigeid tagasi, krabas temast kätega kinni, vajus talle peale, hingates raskelt, vihinal läbi kokkulitsutud hammaste. Aga tõusnud jalule, kõndis väljapääsu poole ise: Plužnikov ainult toetas teda, kui põrandal lamavatest sõduritest üle astuda tuli.

Velsker istus samas asendis, ikka sama mehaaniliselt, hoolikalt surnute riideid ribadeks käristades. Sama tahmaselt põles küünal, justkui lämbudes mädanemise ja surma leitsakus, ja endist viisi puutumatult seisis küünla kõrval rukkileivast sõdurikuivik.

Nad kõndisid aeglaselt, alatasa peatudes. Deništšik hingas valjult ja kiiresti, midagi mulksus ja korises ta läbilastud rinnas, aeg-ajalt pühkis ta ebakindla väriseva käega huultelt roosat vahtu. Peatuste ajal pani Plužnikov ta istuma. Deništšik vajus vastu seina, sulges silmad ja oli vait: hoidis jõudu kokku. Ainult ühe korra küsis:

«Kas Salnikov on elus?»

«Elus.»

«Ta on õnneseen.» Piirivalvur ütles seda ilma kadeduseta: lihtsalt tõdes. «Ja käib ikka vee järel?»

«Käib.» Plužnikov jäi vait, mõeldes, kas tasub rääkida. «Kuule, Volodja, on käsk kõigil laiali minna. Kes kuhu saab.»

«Kuidas?»

«Minna väikeste rühmadena kindlusest minema. Metsa.»

«Selge.» Deništšik ohkas aeglaselt. «Et siis, hüvasti, vanake. Eks ta ole õige: istu siin nagu kotis.»

«Arvad, et on õige?»

Deništšik oli kaua aega vait. Tilluke pisar veeres ripsmete alt välja ja kadus kuhugi habemes põse sügavasse kortsu.

«Mine koos Salnikoviga, Kolja.»

Plužnikov noogutas nõustudes sõnatult. Tahtis veel öelda, et poleks olnud neid kuulipildujaid sillal, siis läheks ta ainult koos temaga, Volodka Deništšikuga, ja ei öelnud midagi.

Ta jättis Deništšiku tühja kasematti. Pani telliskivipõrandale, näoga kitsa seinapilu poole, kust paistis hall suitsune taevas.

«Sineli jätsime maha. Seal velskri kõrval vedeles, ma nägin.»

«Pole tarvis.»

«Ma toon ülevalt. Kuniks vaikne on.»

«Eks sa too.»

Plužnikov vaatas viimast korda juba võõrastesse, kõigest lahti öelnud silmadesse, ja läks kasematist välja. Jäi üle vaid nurga taha keerata ja katkisest, rususid täis trepist üles esimesele korrusele tõusta. Seal pidasid vastu veel need, kes olid suutelised tulistama ja keda Plužnikovile tundmatu kahurväelasest kapten pärast öist rünnakut kokku oli korjanud.

Ta ei jõudnud veel nurgani, kui üleval, otse pea kohal, käis plahvatus. Krohvikillud tagusid vastu õlgu ja

kiivrit ja prink õhulaine põrkas nurga taga vastu seina, paisates talle vastu saksa lõhkeaine iiveldamapanevat haisu.

Laest varisesid tellised ja murdusid raginal talad, kui Plužnikov juba pea ees haisvasse tolmusesse suitsu sööstis ja komistades üle varingu jooksis. Kusagil tulistasid juba automaadid, plahvatuste uimastavais suitsupilvedes süttisid talumatult eredad lasutulukesed. Pimedusest ilmus kellegi käsi, kahmas tal portupeest, tõmbas aknaorvast sisse, ja Plužnikov nägi otse enda vastas Salnikovi musta, raevust moondunud nägu.

«Õhku lasid, maod! Seina lasid õhku!»

«Kus kapten on?» Plužnikov rebis end lahti. «Ega sa kaptenit ei näinud?»

Ponnistusest röökiv Salnikov tulistas tigedate lühikeste valangutega läbi purustatud akna välja. Suitsus ja tolmus vilkusid hallid kujud, välkusid valangute tuled. Plužnikov sööstis esimesele korrusele, mis oli paksu suitsu täis, komistas alles hingavale, alles roomavale, lahtistes veristes sidemetes jalgu lohistavale kehale otsa. Ta kukkus, takerdunud nendesse sidemetesse, ja üles karates nägi kaptenit. Too istus seina ääres, silmad kõvasti kinni pigistatud, ja mööda ta põlenud veripunast nägu voolasid ojadena pisarad.

«Ma ei näe!» kisendas kapten jõngilt ja tigedalt. «Miks ma ei näe? Miks? Kus on leitnant?»

«Ma olen siin.» Plužnikov põlvitas pimedaks jäänud kapteni ees: selle kõrvetatud nägu oli uskumatult tursunud, põlenud habemekarvad tuhaste lokkidena keerdus. «Siin, õeltsimees kapten, teie ees.»

«Padrunid, leitnant! Võta padrunid, kust tahad! Ma ei näe, ma ei näe, ma ei näe mitte kuradit!»

«Ma toon,» ütles Plužnikov.

«Sõisa! Pane mind kuulipilduja taha. Pane mind kuulipilduja taha!»

Ta kobas Plužnikovi otsides kätega ringi. Plužnikov haaras neist värisevatest närvilistest kätest kinni, surus millegipärast vastu rinda.

«Siin ma olen. Siinsamas.»

«Kõik,» ütles kapten äkki vaikselt ja rahulikult, katsudes teda kätega. «Läbi mu silmakesed. Läbi. Padrunid. Too, kust tahad. Ma käsin muretseda padruneid.»

Ta lasi Plužnikovi lahti, puudutas sõrmedega oma pal-

jast, pisaratest märga nägu. Siis libises ta parem käsi harjunud liigutusega kabuurile.

«Kas sa oled veel siin, leitnant?»

«Siin.»

«Matad mu dokumendid maha.» Kapten võttis püstoli, vabastas kobamisi kaitseriivi, ja enam ta käsi ei värisenud. «Aga püstol võta endale: seitse padrunit jääb alles.»

Ta tõstis püstoli üles, togis sellega endale mitu korda vildakalt, pimesi vastu pead.

«Seltsimees kapten!» karjatas Plužnikov.

«Tagasi! . . .»

Kapten torkas püstolitoru suhu ja vajutas päästikule. Lask lõi Plužnikovi kõrvad lukku, läbilastud pea põrkas tuimalt vastu seina, kapten ajas end valus sirgu ja vajus põrandale.

«Valmis.»

Plužnikov vaatas selja taha: ta ees seisis seersant.

«Tagasi lõime,» ütles seersant. «Aga ette kanda ei jõudnud. Kahju.»

Plužnikov kuulis alles nüüd, et enam ei tulistata. Tolm langes aeglaselt maha, nähtavale ilmusid purustatud aknad, seinaauk ja sõdurid selle juures.

«Kolm ketast on alles,» ütles seersant. «Lasevad veel ühe seina õhku — ja siis on aamen.»

«Ma toon padruneid.»

Plužnikov võttis kapteni alles soojast peost raske TT-püstoli ja pani selle tasku. Ütles püsti tõustes:

«Matad ta dokumendid maha, ta palus seda. Aga padrunid toon ma kohale. Veel täna.»

Ta läks aknaorva juurde, kus ta oli lahkunud õnneseen Salnikovist.

Orvas polnud kedagi, ja Plužnikov vajus väsinult tellistele. Ta polnud plahvatuse ajal kannatada saanud, ta ei löönud tagasi sakslaste rünnakut, kuid tundis ennast ikka läbipekstuna. Muuseas, see tunne jälitas teda juba ammu: palju kordi oli teda kurdiks põrutatud, mulla alla maetud, suitsu ja püssirohuga mürgitatud, ja isegi see tühine haav, mis noorel kehal iseenesest oli paranenud, häiris teda alatasa ootamatute põlves tuksuvate valuhoogudega. Tellistega ärataotud neerud valutasid, sees keeras pidevalt näljatundest, janust, magamatusest ja kleepjast laibalehast, millest iga riidevolt oli läbi imbunud. Ta oli juba ammu harjunud mõtlema ainuüksi hädaohust, ainult sel-

lest, kuidas rünnakut tagasi tõrjuda, kuidas saada vett, padruneid, toitu, ja oli juba minetanud võime midagi meenutada. Ja isegi praegu, sel põgusal vaikusehetkel, ei mõtelnud ta endale, ka mitte kaptenile, kes end tema silme all maha oli lasknud, mitte Deništšikule, kes paljal kasematipõrandal suremas oli, — ta mõtles, kustkohast saada padruneid. Padruneid ja granaate, milleta ümberpiiratud kindlusest välja rabelda oli võimatu.

Salnikov naases akna kaudu: sakslaste juurest. Viskas kolm automaadiketast maha ja ütles:

«On aga maod need sakslased: ilma plaskudeta käivad rünnakul.»

«Kuule, Salnikov, kas sa mäletad toda esimest päeva? Sa oleksid siis justkui padruneid tooma jooksnud. Justkui oleks mingi ladu olnud . . .»

«Kondakov teadis seda ladu. Aga meie sinuga otsisime ja ei leidnud.»

«Me olime siis lollid.»

«Ja nüüd oleme targemad?» Salnikov ohkas. «Kas lähme otsima?»

«Lähme,» ütles Plužnikov. «Seersandil on kuulipilduja peal ainult kolm ketast.»

«Päise päeva ajal?»

«Öösel ei leia üles.»

«Mis siis muud kui kirjad posti,» muigas Salnikov. «Et head tervist ja pikka iga . . .»

Plužnikov ei vastanud. Salnikov soris taskutes, kraamis välja peotäie räpaseid kuivikutükke. Nad mälusid neid nagu muldvanad raugad: kare keel liikus kuivas suus vaevaliselt.

«Saaks vett . . .» ohkas Salnikov nagu ikka.

«Mine otsi kusagilt üks sinel,» ütles Plužnikov. «Volodka on palju põsanda peal pikali. Käime tema juurest läbi, ja hakkame liikuma. Päikese kätte.»

«Lõvi lõugade vahele,» urises Salnikov mineku pealt.

Peagi tõi ta sineli — see oli põlenud, seljal kuivanud vere pruunikas plekk. Nad jaotasid automaadikettad omavahel sõnatult ära ja ronisid mööda varisevaid telliskive mustavasse maa-alusesse.

Deništšik elas veel: lamas liikumatult, vaadates tuhmistuvate silmadega halli taevalappi. Ta mustlasehabe oli paakunud verega koos. Äraolevalt nende poole vaadanud, pööras ta jälle pilgu aknasse.

«Ei tunne ära,» ütles Salnikov.

«Õnneseen,» ütles piirivalvur vaevaliselt. «Sa oled õnneseen. See on hea.»

«Praegu on saunas hea,» naeratas Salnikov. «Soe olla ja vesi kah ligi.»

«Ära too. Ära vett too. Ilmaaegu. Hommikuks olen ma surnud.»

Ta ütles seda nii lihtsalt ja rahulikult, et nad ei hakanud teda ümber veenma. Ta oli tõesti suremas, tunnetas ise seda selgelt, ei heitnud meelt, vaid tahtis ainult taevasse vaadata. Ja nad mõistsid, et ülim halastus on jätta Deništšik üksipäini. Üksipäini iseenda ja taevaga. Nad pistsid talle sineli külje alla, surusid lõtva, juba jahedat kätt ja läksid. Elavatele padruneid tooma.

Sakslased olid juba tsitadelli tunginud, lõhkudes kaitse üksteisest eraldatud vastupanukolleteks. Päeval liikusid nad kangekaelselt mööda ringkasarmute keerukaid labürinte edasi, üritades kogu tuldud tee varemeiks muuta, aga öösiti ärkasid need õhitud, otsepommitustest pahempidi pööratud ja leegiheitjatest valgeks kõrvetatud varemed uuesti ellu. Haavatud, põlenud, kaltsudes, janust ja lahingutest kurnatud luukered tõusid tellisehunnikuist, roomasid maa alt välja ja hävitasid täägirünnakutes neid, kes olid riskinud siia ööseks kohale jääda. Ja sakslased kartsid ööd.

Aga Plužnikov ja Salnikov läksid padruneid tooma päeval. Nad roomasid, kriimustades nägu vastu telliseid, tolmu neelates, raskes laibalehas lämbudes, pingul seljad iga hetk automaadivalangut ootamas. Siin oli iga hetk viimne, ja iga ettevaatamatu liigutus võis seda hetke lähemale tuua. Ja seepärast roomasid nad jupikaupa, mõne sammu kaupa ja ainult kordamööda, ja enne iga roomamahakkamist kuulatasid kaua ning pingsalt. Kindlus vappus plahvatustest, automaaditärinast ja tule möirgamisest, kuid siin, kus roomasid nemad, püsis esialgu vaikne.

Neid päästsid pommilehtrid: lehtrite põhjas sai hinge tõmmata, ennast koguda, varuda jõudu uueks sammuks. Sammuks, mis tuli maha roomata, iga millimeetrit läbi tundes.

Siia lehtrisse, mille põhjast polnud lõhkeaine lämmatav lehk veel tuulduda jõudnud, ronis Salnikov teisena. Plužnikov istus juba liival, visates päikesest tulise kiivri peast.

«Võtan naise,» kähistas Salnikov ta kõrvale istudes. «Kui siit eluga minema pääsen, võtan tingimata naise. Loll olin, et ei võtnud. Saad aru, mind pandi ju paari . . .»

Ta näole langes terav vari, ja veel millestki aru saamata jõudis Plužnikov üksnes üllatuda, kustkohast see vari välja ilmus.

«Halt!»

Tihke automaadivalang käristas pea kohal õhu katki: lehtrinõlval seisis sakslane. Seisis kahe sammu kaugusel, ja Plužnikov ajas ennast aeglaselt jalule, nägi üllatavalt selgelt küünarnukkideni üleskääritud käiseid, hallrohelist, telliskivitolmust mundrit, mis oli kaela juurest kahe nööbi võrra lahti, ja musta automaadisuud, mis otse ta südamesse vaatas. Nad tõusid mõlemad aeglaselt püsti, aga nende automaadid jäid maha jalgade juurde lehtripõhja. Ja sama aeglaselt, justkui unes, tõstsid nad käed üles.

Aga sakslane seisis nende kohal, automaat nende poole, seisis ja naeratas: noor, söönud, habe puhtalt aetud. Praegu tarvitses tal ainult pisut päästikut puudutada, kõrvetav juga lööks neile rindu, ja nad jääksid igaveseks siia, sellesse lehtrisse. Ja juba Plužnikov tundiski neid kuule, tundis, kuidas need luid purustades ja verd laiali pritsides tema kehha tungivad. Süda hakkas meeletu kiirusega taguma, kuiv võru pigistas kõri kinni, ja ta luksatas valjult, kramplikult, tundes, kuidas ta pea totralt tõmbleb.

Aga sakslane puhkes laginal naerma. Ta naer oli vali ja enesekindel: see oli võitja naer. Tõstes vasaku käe automaadilt, tõmbas ta neid nimetissõrmega enda poole. Ja nemad, eemaldamata liikumatuid pingul silmi automaaditorult, ronisid taltunult üles, komistades ja teineteist segades. Aga sakslane lagistas edasi ja muudkui kutsus neid nimetissõrmega lehtrist välja.

«Kohe,» pomises Salnikov hingeldades. «Kohe, kohe.»

Ta jõudis Plužnikovist mööda, ja juba vööst saadik lehtrist väljas, kukkus äkki rinnaga sellele veerele ja haaras sakslast jalust, tõmmates teda jõuga enda poole. Pikk automaadivalang lõi vastu taevast, sakslane ja Salnikov veeresid alla ja Plužnikov kuulis meeleheitlikku karjumist:

«Jookse, leitnant! Jookse! Jookse! Jookse!»

Ja veel kuulis ta jooksumüdinat. Plužnikov hüppas välja lehtrivallile, nägi karjumise peale kohale tõttavaid sakslasi, ja pani jooksu. Valangud surusid teda ligi maad,

tükeldasid kive jalge all, aga tema jooksis, hüpates üle laipade, viseldes siksakiliselt. Ja tema enda küürus, õlgade vahele tõmmatud selg näis olevat võimatult suur, üles paisunud, see selg ei varjanud teda enam mitte sakslaste eest, mitte kuulide eest, vaid elu enda eest.

Kuulid langesid kord vasakule, kord paremale, kord ette, ja pärani sui kõrvetavat õhku ahmides viskus Plužnikov samuti kord vasakule, kord paremale, nägemata enam midagi peale väikeste, kuulidest ülespekstud tolmusammaste. Aga sakslased ei mõelnudki talle järele joosta, vaid olid naerust nõrkemas ja jooksutasid teda automaadivalangutega ringiratast. Ja see kaltsudes, räpane, hingeldav inimene jooksis, kukkus, roomas, nuttis ja jooksis jälle, põrgates äraaetult vastu kuulipildujatule nähtamatuid seinu. Nad ei kiirustanud oma meelelahutust lõpetama ja püüdsid niimoodi tulistada, et Plužnikov pihta ei saaks, et jaht kauem kestaks, et pärast oleks mida rääkida neile, kes seda nalja pealt ei näinud.

Aga lehtris peksid kaks sakslast kiirustamata ja põhjalikult Salnikovi. Ta ei karjunud enam ammu, korises ainult, aga nemad tagusid teda kordamööda püssipäradega justkui sepad haamritega. Salnikovil jooksis suust ja kõrvadest verd, ta oli kägaras maas ja püüdis sõnakuulmatute kätega aina pead varjata.

Kuuliring tõmbus aegamööda koomale, kuid Plužnikov heitles ikka selle sees, ega uskunud veel, et ta ühe koha peal ringi jookseb, lootis ikka veel millegi peale. Taskusse torgatud püstol tagus vastu jalga, ta tundis seda kogu aeg, kuid ei olnud, ei leidunud seda hetke, mil oleks püstoli välja tõmmata saanud. Ei olnud seda aega, ei olnud õhku, ei olnud jõudu ega väljapääsu. Oli vaid lõpp. Teenistuse lõpp ja leitnant Nikolai Plužnikovi elu lõpp.

Nad ise ajasid ta selle tellistest vareni, mis ülespahmatud maas üksikult püsti turritas. Plužnikov kukkus seina taha, pääsedes valangust, mis sentimeeter saapast eemal telliseid kildudeks lõi. Kukkus maha, varjas pea ära, laskmine katkes mingiks hetkeks, ja selle hetke jooksul jõudis ta augu ära näha. See viis alla, seina alla, pimedusse ja tundmatusse, ja järele mõtlemata roomas ta vääneldes, sõrmi, küünarnukke ja põlvi verele kiskudes, nii kiiresti kui ainult jõudis, auku. Õõnsus keeras järsult paremale, ta jõudis lipsata käänaku taha ja kaotas äkki maa jalge alt, lendas kuhugi, käed laiali. Ja kuulis kukkudes plahvatust. Sakslased virutasid talle granaadi auku järele, ning too, põrganud vastu seina, lõhkes käänaku taga, pannes maa-aluse jaheda vaikuse korraks vetruma.

Plužnikov kukkus liiva ja krohviga kaetud telliskivipõrandale, kuid õnnelikult, käte peale. Ei kukkunudki ennast vigaseks, ainult põrutusest hakkas nina vulinal verd jooksma. Määrides verd mööda nägu ja vormipluusi laiali, lamas ta liikumatult, juba väljatreenitud kõrvaga hädaohtu ära määrates. Ta hoidis kõigest väest hinge kinni, aga süda rinnus tagus hullumeelselt edasi ja vaatamata kõigile tahtepingutustele tuli hingata tihti ja sügavalt. Hing ikka veel kinni, võttis ta püstoli kätte ja seadis ennast külmale liivale mugavamalt pikali.

Ja kuulis peaaegu kohe samme. Keegi tuli ettevaatlikult astudes tema poole; ainult liiv kriuksus tasakesi. Vaadates pingsalt tihkesse hämarikku, tõstis Plužnikov püstoli: ta värises üleni ja hoidis püstolit kahe käega. Ta silmad olid juba pimedusega harjunud, ja juba eemalt märkas ta kaht ähmast kogu.

«Seis!» käsutas ta poolihääli, kui nood olid lähemale tulnud. «Kes tuleb?»

Kujud tardusid paigale, siis lõi üks neist kõikuma ja ujus otse ta püstoli hüpleva sihiku peale.

«Tulistan!»

«Me oleme ju omad, omad oleme!» karjus too, kes tema poole tuli, rõõmsalt ja tõtlikult. «Fedortšuk, pane takud põlema, tee valgust!»

Kraapsati tikku. Tulelondi suitsune helk tõi järsult tihenenud pimedusest esile habemesse kasvanud näo, sõjaväebušlati, vormipluusi lahtise kaeluse, mille tumedail kahurväelaselõkmetel võpatasid erkpunaselt kolm kolmnurka.

«Me oleme omad, omad, kallis!» karjus esimene. «Me jäime kohe esimeste paukude ajal mulla alla. Ise kaevasime ennast välja, kaevasime käike, ja muudkui mõtlesime . . . mõtlesime . . . mõtlesime . . .»

Tulelondi võbisev leek kiskus ennast äkki vabaks, ujus ringi, hakkas keerlema, mängles pimestavate lustlike pritsmetena. Püstol kukkus nõrgaksjäänud käest pehme kopsatusega välja ja Plužnikov kaotas meelemärkuse.

Ta tuli mõistusele lausvaikuses, ja too ebatavaline rahumeelne vaikus heidutas teda. Süda rinnus hakkas jälle meeletult taguma; silmi lahti tegemata mõtles ta õudu-

sega, et on kurdiks jäänud, täielikult, igaveseks kurdiks jäänud, ja püüdis piinava pingutusega tabada, otsida, leida tuttavaid hääli: plahvatuste mürinat, kuulipilduja ragistamist, kuivi automaadivalanguid. Aga kuulis vaikset naisehäält, peaaegu et sosinat:

«Üles ärkas, tädi Hristja.»

Ta tegi silmad lahti, nägi hämaras ähmaselt kõrguvail võlvidel tulehelki ja ümarat neiunägu: uskumatult valge, muinasjutuliselt puhta räti alt vaatas välja must juuksekihar. Ta liigutas ettevaatlikult käsi — need olid vabad, mitte kinni seotud, — ta tundis nendega pingi äärt, millel ta pikali oli, ja tõusis kohe istukile.

«Kus ma olen?»

Järsust liigutusest lõi nõrgalt valgustatud maa-alune silme ees kõikuma, habemikud mehed ja kaks naisenägu: noorem lausa siinsamas, ja vanem, täidlasem — eemal laua taga. Näod kahestusid, hajusid laiali, aga tema sobras kätega tõtlikult pingil, taskuis, verest märjas vormipluusis. Sobras ja ei leidnud relva kätte.

«Jooge vett.»

Noorem pakkus plekk-kruusi. Ta võttis selle umbusklikult vastu, neelatas umbusklikult: vesi oli sogane, liiv krigises hammaste all, kuid see oli esimene vesi viimase ööpäeva jooksul, ja ta jõi kruusi ahnelt läkastades põhjani tühjaks. Ja kohe lakkas maa-alune ruum keerlemast, tuled ja inimeste näod peatusid. Ta nägi selgelt suurt lauda, millel põlesid kolm tattnina, teekannu sellel laual, puhta nartsuga kaetud sööginõusid ja viit inimest: kolme meest ja kaht naist. Kõik viis vaatasid praegu naerusui tema poole: vanemal naisel jooksid pisarad mööda nägu, ta pühkis neid, nuuksus, aga naeratas ikka. Talle kangastus midagi tuttavat, kauget justkui unenägu, aga ta ei hakanud meelde tuletama, vaid ütles nõudlikult ja kuivalt:

«Püstol. Minu püstol.»

«Siin see on.» Noorem kahmas kiiruga laualt püstoli ja ulatas talle. «Kas ei tunne ära, seltsimees leitnant?»

Ta võttis sõnatult püstoli, klõpsatas magasini välja, vaatas järele, kas padrunid on alles. Olid alles, ta lõi pideme püstolisse ja rahunes kohe.

«Kas ei tunne ära? Mäletate, laupäeval, enne sõda, — me tulime koos kindlusse. Te kukkusite veel maha. Kontrollposti juures. Ma olen Mirra, kas te ei mäleta?»

«Jaa, jaa.»

Talle tuli kõik meelde. Lonkurist tütarlaps ja lastega naised, kes täielikus vaikuses üle pahnatud maa saksa vangi läksid, esimene kogupauk, esimene kohtumine Salnikoviga ja Salnikovi meeleheitlik viimne karje: «Jookse, leitnant, jookse!» Talle tuli meelde pimedaks jäänud kapten ja Deništšik tühjas kasematis, veelonksu hind ja õudne surijate kelder. Kõik viis rääkisid talle midagi lõbusalt, erutatult, üksteise võidu, aga praegu ei kuulnud ta midagi.

«Kõhud on täis?» küsis ta sosinal, ja selle heliseva sosina peale jäid kõik järsku vait. «Kõhud täis, kered puhtad, hinged sees? . . . Aga seal, seal on teie vennad, teie seltsimehed, seal pea kohal, surnult maas, matmata, mulda panemata. Ja meie ise, täpselt samuti, surnud! Surnult lööme lahingut, ise juba sada korda surnud, aga kägistame sakslast paljaste kätega. Vett, vett kah ei andnud lastele, hoopis kuulipildujatele andsime! Lapsed läksid janu käes hulluks, aga meie andsime vee kuulipildujatele! Ainult kuulipildujatele! Et tulistada! Et sakslased sisse ei saaks! . . . Ja teie istusite siin? . . .» Ta hüppas äkki püsti. «Raisad! Maha lasen! Arguse eest, reetmise eest! Mul on nüüd see õigus! Mul on õigus: nende nimel, kes üleval pikali maas on! Nende nimel! . . .»

Ta karjus kõigest kõrist ja vappus nagu palavikus, aga teised vaikisid. Alles viimaste sõnade ajal astus vanemseersant Fedortšuk tagasi pimedusse ja seal, pimedas, löksatas napilt püssilukk.

«Ära sa meid raiskadeks sõima.»

Äkki õõtsus täidlane kuju ta juurde, pehmed käed võtsid ta õrnalt ja kindlalt kaissu. Plužnikov tahtis vabaks rabelda, kuid puutus õlaga vastu pehmet emalikku rinda, surus habetunud verise põse selle vastu ja puhkes nutma. Ta nuttis täiel häälel, ulgudes, aga õrnad käed paitasid ta õlgu, ja vaikne rahulik, täpselt nagu ema hääl, sosistas:

«Rahune, pojake, jää rahule. Nüüd sa siis oledki tagasi. Tulid koju tagasi, tulid tervena tagasi. Puhka, eks me pärast aruta. Puhka, pojake.»

«Nüüd ma siis olengi tagasi,» mõtles Plužnikov väsinult. «Olengi tagasi . . .»

KOLMAS OSA

1.

Ladu, kus vanem Stepan Matvejevitš, vanemseersant Fedortšuk, punaarmeelane ja kolm naisterahvast olid 22. juuni koidikul teed joonud, sai raske mürsuga otsetabamuse juba kahuritule esimestel minutitel. Mürsk lõhkes sissekäigu kohal, laekatted pidasid vastu, kuid trepp varises kinni, lõigates ära ainsa tee üles — tee pääsemise juurde, nagu nad siis olid arvanud. Plužnikov mäletas seda mürsku: õhulaine viskas ta värskesse pommilehtrisse, kuhu hiljem, kui tema mõistusele tuli, veeres Salnikov. Tema jaoks lõhkes see mürsk selja taga, nende jaoks aga — ees, ja nende teed viisid pikaks ajaks lahku.

Nende jaoks, kes olid elusalt maetud kinnisesse kasematti, käis nüüd kogu sõda üleval. Vanad meetripaksused müürid vankusid ta käes, uued liiva ja purukstaotud telliste kihid varisesid laoruumile peale, õhuaugud mattusid mulla alla. Nad olid omadest ja tervest maailmast ära lõigatud, kuid neil oli toitu, ja juba teisel päeval said nad kaevust vee kätte. Mehed lõhkusid põranda üles ja tegid kaevu valmis, ja ööpäevaga nõrgus sinna kuni kaks katelokitäit. Oli mida süüa, mida juua ja mida teha: igaks juhuks kopsisid nad seinad läbi, lootes maa peale käiku kaevata või kõrvalruumidesse pääseda. Uute pommitamiste ajal varisesid need käigud kinni, nad kaevasid uuesti, ja ükskord jõudsid välja keerukasse maa-aluste koridoride, tupikute ja kinniste kasemattide labürinti. Sealtkaudu jõudsid nad relvalattu, mille sissepääs oli samuti otsetabamusest kinni varisenud, ja edasi kõige kaugemasse käiku, kust viis kitsas auk maa peale.

Esmakordselt üle pika aja tõusid nad maapinnale: elusalt maetud püüdlesid meeletult vabaduse, õhu ja omade juurde. Üksteise järel roomasid nad — kõik kuuekesi — maa alt välja ja tardusid paigale, söandamata sammugi tollest praost eemale minna, mis, nagu neile näis, viis ellu ja pääsemisse.

Kindlus elas veel. Siin-seal ringkasarmute juures, Muhhavetsi teisel kaldal ja kiriku taga käis tulevahetus, midagi põles ikka veel ja varises kokku. Kuid siin, kindluse südames, oli sel ööl vaikne. Ja võõras. Polnud ei omasid, õhku ega vabadust.

«Lõpp,» kähistas Fedortšuk.

Tädi Hristja nuttis, korjates pisaraid talunaise kombel pearäti nurga sisse. Mirra surus end tema vastu: laibalehk lämmatas teda iivelduskrampideni. Ja ainuüksi Anna Petrovna, vaadanud kuivade, isegi pimedas hõõguvate silmadega neile otsa, läks sõnagi ütlemata üle hoovi.

«Anja!» hõikas teda Stepan Matvejevitš. «Kuhu nüüd, Anja?»

«Lapsed,» pööras ta end hetkeks tagasi. «Lapsed on seal. Minu lapsed.»

Anna Petrovna läks ära, aga nemad tulid rusutult ja hämmingus maa alla tagasi.

«Luuret tuleks teha,» ütles vanem. «Kuhu me niimoodi läheme, kus need meie omad on?»

«Mida sa luurad, mis asja?» ohkas Fedortšuk. «Ümberringi puha sakslased.»

Aga ema kõndis edasi, komistades laipadele, vaadates kuivade, juba hullunud silmadega rakettide lillakale helgile vastu. Keegi ei hõiganud teda ega pidanud ka kinni, kuna ta kõndis maal, mille meie omad juba ammu maha olid jätnud, saksa sapöörid õhku lasknud ja pikad pommitamised segi paisanud. Ta möödus kolme võlviga väravaist ja jõudis sillale, mis oli alles verest libe, alles laipu täis ja kukkus siin, juhuslikust valangust kolm korda läbi lastud, omade keskele. Kukkus niisamuti nagu oli kõndinud: sirgelt ja karmilt, sirutanud käed laste poole, keda juba ammu elavate kirjas polnud.

Kuid sellest ei teadnud keegi. Ei need, kes maa alla jäid, veel vähem leitnant Plužnikov.

Taas mõistusele tulnud, nõudis Plužnikov padruneid. Ja kui teda läbi seinaaukude, läbi maa-aluse käigu lattu viidi — samasse lattu, kuhu sõja esimestel tundidel oli jooksnud Salnikov, — ja ta nägi uusi, määrdest tuhme PPŠ-sid, täislaotud kettaid ja pitseeritud, puutumatuid kuulipildujalintide kaste, suutis ta vaevu pisaraid tagasi hoida. Need relvad, mille pärast nad nii palju õid olid pidanud seltsimeeste elu hinnaga tasuma, olid praegu tema ees, ja suuremat õnne ta ei oodanud ega tahtnudki. Ta

käskis kõigil hakata relvi puhastama, määret maha nühkima, lahinguvalmis seadma, ja nakatatud tema raevukast energiast, puhastasid kõik palavikulise kiiruga püssitorusid ja -lukke.

Õhtuks oli kõik valmis: automaadid, tagavarakettad, padrunikastid. Kõik oli üle tassitud augu alla ummikkäiku, kus ta päeval oli hingeldades ja samme kuulates lamanud, uskumata oma pääsemist. Ta võttis kõik mehed endaga kaasa: peale relvade ja padrunite kandis igaüks plaskutäit vett, mis oli ammutatud Stepan Matvejevitši kaevust. Naised jäid paigale.

«Me tuleme tagasi,» ütles Plužnikov.

Ta jutt oli napp ja kuri, ja teised allusid talle sõnatult, kes austuse ja valmidusega, kes hirmuga, kes halvasti varjatud rahulolematusega, kuid vastu rääkida ei julgenud ükski. Liiga hirmus oli see näljast ja unetusest must habemesse kasvanud leitnant oma räbaldunud ja verises vormipluusis.

Ainult üks kord oli vanem vaikselt vahele seganud:

«Korista kõik ära. Anna talle kuivik ja klaas kuuma vett.»

See juhtus siis, kui halemeelne tädi Hristja tassis lauale kõik, mis mustadeks päevadeks hoitud oli. Näljakrambid pigistasid Plužnikovi kõri kokku, ja ta läks, käed pikalt ees, laua poole. Läks, et süüa ära kõik, mis silm nägi, kõht viimse võimaluseni täis toppida, et lõpuks ometi maha suruda need krambid, mis olid teda sundinud maas väänlema ja käsi närima, et summutada karjeid. Kuid vanem võttis tal kindlalt kätest kinni ja varjas endaga laua ära:

«Korista ära, Janovna. Te ei tohi, seltsimees leitnant. Surete maha. Nüüd peab natukesekaupa. Kõht tuleb uuesti välja õpetada.»

Plužnikov võttis end kokku. Neelas kõrritõusnud klimbi alla, nägi Mirra suuri pisarais silmi, proovis naeratada, kuid sai aru, et on naeratamisest võõrdunud ja pööras ennast ära.

Juba enne omade juurde minemist, niipea kui pimenes, oli ta koos noorukese heitunult vaikiva sõduri Vasja Volkoviga ettevaatlikult maa alt välja hiilinud. Oli kaua pikali olnud, kuulatanud kauget tulistamist, püüdnud sammukaja, jutukõma, relvalõginat. Kuid sellel kohal oli olnud vaikne.

«Minu järel. Ja ära kiirusta: kõigepealt hoia kõrvad lahti.»

Nad ronisid kõik pommilehtrid läbi, vaatasid iga varingu üle, katsusid iga laipa käega. Salnikovi polnud kusagil.

«Elus,» ütles Plužnikov kergendusega, kui nad omade juurde tagasi tulid. «Vangi võeti: meie surnuid nad maha ei mata.»

Kuid siiski tundis ta ennast süüdi: mitte mõistuse, vaid südametunnistusega. Ta ei sõdinud esimest päeva ja sai väga hästi aru, et sõjal on oma seadused, oma moraal, ja see, mida rahu ajal peetakse lubamatuks, võib lahingus osutuda lihtsalt hädavajalikuks. Aga ikka, mis sellest, et ta mõistis, et ei saanud Salnikovi päästa, et ta oli kohustatud ja pidi — ei, mitte enda pärast, ei! — vaid nende pärast, kes teda sellele otsingule olid saatnud, proovima põgeneda ja põgeneski, kartis Plužnikov väga, et ta leiab Salnikovi surnult. Aga sakslased olid ta vangi võtnud ja taas jäi lootus, et õnneseen Salnikov jääb ellu, rabeleb välja, aga võib-olla koguni põgeneb ära. Päevade ja öödega oli heitunud marraskil põsega poisist saanud hullujulge, tark, kaval ja osav sõdur. Ja Plužnikov ohkas kergendusega:

«Elus.»

Nad tassisid ummikkäiku hulga relvi ja padruneid: läbimurde pidi tagama vaenlasele ootamatu võimas tuli. Kõiki relvi korraga omade juurde viia käis neil üle jõu, ja Plužnikov kavatses veel samal ööl tagasi tulla. Seepärast ta naistele ütleski, et tuleb tagasi, aga mida lähemale rünnakuaeg jõudis, seda närvilisemaks Plužnikov muutus. Teda kummitas üks küsimus, see tuli lahendada otsekohe, aga mingit päästvat mõtet Plužnikovile pähe ei tulnud.

Naisi läbimurdele kaasa võtta ei saanud: see ülesanne oli liiga ohtlik ja raske isegi tulega proovitud sõduritele. Aga neid ei tohtinud ka siia saatuse hooleks jätta, ja Plužnikov otsis kogu aeg väljapääsu. Kuidas ta ka ei arutanud, lahendusi paistis olevat ainult üks.

«Te jääte siia,» ütles ta, püüdes vältida tütarlapse pilku. «Homme päeval — sakslastel on kella neljateistkümnest kuueteistkümneni lõuna, kõige vaiksem aeg, — homme lähete valgete nartsudega välja. Ja annate ennast vangi.»

«Vangi?» küsis Mirra vaikselt ja uskumatult.

«Kae, mis välja haudus,» ütles tädi Hristja valjult ja nördinult, laskmata tal suudki lahti teha. «Vangi — hel-

dene aeg! Kellele minusugust vanaeite seal vangis vaja on? Aga tüdruk?» Ta embas Mirrat ja surus enda vastu. «Kuivetanud jalakesega, puukobakas all?... Ära nüüd aja udu, leitnant, jäta järele!»

«Minust pole käijat,» ütles Mirra vaevu kuuldavalt, ja Plužnikov sai millegipärast kohe aru, et see ei käinud sakslaste juurde minemise kohta, vaid mõeldud oli teekonda, mis vange ees ootas.

Seepärast ei tulnud tal kohe sobivat vastust keelele, ja ta vaikis mornilt, ühest küljest naistega nõus olles, teisest küljest aga mitte.

«Vaata, mis välja mõtles!» ütles tädi Hristja nüüd teise tooniga, justkui imestades. «Ei kõlba see sinu otsus kuhugi, mis sest, et sa komandör oled. Kuhugi ei kõlba.»

«Te ei tohi siia jääda,» ütles ta ebalevalt. «See oli väejuhatuse käsk, kõik naised läksid...»

«Nad olid ju teile koormaks, seepärast läksidki! Ja küll mina ka lähen, kui tunnen, et teile ette jään. Aga praegu, praegu ju, pojake, kellele me Mirrakesega selles urus jalgu jääme? Mitte kellelegi, sõdige nii palju kui kulub! Aga meil on siin oma nurk ja söök, ja kellelegi me ette ei jää, ja istume siin oma aja ära, kuni meie omad tagasi tulevad.»

Plužnikov vaikis. Tal polnud tahtmist rääkida, et sakslased teatavad iga päev üha uute ja uute linnade vallutamisest, lahingutest Moskva ja Leningradi all, Punaarmee purustamisest. Ta ei uskunud sakslaste juttu, aga polnud ka juba ammu meie kahurite mürinat kuulnud.

«Plika on ju itske,» ütles äkki Fedortšuk. «Itske ja sant: löövad kohe mättasse nagu midagi.»

«Lõpetada niisugused jutud!» karjatas Plužnikov. «See on nende sõna, nende oma! See on fašistlik sõna!»

«Ega siis sõnas asi ei ole,» ohkas vanem. «Sõna muidugi on paha, aga Fedortšukil on õigus. Ei salli need juudi rahvust.»

«Tean!» lõikas Plužnikov järsult. «Sain aru. Aitab. Jääte siia. Võib-olla jätavad sakslased kindluse maha, siis minge minema. Kuidagimoodi ikka saate.»

Ta oli otsuse langetanud, kuid polnud ise selle otsusega rahul. Ja mida rohkem ta sellest mõtles, seda suuremaks kasvas protest ta sisimas, kuid midagi muud ette panna ta ei saanud. Seepärast jagas ta mornilt käsklusi, andis mornilt loa lahingumoona järele tulla ja ronis mornilt välja

maa peale, et järgneda luurele saadetud vaiksele Vasja Volkovile.

Volkov oli kohusetundlik noormees, kuid eelistas kõigile maistele lõbudele und ja kasutas selleks iga võimalust. Elanud üle sõja esimeste minutite hirmu — elusalt maetu hirmu —, suutis ta selle ähmi endas maha suruda, kuid muutus veel vaiksemaks ja veel kohusetundlikumaks. Ta otsustas kõiges loota vanemate peale, ja leitnandi ootamatu ilmumise võttis ta vastu tohutu kergendusega. Ta ei taibanud, mille peale see kõhn, must, kaltsudes komandör pahandab, aga oli kindlalt veendunud, et nüüdsest peale vastutab just see komandör tema, Volkovi elu eest.

Ta täitis püüdlikult kõik, mis kästud: ronis vaikselt üles, kuulatas, vaatas ringi, ei näinud kedagi ja hakkas toimekalt relvi ja lahingumoona august välja tassima.

Otse sealtsamast juurest läksid mööda saksa automaaturid. Nad ei märganud Volkovit, too neid küll, jättis aga vaatamata, kuhu nad lähevad, ega kandnud sellest isegi ette, kuna see ei kuulunud saadud ülesandesse. Sakslased ei tundnud nende pelgupaiga vastu huvi, kõndisid kuhugi oma asjus, nendele oli tee lahti. Ja kuni ta kitsast käigust kaste ja automaate välja tassis, kuni kogu kraam välja sai, olid sakslased juba möödas, ja ükskõik kui palju Plužnikov ka ei kuulatanud, ei märganud ta midagi kahtlast. Kusagil käis tulistamine, kusagil pilluti miine, kusagil paistis ere raketivalgus, kuid tsitadelli pahempidi pööratud südames püsis vaikus.

«Volkov minuga kaasa, vanem ja seersant — meie järel. Kiiresti edasi.»

Kummargil liikudes läksid nad edasi kaugete tumedate varemete poole, kus omad veel vastu pidasid, kus Denikšik oli suremas, kus seersandil oli kuulipilduja jaoks jäänud kolm kefast. Ja sel hetkel lahvatas varemetes valge leek, nad kuulsid kõminat ja selle järel lühikesi ning kuivi automaadivalanguid.

«Ohku lasid!» karjatas Plužnikov. «Sakslased lasid peina ohku!»

Tema hääle peale tuli kuulipildujavalang, kuulid, mis tungisid läbi musta taeva. Volkov kukkus, kaste käest pillates, aga midagi karjuv Plužnikov jooksis kuulipildujatule värvilistele niitidele vastu. Vanem jõudis talle järele, rabas jalust maha, vajus talle peale:

«Tasa, seltsimees leitnant, tasa! Võta mõistus pähe!»

«Lase lahti! Seal on poisid, seal pole padruneid, seal on haavatud . . .»

«Kuhu ma sind lasen, kuhu kohta?»

«Lase lahti! . . .»

Plužnikov rabeles, püüdes raske tugeva keha alt välja pääseda. Kuid Stepan Matvejevitš hoidis teda kindlalt ja vabastas alles siis, kui Plužnikov rabelemise lõpetas.

«Hilja, seltsimees leitnant,» ohkas ta. «Juba hilja. Kuula.»

Lahing varemetes rauges. Siin-seal tulistasid veel saksa automaadid: kas siis anti tuld pimedate käikude pihta või lõpetati viimaste kaitsjatega, aga vastutuld ei olnud, kuidas ka Plužnikov ei kuulatanud. Kuulipilduja, mis pimedas tema karjumise peale oli tulistanud, jäi samuti vait, ja Plužnikov sai aru, et ta on hiljaks jäänud, et viimne käsk jäi täitmata.

Ta lamas ikka veel lootes maas, ikka veel kuulatades nüüd juba päris üksikuid valanguid. Ta ei teadnud, mida teha, kuhu minna, kust omasid otsida. Ja vanem lamas vaikides tema kõrval ega teadnud samuti, kuhu minna või mida teha.

«Tulevad selja tagant,» sakutas Fedortšuk vanemat. «Piiravad veel sisse. Kas see sai surma?»

«Tule appi.»

Plužnikov ei protesteerinud. Ta laskus sõnatult maa alla, heitis sõnatult pikali. Talle räägiti midagi, rahustati, sätiti aset mugavamaks, joodeti teed. Ta pööras ennast kuulekalt, tõusis püsti, heitis pikali, jõi, mida pakuti, — ja oli vait. Isegi siis, kui neiu talle sinelit peale tõmmates ütles:

«See on teie sinel, seltsimees leitnant. Teie oma, kas mäletate?»

Jah, see oli tema sinel. Uhiuus, kullatud komandörinööpidega, tema keha järgi parajaks tehtud. Sinel, mille üle ta nii uhke oli olnud ja mida polnud kordagi selga saanud. Ta tundis selle kohe ära, kuid ei öelnud midagi: talle oli juba kõik ükspuha.

Ta ei teadnud, mitu päeva ta niimoodi rääkimata, mõtlemata ja liigutamata on lamanud, ja ei tahtnudki teada. Maa all oli nii päeval kui ööl haudvaikne, nii ööl kui päeval põlesid kahvatult rasvaplönnid, nii öösel kui päeval pidas kollase suitseva valguse kõrval oma valvet pimedus, kleepuv ja läbitungimatu nagu surm. Ja Plužnikov vaatas

üksisilmi seda pimedust. Vaatas seda surma, milles ta süüdi oli.

Praegu nägi ta neid kõiki imelise selgusega. Kõiki, kes teda kehaga varjates rünnakule tormasid, kõhklemata, arutlemata, liikudes edasi millegi tema jaoks mõistetamatu, mingi käsitamatu jõu sunnil. Ja praegu ei püüdnud Plužnikov mõista, miks kõik need tema süü läbi hukkunud just selliselt käitusid: ta lasi nad lihtsalt uuesti silmade eest läbi libiseda, lihtsalt vaatas neid, tõttamata, tähelepanelikult ja halastamatult.

Tookord kirikuakna all, kust purskusid välja talumatult eredad automaadivalangud, oli ta kohmitsema jäänud. Ei, mitte seepärast, et ta oleks pea kaotanud, mitte ka, et ta oleks jõudu kogunud; see oli tema aken, see oligi kogu põhjus. See oli tema aken, ta ise oli selle juba enne rünnakut välja valinud, aga tema aknasse, tema näkkutulistavasse surma ei sööstnud mitte tema, vaid too pikk piirivalvur, käes kergekuulipilduja, mis polnud veel jahtudagi jõudnud. Ja hiljem — ise juba surnud — varjas ta Plužnikovi ikka kuulide eest, ja tema hüübinud veri pritsis Plužnikovile näkku justkui meeldetuletus.

Siis hommikul oli ta kirikust minema jooksnud. Pages minema, jättes maha kinniseotud peaga seersandi. Aga too seersant jäi kohale, kuigi oli lausa seinaaugu juures. Ta võis ära minna, ja ei läinud, ei taganenud, ei pugenud peitu, ja Plužnikov jõudis tookord ainult seepärast keldriteni joosta, et seersant oli kirikusse paigale jäänud. Samamoodi nagu Volodka Deništšik, kes teda öise rünnaku ajal sillal oma rinnaga oli katnud. Samamoodi nagu Galnikov, kes oli siis sakslase jalust maha rabanud, kui Plužnikov oli juba alla andnud, juba vastuhaku unustanud, juba hirmust lukkunud, ajades käsi kuulekalt taeva poole. Samamoodi nagu need, kellele ta oli padruneid lubanud ja toonud siis, kui enam kellelegi tarvis polnud.

Ta lamas liikumatult pingil oma isikliku sineli all, sõi, kui süüa anti, jõi, kui kruus suu juurde tõsteti. Ja vaikis, vastamata päringutele. Ja isegi ei mõtelnud: luges lihtsalt oma võlgu kokku.

Ta oli ainuüksi sellepärast ellu jäänud, et keegi suri tema eest. Ta tegi selle avastuse, saamata ise aru, et see on sõjaseadus. Lihtne ja möödapääsmatu nagu surm: kui sina jäid ellu, siis tähendab, et keegi pidi surema sinu asemel. Kuid ta avastas selle seaduse mitte kaudselt, mitte mõis-

tuslikult, vaid isikliku kogemuse põhjal, ja tema jaoks polnud see südametunnistuse-, vaid eluküsimus.

«Leitnandike on segi läinud,» rääkis Fedortšuk, hoolimata põrmugi sellest, kas Plužnikov teda kuuleb või mitte. «Noh, mis nüüd edasi saab? Tuleb oma pea tööle panna, vanem.»

Vanem oli vait, kuid Fedortšuk juba tegutses. Kõige esmalt ladus ta hoolikalt tellistega kinni selle ainsa prao, mis üles maa peale viis. Ta tahtis elada, mitte sõdida. Lihtsalt elada. Elada, kuniks jätkub lobi ja on olemas see sakslastele teadmata nurgatagune.

«Ära on teine väsinud,» ohkis vanem. «Meie leitnant on ära väsinud. Sa sööda teda pisitasa, Janovna.»

Tädi Hristja söötiski, ise haletsusest nuttes, aga Stepan Matvejevitš, kes oli seda nõu andnud, ei uskunud isegi, et sellest abi on, ta sai aru, et leitnandi kurnatus oli mitte kehaline, vaid hingeline, kuid mida selle kõigega peale hakata — seda ta ei teadnud.

Ja ainult Mirra teadis, mis tal teha tuleb: ta pidi, ta tundis kohustust see inimene ellu äratada, sundida ta rääkima, tegutsema, naeratama. Selle nimel tõi ta talle sineli, mille kõik olid juba unustanud. Ja selle nimel tassis ta üksinda, mitte kellelegi midagi selgitamata, uksevõlvilt varisenud telliseid laiali.

«Mis asja sa seal kolistad?» torises Fedortšuk. «Pole ammu varisemisi olnud, igatsed neid taga või? Vaikselt peab elama.»

Mirra kaevas sõnatult edasi ja kolmandal päeval tiris ta kivide alt pidulikult välja räpase lõmmis kohvri. Selle, mida ta nii kaua jonnakalt oli taga otsinud.

«Näete!» ütles ta rõõmsalt, tarides kohvrit laua juurde. «Mul oli meeles, et see seisis ukse kõrval.»

«Ah siis seda sa seal otsisid,» ohkas tädi Hristja. «Oh, plika, plika, hakkas alles sinu südameraasuke valel ajal puperdama.»

«Südant ei saa sundida, nagu öeldakse, aga ikkagi on see asjata,» ütles Stepan Matvejevitš. «Tal oleks parem kõik ära unustada: tal niigi liiga palju meeles.»

«Tagavarasärk ei tee paha,» ütles Fedortšuk. «Tassi siia, mis asja sa seisad? Äkki saamegi naeru kätte, kuigi ma kahtlen.»

Plužnikov ei naeratanud. Ta vaatas kiirustamata üle kõik, mis ema talle enne ärasõitu pakkinud oli: pesu, suve-

mundri, fotod. Vajutas siis kõvera, auklikuks litsutud kaane peale tagasi.

«Need on teie asjad. Teie omad,» ütles Mirra vaikselt.

«Ma mäletan.»

Ja keeras ennast näoga seina poole.

«Läbi,» ohkas Fedortšuk. «Nüüd on juba küll kõik läbi. Mokas see poiss.»

Ja ta vandus pikalt ja vängelt. Ja keegi ei kutsunud teda korrale.

«Mida me siis peale hakkame, vanem? Tuleb ära otsustada: kas jääme sellesse hauda või valime mõne teise välja?»

«Mis seal ikka otsustada?» ütles tädi Hristja ebalevalt. «On ju nõuks võetud, et ootame ära.»

«Mida?» kukkus Fedortšuk karjuma. «Mida asja me ära ootame? Surma või? Talve? Või sakslasi? Mida me ootame, ma küsin su käest.»

«Ootame Punaarmee ära,» ütles Mirra.

«Punaarmee? . . .» küsis Fedortšuk pilkavalt. «Tola! Siin ta on, see sinu Punaarmee: pole meelemõistust peas. Läbi! Lüüa sai see armee! Lüüa sai, on selge?»

Ta karjus, et kõik kuuleksid, ja kõik kuulsidki, aga olid vait. Ja Plužnikov kuulis samuti ja oli samuti vait. Ta oli juba kõik otsustanud, kõik läbi mõelnud ja ootas nüüd kannatlikult, millal teised magama jäävad. Ta oli õppinud ootama.

Kui kõik jäi vaikseks, kui vanem norskama hakkas, ja kolmest rasvaplõnnist ööajaks kaks ära kustutati, tõusis Plužnikov jalule. Ta istus kaua, kuulates magajate hingamist ja oodates peapöörituse lõppemist. Pistis siis püstoli taskusse, läks hääletult riiuli juurde, kuhu olid paigutatud vanema tehtud tõrvikud, võttis ühe kätte ja läks seda süütamata käsikäudu ava juurde, mis viis maa-alustesse koridoridesse. Ta tundis neid koridore halvasti ega arvanud, et ta valgusta välja võiks pääseda.

Ta ei kolistanud ega sahistanud, ta oskas pimedas hääletult liikuda ja oli kindel, et keegi ei ärka ega tule teda segama. Ta oli kõik põhjalikult läbi mõelnud, oli kõike kaalunud, kõigele joone alla tõmmanud, ja see summa, mis ilutses joone all, märkis tema täitmatajäänud kohust. Ta polnud arvestanud ainult üht, inimest, kes juba palju öid oli poolärkvel olnud, kuulatades tema hingamist täpselt samuti nagu tema täna teiste hingamist oli kuulanud.

Plužnikov jõudis kitsukese käigu kaudu koridori ja pani tõrviku põlema: siit ei pääsenud valgus enam kasematti, kus inimesed magasid. Ta kõndis aeglaselt mööda koridore, hoides tõrvikut pea kohal ja peletades laiali rotte. Veider, et ta ikka veel kartis rotte, ja seepärast ei lasknud ta tõrvikul kustuda, kuigi oli juba tee ära tundnud ja teadis, kuidas edasi minna.

Ta jõudis umbkäiku, kuhu oli sakslaste eest põgenemisel kukkunud: siin vedelesid ikka veel padrunikastid. Ta tõstis tõrviku üles, valgustas lage, kuid auk oli tihkelt telliseid täis laotud. Kangutas: tellised ei andnud järele. Siis pistis ta tõrviku kivirusude vahele ja kangutas kahe käega. Tal õnnestus paar kivi lahti lükata, kuid ülejäänud jäid kindlalt paigale: Fedortšuk oli teinud hea töö.

Veendunud, et käik on kindlalt suletud, jättis Plužnikov mõttetu ürituse katki. Kuid oma otsust siin maa all täide viia ta mingil juhul ei tahtnud, kuna siin elasid need inimesed. Nad oleksid võinud tema otsust vääriti tõlgendada, pidada seda nõrkuse või meeltesegaduse tagajärjeks, ja see talle ei meeldinud. Ta oleks eelistanud lihtsalt kaduda. Ilma seletusteta, lahkuda kaduvikku, kuid ta oli sellest võimalusest ilma jäetud. Tähendab, teised on sunnitud mõtlema, mida iganes tahavad, arutlema tema surma üle, tema laibaga tegelema. Nad on sunnitud, kuna kinnimüüritud väljapääs polnud põrmugi vääranud õiglast kohtuotsust, mis ta ise endale oli langetanud.

Selliselt arutlenud, võttis ta püstoli kätte, tõmbas luku tagasi, jäi

hetkeks kohmitsema, teadmata, kuhu on parem tulistada, ja tõstis relva vastu rinda: ikkagi polnud tahtmist siin purustatud kolbaga vedelda. Katsus vasaku käega südant: see lõi kiirelt, kuid ühtlaselt, peaaegu rahulikult. Ta võttis käe eest ja tõstis püstoli, nii et toru otse südame kohta toetuks...

«Kolja!...»

Kui see oleks olnud ükskõik milline teine sõna — hüütud kas või sama hirmuhelinal häälega. Ükskõik milline teine sõna — ja ta oleks päästikule vajutanud. Kuid see, mida ta kuulis, tuli sealt, tollest teisest maailmast, kus valitses rahu, sest siin, siin praegu ei olnud ega saanud olla naist, kes nii kohutavalt, nii anuvalt tema nime hüüaks. Ja ta lasi tahtmatult käe alla, lasi alla, et näha, kes karjub. Ainult sekundiks, aga selle ajaga jõudis teine jalga järele lohistades ta juurde joosta.

«Kolja! Kolja, ära tee! Koljake, kallis!»

Mirra vankus ja kukkus, klammerdudes kõigest jõust käe külge, mis hoidis püstolit. Ta surus oma pisaratest märja näo vastu Plužnikovi kätt, suudles räpast püssirohust ja surmast läbilimbunud vormipluusivarrukat, ta surus selle käe oma rindade vahele, unustades häbelikkuse, tundes vaistlikult, et seal, neiukeha vetruvas soojuses, jätab mees päästikule vajutamata.

«Viska see minema. Viska ära. Ma ei lase lahti. Siis tulista juba enne mind. Tulista mind.»

Rasvas immutatud takkude paks kollane leek heitis neile oma helki.

Pimedusse kaduvatel võlvidel visklesid küürakad varjud ja Plužnikov kuulis, kuidas peksleb Mirra süda.

«Miks sa siin oled?» küsis ta ängistusega.

Mirra tõstis esimest korda näo: tõrviku valgus lagunes ta pisarates kildudeks.

«Sina oled Punaarmee,» ütles ta. «Sina oled minu Punaarmee. Kuidas sa siis tohid? Kuidas sa siis tohid mind maha jätta? Mille eest?»

Teda ei pannud kohmetuma Mirra sõnade lennukus, vaid hoopis muu. Tuli välja, et teda oli kellelegi tarvis, et keegi tundis veel temast puudust. Teda vajati kui kaitsjat, kui sõpra, kui seltsimeest.

«Lase käsi lahti.»

«Viska kõigepealt püstol ära.»

«Püstol on vinnastatud. Võib tulistada.»

Plužnikov aitas Mirral püsti tõusta. Ta tõusis, aga seisis ikka veel tihedalt tema vastas, valmis iga hetk tal käest kinni kahmama. Plužnikov muigas, pani püstoli kaitseriivi, lasi päästiku alla ja torkas relva taskusse. Ja võttis tõrviku kätte.

«Läki.»

Mirra kõndis käest kinni hoides ta kõrval ja jäi käigusuus seisma:

«Ma ei ütle mitte kellelegi. Isegi tädi Hristjale mitte.»

Ta silitas Mirral sõnatult pead. Nagu lapsel. Ja kustutas tõrviku liiva sees ära.

«Head ööd!» sosistas Mirra, lipsates käigust sisse.

Plužnikov ronis tema kannul kasematti, kus vanem endist viisi võimsalt norskas ja rasvaküünal oma tossu ajas. Läks pingi juurde, tõmbas sineli peale, tahtis mõelda, kuidas edasi olla, ja — jäi magama. Sügavalt ja rahulikult.

Hommikul tõusis Plužnikov koos teistega. Koristas aseme, kus ta oli nii palju päevi lamanud ja ühte punkti vahtinud.

«Pööraski paranemise poole, seltsimees leitnant?» küsis vanem uskumatult naeratades.

«Ega vett ei ole? Kas või kolm kruusi.»

«On küll vett, on küll!» hakkas Stepan Matvejevitš askeldama.

«Volkov, tulge valage mulle käte peale.» Plužnikov tiris esimest korda üle pika aja seljast läbihigistatud vormipluusi, mis oli paljale ihule tõmmatud: särk oli ammu sidemeteks tehtud. Võttis katkilitsutud kohvrist puhta

pesu, seebi, käteräti. «Mirra, õmble mu suvisele vormipluusile kraevooder külge.»

Ta ronis ühte käiku, pesi ennast kaua ja hoolega, mõeldes kogu aeg, et raiskab vett, ja esimest korda polnud tal sellest kahju. Ta tuli tagasi ja ajas samamoodi vaikides hoolikalt ja oskamatult habet uhiuue habemenoaga, mis oli ostetud kooli sõjaväepoest mitte selleks, et seda siis tarvis oleks läinud, vaid tagavaraks. Hõõrus odekolonniga oma kõhna, harjumatust habemeajamisest kirvendava näo üle, tõmbas selga vormipluusi, mille Mirra kätte ulatas, vedas rihma tugevasti ümber. Istus laua taha — kõhn poisikesekael õieli uskumatult laia kaeluse sees.

«Raporteerige.»

Kõik vaatasid üksteisele otsa. Vanem küsis kõhklevalt:

«Millest raporteerida?»

«Kõigest.» Plužnikov rääkis jäigalt ja lühidalt, lausa raius sõnu. «Kus on omad, kus vaenlased.»

«Eks ta ju . . .» takerdus vanem. «Vaenlane on teadagi kus: üleval. Aga omad . . . Omad on teadmata kus.»

«Miks teadmata?»

«Pole ühti teadmata,» ütles Fedortšuk mornilt. «All. Bakslased on üleval, aga meie omad on all.»

Plužnikov ei pööranud tema sõnadele tähelepanu. Ta rääkis vanemaga nagu oma asetäitjaga ja rõhutas seda igati.

«Miks pole teada, kus meie omad on?»

Stepan Matvejevitš ohkas süüdlaslikult:

«Pole luuret tehtud.»

«Nimelt. Nimelt. Ma küsin, miks?»

«Kuidas seda nüüd öelda. Te olite haige. Ja meie müürisime väljapääsu kinni.»

«Kes meie?»

Vanem ei vastanud. Tädi Hristja tahtis midagi selgitada, kuid Mirra hoidis teda tagasi.

«Ma küsin, kes ladus käigu kinni?»

«Mina, mis siis!» ütles Fedortšuk valju häälega.

«Ei saanud aru.»

«Mina.»

«Veel kord ei saanud aru,» ütles Plužnikov samal toonil, vanemseersandi poole vaatamata.

«Vanemseersant Fedortšuk.»

«Niisiis, seltsimees vanemseersant, tunni aja pärast kannate mulle ette, et tee üles on vaba.»

«Päevavalges seda tööd ei tee.»

«Tunni aja pärast kannate täitmisest ette,» kordas Plužnikov. «Aga sõnad «ei tee», «ei taha» või «ei suuda» käsin unustada. Unustada kuni sõja lõpuni. Meie oleme Punaarmee allüksus, tavaline allüksus, ei midagi muud.»

Alles tund aega tagasi, virgudes, ei teadnud ta, mida öelda, kuid sai aru, et peab rääkima. Ta lükkas meelega seda hetke edasi — hetke, mis paneb kõik asjad paika või võtab temalt õiguse neid inimesi käsutada. Seepärast ta võttiski ette pesemise, ümberriietumise, habemeajamise: ta mõtles kõik läbi ja valmistus selleks kõneluseks. Valmistus edasi sõdima, juba vaba nii kahtlustest kui kõhklustest. Kõik oli jäänud sinna, eilsesse päeva, mille ta saatuse tahtel oli üle elanud.

2.

Sel päeval täitis Fedortšuk Plužnikovi käsu: tee üles oli lahti. Öösel olid nad ülimalt ettevaatlikult luurekäigu teinud, Plužnikov koos punaväelase Volkoviga ja Fedortšuk koos vanemaga. Kindlus elas veel, hammustas veel üksikute tulipunktidega vastu, kuid need tulevahetused puhkesid neist kaugemal, Muhhavetsi taga, ja tookord ei õnnestunud kellegagi sidet luua. Mõlemad rühmad tulid tagasi, kohtamata ei omi, ei võõraid.

«Ainult laibad,» ohkas Stepan Matvejevitš. «On ikka meie omi palju maha tapetud. Oi, küll on palju!»

Plužnikov otsis päeval edasi. Ta ei lootnudki eriti omadega kohtuda, mõistis, et ellujäänud kaitsjate laialipaisatud rühmad on taandunud sügavale maa alla. Kuid ta pidi leidma sakslased, määrama ära nende paiknemise, sideliinid ja liikumise purustatud kindluses. Ta pidi, muidu oleks nende imetore ja ülikindel positsioon muutunud lihtsalt mõttetuks.

Sel luurel käis ta ise. Jõudis Terespoli väravateni välja, oli ööpäeva naabervaremetes varjul. Sakslased käisid kindluses just nendest väravatest: regulaarselt, igal hommikul, ühel ja samal kellaajal. Ja õhtul läksid sama korralikult minema, jättes maha tugevdatud valvepostid. Kõige järgi otsustades oli nende taktika muutunud: enam ei üritanud nad rünnata, vaid piirasid avastatud vastu-

panukolded sisse ja panid käiku leegiheitjad. Kasvultki näisid praegused sakslased väiksemad nendest, kellega Plužnikovil seni tegemist oli tulnud teha, ja automaategi oli neil ilmselt vähem: hoopis sagedasem relv oli nüüd karabiin.

«Kas olen mina pikemaks kasvanud või on sakslased kössi vajunud,» naljatas Plužnikov õhtul rõõmutult. «Midagi on neis muutunud, aga mis see on — sellest ei saa aru. Homme läheme meie koos, Stepan Matvejevitš. Ma tahan, et ka teie näeksite.»

Nad läksid pimedas koos vanemaga 84. polgu põlenud ja purustatud kasarmukarpidesse: Stepan Matvejevitš tundis neid kasarmuid hästi. Nad seadsid endid aegsasti, peaaegu mugavalt paigale: Plužnikov pidas silmas Bugi kaldapealseid, vanem aga kindlusehoovi Holmski väravate juures.

Oli selge ja vaikne hommik: ainult aeg-ajalt puhkes palavikuline tulistamine kusagil Kobrinski kindlustuste juures, välimiste ringvallide ligidal. Puhkes ootamatult, jäi sama äkitselt katki ja Plužnikov ei suutnud kuidagi aru saada, kas sakslased paugutavad kasemattide pihta igaks juhuks või peavad kusagil vastu veel viimsed kindluse kaitsjate rühmad.

«Leitsimees leitnant!» kutsus vanem teda pineva sosinaga.

Plužnikov kolis tema juurde, vaatas välja: lausa nende kõrval rivistusid saksa automaaturid. Nii nende välimus, relvad kui ka see viis, kuidas nad ennast üleval pidasid — nagu vanad sõjamehed ikka, kellele paljugi andeks antakse, — kõik see oli üsnagi tavaline. Ei olnud sakslased kössi jäänud ega lühemaks kängunud, olid ikka samasugused, nagu leitnant Plužnikov nad eluajaks meelde oli jätnud.

Kolm ohvitseri tulid sõdurite juurde. Kõlas lühike käsklus, rivi tõmbus sirgeks, komandör raporteeris sellele, kes oli tulnud esimesena: pikale ja eakale, kes oli aukraadilt ilmselt kõrgem. Too kuulas raporti ära ja liikus aeglaselt piki rivi edasi. Tema järel tulid ohvitserid: üks hoidis käes karbikesi, mida vanem ohvitser rivist välja astunud sõduritele andis.

«Annab ordeneid kätte,» taipas Plužnikov. «Autasud lahinguväljal. Ah sina saksa raisk, ma sulle näitan autasusid...»

Praegu unustas ta ära, et ta pole üksinda, et ta ei tulnud välja lahingut lööma, et kasarmurusud selja taga on väga ebamugav positsioon. Praegu olid tal meeles need, kelle eest need paraadrivvi tardunud tursked poisid oma raudristid said. Talle meenusid tapetud, haavadesse surnud, hullunud. Meenusid, ja ta tõstis automaadi.

Lühikesed valangud tabasid kümne meetri pealt lausa näkku. Kukkus autasusid jaganud vanem ohvitser, kukkusid mõlemad ta assistendid, kukkus keegi äsja autasu saanutest. Kuid need poisid polnud asjata ordeneid saanud: nende hämming kestis vaid hetke, Plužnikovi valang ei jõudnud veel vaibuda, kui rivi hargnes laiali, sõdurid pugesid varju ja varemete pihta tulistati kõigist automaatidest korraga.

Poleks vanemat, poleks nad siit elusalt pääsenud: sakslased läksid marru, ei kartnud kedagi ja tõmbasid kiiresti rõngast koomale. Aga Stepan Matvejevitš tundis neid ruume juba rahuajast peale ja oskas Plužnikovi minema viia. Kasutades ära tulistamise, jooksmise ja segaduse, jõudsid nad üle hoovi minna ja oma urgu lipsata, sel ajal kui saksa automaaturid kasarmuvaremetes ikka veel iga nurgatagust läbi tulistasid.

«Ei ole sakslane muutunud,» üritas Plužnikov naerda, aga kuivanud kurgust tungis välja kähin, ja ta jättis otsemaid naeru katki. «Poleks olnud teid, vanem, oleks mul olnud peenike peos.»

«Toda ust teadsid terves polgus ainult vanemad,» ohkas Stepan Matvejevitš. «Ju ta nüüd siis läks asja ette.»

Ta tõmbas vaevaliselt saapa jalast: jalanarts oli verest läbi ligunenud. Tädi Hristja kukkus karjuma ja kätega vehkima.

«Tühi asi, Janovna,» ütles vanem. «Paljas liha jäi ette, on kohe tunda. Aga kondid on terved, ja see on peamine: küll auk kasvab ise kinni.»

«No misjaoks seda tarvis on?» küsis Fedortšuk ärritatult. «Saite pauku teha, saite ringi joosta — ja mille jaoks? Mis asja, kas siis sellepärast sõda kiiremini otsa lõpeb? Meie lõpeme enne otsa kui sõda. Sõda, see lõpeb omal ajal, aga vaata meie . . .»

Ta jäi vait, ja siis olid kõik vait. Vaikiti sellepärast, et tunti alles võidukat vaimustust ja lahingukihku, ja morni vanemseersandiga polnud lihtsalt tahtmist vaielda.

Aga neljandal päeval oli Fedortšuk äkki kadunud. Ta

polnud kuidagi tahtnud piilkonda minna, vedas seanahka, ja Plužnikov oli sunnitud kõvemat häält tegema.

«Hea küll, eks ma lähe, eks ma lähe,» torises vanemseersant. «Õige neid teie vaatlusi vaja, nagu muidu . . .»

Piilkonda mindi terveks päevaks: varavalgest pimedani. Enne kui lahingutegevust alustada, tahtis Plužnikov vaenlase kohta kõik võimaliku välja uurida. Fedortšuk läks koidikul, ei tulnud aga õhtul ega ööselgi tagasi, ja murelik Plužnikov otsustas tont teab kuhu kadunud vanemseersanti otsima hakata.

«Jäta automaat maha,» ütles ta Volkovile. «Võta karabiin.»

Ise läks automaadiga, aga paarimehel käskis just selleks minekuks karabiini võtta. Ta ei uskunud mingeid endeid, kuid käskis just niimoodi ja pärast ei kahetsenud, kuigi vintpüssiga oli ebamugav roomata ja Plužnikov muudkui sisistas alandliku Volkovi peale, et see ei kolistaks ega topiks vinti igale poole lagedale. Kuid Plužnikov ei vihastanud üldsegi vintpüssi pärast, vaid seepärast, et neil ei õnnestunud leida mingeid jälgi vanemseersant Fedortšukist.

Hakkas juba hahetama, kui nad Terespoli väravate kohale poollagunenud torni jõudsid. Nagu varem selgeks tehtud, hoidusid sakslased torni otsa ronimast, ja Plužnikov lootis üleval rahulikult ringi vaadata ja selliselt äkki ka vanemseersandi kusagilt üles leida. Kas surnult, haavatult või elusalt, aga üles leida ja rahu tagasi saada, sest kõige hirmsam oli teadmatus.

Käskinud Volkovil vastaskallast ja Bugi silda silmas pidada, uuris Plužnikov hoolikalt pommilehtritest üleskündud kindlusehoovi. Siin vedeles ikka veel palju koristamata laipu ja Plužnikov uuris kaua iga surnukeha, üritades esmalt ära määrata, ega see äkki Fedortšuk ole. Kuid siiani polnud Fedortšukki kusagil näha, ja laibad olid vanad, juba silmanähtavalt roiskuma hakanud.

«Sakslased . . .»

Volkov hingas selle sõna välja imevaikselt. Plužnikov sai temast üksnes seepärast aru, et oli seda isegi kogu aeg oodanud. Ta ronis ettevaatlikult teisele tornipoolele ja vaatas välja.

Vastaskaldal seisis kümmekond sakslast silla juures. Nad seisid vabalt: lõugasid, naersid, vehkisid kätega, vaadates üle jõe siiapoole. Plužnikov sirutas kaela õieli, kõõ-

ritas alla, peaaegu torni jalamile vaadata ja nägi seda, millest ta oli mõelnud ja mida nii väga oli kartnud.

Torni alt läks Fedortšuk mööda silda sakslaste poole. Läks, käed üleval, ja ta rusikates kõikusid raskete kindlate sammude taktis valged marlilapid. Ta läks vangi nii rahulikult, läbimõeldult ja aeglaselt, justkui tuleks pärast rasket ja kurnavat tööpäeva tagasi koju. Kogu tema olemusest õhkas sellist ustavat valmisolekut teenistuseks, et sakslased said temast sõnadetagi aru, ootasid naljatuste ja naeruga, ja nende vintpüssid rippusid rahulikult seljas.

«Seltsimees Fedortšuk,» ütles Volkov imestunult. «Seltsimees vanemseersant . . .»

«Seltsimees? . . .» Plužnikov sirutas tagasi vaatamata nõudlikult käe välja. «Vintpüss.»

Volkov oli kohe hakkamas nagu ikka, kuid tardus äkki paigale. Ja neelatas kuuldavalt.

«Mille jaoks?»

«Vintpüss! Kiiresti!»

Fedortšuk lähenes juba sakslastele, ja Plužnikovil läks kiireks. Ta oli hea laskja, kuid just praegu, kui mingi hinna eest ei tohtinud mööda lasta, tõmbas ta liiga järsult päästikust. Liiga järsult, kuna Fedortšuk oli juba sillast üle jõudnud, ja tal jäi sakslasteni neli sammu astuda.

Kuul tungis maapinda vanemseersandi selja taga. Sakslased kas ei kuulnud üksikut lasku või ei pööranud sellele lihtsalt tähelepanu, kuid nende käitumine ei muutunud. Aga Fedortšuk võttis selle selja taga kõlanud lasu omaks: see oli see, mida tema lai, silmapilkselt märjakstõmbunud vormipluusi all pingul selg oli oodanud. Kuulnud lasku, hüppas ta kõrvale, kukkus, sööstis käpakil sakslaste poole, aga sakslased, hirnudes naerda ja tundes lõbu, tagurdasid temast eemale, tema aga liibus kord ligi maad, kord viskles edasi-tagasi, kord roomas, kord tõusis põlvili ja sirutas sakslaste poole valgete marlilappidega rusikas käsi.

Teine kuul sai ta põlvitamise pealt kätte. Ta kukkus ettepoole, alles tõmbles, alles roomas, alles karjus midagi metsikult ja segaselt. Ja sakslased ei jõudnud veel millestki aru saada, lagistasid ikka veel naerda, irvitades piraka mehemüraka üle, kes nii hirmsasti elada tahtis. Keegi ei jõudnud millestki aru saada, kuna Plužnikov tegi kolm järgmist lasku nagu kooli kiirlaskmise võistlustel.

Sakslased avasid korratu vastutule alles siis, kui Plužnikov ja ähmi täis Volkov juba all tühjades purustatud kasemattides olid. Kusagil pea kohal lõhkes mitu miini. Volkov tahtis juba prakku pugeda, kuid Plužnikov ajas ta jalule, ja nad jooksid jälle kuhugi, kukkusid, roomasid ja löudsid üle õue, et vajuda pihtasaanud soomusauto taha lehtrisse.

«Niimoodi,» ütles Plužnikov hingeldades. «Ta on madu. Raisk, Reetur.»

Volkov vaatas talle ümmarguste heitunud silmadega otsa ja noogutas tõtlikult ja mõistmatult. Aga Plužnikov rääkis ühtsoodu, korrates aina sedasama:

«Reetur, Raisk. Läks lapikestega, nägid? Oli puhtad marlid leidnud, varastas vist tädi Hristja tagant. Oleks oma näruse elu pärast kõik maha müünud, kõik. Ka meid sinuga oleks maha müünud. Rästik. Läks lappidega, ah? Nägid? Kas sa nägid, kuidas ta läks, Volkov? Ta läks imerahulikult, oli kõik läbi mõelnud.»

Ta tahtis ennast tühjaks rääkida, tahtis lihtsalt sõnu välja öelda. Ta oli tapnud vaenlasi ja polnud kunagi tundnud vajadust selle selgitamiseks. Aga praegu ei saanud ta vaikida. Ta ei tundnud südametunnistusepiina, tappes inimese, kellega ta palju kordi ühise laua taga oli istunud. Vastupidi — ta tundis tigedat rõõmsat elevust, ja seepärast aina rääkis ja rääkis.

Aga esimest aastat teeniv punaarmeelane Vasja Volkov, kes oli neljakümne esimese aasta mais armeesse kutsutud, noogutas alandlikult ja kuulas, kuulmata tegelikult ainsatki sõna. Ta polnud kordagi lahingus käinud, ja tema jaoks olid isegi saksa sõdurid jäänud inimesteks, kelle pihta ei tohi tulistada, vähemalt niikaua, kuni selleks pole käsku antud. Ja esimene surm, mida ta nägi, oli inimese surm, kellega tema, Vasja Volkov, oli nii palju päevi koos elanud — kõige hirmsamaid päevi tema lühikeses, rahulikus ja vaikses elus. Just seda inimest tundis ta kõige paremini, kuna juba enne sõda teenisid nad ühes polgus ja magasid ühes kasematis. See inimene oli talle torisedes sõjaasjandust õpetanud, suhkruga teed jootnud ja igavate sõjaväevalvekordade ajal natuke tukastada lubanud.

Aga praegu lamas see inimene teisel kaldal, lapiti maas, nägu mullas ja käed rusikasse pigistatud marlitükkidega ette sirutatud. Volkov ei tahtnud Fedortšukist halvasti mõelda, kuigi ta ei saanud ka aru, miks vanemseersant oli sakslaste poole üle läinud. Volkov arvas, et vanemseer-

sant Fedortšukil võisid sellise sammu jaoks omad põhjused olla, ja need põhjused oleks tulnud välja selgitada, enne kui selga tulistada. Kuid see leitnant — kõhn, kohutav ja arusaamatu —, see võõras leitnant ei tahtnud midagi selgeks teha. Algusest peale, kui ta neile oli ilmunud, oli ta hakanud ähvardama, hirmutanud mahalaskmisega, vehkinud relvaga.

Volkov ei tundnud selliselt mõeldes midagi peale üksinduse, ja see üksindus oli piinav ja ebaloomulik. See segas Volkovit ennast inimese ja sõdurina tundmast, see kerkis ületamatu müürina tema ja Plužnikovi vahele. Ja Volkov kartis nüüd oma komandöri, ei saanud temast aru ja seepärast ei uskunud ka.

Läbi Terespoli väravate ilmusid kindlusse sakslased: neid oli palju, ligi rood. Nad tulid rivis, kuid hargnesid kohe laiali, kammides läbi lähedasi ringkasarmuid: peagi hakkas sealt kostma granaadiplahvatusi ja leegiheitjate tihkeid ohkamisi. Kuid Plužnikov ei jõudnud veel rõõmustada, et vaenlane teda hoopis valest kohast otsib, sest samadest väravatest saabus veel üks saksa üksus. Tuli sisse, hargnes kohe ahelikku ja suundus 333. polgu kasarmute rusude poole. Ja sealgi hakkasid kõmisema plahvatused ning raskelt ohkima leegiheitjad.

Just see sakslaste rühm pidi varem või hiljem nende juurde välja jõudma. Tuli otsekohe taanduda, kuid mitte omade juurde, mitte maa alla viiva auguni, kuna hoovi see osa oli vaenlasele hästi nähtav. Taanduda tuli kindluse sisemusse, kiriku taha kasarmuvaremeisse.

Plužnikov tegi sõdurile põhjalikult selgeks, kuhu ja kuidas tuleb taganeda. Volkov kuulas kõik vaikiva alandlikkusega ära, ei küsinud midagi, ei täpsustanud midagi, isegi ei noogutanud. See ei meeldinud Plužnikovile, kuid ta ei hakanud pärimiste peale aega raiskama. Sõduril ei olnud relva (Plužnikov oli ise tema vintpüssi juba seal tornis ära visanud), ta tundis ennast ebamugavalt ja ilmselt kartis ka. Ja et teda ergutada, pilgutas Plužnikov silma ja isegi naeratas, kuid nii pilgutamine kui naeratamine kukkusid nii ebaloomulikult välja, et oleksid võinud ära hirmutada hoopis vaprama mehe, kui seda oli Volkov.

«Hea küll, eks me muretse sulle relva,» turtsatas Plužnikov süngelt, tõtates naeratamist lõpetama. «Astu edasi. Järgmise lehtrini.»

Lühikese järkjooksuga ületasid nad lahtise maa-ala ja kadusid varemetesse. Siin oli peaaegu ohutu, võis hinge tõmmata ja ringi vaadata.

«Siin meid ei leita, ära karda.»

Plužnikov üritas uuesti naeratada, ja Volkov vaikis uuesti. Ta oli üldse vaikija, see polnud Plužnikovile uudiseks, kuid millegipärast tuli talle praegu Salnikov meelde. Ja ta ohkas.

Kusagil varemete taga — mitte selja taga, kuhu jäid sakslaste jälitusrühmad, vaid eespool, kus ei tohtinud mingeid sakslasi olla, — kostis kära, ebaselget jutuhäält, samme. Häälte järgi otsustades oli seal palju rahvast koos, nad ei varjanud ennast ja ainuüksi seepärast ei saanud seal omad olla. Kõige usutavam, et see oli veel üks sakslaste rühm, ja Plužnikov muutus valvsaks, üritas aru saada, kuhupoole nad liiguvad. Kuid inimesi ei ilmunud kusagilt nähtavale, üksnes ähmane kära, häältekõmin ja lohisevad sammud kestsid lähemale tulemata, aga ka kaugenemata, edasi.

«Istu siin,» ütles Plužnikov. «Istu ja ära pead välja pista, niikaua kui ma tagasi tulen.»

Ja jälle olk Volkov vait. Ja vaatas jälle veidra pingul pilguga Plužnikovile otsa.

«Oota,» kordas Plužnikov selle pilgu mõjul.

Ta hiilis ettevaatlikult varemete vahel. Ronis mööda tellisevaringuid, liigutamata paigast ainsatki kivikildu, jooksis üle lahtiste paikade, jäi tihti peatuma, tardudes paigale ja kuulatades. Ta liikus pentsiku müra peale, ja see müra tuli nüüd lähemale, kostis aina selgemini, ja Plužnikov aimas juba, kes seal teisel pool varemeid ringi kõmnib. Aimas, kuid ei julgenud isegi veel uskuda.

Viimased meetrid läbis ta roomates, tirides põlvi katki vastu teravaid tellisekilde ja kivinenud krohvitükke. Otsis endale pelgupaiga, seadis end sisse; lükkas automaadi laskevalmis ja vaatas välja.

Kindluseõuel töötasid inimesed. Nad tassisid poollagunenud laipu sügavatesse pommilehtritesse, kattes neid telliskivipuru ja liivaga. Vaatamata laipu üle, korjamata kokku dokumente, võtmata kaelast sõdurinumbreid. Aeglaselt, väsinult, ükskõikselt. Ja Plužnikov sai kaitsemeeskonda märkamatagi aru, et need on vangid Ta taipas seda juba jookmise ajal, kuid ei söandanud millegipärast oma oletusse uskuda, kartis lausa oma silmaga kolme sammu

pealt näha omasid, tuttavas kallis vormiriietuses nõukogude inimesi. Nõukogude inimesi, kuid enam mitte omasid, inimesi, kes olid temast, Punaarmee kaadrileitnant Plužnikovist ära lõigatud juba üheainsa kurjakuulutava sõnaga «VANG».

Ta jälgis neid kaua. Jälgis, kuidas nad tööd teevad: vahetpidamata ja ükskõikselt justkui automaadid. Jälgis, kuidas nad käivad: selg küürus, jalgu järele lohistades, justkui oleks äkki kolm korda vanemaks jäänud. Jälgis nende nüri enese ette põrnitsemist, milles puudus isegi soov orienteeruda, oma asukoht kindlaks teha. Jälgis, kuidas väike valvemeeskond neid laisalt seiras. Jälgis ja ei suutnud kuidagi mõista, miks need vangid laiali ei jookse, ei ürita põgeneda, peitu pugeda, uuesti vabaks saada. Plužnikov ei osanud seda seletada ja mõtles isegi, et sakslased teevad vangidele mingeid süste, mis muudavadki äsjased aktiivsed sõdurid nürimeelseteks käsutäitjateks, kes ei unista enam ei vabadusest ega relvadest. Niisugune oletus passis natukenegi sellega, mida ta oma silmaga nägi ja mis käis risti vastu tema isiklikele arusaamadele nõukogude inimese aust ja uhkusest.

Selgitanud enese jaoks vangide veidra loiduse ja kuulekuse, vaatas Plužnikov neid veidi teise pilguga. Nüüd ta tundis neile juba kaasa, haletses neid, nii nagu haletsetakse raskelt haigeid. Ta mõtles Salnikovile, otsis teda töötegijate seast, ei leidnud ja rõõmustas. Ta küll ei teadnud, kas Salnikov on elus või surnud, aga siin teda polnud ja see tähendas, et temast pole saanud alandlikku käsutäitjat. Kuid siin oli üks teine tuttav — suur, aeglane ja püüdlik, ja Plužnikov pingutas kogu aeg meeleheitlikult oma mälu, püüdes meelde tuletada, kes see selline on.

Aga pikakasvuline vang kõndis justkui kiuste päris tema kõrval, kahe sammu kaugusel Plužnikovist, kraapides tohutu lumelabidaga tellisepuru kokku. Kõndis siinsamas, kraapis oma labidaga päris kõrva ääres ja ometigi ei pööranud ennast näoga tema poole . . .

Muide, Plužnikov tundis ta niigi ära. Tundis ära, meenutades korraga nii lahinguid kirikus kui öist lahkumist sealt ja selle sõduri nime. Meenutas, et see sõdur oli kohalik reservväelane, et too oli kahetsenud oma vabatahtlikku armeesseminekut maikuus oktoobri asemel, ja et Salnikov kinnitas, nagu oleks sõdur selle ootamatu öise tulevahetuse ajal surma saanud. Kõik see tuli Plužnikovile äärmi-

selt selgesti meelde, ja oodanud ära, millal sõdur uuesti tema urule lähenes, kutsus ta:

«Prižnjuk!»

Lai selg võpatas ja tõmbus veel rohkem küüru. Ja jäi siis ehmunult ja alandlikult paigale.

«Prižnjuk, see olen mina, leitnant Plužnikov. Kirikut mäletad?»

Vang ei pööranud ennast riigi, ei näidanud millegagi välja, et kuuleb oma endise komandöri häält. Oli lihtsalt labida kohal kummargil, lai alandlik selg musta räbaldunud vormipluusi all pööratud tema poole. See selg oli praegu täis ootust: nii pingul, nii küürus, nii tardunud. Ja Plužnikov taipas äkki, et Prižnjuk ootab õudusega lasku ja et ta selg — tohutu ja kaitsetu — muutus just seeläbi küürutavaks ja alandlikuks, et oli harjunud juba ammu iga hetk kuuli ootama.

«Kas Salnikovi oled näinud? Kas sa Salnikovi oled vangis näinud? Vasta, siin pole kedagi.»

«Ta on laatsaretis.»

«Kuskohas?»

«Laagri laatsaretis.»

«Mis ta on, haige või?»

Prižnjuk oli vait.

«Mis temaga on? Miks ta on laatsaretis?»

«Seltsimees komandör, seltsimees komandör . . .» sosistas Prižnjuk tõtlikult, vargsi üle õla piiludes. «Ärge hukutage, seltsimees komandör, palun jumala nimel, ärge hukutage mind. Kui tööd hästi teha, kui püüdlik olla, siis antakse mõile armu. Aga kui oled kohalik, siis lastakse koju, lubati tingimata koju . . .»

«Olgu, ära halise,» ütles Plužnikov tigedalt vahele. «Teen neid, tööta endale vabadus kätte, jookse koju — aga sa enam ikka inimene ei ole. Aga ühe asja teed sa ära, Prižnjuk. Teed ära, või ma lasen su praegu maha nagu kuradi raipe.»

«Ärge saatke hukka . . .» Vangi hääles oli kuulda nuuksatusi, kuid Plužnikov oli haletsuse selle inimese vastu endas juba maha surunud.

«Kas teed, ma küsin? Ei või jaa, ma ei tee nalja.»

«Mis asja mina saan teha, mis asja? Nagu mul oleks vaba voli.»

«Annad Salnikovile püstoli edasi. Annad edasi ja ütled, palugu ennast kindlusesse tööle. Said aru?»

Prižnjuk oli vait.

«Kui ei anna, siis vaata ette. Ma leian su maa alt ka üles, Prižnjuk. Püüa.»

Plužnikov võttis hoogu ja viskas püstoli otse Prižnjuki labidale. Aga vaevalt oli püstol vastu labidat kõlksatanud, kui Prižnjuk äkki kõrvale sööstis ja jooksu pistis, ise täiest kõrist karjudes:

«Siia! Siia, siin on inimene! Härra sakslane, siia! Siin on leitnant, Nõukogude leitnant!»

See oli niivõrd ootamatu, et Plužnikov sattus hetkeks segadusse. Ja kui mõistus pähe tuli, oli Prižnjuk tema laskeulatusest juba välja jõudnud, pages nende maa-aluse pelgupaiga poole, juba jooksis rautatud saabaste kolinal laagrikaitse, ja juba tulistati esimene signaallask õhku.

Taganeda sinna, kus relvitu ja hirmunud Volkov peidus istus, oli võimatu, ja Plužnikov sööstis teisele poole. Ta ei püüdnudki vastu tulistada, kuna sakslasi oli palju, ta tahtis jälitajaist lahti rabelda, pimedasse kasematti varju pugeda ja seal pimeda tulekuni vaikselt konutada. Aga öösel üles otsida Volkov ja minna omade juurde tagasi.

Tal õnnestus kergesti ära pääseda: sakslastel ei paistnud olevat erilist tahtmist pimedatesse keldritesse minekuks ega võlunud neid ka mööda varemeid ringijooksmine. Nad paugutasid niisama naljaviluks, lõugasid natuke, lasid raketi taevasse, aga Plužnikov silmitses seda raketti juba varjulisest keldrist.

Nüüd oli aega järele mõelda. Aga isegi siin, maa-aluses valvsas pimeduses, ei suutnud Plužnikov mõtelda ei mahalastud Fedortšukist, ei pea kaotanud Volkovist ega alandlikust, juba murtud Prižnjukist. Mitte, et ta poleks tahtnud neile mõelda, seda mitte, kuid ta mõtles ainiti hoopis muust ja hoopis tähtsamast: sakslastest.

Täna ei tundnud ta neid jälle ära. Ei tundnud neis tugevaid, enesekindlaid, ülbelt uljaid noori mehi, kes olid jonnakad ründama, sitked jälitama, vastupidavad käsitsi lahingut lööma. Ei, nood sakslased, kellega ta siiani sõdinud oli, poleks teda pärast Prižnjuki hädakisa elusalt minema lasknud. Nood sakslased poleks seisnud avalikult kaldal, oodates, kuni käed üles tõstnud punaväelane nendeni jõuab. Ja poleks pärast esimest lasku naeru lagistanud. Ja kindla peale poleks nad lubanud neil Volkoviga pärast ülejooksiku mahalaskmist karistamatult minema lipsata.

Nood sakslased, ja need siin... Alles midagi teadmata, oletas ta juba ise erinevust kindlust rünnanud sakslaste ja tänaste sakslaste vahel. Kõigi eelduste kohaselt on need aktiivsed «rünnakrühmlased» kindlusest ära viidud, ja nende asemele on tulnud teist laadi sakslased, teist hülpa sõjamehed. Nad ei tiku enesealgatust üles näitama, ei armasta riski, ja pimedaid tulistavaid keldreid pelgavad suisa.

Sellisele järeldusele tulnud, muutus Plužnikov mitte ainult rõõmsamaks, vaid isegi omamoodi ülbeks. Tema uus olukorrakäsitus nõudis katselist kontrolli, ja Plužnikov tegi teadlikult seda, mida ta varem poleks kunagi söandanud: läks sirge seljaga väljapääsu poole, end varjamata ja nimme saabastega kolistades.

Niimoodi ta keldrist välja tuligi: üksnes vinnas automaat käes. Väljapääsu juures sakslasi ei olnud, mis veel kord kinnitas tema oletust ja muutis olukorra märgatavalt lihtsamaks. Nüüd tuli mõelda, vanemaga nõu pidada ja uus vastupanutaktika välja töötada. Uus taktika nende isiklikus sõjas fašistliku Saksamaa vastu.

Mõeldes sellest, liikus Plužnikov suure kaarega vangidest mööda — varemete tagant kostis endiselt troostitut palgade lohistamist — ja lähenes Volkovi peidikule teisest kandist. Need paigad olid talle tuttavad, ta oli õppinud varemetes kiiresti ja täpselt orienteeruma ja tuli otsejoones längus müürirahnu peale välja, mille alla ta Volkovi oli peitnud. Rahn seisis paigal, aga Volkovit ennast polnud ei selle all ega selle kõrval.

Uskumata oma silmi, katsus Plužnikov kivimüraka kätega üle, tuhnis läbi kõik naabervaremed, vaatas igasse kasematti, julges isegi paar korda hüüda seda noorukest lahingurohelist söödurit, kellel olid veidrad, peaaegu pilkumatud silmad, kuid ei leidnud teda üles. Volkov oli seletamatult ja salapäraselt kadunud, jätmata endast maha ei riideräbalat ega veretilka, ei karjet ega ohet.

3.

«Et sa tegid siis Fedortšukile lõpu peale,» ohkas Stepan Matvejevitš. «Aga poisist on kahju. Poiss saab hukka, seltsimees leitnant, ta on lapsest saati liiga palju hirmutada saanud.»

Tasast Vasja Volkovit meenutati veel paar korda, aga Fedortšukist rohkem juttu ei tehtud. Nagu poleks teda olnudki, nagu polekski ta siinsamas laua taga söönud ega naabernurgas maganud. Ainult Mirra küsis, kui nad kahekesi olid jäänud:

«Kas lasid maha? . . .»

Ta küsis seda kogeldes, vaevaga. Need olid võõrad sõnad, väljaspool seda kõnepruuki, mida nende peres oli kasutatud. Seal oli räägitud lastest ja leivast, tööst ja väsimusest, puudest ja kartulist. Ja veel — haigustest, mida jätkus alati.

Viimasel ajal oli tädi Hristjal käimisega raskusi. Maa all oli jahe, ta jalad olid üles paistetanud, ja ta oli päikese, liikumise ja värske õhuta lõdvaks jäänud, und polnud ja hinge mattis. Ta tundis, et tervis oli äkitselt üles öelnud, tundis, et iga päevaga läheb tal halvemaks ja halvemaks, ja otsustas salaja ära minna. Ja ta nuttis öösiti, haletsedes mitte ennast, vaid neiut, kes varsti pidi üksinda jääma. Ilma emaliku hoole ja naiseliku nõuandeta.

Ta oli ka ise üksik. Ta kolm last olid juba väiksest peast surnud, mees oli sõitnud kuhugi raha teenima ja niimoodi kaduma läinudki, maja võeti võlgade katteks, ja nälja eest põgenev tädi Hristja oli kolinud Bresti. Oli töötanud teenijana, oli kuidagimoodi hinge sees hoidnud, kuni tuli Punaarmee. See Punaarmee, lõbus, helde ja lahke, andis tädi Hristjale esmakordselt elus pideva töö, palga, seltsimehed ja rikaste käest äravõetud toa.

«See on jumala vägi,» selgitas tädi Hristja harjumatult vaiksel Bresti turul. «Paluge jumalat, panid.»

Ise polnud ta juba ammu jumalat palunud. Mitte seepärast, et poleks jumalat uskunud, vaid seepärast, et oli solvunud. Solvunud koletu ebaõigluse pärast, mis oli teda lastest ja mehest ilma jätnud, ja ta katkestas korrapealt igasuguse suhtlemise taevaga. Ja isegi praegu, kui tal väga paha oli, hoidis ta ennast kõigest väest tagasi,

kuigi oleks väga tahtnud palvetada nii Punaarmee, noorukese leitnandi kui ka tütarlapse pärast, kellele tema juudijumal nii julmalt oli ülekohut teinud. Ta oli üleni haaratud neist mõtetest, sisemisest heitlusest ja läheneva lõpu ootusest. Ja tegi kõike üksnes korralikkusest ja tööharjumusest, kuulamata enam kasematis toimuvaid jutuajamisi.

«Te arvate siis, et teist sorti sakslane on tulnud?»

Pidevast külmetamisest valutas vanema läbilastud jalg väljakannatamatult. Jalg oli üles paistetanud ja ajas kuuma välja, aga Stepan Matvejevitš ei rääkinud sellest kellelegi. Ta uskus jonnakalt oma tervisesse, ja kuna kondid olid puutumata, oli haav kohustatud iseenesest kinni kasvama.

«Aga miks nad mulle järele ei jooksnud?» arutles Plužnikov. «Alati jooksid, ja nüüd lasid minema. Miks?»

«Aga võib-olla on sakslased ikka needsamad,» ütles vanem järele mõeldes. «Neile võidi lihtsalt niisugune käsk anda, et nad ei topiks oma nina keldritesse.»

«Võidi küll,» ohkas Plužnikov. «Ainult, et mina pean teadma. Ma pean nende kohta kõike teadma.»

Ta puhkas ja lipsas taas maapinnale, saladuslikult kadunud Volkovit otsima. Roomas jälle ringi, lämbudes tolmust ja laibalehast, hõikus, kuulatas. Ei kippu ega köppu.

Kohtumine oli ootamatu. Kaks rahumeelselt jutlevat sakslast ilmusid terveksjäänud seina tagant otse tema nina välja. Karabiinid rippusid seljas, kuid isegi kui neid oleks käes hoitud, oleks Plužnikov ikkagi esimesena tulistada jõudnud. Ta oli endas juba välkkiire reaktsiooni välja treeninud, ja õkanes see oli teda siiani päästnud.

Aga teise sakslase päästis juhus, mis varem oleks Plužnikovile elu maksnud. Ta automaat tulistas lühikese valangu, esimene sakslane varises tellistele, ja samas jäi ta automaadirauas padrun kinni. Senikaua kui Plužnikov kramplikult lukku lõgistas, võis teine sakslane talle ammu lõpu peale teha või ära joosta, kuid langes selle asemel hoopis põlvili. Ja ootas alandlikult, kuni Plužnikov kinnijäänud padrunist jagu saab.

Päike oli juba ammu loojunud, kuid väljas oli veel valge: need sakslased olid täna millegipärast hilja peale jäänud ja polnud jõudnud väljasurnud, mürskudest üles-

küntud kindlusehoovilt õigel ajal lahkuda. Polnud jõudnud lahkuda, ning praegu tõmbles üks neist viimseid tõmblemisi, teine aga põlvitas Plužnikovi ees, pea rinnal. Ja oli vait.

Plužnikov oli samuti vait. Ta oli juba aru saanud, et ei suuda seda põlvitavat vaenlast maha lasta, kuid miski segas teda otsekohe ringi pööramast ja varemetesse kadumast. Segas ikka toosama küsimus, mis teda sugugi vähem ei vaevanud kui kadumajäänud sõdur: miks olid sakslased muutunud sellisteks nagu see siin, kes kuulekalt põlvili langes. Ta ei pidanud oma sõda lõppenuks, ja seepärast oli talle vaja vaenlase kohta kõik teada saada. Ja vastus — mitte oletused, mitte aimused, vaid täpne, tõsieluline vastus! — see vastus seisis praegu tema ees ja ootas oma surma.

«Komm,» ütles ta, näidates automaaditoruga, kuhu poole minna.

Sakslane rääkis tee peal midagi, ühtepuhku selja taha vahtides, kuid Plužnikovil polnud aega saksakeelseid sõnu meelde tuletada. Ta ajas vangi kõige otsemat teed augu juurde, oodates laskmist, jälitamist, hüüdeid. Ja kössitav sakslane sörkis tema ees, tõmmanud hirmunult pea oma kitsaste tsivilistiõlgade vahele.

Nad jooksid üle hoovi, jõudsid maa-aluse käiguni, ja sakslane astus ähmaselt valgustatud kasematti esimesena sisse. Ja jäi siin hoobilt vait, näinud habemikust vanemat ja kaht naist pika plankudest laua taga istumas. Vaikisid nemadki, vaadates üllatunult seda vimmas, surmani heitunud ja kaugeltki mitte esimeses nooruses vaenlast.

«Sain «keele» kätte,» ütles Plužnikov ja vaatas poisikeseliku võidurõõmuga Mirrale otsa. «Nüüd lahendame kohe kõik mõistatused, Stepan Matvejevitš.»

Sakslane hakkas jälle valju nutuse häälega rääkima, nuuksudes ja sõnu neelates. Ta sirutas oma värisevaid käsi ette, näidates peopesi kord vanemale, kord Plužnikovile.

«Midagi ei saa aru,» ütles Plužnikov hämmeldunult. «Küll vuristab.»

«Ta on tööline,» taipas vanem. «Vaata, näitab käsi.»

«Langsam,» ütles Plužnikov. «Bitte, langsam.»

Ta pingutas meelde tuletada saksakeelseid fraase, kuid pähe tulid vaid üksikud sõnad. Sakslane noogutas tõtlikult, ütles paar fraasi aeglaselt ja püüdlikult, kuid äkki nuuksatas ja vuristas jälle oma palavikulist kiirkõnet edasi.

«Küll on inimene ära hirmutatud,» ohkas tädi Hristja. «Väriseb mis kole.»

«Ta räägib, et ei ole sõdur,» ütles äkki Mirra. «Ta on kaitsemeeskonnast.»

«Kas sa saad nende keelest aru?» imestas Stepan Matvejevitš.»

«Natuke.»

«Kuidas see nii olla saab, et ei olegi sõdur?» kortsutas Plužnikov laupa. «Mida ta siis meie kindluses teeb?»

«Nicht Soldat!» karjus sakslane. «Nicht Soldat, nicht Wehrmacht!»

«On aga lugu!» venitas vanem segadusse sattudes. «Äkki valvab ta meie vange?»

Mirra tõlkis küsimuse. Sakslane kuulas, noogutas alatasa, ja niipea kui Mirra oli vait jäänud, tuli lagedale pika tiraadiga.

«Vange valvavad teised mehed,» tõlkis tütarlaps mitte eriti kindlalt. «Nendel on käsk valvata kindluse sissekäike ja väljapääse. Nemad on valvemeeskond. Tema on tõeline sakslane, aga kindlust ründasid neljakümne viienda diviisi austerlased, füüreri enda kaasmaalased. Ta on tööline, aprillis mobiliseeritud . . .»

«Ma ju rääkisin, et tööline!» tähendas vanem rahulolevalt.

«Kuidas siis tema, tööline, proletaarlane, kuidas ta võis meie vastu . . .» Plužnikov jäi vait ja lõi käega. «Hea küll, ära seda küsi. Küsi, kas kindluses on tegevvägesid või on need juba ära viidud.»

«Aga kuidas on saksa keeles «tegevväed»?»

«Ei mina teа . . . Küsi, kas sõdureid on.»

Mirra hakkas aeglaselt sõnu valides tõlkima. Sakslane kuulas, pea püüdlikult rinnal. Täpsustas mitu korda, küsis midagi vahele, ja hakkas siis uuesti vuristama ja laterdama, kord endale rindu torkides, kord «ta-ta-taa!» automaaturit matkides.

«Kindlusse on jäänud pärissõdureid: sapööre, automaatureid, leegiheitureid. Need kutsutakse välja, kui on leitud venelasi: käsk on selline. Aga tema pole sõdur, tema on valveteenistusest, ta pole kordagi inimeste pihta tulistanud.»

Sakslane hakkas jälle midagi vuristama ja kätega vehkima. Siis ähvardas äkki Hristina Janovnat pidulikult näpuga, võttis kortsus mundrikuue taskust musta liimitud autokummist paki. Tõmbas pakist neli fotot välja ja pani lauale.

«Lapsed,» ohkas tädi Hristja. «Näitab oma lapsukesi.»

«Kinder!» hüüatas sakslane.

Ja torkis uhkelt näpuga oma kidurat rinda: ta käed ei värisenud enam.

Mirra ja tädi Hristja uurisid fotosid, pärisid vangilt midagi olulist, head, tehes seda naiseliku mõttetu üksikasjalisusega. Vadistasid lastest, saiadest, tervisest, koolihinnetest, külmetustest, hommikusöögist ja jakikestest. Mehed istusid eemal ja mõtlesid, mis saab pärast, kui see heanaaberlik jutuajamine lõpetada tuleb. Ja vanem sõnas silmi tõstmata:

«Tuleb teil see ära teha, seltsimees leitnant, mul jalaga raskusi. Aga ära lasta on ohtlik: ta teab meie juurde teed.»

Plužnikov noogutas. Ta südamesse lõi äkitselt raske ja lootusetu valu, ja esmakordselt oli tal teravalt kahju, et ta kohe seda sakslast maha ei lasknud, kohe kui oli automaadi uuesti laadinud. See mõte kutsus temas esile lausa kehalise vastikuse: isegi praegu polnud temast timukat.

«Mis teha, anna mulle andeks,» ütles vanem süüdlaslikult. «Saad aru, jalg . . .»

«Saan aru, saan aru!» ütles Plužnikov ülearu ruttu vahele. «Mul jäi padrun rauda kinni . . .»

Ta tõusis rapsti püsti ja võttis automaadi:

«Komm!»

Isegi rasvaplönnide tahmases valguses oli näha, kuidas sakslane näost halliks läks. Läks halliks, vajus veel rohkem kössi ja hakkas tõtlikult fotosid kokku korjama. Aga käed ei kuulanud sõna, värisesid, sõrmed ei paindunud ja fotod libisesid ühtesoodu lauale tagasi.

«Vorwärts!» hüüdis Plužnikov automaati tõstes.

Ta tundis, et veel hetk, ja meelekindlus jätab ta maha. Ta ei suutnud rohkem näha neid sebivaid värisevaid käsi.

«Vorwärts!»

Sakslane kõikus, seisatas laua juures ja läks aeglaselt käigu poole.

«Unustas oma pildid maha!» ehmatas tädi Hristja. «Oota.»

Paistetanud jalgadel taarudes jooksis ta sakslasele järele ja torkas ise fotod mundritaskusse. Sakslane seisis vankudes ja vahtis nürilt enda ette.

«Komm!» Plužnikov tõukas vangi automaaditoruga.

Mõlemad teadsid, mis neil ees seisab. Sakslane venis raskelt jalgu järele lohistades, kortsunud mundri hõlmadesse alatasa käsi pühkides. Ta selg lõi äkitselt higiseks, mundripluusil levis tume laik, ja selja taga venis lehvikuna surmahigi hingemattev lehk.

Aga Plužnikov pidi ta tapma. Üles viima ja väikese vahemaa pealt automaadist põrutama sellesse ainsa hetkega higiseks läinud selga. Selga, mis oli varjanud kolme last. Loomulikult ei tahtnud see sakslane sõdida, loomulikult polnud ta omal vabal tahtel roninud nendesse kohutavatesse varemetesse, mis haisesid suitsu, tahma ja inimkeha mädanemise järele. Loomulikult mitte. Plužnikov sai kõigest sellest aru ja ajas teda selles arusaamises halastamatult edasi:

«Schnell! Schnell!»

Ta teadis tagasi vaatamata, et Mirra tuleb talle haiget jalga longates järele. Tuleb, et tal üksinda raske ei oleks, kui ta on täide viinud selle, mida on kohustatud täide viima. Ta teeb seda üleval, tuleb tagasi ja siin pimedas saavad nad kokku. Hea, et pimedas: ta ei näe Mirra silmi. Mirra ütleb talle lihtsalt midagi. Midagi, et nii hinge ei vaevaks.

«Noni siis ometi!»

Sakslane ei saanud kuidagi august välja poetud. Nõrgaks jäänud käed libisesid telliste küljest lahti, nohisedes ja nuuksudes vajus ta tagasi Plužnikovile otsa. Temast tuli halba lõhna: isegi haisudega harjunud Plužnikov tahtis suurivaevu seda lõhna — surma, mis alles elusast olevusest vaata lehkas.

«Noni! . . .»

Tal õnnestus sakslane kuidagimoodi üles lükata. Sakslane astus sammu, ta jalad nõtkusid, ja ta kukkus põlvili. Plužnikov torkas teda automaaditoruga, sakslane vajus pehmelt külili ja kägardus liikumatuks.

Mirra seisis maa all, vaatas üles augu poole, mida pimedas enam näha ei olnud, ja ootas õudusega lasku. Kuid laske ei tulnud ega tulnud.

Augus kostis krabinat ja alla hüppas Plužnikov. Ta tundis kohe, et Mirra seisab sealsamas.

«Tead sa, tuleb välja, et ma ei saa tulistada inimest.»

Jahedad käed leidsid ta pea üles, tõmbasid enda poole. Ta tundis põsega teise põske: see oli pisaratest märg.

«Mille eest meile see kõik? Mille eest, ütle, mille eest? Mis me paha oleme teinud? Me pole ju veel mitte kui midagi teha jõudnud, mitte kui midagi!»

Ta nuttis, surudes näo teise vastu. Plužnikov silitas oskamatult ta kõhnukesi õlgu.

«Mis sa nüüd, õekene! Mis sa nüüd?»

«Ma kartsin. Kartsin, et sa jased selle vanamehe maha.» Äkki ta kallistas Plužnikovi, suudles kiiruga mitu korda. «Aitäh sulle, aitäh, aitäh. Ära teistele räägi: las see olla meie saladus. Nagu oleksid sa seda minu jaoks teinud, eks?»

Plužnikov tahtis öelda, et ta tegi seda tõesti tema jaoks, kuid jättis ütlemata, sest tegelikult jättis ta selle sakslase ikkagi iseenese pärast maha laskmata. Oma südametunnistuse pärast, mis kõigele vaatamata ihkas puhtaks jääda.

«Nad ei küsigi.»

Teised ei küsinud tõesti midagi, ja kõik läks edasi samamoodi, nagu oli läinud tolle õhtuni. Ainult laua taga oli nüüd rohkem ruumi, kuid magasid nad endiselt igaüks oma nurgas: tädi Hristja koos tütarlapsega, vanem — laudadel, ja Plužnikov pingil.

Tädi Hristja ei maganud ka sel ööl. Ta kuulas, kuidas vanem unes oigab, kuidas noor leitnant õudselt hambaid krigistab, kuidas pimeduses piiksuvad ja müdistavad rotid, kuidas Mirra hääletult ohkab. Kuulas, ja pisarad aina jooksid ja jooksid, ja tädi Hristja ei pühkinud neid juba ammu, sest ta vasak käsi valutas väga ja kuulas pahasti sõna, aga paremal käel magas tütarlaps. Pisarad jooksid ja veeresid põski mööda alla ja vana vatikuub oli nendest juba märg. Valutasid jalad, selg ja käed, aga kõige rohkem valutas süda, ja tädi Hristja mõtles, et varsti sureb ta ära, sureb seal üleval ja tingimata päikese käes. Tingimata päikese käes, kuna ta tahtis väga sooja saada. Aga selleks, et seda päikest näha, pidi ta ära minema, kuniks jätkub veel jõudu, kuniks ta veel üksi, võõra abita, jõuab maa peale minna. Ja ta otsustas, et katsub kindlasti homme, kas tal on veel jõudu, ja kas ei peaks juba ära minema, enne kui on hilja.

Sellise mõttega vajuski ta poolunne, suudles juba läbi

une musta neiupead, mis nii pikki öid tema käel oli puhanud. Aga hommikul tõusis üles ja ronis veel enne söögiaega vaevaliselt käigust välja maa-alusesse koridori.

Siin põles tõrvik. Leitnant Plužnikov pesi ennast — kuna nüüd vett jätkus — ja Mirra valas talle vett kätele. Ta valas vähehaaval ja üldsegi mitte sinna, kuhu paluti: Plužnikov pahandas ja neiu naeris.

«Kuhu nüüd, tädi Hristja?»

«Ikka augu juurde, augu juurde,» selgitas ta tõtlikult. «Tahan värsket õhku hingata.»

«Äkki ma saadan teid?»

«Mis sa nüüd, pole tarvis. Pese aga oma leitnant puhtaks.»

«Ta teeb ju naljal» ütles Plužnikov pahaselt.

Ja nad hakkasid jälle naerma, aga tädi Hristja kõndis seinalt tuge otsides aeglaselt augu poole, tõstes ettevaatlikult oma paistes jalgu. Kuid ta kõndis ise, jõudu veel jätkus, ja see rõõmustas tädi Hristjat väga.

«Vahest ei lähegi veel täna ära. Vahest ootan veel ühe päeva, vahest elan veel natuke aega.»

Tädi Hristja oli juba päris augu lähedal, kuid ülevalt kostvat müra kuulis esimesena mitte tema, vaid Plužnikov. Ta kuulis seda arusaamatut müra, tõmbus valvsaks ja alles midagi mõistmata lükkas tütarlapse käigusuust sisse:

«Küremini!»

Mirra lipsas viivitamata ja midagi pärimata kasematti: ta oli juba harjunud sõna kuulama. Aga Plužnikov, püüdes pingsalt seda võõrast müra, jõudis ainult hüüda:

«Tädi Hristja, tagasi!»

August kõmahtas miski ja kuum prink õhulaine lõi Plužnikovile rindu. Tal jäi hing kinni, ta kukkus, ahmis meeleheitlikult ammuli sui õhku sisse, jõudis kobamisi käigu üles leida ja sinna, pea ees, sisse hüpata. Talumatult eredalt lahvatas leek, ja maa alla tormas sisse tulekeeris, valgustades hetkeks telliskivist võlve, põgenevaid rotte, tolmu ja liivaga kaetud põrandaid ja tädi Hristja paigale tardunud kuju. Järgmisel hetkel kostis kohutav ebainimlik karjatus, ja leegist haaratud tädi Hristja jooksis mööda koridori edasi. Juba oli tunda põlenud inimliha lõhna, aga tädi Hristja jooksis ikka veel, üha veel karjudes, üha veel appi kutsudes. Ta jooksis, ise juba leegiheitja tuhandekraadises joas ära põlenud. Ning varises

siis äkki maha, nagu oleks ära sulanud. Ja kõik jäi vait, üksnes laest tilkusid alla sulanud tellised. Tilkusid aeglaselt nagu veri.

Isegi kasematis oli tunda kärsahaisu. Stepan Matvejevitš ladus käigu tellistega kinni, toppis vanu vatikuubesid ette, aga hais imbus ikkagi läbi. Põlenud inimliha hais.

Mirra karjus ennast tühjaks ja jäi oma nurgas vait. Aegajalt haarasid teda külmavärinad; siis tõusis püsti ja käis mööda kasematti ringi, hoidudes meestele lähenemast. Praegu vaatas ta neile võõrastades otsa, nagu seisaksid nad teispool nähtamatut vaheseina. Ilmselt oli see vahesein olemas olnud varemgi, kuid siis seisis tema ja meeste vahel vahendav lüli: tädi Hristja. Tädi Hristja soojendas teda öösiti, tädi Hristja andis talle laua taga süüa, tädi Hristja õpetas torisedes teda mitte midagi kartma, isegi mitte rotte, ja ajas öösiti neid tema juurest eemale ja Mirra uni oli rahulik. Tädi Hristja oli aidanud tal end riidesse panna, hommikuti proteesi jala külge kinnitada, pesta ja enese eest hoolitseda. Tädi Hristja oli mehi rohmakalt eemale ajanud, kui seda tarvis oli olnud, ja tema laia ning hea selja taga oli Mirra elanud lahedasti.

Nüüd seda selga enam polnud. Nüüd oli Mirra üksinda, ja ta tundis esmakordselt seda vaheseina, mis teda meestest eraldas. Nüüd oli ta abitu, ja õudus selle ihulise abituse äratundmisest vajus kogu oma raskusega tema kleenukestele õlgadele.

«Tuleb siis välja, et nuhkisid meid ikka üles,» ohkas Stepan Matvejevitš. «Kuidas me ennast ka ei hoidnud, kuidas me ka varju ei pugenud.»

«Mina olen süüdi!» Plužnikov kargas jalule, jooksis kasematis edasi-tagasi. «Mina, ainult mina! Eile ma...»

Ta jäi vait, põrgates kokku Mirraga. Mirra ei vaadanud talle otsa, oli üleni endasse, oma mõtetesse süüvinud ja peale nende polnud tema jaoks praegu midagi olemas. Kuid Plužnikovi jaoks oli olemas tema, ja tema eilne tänulikkus ja see karjatus «Kolja!...», mis oli teda ennast peatanud samas kohas, kus lebas praegu tädi Hristja tuhk. Tema jaoks oli juba olemas nende ühine saladus, tema sosin, mille hingeõhku ta oma põsel oli tundnud. Ja seepärast ei hakanud ta üles tunnistama, et lasi eile minema sakslase, kes hommikul leegiheitjad kohale tõi. See ülestunnistus ei oleks saanud enam midagi parandada.

«Milles sa süüdi oled, leitnant?»

Siiani oli Stepan Matvejevitš harva nii lihtsalt Plužnikovi poole pöördunud, seda dikteeris nii nende vanusekui ka aukraadivahe. Ta tunnustas alati rõhutatult Plužnikovi komandöriseisust ja kõneles nii, nagu määrustik ette nägi. Kuid täna polnud enam määrustikku, olid vaid kaks noort inimest ja üks väsinud täiskasvanu, kelle jalg otsas mädanes.

«Milles saad sina süüdi olla?»

«Kui mina tulin, hakkasid õnnetused peale. Tädi Hristja, ja Volkov ja isegi see... see raibe. Kõik on minu pärast. Te ju elasite enne mind rahulikult.»

«Rahulikult elavad rotid kah. Näh, kui palju neid meie rahus siia on siginenud. Sa otsid süüdlasi valest kohast, leitnant. Mina näituseks olen sulle tänulik. Poleks sind, poleks ma ühtegi sakslast päriselt maha tapnud. Aga nüüd justkui oleks. Tapsin ju, eks? Holmski väravate juures?»

Holmski väravate juures ei tapnud vanem kedagi: ainus valang, mille ta oli tulistada jõudnud, oli liiga pikk, ja kõik kuulid lendasid taevasse. Aga ta tahtis hirmsasti seda uskuda ja Plužnikov kinnitas:

«Minu meelest said kaks tükki pihta.»

«Kahes pole kindel, aga üks kukkus küll siruli. Kindlasti. Ja selle eest ütlengi sulle aitäh, leitnant. Tuleb siis välja, et ka mina võin neid tappa. Tuleb välja, et ma pole siin niisama...»

Sel päeval nad kasematist välja ei läinud. Mitte et nad oleksid sakslasi kartnud — vaevalt sakslased oleksid riskinud mea alla ronida, — nad lihtsalt ei võinud sel päeval näha seda, mida leegiheitja endast maha oli jätnud.

«Lähme homme,» ütles vanem. «Homme on mul veel jõudu küll. Ah, Janovna, Janovna, kas sa ei oleks võinud sinna augu juurde natuke hiljem minna... Tähendab, et nad käivad kindluses Terespoli väravate kaudu?»

«Terespoli kaudu. Mis siis?»

«Niisama. Teadmiseks.»

Vanem jäi vait ja kööritas Mirra poole. Siis läks tema juurde, võttis tal käest kinni, tõmbas pingile istuma:

«Istu õige.»

Mirra istus kuulekalt. Ta oli päev läbi mõelnud tädi Hristjast ja oma abitusest ja nendest mõtetest ära väsinud.

«Sa hakkad minu kõrval magama.»

Mirra ajas end järsku sirgu:

«Milleks?»

«Ära sa karda, tütreke.» Stepan Matvejevitš muigas rõõmutult. «Ma olen vana. Vana ja haige ja ei saa nagunii öösel und. Eks ma või siis sinu kallalt rotte eemale ajada, nagu Janovna ajas.»

Mirra langetas pea rinnale, keeras end tema poole, nõjatas laubaga mehe vastu. Vanem embas teda ja ütles vaiksema häälega:

«Ja meil on sinuga tarvis juttu ka rääkida, kui leitnant magama jääb. Varsti jääd sa temaga kahekesi. Ära vaidle vastu, ma tean, mida räägin.»

Sel ööl voolasid peaalusele vanale vatikuuele teised pisarad. Vanem rääkis, rääkis kaua, Mirra nuttis, ja jäi siis jõuetult magama. Ja ka Stepan Matvejevitš jäi hommikuks tukkuma, usalduslikke neiuõlgu emmates.

Tema uni oli lühike: ta tukkus natuke, pettis väsimuse ära, ja nüüd — juba selge peaga — mõtles veel kord rahulikult ja põhjalikult läbi kogu selle tee, mis tal täna ees seisis. Kõik oli juba otsustatud, teadlikult, kahtluste ja kõhklusteta, ja vanem lihtsalt täpsustas üksikasju. Tõusis siis ettevaatlikult püsti, et Mirra ei ärkaks, võttis granaadid ja hakkas neid kimpudesse siduma.

«Mida te õhku lasta kavatsete?» küsis Plužnikov, tabades ta selle tegevuse juures.

«Küll leidub.» Stepan Matvejevitš kõõritas magava tütarlapse poole, ütles tuhmilt: «Ära sa talle liiga tee, Nikolai.»

Plužnikovil olid külmavärinad. Ta mässis ennast sinelisse ja haigutas. «Ma ei saa aru.»

«Ära talle liiga tee,» kordas vanem rangelt. «Ta on veel väike. Ja haige, sellest tuleb ka aru saada. Ära teda üksi jäta: kui mõtled ära minna, mõtle kõigepealt tema peale. Katsuge koos kindlusest välja pääseda: üksinda saab tüdruk hukka.»

«Aga teie . . . Kuidas teie?»

«Mul on mürgitus jalas, Nikolai. Kuniks jõudu on, kuniks jalad kannavad, ronin üles. Kui juba surra, siis muusikaga.»

«Stepan Matvejevitš . . .»

«Kõik, seltsimees leitnant, vanem on oma sõdimised ära sõdinud. Ja sinu käsud enam ei kehti: praegu on minu käsk kõvem. Ja minu viimane käsk on: hoia tüdrukut ja

jää ise ka terveks. Jää ellu. Nende kiuste jää ellu. Meie kõigi eest.»

Ta tõusis püsti, pistis granaadikimbud põue ja läks ülespaistetanud jalga raskelt longates käigu poole. Plužnikov rääkis midagi, veenis, kuid vanem ei kuulanud teda: peamine oli ära öeldud. Ta tõstis tellised avause eest ära.

«Ütled, et nad käivad Terespoli väravate kaudu? Olgu, hüvasti, pojake! Elage!»

Ja ronis välja. Lahtisest käigust imbus kõrbelõhna.

«Tere hommikust.»

Mirra istus asemel, mässinud ennast bušlatti. Plužnikov seisis vaikides käigusuus.

«Mis lõhn see on . . .»

Mirra nägi lahtise augu mustavat tühemikku ja jäi vait. Plužnikov kahmas äkki automaadi:

«Ma lähen üles. Ära sa augu juurde mine!»

«Kolja!»

See oli hoopis teistsugune karje: hädine, abitu. Plužnikov jäi seisma:

«Vanem läks ära. Võttis granaadid ja läks. Ma jõuan talle järele.»

«Jõuame koos,» askeldas Mirra tõtlikult oma nurgas. «Ainult koos.»

«Kus nüüd sina . . .» takerdus Plužnikov.

«Ma tean, et ma olen lombakas,» ütles Mirra vaikselt. «Aga see on sündimisest peale, mis parata. Ja ma kardan siin üksinda olla. Hirmsasti kardan. Ma ei saa siin üksinda olla, ma ronin parem ise välja.»

«Lähme.»

Ta läitis tõrviku ja nad ronisid kasematist välja. Kleepuvas pakases lehas polnud hingamiseks õhku. Rotid sebisid kõrbenud kondihunniku ümber, ja see oli kõik, mis tädi Hristjast järele oli jäänud.

«Ära vaata,» ütles Plužnikov. «Kui tagasi tuleme, matan maha.»

Augus olid tellised eilsest leegiheitjate kogupaugust üles sulanud. Plužnikov ronis esimesena lagedale, vaatas ringi, aitas Mirral välja saada. See ronis vaevaliselt, oskamatult, ülessulanud libedatel tellistel tagasi alla libisedes. Ta tassis Mirra otse väljapääsu juurde ja viivitas igaks juhuks hetke veel:

«Oota.»

Plužnikov vaatas veel kord ringi: päike polnud veel

tõusnud, ja sakslastega kohtumise tõenäosus oli väike, kuid Plužnikov ei tahtnud riskida.

«Roni välja.»

Mirra jäi kohmitsema. Plužnikov vaatas tagasi, et teda kiirustada, nägi äkki ta kõhnukest, väga kahvatut nägu ja kaht tohutu suurt silma, mis talle hirmunult ja valvsalt otsa vaatasid. Ja vaikis: ta nägi Mirrat esimest korda päevavalges.

«Vaata siis, missugune sa tegelikult oled.»

Mirra langetas silmad, ronis välja ja istus tellistele, tõmmanud kleidisaba hoolikalt ümber põlvede. Ta vaatas Plužnikovile otsa, nähes tedagi esimest korda õiges, mitte tahmalampide leitsases valguses, aga vaatas ikka vargsi, viltu, tõstes iga kord oma pikki ripsmeid justkui kardinaid.

Rahuajal poleks Plužnikov ilmselt teda teiste tütarlaste seas lihtsalt tähele pannud. Mirra oli üldse silmatorkamatu — ainult suured nukrad silmad ja ripsmed —, kuid siin praegu polnud kedagi temast kaunimat.

«Näed siis, missugune sa tegelikult oled.»

«Mis siis, kui olengi,» ütles ta tigedalt. «Ära vaata mind, palun. Ära vaata, muidu ronin auku tagasi.»

«Olgu,» naeratas Plužnikov. «Ei vaata, sa kuula ainult sõna.»

Plužnikov jõudis seinarusuni, piilus välja: tühjal pahupidi pööratud hoovil polnud ei vanemat ega sakslasi.

«Tule siia.»

Mirra tuli kobamisi mööda telliseprahti. Ta embas Mirrat õlgadest, painutas ta pea alla.

«Peida ennast ära. Näed neid torniga väravaid? Need on Terespoli väravad.»

«Ma tean.»

«Ta küsis minu käest midagi nende kohta . . .»

Mirra ei öelnud midagi. Ta vaatas ringi, kindlus oli tuttav ja ei olnud kah. Komandantuurihoonest olid järel vaid varemed, kiriku purustatud keha mustas süngelt, ja ümberringi kasvanud kastanitest olid jäänud paljad tüved. Kogu maailmas polnud kedagi, mitte ühtegi elavat hinge.

«Kui õudne,» ohkas Mirra. «Seal maa all paistis siiski, et üleval keegi veel on. Keegi, kes on elus.»

«Kindlasti ongi,» ütles Plužnikov. «Ega siis meie üksinda niisugused õnneseened olla ei saa. Kusagil on, muidu

poleks laskmist, aga seda tuleb ette. Kusagil nad on, ja ma leian nad üles.»

«Leia,» ütles Mirra vaikselt. «Palun, leia.»

«Sakslased,» ütles Plužnikov. «Rahu. Ära ainult pead välja pista.»

Terespoli väravatest tuli sisse patrull: mustavasse väravaavva ilmusid kolm sakslast, seisid veidi paigal, ja läksid siis piki kasarmuseinu aeglaselt Holmski väravate suunas. Kusagilt kaugelt kostis katkendlikku laulu: justkui polekski seda lauldud, vaid oma poolesajast kõrist välja karjutud. Laul muutus üha valjemaks, Plužnikov kuulis juba trampimist ja sai aru, et väravale läheneb lauluga saksa väeosa.

«Aga kus siis Stepan Matvejevitš on?» päris Mirra murelikult.

Plužnikov ei vastanud. Sakslaste kolonni pea ilmus väravate vahele: nad tulid kolmekaupa reas, valjult laulda karjudes. Ja sel hetkel kukkus ülevalt lõhutud tornist must inimkogu. Vilksatas läbi õhu, kukkudes otse marsivate sakslaste peale, ja kahe granaadikimbu võimas plahvatus purustas hommikuvaikuse.

«Stepan Matvejevitš on seal!» hüüatas Plužnikov. «Seal, Mirra! Seal ta on! . . .»

NELJAS OSA

1.

Nad istusid terve päeva vaikides kasematis. Nad mitte ainult ei vaikinud, nad vältisid igati teineteist, niipalju kui see maa-aluses võimalik oli. Kui üks juhtus laua ääres seisma, läks teine ära nurka, kui aga istuski laua taha, siis kaugemale, teise lauaotsa. Nad ei julgenud teineteisele silma vaadata ja kartsid üle kõige, et nende käed kogemata pimedas kokku võivad puutuda.

Pärast vanema hukkumist ei tahtnud Mirra mingi hinna eest maa alla minna. Ta nuttis ja karjus, aga plahvatusest ärahirmutatud sakslased kammisid jälle varemeid, pildudes keldritesse granaate ja põletades leegiheitjatega. Neid jooksis hoovi kokku palju, nad vajusid igas suunas laiali ja iga hetk võis neile peale juhtuda, kuid Mirra karjus ja viskles telliserusudel, ja Plužnikov ei suutnud teda kuidagi rahustada. Talle näis juba, et kuuleb sakslaste hüüdeid, nende saabaste kolinat, nende relvade lõginat, ta kahmas Mirra sülle ja tassis augu juurde.

«Lase lahti,» Mirra jättis äkki visklemise. «Lase kohe lahti. Kuuled?»

«Ei.»

Mirra osutus väga kergeks, kuid see nõtke ja soe kandam pani Plužnikovi südame meeletult põksuma. Ta nägu oli täiesti lähedal, ta nägi pisaraid põskedel, tundis neiu hingamist ja kartes teda enese vastu suruda, kandis Mirrat väljasirutatud kätel. Aga neiu vaatas talle ainiti otsa, ja tema tumedais silmis oli vaikiv ja arusaamatu hirm.

Plužnikov lasi ta alles päris augu juures lahti. Vaatas viimast korda tagasi, kuulis tõepoolest selgesti sammude sahinat ja sosistas:

«Roni.»

Mirra jäi kohmitsema, ja tal tuli õigel ajal teise protees meelde, ta sai aru, et Mirra ei saa sinna maa alla põrandale hüpatud ja pidas ta kinni:

«Ma lähen ees.»

«Ei!» heitus Mirra. «Ei, ei!»

«Ära karda, küll me jõuame!»

Ta lipsas auku, hüppas põrandale, kutsus:

«Tule! Kiiremini!»

Mirra libises mööda sulanud telliseid alla, kuid Plužnikov haaras ta sülle ja surus hetkeks enda vastu. Mirra tardus kuulekalt, nägu vastu õlga, aga siis rabeles äkki lahti, tõukas ta eemale ja läks kiiresti, jalga järele vedades mööda koridori minema. Aga tema jäi augu kõrvale pimedusse seisma, kuulamata ometi ülevalt kostvat kära, vaid omaenese südame kaikuvat tagumist. Ja kui ta kasematti tagasi tuli, ei julgenud ta juttu alustada Ta ihkas neid jutuajamisi, imestas iseenda üle ja ei rääkinud midagi. Ning peitis silmi. Ta tundis kogu aeg, et Mirra on siin kõrval ja et peale nende kahe pole terves maailmas mitte kedagi.

Temas heitlesid praegu veidralt vastakad tunded. Valu tädi Hristja ja Stepan Matvejevitši hukkumisest ning vaikne rõõm sellest, et kõrval on habras ja kaitsetu neiu; jonnakas tahtmine vaenlast hävitada ning vastutustunne võõra elu eest — kõik see elas ta hinges täielikus üksmeeles, nagu üks tervik. Kunagi varem polnud ta ennast niivõrd tugevana ja niivõrd vaprana tundnud, ja vaid ühe asjaga ei saanud ta hakkama: ta ei suutnud kätt välja sirutada ja neiut puudutada. Ta tahtis seda väga ja ei suutnud.

«Tule sööma,» ütles Mirra vaikselt.

Ülevalt oli vist päike juba väljas. Nad olid terve päeva vaikinud ja söömata istunud. Lõpuks tõi Mirra ise söögi lauale ja ütles esimese sõna välja. Aga sõid nad siiski teine teisest lauaotsas.

«Hoida sõna pikali. Ma ei jää magama.»

«Ma ka ei jää,» ütles neiu kiiresti.

«Miks?»

«Niisama.»

«Kardad rotte? Ära karda, ma ajan nad minema.»

«Kas sa kavatsed kõik ööd magamata olla?» Mirra ohkas. «Ära muretse, ma olen juba harjunud.»

«Homme ma uurin sobiva tee välja ja viin su linna.»

«Aga ise?»

«Ise tulen tagasi. Siin on relvad ja padrunid. On millega sõdida.»

«Sõdida . . .» Mirra ohkas jälle. «Üksinda kõigi vastu? Ja mida sa üksinda suudad ära teha?»

«Võita.»

Plužnikov ütles seda otsekohe, järele mõtlemata, ja imestas isegi, et oli just selliselt öelnud. Ja kordas jonnakalt:

«Võita. Sellepärast, et inimest ei saa võita, kui ta seda ise ei taha. Tappa võib, mitte võita. Aga fašistid pole inimesed, järelikult pean võitma mina.»

«Sa oled omadega sassis!» Ta naeris ebalevalt ja jättis naeru otsemaid ehmunult katki: niivõrd kohatu oli see pimedas, sünges ja leitsases kasematis.

«Aga see on ju tõsi, et inimest ei saa võita,» kordas Plužnikov aeglaselt. «Kas nad siis Stepan Matvejevitši võitsid? Või Volodka Deništšiku? Või velskri seal keldris: mäletad, ma rääkisin sulle? Ei, nad ainult tapsid need inimesed ära. Ainult tapsid ära, saad aru? Lihtsalt tapsid.»

«Sellest piisab.»

«Ei, asi pole selles. Vaata, Prižnjuki tapsid nad tõeliselt, tapsid igaveseks, kuigi ta praegu elab. Aga inimest on võimatu võita, isegi teda tappes. Inimene seisab surmast kõrgemal. Kõrgemal.»

Plužnikov jäi vait, ja Mirra vaikis samuti, mõistes, et räägiti mitte temale, vaid iseendale, ja oli teise üle uhke. Oli uhke ja hirmul ühtaegu, kuna ainus väljapääs, mille Plužnikov endale kavatses jätta, oli hukkumine. Plužnikov ise oli selles juba veendunud, ta mõistis enese hukkumisele, tehes seda siiralt ja erutatult. Tundes käsitamatut sundi, tõusis Mirra püsti, läks noormehe juurde ja embas teda. Mirra tahtis sel hetkel ta kõrval seista, tahtis jagada tema saatust, koos olla, ja tundis vaistlikult, et koos olla tähendab lihtsalt teda puudutada.

Kuid Plužnikov tõukas ta järsult eemale, tõusis ja läks teise lauaotsa. Ja ütles võõra häälega:

«Homme uurin tee välja, ja ülehomme lähed sa ära.»

Mirra kuulis neid sõnu ega kuulnud kah. Kõik temas rebenes ainsa hetkega. Mehe käitumine tuletas talle uuesti meelde, et ta on vigane, ja et mees pole seda unustanud ega saagi unustada. Teda valdas jälle kohutav üksindustunne, ta vajus pingile ja puhkes kibedalt nutma, pead lapselikult kätele toetades.

«Mis see siis nüüd on?» päris Plužnikov üllatunult. «Miks sa nutad?»

«Jäta mind rahule,» ütles ta valjult nuuksatades. «Jäta mind maha ja mine kuhu tahad. Ainult pole vaja mind haletseda. Pole vaja, pole vaja!»

Plužnikov astus kõheldes talle lähemale, seisatas Mirra kõrval, silitas oskamatult ta pead. Justkui väikesel lapsel.

«Ära puuduta mind!» Mirra krapsas püsti, lükates ta käe kõrvale. «Ma ei ole süüdi, et ma siia jäin, ma ei ole süüdi, et ma elus olen, ma ei ole süüdi, et mul on vigane jalg. Ma ei ole milleski süüdi, ja sa ei tohi mind haletseda!»

Lükanud ta eemale, läks Mirra oma nurka ja vajus asemele. Plužnikov seisis paigal, kuulas, kuidas Mirra nuuksub ja ohkab, võttis siis vanemale kuulunud bušlati ja pani selle ta õlgadele. Mirra liigutas järsult õlgu ja lükkas bušlati maha, Plužnikov pani selle uuesti ta õlgadele, aga tema viskas uuesti maha ja Plužnikov pani jälle tagasi. Nüüd ei visanud Mirra enam bušlatti maha, vaid tõmbus kaeblikult nuuksatades selle all kössi ja jäi vait. Plužnikov naeratas, läks laua taha ja istus. Kuulas, kui tasa soojasaanud Mirra hingab, võttis välitaskust kindluse skeemi, mille Stepan Matvejevitš kunagi tema palvel oli joonistanud, ja asus seda tähelepanelikult uurima, arutledes, kuidas homme luurele minna. Ja ei pannudki tähele, kuidas ta pea lauale vajus.

«Sa anna mulle andeks,» ütles Mirra hommikul.

«Mille eest?»

«Kõige eest. Et tõnnisin ja rumalusi rääkisin. Ma enam ei tee.»

«Teed küll,» naeratas ta. «Tingimata teed, sellepärast et sa oled veel väike.»

Tema häälest kostnud õrnus tõusis Mirras sooja lainena, tal õlg ta pea, kutsus esile vastuõrnuse. Ta tõstis juba käe, et seda teisele sirutada, teda puudutada ja hellitada, kuna ta hing tundis juba ammu puudust selle lihtsa, põgusa lähedusе järele, mis millekski ei kohustanud. Kuid ta hoidis ennast jälle tagasi ja pöördus ära. Plužnikov tõmbus stingeks ja pöördus samuti ära. Aga pärast läks ta minema, ja Mirra nuttis jälle vaikselt, haletsedes nii ennast kui teda ja piineldes selle haletsuse käes.

Kas oli siis eilne plahvatus sakslasi hirmutanud või valmistusid nad millekski, aga täna askeldasid nad tavalisest teokamini. Terespoli väravate juures puhastati territooriumi, kõikjal käisid ringi tugevdatud patrullid, aga

vange, kellega Plužnikov juba harjunud oli, polnud näha ega kuulda. Kolme võlviga väravate juures tehti samuti midagi, sealt kostis mootorimüra, ja Plužnikov otsustas jõuda tsitadelli loodeosasse, et vaadata, kas sealt ei saaks üle Muhhavetsi kaitsevallide taha minna.

Tal polnud õigust riskida ja seepärast liikus ta ettevaatlikult, vältides lagedaid kohti. Siin-seal isegi roomas, vaatamata sellele, et patrulle polnud näha. Ta ei tahtnud täna tulevahetust ega jooksu, ta tahtis ainult leida prao, kustkaudu öösel minema lipsata. Lipsata minema, tungida kindlusest välja, jõuda esimeste elamuteni ja jätta neiu inimeste hooleks.

Plužnikov andis endale selgelt aru, et vanemal oli õigus, kui tegi talle ülesandeks maksku mis maksab see asi ära korraldada. Ta andis endale aru, tegi selle õnnestumiseks kõik temast sõltuva, kuid salamisi kartis ta isegi mõelda sellele ajale, mil ta üksinda jääb. Päris üksi sellesse pahupidi pööratud kindlusse. Muidugi võiks ta koos Mirraga ära minna, muretseda erariided, katsuda põgeneda metsadesse, kus peaaegu kindlasti varjus oma Punaarmee väeosadest maha jäänud sõdureid ja komandöre. Ja see poleks ei deserteerimine ega vandetõotuse murdmine: tema nime polnud kusagil kirjas, ta oli vaba inimene, kuid just see vabadus sundiski teda iseseisvalt langetama sõjaliselt kõige otstarbekama otsuse. Ja sõjaliselt oli kõige mõistlikum jääda kindlusse, kus oli laskemoona, sööki ja varju. Tema asi oli sõdida, mitte aga mööda võõraid metsi ringi joosta.

Lõpuks jõudis ta keldritesse ja liikus nüüd neid pidi edasi, üritades Muhhavetsi kääruni jõuda. Seal ei võinud sakslased, kelle traktorid praegu väravate juures müristasid, teda märgata ja ta lootis veeni pääseda, võib-olla isegi teisele kaldale ujuda. Aga praegu kõndis ta piki lõputuid keldreid, kus tänu paljudele avaustele ja aukudele oli piisavalt valge.

«Seis!»

Plužnikov tardus paigale. Käsk oli tulnud niivõrd ootamatult, et ta ei taibanud isegi seda, et teda käsutati puhtas vene keeles. Kuid enne, kui ta midagi mõelda jõudis, suruti talle automaat rindu:

«Viska relv ära.»

«Poisid . . .» Plužnikov nuuksatas erutusest. «Poisid, omad, kullakesed . . .»

«Meie võime kullakesed olla, aga kes sa sihuke oled?»

«Ma olen oma, poisid, oma! Leitnant Plužnikov . . .»

Ta oli kinni peetud sisenemisel raskesse keldripimedusse, kuhu ta valge käest oli tulnud, eristamata veel midagi peale enese ees seisva ähmase kogu. Lisaks seisis keegi selja taga seinaorvas, kuid seda ei näinud ta üldse, ainult tundis, et seal keegi on.

«Ütled, et leitnant? Astu aga valge kätte, leitnant.»

«Astun, astun!» ütles Plužnikov rõõmsalt. «Palju teid siin on, poisid?»

«Kohe loeme üle.»

Võõrad olid kahekesi: lausa silmini habetunud, räbaldunud vatikuubedes. Nad esitlesid endid:

«Seersant Nebogatov.»

«Jefreitor Klimkov.»

«Mis plaanis on, leitnant?» küsis Nebogatov pärast põgusat tutvumist. «Meil on plaanis Belovežje metsadesse põrutada. Oleks juba ammu läinud, aga padruneid pole: ma pidasin sind palja ülbusega kinni.»

«Eks ma seisnud igaks juhuks selja taga,» muigas Klimkov mornilt. «Mul on saksa pussike ligi.»

Ta vöörihmal rippus mustas nahktupes pikk saksa kinžal.

«Põrutame koos.» Omadega kohtumise rõõmus unustas Plužnikov otsekohe oma otsuse kindluses lõpuni sõdida. «Padruneid on, poisid, neid on maailm. Ja süüa on ka, konserve on . . .»

«Konserve?» päris jefreitor umbusklikult. «Laialt elad, leitnant.»

«Lao kõigepealt konservid välja,» muigas seersant Nebogatov. «Ma ei mäletagi enam, millal viimati süüa sai. Järame niisama üht-teist, justkui rotid.»

Plužnikov viis nad kõige otsemat teed oma maa-alusesse. Näitas auku, mida asjasse pühendamatu poleks osanud märgata, rääkis leegiheitjatest ja tädi Hristja hukkumisest. Aga sakslasest, kes oli leegiheitjad kohale juhatanud, ta rääkima ei hakanud: neile kalestunud, näljast ja väsimusest mustadele inimestele oli mõttetu selgitada, miks ta tookord vangi minema oli lasknud.

«Mirra!» karjus Plužnikov juba koridoris. «Mirra, need oleme meie, ära karda!»

«Mis Mirra?» muutus seersant valvsaks.

Ta ronis esimesena kasematti, ja Plužnikov ning jefrei-

tor ei jõudnud veel järele tulla, kui seersant rabatult hüüatas:

«Mirrake, see oled sina! Ma ei usu oma silmi!

«Nebogatov?...» ahhetas Mirra. «Tolja Nebogatov? Elus?»

«Kõngend, Mirra!» naeris seersant. «Suitsund, kuivand ja ära praetud!»

Rõõmust särav Mirra tassis lauale kõik, mis tal tagavaraks oli. Plužnikov tahtis keelata kõike järjepannu söömast, aga seersant kinnitas talle, et nad oskavad piiri pidada. Nebogatov oli ülimalt elevil, naljatas Mirraga, jefreitor aga vaikis, vahtides neiule valvsalt ja Plužnikovi arvates ka ebasõbralikult otsa.

«On sul alles elu siin, leitnant, lausa nagu Belovežje piisonil.»

Plužnikov ei hakanud sellist juttu toetama. Jefreitor jäi vait, aga pärast, kui Mirra laua juurest minema läks, küsis süngelt:

«Kas ta tuleb ka meiega koos?»

«Muidugi!» ütles Plužnikov väljakutsuvalt. «Ta on hea tüdruk, julge. Ainult rotte kardab!»

Kuid Klimkov ei lasknud jutuajamist naljaks keerata. Ta vahetas Nebogatoviga pilke, ja selle järele, kuidas seersant silmad langetas, sai Plužnikov aru, et tegemist on inimestega, kelle vastastikuseid alluvussuhteid polnud määranud sõjaväelised auastmed.

«Ta lonkab.»

«Ja mis siis? Mitte sedavõrd et...»

Plužnikov takerdus. Mirra lonkamist eitada oli mõttetu, kuid isegi kui ta täiesti terve oleks olnud, keelduks morn jefreitor ikka teda kaasa võtmast: sellest sai Plužnikov kohe aru.

«Ma tahtsin teda juba ise esimeste elumajadeni viia...»

«Esimese kuulini!» lõikas Klimkov jäigalt vahele. «Kus on majad, seal on ka sakslased. Me peame majadest suure kaarega mööda minema, mitte aga oma mundritega nende nina ees tolknema.»

«Veider jutt! Maha jätta teda ometi ei saa, ega ei saa ju?»

«Las ronib aga ise kohale. Ainult pärast meid, muidu müüb meid kohe esimesel ülekuulamisel peenraha vastu maha. Mis sa vait oled, seersant?»

«Ega ei saa ju kaasa võtta,» ütles Nebogatov vastu tahtmist.

«Aga maha jätta saab? Ma küsin su käest, seersant: kas maha jätta saab?»

Kaikuvas tühjas keldris kostsid hääled kaugele, ja Mirra kuulis iga sõna. Seda enam, et nüüd ei hoidnud nad ennast enam vaos, olid tema ära unustanud, justkui ei otsustakski praegu tema saatust, vaid midagi nende jaoks palju olulisemat. Kuid Mirrale polnud praegu kõige tähtsam tema enese saatus, kuigi ta süda jäi hirmust seisma ainuüksi selle mõtte juures, et nad võiksid ära minna ja tema maha jätta. Ometi, vaatamata sellele hirmule, oli tema jaoks kõige tähtsam, mida Plužnikov kõigile neile väidetele vastab. Kasemati kõige kaugemas ja pimedamas nurgas kössitades, kus rotid juba ammu olid lakanud kartmast nii hääli kui inimesi, kuulas Mirra praegu ainuüksi teda, võttis vastu ainult tema sõnu, kuna see reetmine, millele teda praegu tagant tõugati, oli Mirra jaoks palju hirmsam tema enese saatusest.

«Otsusta oma peaga, leitnant, mis me niisuguse koormaga peale hakkame?» rääkis Nebogatov poolihääli. «Kaitsevallide taga on põld, seal tuleb oma kaks kilomeetrit maha roomata. Kas ta saab roomata?»

«Lombaka jalaga!»

«Millest te räägite?» ütles Plužnikov täiel häälel, hädavaevu raevu tagasi hoides. «Te räägite ju kogu aeg ainult endast, ainult endast! Oma naha päästmisest! Aga temast! Kas te tema peale olete suutelised mõtlema?»

«Siin mõtle või ära mõtle...»

«Ei, hakkame mõtlema! Me peame mõtlema!»

«Nedamoodi sa majadeni välja ei jõua,» ütles seersant ohates. «Tee mis tahad, ei jõua, saad aru? Me pressisime ja pressisime: kõik kohad patrulle ja kaitset täis. Päeval ja öö ühtemoodi. Nad hoiavad siiamaani ümber kindluse kaitserõngast koos, nabivad siiamaani meiesuguseid kinni, aga sina räägid mõtlemisest.»

«Meie oleme Punaarmee,» ütles Plužnikov vaikselt. «Meie oleme Punaarmee, kas te seda mõistate?»

«Punaarmee?...» puhkes jefreitor valjult ja tigedalt naerma. «Tuleta veel komsomoli kah meelde, leitnant!»

«Aga ma polegi teda unustanud!» karjatas Plužnikov. «Siin see pilet on, siin südame juures! Ma annan selle ainult koos eluga ära, ainult oma eluga tükkis!»

«Pole enam seda Punaarmeed!» lõugas Klimkov, ja rasvaküünla ebalev leek lõi laua kohal visklema. «Ei Punaarmeed, ei mingeid komsomole. Pole!»

«Vait!»

Kohe oli vaikne. Nebogatov muigas:

«Kamandad?»

«Ma ei kamanda, vaid käsin,» ütles Plužnikov end vaos hoides vaikselt. «Nagu aukraadilt vanem tegema peab. Käsin minna luurele, leida võimalus linna jõudmiseks ja toimetada tütarlaps sinna. Ja alles siis hakkame oma naha peale mõtlema.»

«Näe, kuhu kanti jutu vedas?» lausus Nebogatov ikka edasi muiates. «Aga kui me ei kuula su käsku? Kannad ülemustele ette? Kirjutad raporti?»

«Pea kinni, Tolja,» ütles Klimkov vahele. «Praegu on lollus riidu minna: meid on üksteisele tarvis.»

«Ega me riidlegi . . .»

«Lähim ülesanne on toimetada Mirra linna. Kõik ülejäänu tuleb hiljem.»

«Ei saa mina aru, kes sa oled, kas põrutada saanud või lollakas?»

«Kuss, Tolja!» Jefreitor naaldus laua kohale. «Leitnant, mida kuradit sa selle sandiga peale hakkad? Oleks veel vägev mutt, siis saaks veel aru: et kraamist kahju. Aga selle kõverjalaga . . .»

Habetunud nägu oli otse tema ees ja Plužnikov lõi sinna hoogu võtmata, järsult, rusikaga. Jefreitor põrkas eemale, ta käsi kahmas kinžallipidemest. Plužnikov haaras automaadi, raksas lukust:

«Käed lauale!»

Jefreitor lasi kinžalli aeglaselt lahti, pani laiad soonilised kämblad enda ette lauale. Plužnikov teadis, et nende automaadid on tühjad, kuid nemad olid kahekesi, tema aga üksinda.

«Raibe,» ütles Klimkov raskelt hingeldades. «Sa oled pask, leitnant. Puges siin eidega koos urgu . . . Ootad sõja lõppu?»

«Ühekaupa käigu kaudu välja,» käsutas Plužnikov teravalt. «Hoiatan, et ma ei tee nalja: automaat on laetud.»

Ta suunas toru kinnilaotud väljapääsu poole, vajutas korraks päästikule. Kasematis kõmasid kuivad lasud kõrvulukustavalt. Nebogatov ja Klimkov tõusid püsti.

«Me ei saa ilma relvadeta minna,» ütles Nebogatov vaikselt.

«Võtke oma automaadid.»

Nad tõstsid sõnatult oma tühjad relvad üles. Klimkov läks esimesena käigu juurde, tammus seal jalalt jalale, tahtis midagi öelda, kuid ei öelnud ja ronis kasematist välja.

«Väljapääs on paremat kätt, kõige lõpus,» ütles Plužnikov.

Seersant noogutas sõnatult. Ta seisis otse käigu suus, kuid ei läinud veel ära.

«Mis sa pidama jäid? Meie jutud on lõppenud.»

«Sa lubasid padruneid, leitnant. Anna padruneid, ja me läheme kohe täna öösel kindlusest minema.»

Plužnikov vaikis.

«Ole inimene, leitnant,» anus Nebogatov. «Me kõngeme ju ilma padruniteta ära.»

Plužnikov astus pimedasse, lükkas uue, alles avamata padrunikasti jalaga seersandi poole. Metall krigises väljakannatamatult telliskivipõrandal.

«Aitäh.» Nebogatov tõstis kasti üles. «Me läheme täna öösel, minu sõna selle peale. Ainult sa oled ikka lollakas, leitnant.»

Ja ta hüppas käigust välja.

Plužnikov pani automaadi masinlikult kaitseriivi, asetas selle tavalisse paika — ta jättis automaadi alati käigusuule, tuli tagasi laua taha ja vajus raskelt pingile. Ta ei mõelnud sellele, et Klimkov ja Nebogatov võisid koridoris relvad laadida ja kasematti tungida, kuid ta hingel oli raske. Äsjane nii ere rõõm ootamatust kohtumisest asendus nüri meeleheitega, ja see üleminek oli niivõrd kiire, et kogu Plužnikovi jõud oli korraga otsas. Nagu oleksid need kaks osa tema usust varastanud, ja seda kaotust tundis ta lausa füüsilise valuna. Ta raev oli möödas, oli jäänud ähmane rusuv tühjus ja see häiriv valu hinges.

Keegi kõrval ohkas katkendlikult. Ta tõstis pea üles: seal seisis Mirra.

«Ära läksid,» ohkas Plužnikov. «Ma andsin neile padruneid. Tahavad täna öösel kindlusest välja pääseda.»

«Ma ei saa põlvili lasta,» ütles Mirra äkki väriseva, nagu pingutatud häälega. «Ma ei saa põlvili lasta, sellepärast et mul on protees. Aga ma lasen põlvili, kui ma selle ära võtan. Ma lasen põlvili, ma . . .»

Nuuksed nöörisid ta kõri kinni ja ta jäi vait. Seisis käsi murdes paigal, pures värisevaid huuli, ja mööda ta nägu jooksid pisarad. Plužnikov sirutas käe välja, et pisaraid ära pühkida, aga Mirra haaras ta käest kinni ja suudles meeleheitlikult. Plužnikov tõmbas kätt ehmunult tagasi, aga Mirra ei lasknud lahti, vaid surus tugevasti, kahe käega vastu rinda. Nagu tookord koridoris, ainult et siis oli temal, Plužnikovil, olnud vinnastatud püstol käes.

«Ma kartsin, ma kartsin nii hirmsasti.»

«Et ma lähen nendega koos minema?»

«Ei, see poleks olnud kõige hirmsam. Ma kartsin kuulda, et sa ei ole see.»

«Missugune see?»

«See, keda mina armastan. Ole vait, palun, ole vait! Mul on meeles, missugune ma olen, ära arva, et ma saan seda unustada. Mulle on terve elu kaasa tuntud: nii lapsed kui täiskasvanud, kõik! Aga kui kaasa tuntakse, siis on see poolik tunne, saad aru? Aga sina, sina jäid minu pärast siia, sa kihutasid nad minema, sa ei jätnud mind maha, ei hüljanud, ei saatnud sakslaste juurde, nagu nemad sulle soovitasid! Ma ju kuulsin kõik, kuulsin iga sõna!»

Ta surus Plužnikovi kätt tugevasti vastu rinda, nuttis ja rääkis, rääkis värisedes nagu palavikus. Temas polnud enam seda nii tavalist ettevaatlikku arglikkust, ei hirmu ega ka häbelikkust. Kuum tänutunne oli kõik ahelad üles sulatanud, siiras armastuse- ja õrnusetunne oli ta üles kütnud, sundinud kõike unustama, ja ta tõttas kõike ära rääkima, endast välja valama, arvestamata millegagi ja millegi loodmata.

«Ma pole ju eales, mitte kunagi elus isegi unistada julgenud, et mina võiksin armastada! Mulle on ju lapsest peale, maast madalast aina üht korrutatud, et ma olen sant. Et ma olen õnnetu, et ma ei ole niisugune nagu teised tüdrukud. Isegi ema rääkis seda, seepärast, et haletses mind ja tahtis, et ma harjuksin olema niisugune nagu olen, harjuksin ära ja ei kannataks. Ja ma olingi juba harjunud, tõesti ära harjunud, ja seepärast ma ei seltsinudki tüdrukutega, ainult poistega. Tüdrukud räägivad ju armastusest ja teevad igasuguseid plaane, aga mis plaane mina sain teha, või millest unistada? Võib-olla räägin ma praegu rumalusi, ja kindlasti räägingi, aga sa saad kõigest aru, eks ju? Ma lihtsalt ei saa vait olla, ma kardan vait olla,

seepärast et kui ma vait jään, hakkad sina rääkima ja ütled, et ma olen puruloll, et nüüd leidis paraja aja armumiseks. Aga kas meie oleme siis süüdi, et aeg on niisugune, kas meie siis süüdi oleme? Ma kardan vait jääda, Kolja, aga mul ei ole enam rääkimiseks jõudu. Ei ole jõudu, aga ma kardan, aga ma kardan vaikust, ma kardan seda, mis sa nüüd ütled . . .»

Plužnikov embas teda, suudles hellalt ja ettevaatlikult tema värisevaid paistes huuli. Ja tundis vere maitset.

«Ma närisin huuli, et mitte karjuda. Kui nad sind keelitasid.»

«Kas on valus?»

«Mind pole keegi kunagi suudelnud. Aga üleval on sõda. Ja mina olen nii õnnelik, nii õnnelik, et mu süda lõhkeb siinsamas.» Mirra liibus tema vastu, rääkis vaevukuuldavalt, peaaegu hääletult. «Sa ära istu enam öösiti laua taga, eks? Sa heida pikali, ja ma istun sinu kõrval ja peletan öö läbi rotte sinust eemale. Öö läbi ja elu läbi, niipalju kui meile seda elu jäänud on, Kolja . . .»

2.

Nüüd nad aina rääkisid ja rääkisid, ega saanud kuidagi kõike ära räägitud. Nad lamasid kõrvuti sineli ja bušlati all, ühise soojuse käes, ja nende südamed lõid ühtemoodi tormiliselt ja ühtemoodi väsinult.

«Aga kas su õde on sinu moodi?»

«Vist ei ole. Ta on ema moodi, aga mina olen isasse.»

«Tähendab, et sul oli ilus isa. Ja see on väga tähtis.»

«Miks?»

«Õnnelik pojapoeg on alati vanaisa moodi.»

«Aga õnnelik pojatütar?»

«Kah. Nüüd ütle . . . Ainult, et ausalt, kuuled? Tingimata ausalt.»

«Kohe päris-päris ausalt?»

«Päris-päris ausalt.»

Mirra jäi vait, niheles natuke, kattes teist paremini sineliga.

«Kas sinu ema läheb väga tujust ära, kui ta mind näeb?»

Selle järgi, kui aralt ja vaikselt need sõnad kuuldavale toodi, sai Plužnikov aru, kuivõrd tähtis on Mirra jaoks tema vastus. Ja embas teda veel kõvemini.

«Minu ema hakkab sind väga armastama. Väga.»

«Sa lubasid ausalt rääkida.»

«Ma räägingi ausalt. Nad hakkavad sind väga armastama. Nii ema kui Veerake.»

«Võib-olla tehakse mulle Moskvas tõeline protees ja ma õpin tantsimise ära.»

«Me näitame sind Moskvas kõige paremale arstile. Kõige paremale. Võib-olla . . .»

«Ei. Midagi ei või olla. Võib olla ainult protees.»

«Teeme proteesi. Kõige parema. Niisuguse, et keegi ei oska aimatagi, et sul on haige jalg.»

«Kui kõhn sa oled,» tõmbas Mirra õrnalt käega mööda teise habetunud põske. «Tead mis, me ei sõida kohe Moskvasse. Me elame alguses Brestis, ja minu ema söödab sind natuke paksemaks. Ma hakkan sind porgandiga toitma.»

«Kas ma olen küüliku moodi?»

«Porgand on väga kasulik. Väga, sest ema rääkis, et porgandis on rauda. Ja kui sa enam nii kõhn pole, siis sõidame Moskvasse. Ma näen Punast väljakut ja Kremlit. Ja mausoleumi.»

«Ja metrood.»

«Ja metrood. Ja siis läheme veel kindlasti teatrisse. Ma pole kunagi tõelises teatris käinud. Meil käis Minski teater, aga see pole ikka tõeline teater, seepärast et ta oli oma kohalt ära tulnud. Saad aru?»

«Aga muidugi. Me vaatame Moskvas kõik üle. Kõik-kõik. Aga pärast sõidame ära.»

«Bresti?»

«Kuhu saadetakse. Sa oled unustanud, et sinu mees on Punaarmee kaadriohvitser?»

«Mees . . .» Mirra naeris vaikselt ja rõõmsalt. «Ma nagu magaksin ja näeksin und. Kallista mind, nüü mees. Kõvasti-kõvasti.»

Ja jälle polnud enam ei pimedust, keldrit ega nurkades pilkuvaid rotte. Jälle ei olnud sõda, olid vaid kaks. Kaks kogu Maa peal: Mees ja Naine.

«Kas sa oled kunagi toonekurgi näinud?»

«Toonekurgi? Missuguseid toonekurgi?»

«Räägitakse, et nad on valged-valged.»

«Ei tea. Linnas ei ole toonekurgi, aga peale linna

pole ma kusagil käinud. Miks sulle see äkki meelde tuli?»

«Niisama. Tuli.»

«Ega sul külm ei ole?»

«Ei. Aga sinul?»

«Ei, ei. Tead, miks ma seda küsisin? Sellel viimasel ööl ütles Stepan Matvejevitš mulle, et sa oled ära jahtunud.»

«Kuidas jahtunud?»

«Sõjast, valust, verest. Ta rääkis, et mehed jahtuvad sõja ajal ära, seesmiselt, saad aru? Ta rääkis, et nende veri jahtub ära, ja ainult naine saab neid üles soojendada. Aga mina ei teadnud, et olen naine ja võin ka kedagi üles soojendada... Kas ma soojendasin sind? Kas või natukene?»

«Ma kardan, et sulan üles.»

«Sa teed nalja.»

«Ei, ma räägin tõtt: ma kardan sinu kõrval üles sulada. Aga üleval, meie kindluses kõnnivad sakslased. Tead, nagu plaanitsevad midagi: hakkasid Terespoli väravate juures platsi puhtaks tegema. Me tõuseme kohe püsti, ja ma lähen maa peale.»

«Kolja, armas, pole vaja. Veel üks päev, ainult üks päev, et poleks vaja karta sinu pärast.»

«Ei, Mirrake, on vaja. On vaja, muidu nad jäävad tõemeeli uskuma, et ongi meie kindluse peremehed.»

«Tähendab, ma pean jälle sekundeid lugema ja ennustama, tuled sa tagasi või...»

«Ma tulen tagasi. Ma lähen lihtsalt tööle. Mehed käivad ju tööl, eks? Ja mina kah. Mul on lihtsalt niisugune töö.»

Juba maa peale välja jõudmatagi kuulis Plužnikov mootorite möirgamist ja tundis, kuidas maa väriseb: traktorid tirisid Terespoli väravate juurde suurekaliibriseid kahureid. Jälle sebis ümberringi hulk sakslasi, ja alguses otsustas Plužnikov mitte riskeerida, tagasi minna. Kuid sakslased olid nii ametis, et ta läks ikkagi ka kaugematesse varemetesse. Seal võis mõne üksiku patrulli peale sattuda, ja suuremat saaki ta praegu ei lootnudki.

Eelmine kord oli ta käinud rohkem vasemal: siis oli teda huvitanud Muhhavetsi käänakutagune jõeperv. Aga praegu ei kujutlenud ta enam, et võiks Mirrast lahku minna, — praegu oli ainuüksi sellele mõtlemine kohutav, — ja seepärast pööras ta paremale keldritesse, kust pääses Terespoli väravate juurde. Seal sebisid kogu aeg

ringi sakslased, ja just seal võis ta neile meelde tuletada, kes on selle kindluse peremees.

Nüüd kõndis ta ettevaatlikult: hulga ettevaatlikumalt kui siis, mil ta Nebogatovi automaadi otsa oli tormanud. Ta ei kartnud kokkupõrget sakslastega maa all, kuid nad võisid üleval ringi hulkuda, võisid ta sammud ära kuulda ja teda ennast läbi paljude varingute näha. Ta jooksis lagedatest kohtadest üle, aga pimedates orvades jäi kauaks seisma ja kuulatas pingsalt.

Just ühes sellises üksikus pilkaspimedas seinaorvas kuulis ta lähedasi lohisevaid samme. Keegi tuli otse tema poole, lohistades raugalikult jalgu järel, püüdmatagi kära summutada. Plužnikov tõmbas hääletult automaadil kaitseriivi eest ja tõmbus üleni pingule, oodates seda, kes tatsas nii muretult mööda keldreid, kus oli piisavalt valge tänu paljudele aukudele ja varingutele. Peatselt ohati päris tema lähedal ja öeldi vaikselt ning murelikult.

«Vilu on. Vilu.»

Plužnikov oli valmis orvast välja astuma, kuna seda öeldi vene keeles ja mingeid kahtlusi ei saanud enam olla. Aga ta ei jõudnud sammugi teha, kui tundmatu hakkas äkki laulma. Laulis kaebliku lapsehäälega, mõttetult ja nürilt:

«Uhke tuhkur,
Kirju kimmel,
Kange kapuk,
Vana võik...»

Plužnikov tardus. Selles laulmises oli midagi kohutavat ja ääretult lootusetut. Aga tundmatu venitas kurvalt ikka uuesti ja uuesti sedasama:

«Uhke tuhkur,
Kirju kimmel,
Kange kapuk,
Vana võik...»

Oli kuulda allavarisevate telliste kolinat, rasket hingamist ja tundmatu laulja, tulnud käänaku tagant otse Plužnikovi kõrvale, sattus valgusvihku. Ja Plužnikov tundis ta ära, otsekohe, vaatamata pikkadele, vanunud, telliskivitolmust punastele juustele. Tundis ära ja astus tulijale vastu:

«Volkov? Vasja Volkov?»

Volkov jäi vait. Seisis kõikudes tema ees, vaadates talle hullumeelsete äraolevate silmadega juhmilt otsa.

«Volkov, tule mõistusele! See olen mina, Plužnikov! Leitnant Plužnikov!»

«Uhke tuhkur . . .»

«Vasja, see olen mina, mina!»

«Kirju kimmel . . .»

«Tule ometi mõistusele, Volkov, ärka üles!» Plužnikov kahmas tal rinnust kinni ja sakutas. «See olen mina, mina, leitnant Plužnikov, sinu komandör!»

Volkovi hullusilmades vilksatas hetkeks midagi mõistusepärast. Kuidas ta siia, nendesse keldritesse, sattus? Mida ta oli söönud, kus maganud, kuidas ta siiani sakslaste otsa polnud sattunud? Kõik see vaid vilksatas Plužnikovil peast läbi; ta küsis hoopis muud:

«Miks sa tookord minema läksid, Volkov?»

Küsis ja jäi vait, kuna vastust polnudki tarvis. Metsik seletamatu õudus, mis ta Volkovi silmades nägi, oligi vastus: Volkov oli pagenud hirmu eest, ja too loomalik, piiritu ja juba tahtest sõltumatu hirm kehastus Volkovile tema, leitnant Plužnikovi näol.

«Vasja, rahune, Vasja . . .»

Äkki lükkas Volkov Plužnikovi jõuga eemale ja ronis hingeldades ning hirmust peenikese häälega vigisedes kiiresti seinaaugust välja päikesest ülevalatud Muhhavetsi kaldale. Plužnikov lõi selja vastu seina ära, kukkus, ja kui ta püsti kargas, ei olnud Volkovit enam keldris. Ta oli juba maa peale jõudnud, päikesest ja avarusest jäi ta hing kinni, ta unustas Plužnikovi ning venitas uuesti seda ainsat, mis ta palavikulises mõistuses säilinud oli:

«Uhke tuhkur,
kirju kimmel . . .»

Plužnikov viskus seinaava juurde ja isegi ei kuulnud, vaid mingi erilise, kuuenda metsloomameelega tundis ära võõraste saabaste müdina. Jõudis ennast vastu seina suruda, ja need saapad kolisesid ta pea kohalt üle.

«Kirju kimmel . . .»

«Halt! Zurück!»

«Kange kapuk . . .»

Lajatas lask, kuid sellest lasust vapustavam oli Volkovi lapselik kaeblik karjatus. Plužnikov lendas mööda varisevaid telliskive üles, vaatas seinaaugust välja, nägi kolme kuju, kes olid kummardunud mahakukkunud, kuid alles elusa, oigava Volkovi kohale, ja vajutas päästikule.

Ta ei saanud aru, kas ta ka kellelegi pihta sai — oleks

tahtnud mõelda, et sai! — tal polnud aega järele vaatamiseks. Ta kihutas keldreid mööda minema, hüppas siseaknast läbi, ronis naabervaremetesse. Kusagil lähedal jooksid heidutatud sakslased, keldrites kõmasid automaadivalangud, lajatas mitu plahvatust. Kuid Plužnikov läks neil jälle käest minema, kadudes varemetesse. Tõmbas kauges sügavas lehtris hinge, roomas nastikuna üle lageda platsi ja lipsas oma august sisse.

Ta ei tahtnud Mirrale rääkida kohtumisest Volkoviga: Mirral oli oma muredestki küll. Seepärast seisis ta kaua — kauem kui tavaliselt, — augu juures, kuulas ülevalt kostvat müra ja ootas, millal ta ennast päriselt kogub, mitte niivõrd varemetes ringijooksmisest, kui sellest kohtumisest. Ta meenutas Volkovi viimast mõtestatud ja ebainimlikult hirmunud pilku, mõistis, et Volkovi ehmatas ära just tema — mitte inimene üldse, vaid ainult tema, leitnant Plužnikov, — kuid ei tundnud end süüdi. Tal oli kahju nii rumalalt hukkunud poisist, ja see oli kõik. Sõda oli talle juba õpetanud oma loogikat.

Rahunenud, liikus Plužnikov vaikselt käigu poole, määrates pimedas eksimatult tee ära. Leidis käsikaudu käigu, lipsas sinna hääletult sisse ja tardus paigale: ees, kasemati hämaras valguses, kõlas vaikselt peenike neiuhääl:

«Te silmad, kütkestavad, kaunid,
On võlunud mu südame.
Need silmad, põlevad ja õrnad,
Neis elutuli sädeleb . . .»

Kontrast teise, hiljuti eemal keldris kuuldud ja nii traagiliselt lõppenud laulu ning selle mõtliku, õrna, neiulaulu vahel oli Plužnikovi jaoks liiga suur. Nüri lootusetu valu haaras äkki ta südame surmahaardesse ja ta suutis hädavaevu oigamist tagasi hoida.

«Ma laskun alla merepõhja,
Ma tõusen üles pilvele,
Ma annan sulle kõik, mis ihkad,
Kui arm jääb alles minule . . .»

Inimene, kes praegu nii laulis, oli õnnelik. Väga õnnelik. Nimelt see avastus pigistas Plužnikovi südant tuimas valus. Sõda pööras kõik pahupidi: isegi nende esimese armastuse.

Ta ronis ettevaatlikult kasematti ja nõjatus vastu seina, surudes automaadi enda ligi, et mitte sellega kolistada, lauljat mitte ehmatada. Ta kuulas, hoides lõhkeainest

mürgitatud, külmetunud rinnast tõusvat rasket korinat tagasi, soovis midagi valuliselt ega saanud aru, mis see just oli. Siis aga mõistis, et soovib nutta, ja naeratas. Pisaraid ei olnud.

Ikkagi kolistas ta automaadiga, ja laul jäi kohe katki. Ta astus laua poole ja Mirra sirutas ennast hellalt vastu, sirutas üleni vastu — usalduslikult, soojalt ja naiivselt.

«Ma annan sulle kohe süüa,» astus ta pimedasse riiulite poole. «Tead, need vastikud rotid on kõik kuivikud ära söönud. Õige natuke on järele jäänud.»

«Kust sa seda laulu tead?»

«Onu Ruvim õpetas mulle: teda premeeriti maipühade puhul grammofoni ja plaatidega. Ta on väga hea viiuldaja . . .» Mirra naeris. «Miks ma seda sulle räägin? Sa ju tunned onu Ruvimi.»

«Tunnen?»

«Muidugi tunned.» Mirra tõi söögi ja kattis laua. See oli terve kombetalitus, mida ta ülimalt kalliks pidas. «Kui poleks olnud teda, poleks me kunagi tuttavaks saanud. Mitte kunagi, kujutad sa ette, kui hirmus? Mu jumal küll, millest teinekord õnn kõik ei sõltu . . . Kui poleks olnud muusikat, mis sulle tookord nii meeldima hakkas . . .»

«Kui ma poleks tookord näljane olnud,» muigas Plužnikov.

«Või kui sa äkki teise rongiga oleksid sõitnud.»

«Ma sõitsingi teise rongiga,» ütles Plužnikov ja vaikis. Ta meenutas seda lõputult kauget, millega oli alanud tema teekond siia poolpimedasse kasematti. «Aga kas sa tead, miks ma teisele rongile läksin?»

«Miks?» Tütarlaps võttis istet teises lauaotsas, toetas pea kätele ja valmistus teda kuulama.

«Ma olin armunud. Tervelt kolmkümmend kuus tundi.»

Ta jutustas Valjast ja oma valgetest unenägudest, kus oli nii kohutav joogijanu. Mirra kuulas ta jutu ära ja ohkas.

«See Valja peab väga hea tüdruk olema.»

«Miks sa nii arvad?»

«Seepärast, et ta oli sinusse armunud,» ütles Mirra, pidades sellist iseloomustust piisavaks. «Aga mis ma sulle homme süüa annan? Kui majas pole mooniseemneid, siis pole see veel nälg. Nälg on siis, kui majas pole leiba.»

«Leiba?» Plužnikov otsis välja kindluse skeemi, mille

talle oli joonistanud vanem. «Kas sa ei mäleta, kus pagaritöökoda oli?»

«Pagar oli Muhhavetsi taga. Aga siin oli toiduainete ladu ja söökla.» Mirra näitas Muhhavetsi-äärsetele ringkasarmutele. «Ma käisin seal koos tädi Hristjaga.»

«Sealt ta siis süüa saigi . . .» ütles Plužnikov mõtlikult.

«Kes?»

Plužnikov mõtles Volkovile, keda ta oli kohanud just seal, kus Mirra ütles olevat lao ja söökla. Kuid tal polnud tahtmist sellest rääkida ja ta leidis teise väljapääsu:

«Mulle tuli seersant meelde. Nebogatov.»

Ja Mirra ei hakanud rohkem pärima.

Elu koosnes pisikestest rõõmudest: kunagi, veel tädi Hristja eluajal, oli Plužnikov leidnud pilotka, mille äärisesse oli torgatud pika musta niidiga nõel, ja naised olid selle niidi üle päev läbi rõõmustanud. Sest ajast tassis ta kasematti kõike, mida oli õnnestunud leida: kammi ja nööpe, tõrvanööri jupi ja lõmmis kateloki. Talle meeldis kasulikke pisiasju otsida ja leida, ja vajadus leida leiba tegi talle isegi rõõmu.

Kuid lähimate päevade sees ei saanud ta neid otsinguid alustada: kindluses liikus liiga palju sakslasi. Nad tassisid Terespoli värávate juurde tasandatud platsile kindlustusvööndites äravõetud nõukogude raskekahureid, kõigil teedel seeris patrulle, kammiti varemeid, põletati leegiheitjatega ja pilluti granaate eriti kahtlastesse ning pimedatesse kasemattidesse. Kord nägi Plužnikov kaugelt, kuidas taitadelli idaosa varemetest, mida ta ei tundnud ja seepärast seal ka ei käinud, tõid sakslased kolm relvitut habemeisse kasvanud, katkistes mundrites meest välja. Need olid omad, nõukogude inimesed, ja Plužnikov kahetses meeleheitlikult, lausa füüsilist valu tundes, et polnud kordagi sellesse kindluseosas käinud.

«Ei mingit leiba,» kuulutas Mirra kategooriliselt, kuulnud, et sakslased on pärast lühikest vahet jälle usinasti varemeid kammima hakanud. «Saame ilma ka hakkama.»

«Tuleb hakkama saada,» ütles Plužnikov. «Aga ma lähen siiski vaatama: huvitav, miks nad nii sabistama kukkusid.»

«Luba, et sa oled ettevaatlik.»

«Luban.»

«Ei, sa vannu!» ütles Mirra tigedalt. «Ütle — et minu ellujäämise pärast.»

«Olgu, vannun.»

«Ei, sa ütle välja.»

«Sinu ellujäämise pärast,» ütles ta kuulekalt, suudles Mirrat ja, võtnud automaadi, läks maa peale.

Sel päeval tegutsesid sakslased lausa palavikuliselt. Rühmakaupa marssisid nad mööda teid, igal pool oli näha patrulle, aga Terespoli väravate juures askeldas neid eriti palju. Plužnikov ei saanudki oma augu juurest kaugemale, ta tahtis juba tagasi minna, kuid otsustas viimasel hetkel, et hiilib kirikusse. Kui see tal õnnestuks, võiks ta seal kuhugi kõrgemale kohale ronida ja siis paistaks juba kindlasti, mida vaenlane teha kavatseb.

Ta roomas kaua ja ettevaatlikult, oodates kannatlikult pommilehtrites. Roomas nii, nagu polnud juba ammu roomanud, libises mööda maapinda, veristades küünarnukke ja põlveotsi, kriimustades põski vastu tellisekilde. Kusagil lausa ligidal kolasid ringi sakslased, ta kuulis nende juttu, nende saabaste kolinat ja relvalõginat. Vahetevahel tõstis ta hetkeks pead, et ringi vaadata ja mitte suunda kaotada, ning isegi siis, kui ta kirikuni jõudis, ei tormanud otsekohe sisse, vaid roomas kohale ja tardus esimeses seinaorvas paigale.

Kirikus seisis koristamata laipadest tõusev raske lehk. Surudes nina kinni ja kramplikku iiveldust vaevaga tagasi hoides, vaatas Plužnikov ringi. Ta silmad olid poolhämarusega juba harjunud — ta oli üldse rohkem harjunud pimeda kui valgusega ning ta nägi sissepääsu juures katkist raskekuulipildujat ümbritsetud seitsmest laibast: peaaegu kõik roheliste piirivalvurilõkmetega. Ilmselt olid poisid viimse padrunini vastu pidanud, kuna nende ümber polnud midagi peale tühjade padrunikestade ja tühjade lindikarpide. Aga kuulipilduja seisis samal kohal, kus oli kunagi seisnud tema oma kuulipilduja, ainult auk seinas oli veelgi kasvanud.

Plužnikov hoomas seda kõike silmapilgu vältel ja läks peatumata edasi. Raskest kleepuvast haisust oli ta süda paha, krambid pigistasid kõri, ja aeg-ajalt näis talle, et ta minestab. Ta jõudis kiviprahiga kaetud trepini ja tõusis kõrgemale. Trepikäänakul oli veel kaks poollagunenud laipa, ta astus seisatamata edasi, tõustes aina kõrgemale ja kõrgemale.

Nii jõudis ta päris üles välja: siin oli tuulehõngu, ta võis vabamalt hingata ja puhatagi. Nüüd tuli mööda seinakar-

niisi katkise aknani jõuda: sealt pidi avanema vaade tsitadelli lõunaosale ja Terespoli väravatele.

Õnneks ei jõudnud ta veel paigastki liikuda, kui all kiriku tumedas kaevus kostsid kaikuvad sammud. Plužnikov tardus kohale, surudes ennast vastu seina: ta positsioon oli ebamugav, siin ei saanud ei pikali heita ega ennast peita, aga selles, et kirikusse sisenes saksa patrull, polnud vähimatki kahtlust, — kui sakslased kõigest ühe trepikäänaku võrra kõrgemale tõuseksid, seisaks ta nendega silm silma vastu. Nad näeksid teda sellises olukorras, kus ta füüsiliselt pole suuteline lahingut lööma.

Hääled all kostsid kõmavalt ja õõnsalt: sõnadest ei saanud aru, ja Plužnikov ei üritanudki sakslaste juttu mõista. Ta seisis ebamugavasse asendisse tardunult, hoidis hinge kinni, kuulis ainult samme ega suutnud kuidagi mõista, lähenevad need talle või tammutakse ikka veel uksel. All arutati midagi, kraapsati välgumihklit, aeglaselt jõudis Plužnikovini kärtsava kaltsu hais. Ta ei saanud alguses aru, miks sakslased kaltse kõrvetavad, kuid järsku taibanud, tundis, kuidas vabaneb uskumatust pingest: sakslased põletasid nartse, et summutada laibalehka, ja niisiis vaevalt kavatsesid päriselt kirikusse siseneda, kus see lehk oli eriti faske, tihe, otse kleepuv. Sammud vaibusid, kostis vaid summutatud hääli: ilmselt oli patrull ukse juures koha sisse võtnud, otsustades millegipärast selle surnud tühja kiriku valve alla võtta. Plužnikov tõmbas ettevaatlikult hinge ja vaatas ringi.

Karniis oli kitsas, krohvipuru ja telliseklibuga kaetud, kuid Plužnikovil polnud teist teed. Ta ei saanud siin trepilõpus kauem tolkneda, kus kui mitte need, siis mõned teised, veel kannatlikumad ja püüdlikumad sakslased oleksid ta varem või hiljem üles leidnud. Aga pisut edasi sügavas aknaorvas võis ta varju pugeda ja näha seda, mille nimel ta täna oma elu ohtu oli seadnud.

Mööda karniisi aknani ronimine võttis närvesöövalt kaua aega. Klammerdudes sõrmedega pragudesse ja lohkudesse, surus ta end kogu kehaga vastu seina, püüdes sügava tühjuse kohal tasakaalu hoida. Kaks korda pudenes ta jalge alt mürinal krohvi, ta tardus paigale, all aga jätkus tume jutukõma. Lõpuks jõudis ta aknaorva, seadis end seal sisse ja vaatas alles siis ettevaatlikult välja.

Ta nägi ringkasarmute murtud katuseharju, nende taga lugi linti, lõhutud maju vastaskaldal. Teed, mis viis silla

juurest Terespoli väravateni, väravaid endid ja platsi nende ees, mis oli üleni raskekahureid täis. Nii teel kui platsil seisis relvade juures niitsirges rivis palju sakslasi, ainult tee peal oli neid mõlemal pool, piki teekraave, koridorina rivis, aga platsil moodustasid sõdurid korrapärase nelinurga ja selle nelinurga keskel seisis mitu inimest, ilmselt ohvitserid. See range rivistus pidi olema midagi hoopis muud kui toonane autasustamisrivi, mille nad koos vanemaga laiali olid ajanud. See siin oli hoopis uhkem ja pidulikum, ning Plužnikov ei suutnud kuidagi taibata, milleks sakslastel kogu seda paraadi tarvis läks.

Kusagilt kostis muusikat: ta ei näinud orkestrit, kuid sai aru, et mängitakse marssi. Tee peale, sõdurite rivikoridori ilmus kaks inimest: üks neist kandis musta keepi, teine aga, esimesest suurem ja paksem, mingit veidrat poolsõjaväelist riietust. Nende kahe kannul, mõningase vahemaa järel tulid veel mõned, keda Plužnikov aimas olevat kindralid või mõned veel tähtsamad ninad. Eessammujad polnud kindralite moodi, kuid auavaldused, mida neile osutati, muusika, mis nende saabumise puhul mängis, — kõik see veenis teda, et sakslased võtavad siin tema kindluses mingeid väga tähtsaid külalisi vastu.

Oh, kuidas talle praegu oleks vintpüssi tarvis! Tavalist kolmeliinist püssi, olgu või ilma optilise sihikuta! Ta oli hea laskja ja kui ta vahemaa tõttu kellelegi tulnukaist pihta poleks saanudki, ära oleks ta nad ikkagi ehmatanud, paraadi laiali ajanud, nende peo ära rikkunud ja veel kord meelde tuletanud, et kindlus pole nende oma, et kindlus pole ära antud ja jätkab võitlust. Kuid tal ei olnud vintpüssi, aga niisuguse maa pealt oli mõttetu automaati täristada. Ta võis ennast ainult taipamatuse pärast sosinal läbi sõimata, põrutada rusikaga vastu telliseid ja vaadata edasi.

Inimkujud kadusid ta vaateväljast Terespoli väravate lõhutud torni varju. Ja ilmusid siinpool torni taas nähtavale: nüüd juba kindluses sees, tikksirge sõduriterivi laitmatus nelinurgas. Muusika lakkas, üks ohvitseridest läks tulijatele paraadsammul vastu ja raporteeris. Plužnikov ei kuulnud seda raportit, kuid nägi, kuidas käed fašistlikus tervituses õhku lendasid. Külalised võtsid raporti vastu, käisid sõduriterivi läbi, ja astusid eemale ülesrivistatud kahurite juurde. Nad uurisid relvi hoolega, ja raporteerinud ohvitser andis aupaklikult seletusi.

Plužnikov ei teadnud ega saanudki kunagi teada, kes neljakümne esimese aasta suve lõpul Bresti kindluses käisid. Ta ei teadnud, muidu oleks ta fašistliku paraadi poole terve ketta tühjaks tulistanud. Ta ei teadnud, et näeb praegu selle kauge maa pealt inimest, kelle isiklik käsk 22. juunil kell kolm viisteist kohaliku aja järgi vallandas esimese kogupaugu Bresti kindluse pihta.

Ta ei teadnud, et näeb enda ees Saksamaa füürerit Adolf Hitlerit ja itaalia fašistide *ducet* Benito Mussolinit.

3.

Pikki päevi ladus Plužnikov telliseid laiali. Iga kivi tuli ettevaatlikult kätte võtta ja veel ettevaatlikumalt maha panna. Mitte üksnes seepärast, et ta kartis patrulle müraga juurde meelitada — pärast paraadi, mille tunnistajaks ta oli olnud, jäi kindluses sakslasi märksa vähemaks, — vaid seepärast, et müra segas teda ennast: võis summutada vööraid samme, hääli ja relvade kolinat. Ta ei lakanud töö ajal hetkekski kuulatamast, tõstnud tellise üles, hoidis ta seda enne kõrvalepanemist nagu kaaludes käes. Ta oli palju kivihunnikuid laiali ladunud, kuid polnud seni leidnud midagi peale laipade ja katkiste relvade. Mitte midagi, mis sarnaneks laole või sööklale, aga nende kuivikud olid ammugi otsas, kuivained lõpukorral, oli jäänud vaid natuke suhkrut, lihakonserve aga suutis Mirra üksnes suurivaevu süüa. Ja sellepärast tõstis ta kangekaelselt iga päev neid neetud telliseid ühest kohast teise.

Varajane sügis algas kestvate vihmadega. Sadas peent ja peaaegu hääletut vihma, kuid vatikuub sai päevaga läbimärjaks, ja kuivatada polnud seda kusagil. Tõsi küll, ja muretses veel neli vatikuube. Mirra jälgis rangelt, et ta ei unustaks neid vahetada, kuid niiskus, mida ta iga päev endaga kaasa tõi, oli juba kasematis võimust võtnud ja muutus päevast päeva üha tuntavamaks. Nüüd puhastas ta relva kaks korda ööpäevas.

Aga sakslasi oli tõesti vähemaks jäänud. Tõsi küll, päeval patrullisid nad endist viisi teedel, kuid varemetes nad

reeglina ei käinud, ja need kaks, kes seda reeglit olid rikkunud, ei saanud enam kellelegi midagi rääkida: Plužnikov tegi neile ainsa valanguga lõpu peale. Siis oli tal olnud parasjagu jooksmist, kuna sakslased ehmatasid ära ja tõttasid varemeid läbi kammima, kuid ta ootas kauges kasematis oma aja ära ja tuli öösel Mirra juurde tagasi.

«Ära enam tulista,» sosistas Mirra anuvalt, väsinud ja vaevatud meest õrnalt hellitades. «Kui sa ainult teaksid, kuidas ma sinu pärast kardan. Kuidas ma kardan!»

Kindlusesse ilmus ka eraisikuid: neid tuli tervete rühmadena, isegi hobustega. Nad lammutasid varemeid, vedasid laipu ja telliseid ära. Plužnikov nägi pealt, kuidas nad kirikut puhtaks tegid, kuidas tõstsid vankritele selle, mis oli alles seitsmest piirivalvurist. Kord üritas ta nendega ühendusse astuda, kuid sakslased hoidsid neil hoolsalt silma peal ja tolknesid alatasa sealsamas. Kõige järgi otsustades olid need naaberküladest kohale aetud kolhoosnikud. Aga Valge lossi taga, kus ta kunagi oma elu esimesele rünnakule oli läinud, nägi ta kord tervet naistekarja. Ka neid valvati: nad valisid välja terveid telliskive ja ladusid tee äärde ritta. Õhtul tulid autod, naised laadisid tellised autodele ja autod sõitsid ära, aga naised aeti valve all rivis väravate juurde. Järgmisel hommikul olid nad jälle kohal ja hakkasid taas telliseid valima. Plužnikov jälgis neid terve päeva, kuid sai selgeks ainult selle, et neid lubatakse lõuna ajal pool tundi vahet pidada. Aga naistega rääkida, hüüda, endast kuidagi märku anda ta ei saanud, kuigi tahtis ja päev läbi seda võimalust otsis. Mirra oli tookord väga erutatud:

«Äkki nad on linnast? Ah, kui saaks emale teatada, et ma olen elus!»

Kuid ta ei saanud midagi teatatud ei naistele ega meestele, ja jättis asjatu üritamise katki. Kõigepealt tuli leib üles leida.

Ta oli omakaevatud auku juba sügavale sisse roninud, ümberringi kõrge tellisevirna ladunud ja töötas nüüd aeglaselt, mitte ainult kuulatades, vaid tihti ka üle telliste välja piiludes, et vältida ootamatusi. Nüüd tuli külm kiiremini kallale, ja väsimus samuti, ka hingeldama võttis kiiresti. Süda muutis äkki iseenesest oma tavalist rütmi ja hakkas taguma ja roideid muljuma. Siis pidas ta töös vahet ja heitis pikali, oodates kannatlikult, millal kõik jälle korda saab.

Juba läbi tellisepuru silmas ta midagi ümmargust, mingeid karbikesi. Kaevas kiiresti edasi, kuid peaaegu kõik karbid olid puruks litsutud: valge pulber oli mööda maad laiali. Ta võttis ettevaatlikult näpuotsaga pulbrit ja nuusutas. Ja võpatas: magusavõitu aroom elustas äkki kauged mälestused emast.

«Puuder,» naeratas Mirra, kui ta oli ainsa terveks jäänud karbi maa alla toonud. «Kas tõesti on veel ilmas naisi, kes ennast puuderdavad, huuli värvivad, juukseid keeravad? Äkki peaksin mina ka esimest korda elus nina puuderdama?»

«Seal on seda palju. Jätkub otsa ette ja põskedele ka.»

«Palju?» Mirra kortsutas laupa, midagi püüdlikult meenutades. «Pea, pea. Sööklas oli sõjakaubastu kiosk. Oli, oli, ma mäletan. Tähendab, et ladu on kusagil lähedal. Kusagil päris lähedal.»

Ta kaevas selles paigas raevukalt edasi, hetkiti hädaohtu unustades. Kaevas, hingeldas, murdis küüsi, tagus sõrmi verele. Pildus eemale mingeid potikilde, katkisi pudeleid, kastitükke. Ja kusagil telliste all, ilma et silm oleks veel küündinud nägemagi, tundis käsikaudu koreda kotiriide ära.

Südaööni kiskus ta seda kotti välja. Kaks korda varisesid tellised tagasi, tühistades ta töövaeva, ja kaks korda kaevas ta visalt, andmata voli pimedale meeleheitele, kotti uuesti välja, tõstes ühekaupa telliseid eemale. Ning lõpuks oli see käes — terve, hoolikalt kinni seotud. Lõikas kotisuu kinžalliga lahti, pistis käe sisse ja tundis ära standardsete sõjaväekuivikute paksud karedad nelinurgad.

Taevas oli madal ja augus pime. Ta tõmbas ühe kuiviku välja, tõstis näo juurde ja tundis otsemaid seda lõhna, rukkileiva toitvat lõhna. Ta hingas seda ahnelt sisse, märkamata, et väriseb üleni, mitte külmast, vaid õnnest. Ta limpsas kuiviku üle, tabas niiske soolase koha, ei saanud aru, tõmbas uuesti keelega ja taipas alles siis, et kõveriku sõrmekuiviku peale langevad ta enda pisarad. Pisarad, millest ta oli sedavõrd võõrdunud, et ei tundnud neid enam ära.

Kogu järgmise päeva närisid nad kuivikuid, ja see oli peaaegu kõige õnnelikum päev nende elus. Ja Plužnikov oli õnnelik, et oli suutnud Mirrale sellist rõõmu anda. Viimasel ajal nuttis Mirra tihti. Ta katsus teise nähes küll kohe naeratada, üritas nalja teha, kuid Plužnikov nägi, et

Mirraga on midagi korrast ära. Mirra ei hädaldanud kunagi, oli alati rahulik, isegi rõõmus, aga öösiti, kui Plužnikov magama jäi, hellitas teda õrnalt, lämbudes pisaraist, armastusest ja meeleheitest. Plužnikov arvas, et selles on süüdi üksluine söök, kuna ta oli märganud, et Mirra mõnikord hädavaevu iiveldusest võitu saab. Ta oleks tahtnud leida Mirra jaoks midagi muud peale konservide, kuid ei teadnud, kustkohast ja mida ta otsima peaks.

«Aga kui õige unistada? Kujutame ette, et ma olen võlur.»

«See sa oledki,» ütles Mirra. «Sa tegid mu õnnelikuks, aga kes veel peale võluri sai mind õnnelikuks teha?»

«Eks sa siis mõtlegi võluri jaoks oma soov välja. Mis sa tahaksid saada? Olgu see kas või kõige võimatum asi.»

«Täidetud haug. Ja suur hapukurk.»

Plužnikovil käis peast läbi ülemeelik mõte, aga ta ei hakanud Mirrale midagi rääkima. Järgmisel hommikul võttis ta neli kuivikut kaasa ja sättis ennast tavalisest varem välja minema: juba pimedas.

«Ära mine täna,» palus Mirra arglikult. «Palun, ära mine.»

«Puhkepäev on läbi,» üritas Plužnikov naljaga pääseda.

«Ära mine,» kordas Mirra isesuguse nukrusega. «Ole minu juures, ma näen sind nii harva.»

«Sa ei näe mind nagunii, isegi kui ma jään.»

Nad hoidsid rasva kokku ja põletasid ainult üht küünalt. Igast küljest tungis peale tihe must pimedus: nad liikusid juba ammu käsikaudu.

«Ongi hea, et sa mind ei näe,» ohkas Mirra. «Ma olen praegu lausa kole.»

«Sina oled kõige ilusam maailmas,» ütles Plužnikov, suudles teda ja läks välja.

Hahetas, kui Plužnikov maa peale jõudis. Ta seisis paigal, kuulatas, ei kuulnud midagi peale ühetooniliselt tibutava vihma ja liikus ettevaatlikult Valge lossi poole. Jõudis õnnelikult kohale ja läks mööda tellisehunnikuid alla keldritesse.

Vist kusagil siin varjati sõja esimeste tundide ajal haavatuid. Siin suri vanemleitnant, kelle surma ta omal ajal mitte kuidagi polnud tahtnud uskuda. Keldritest olid laibad välja viidud, kuid surma sitke lõhn püsis alles, hõljus ikka veel pimeduses ringi ja Plužnikov kõndis ettevaatlikult, nagu kartes kokku põrgata nendega, kes siin sõja esi-

mestest tundidest peale olid lamanud. Ta otsis laskeava, mis oleks võõraste silmade eest varjatud, kuid sobiv vaatlemiseks. Läbitungimatus keldripimeduses valendasid seinaaugud, praod ja pommiavad. Ta valis välja ühe, mis teda rahuldas, istus tellistele, pani automaadi enda kõrvale ja valmistus pikaks ootamiseks.

Naljakas: üldiselt oli ta läbematu ja äkiline inimene, kuid pidev hädaoht oli teda ootama harjutanud. Ootama, peaaegu liigutamata, tarduma loomalikus liikumatuses. Ta tuletas meelde, kuidas kunagi — ammu, ammu, veel enne sõda — oli ta kooliülema vastuvõttu oodanud. Tuletas meelde oma nooruslikku kärsitust, läikimahõõrutud saapaid, mugavat pehmet puhast vormipluusi. «Aasta pärast kutsume teid kooli . . .» Aasta pärast! Sest ajast oli möödunud terve igavik, ja kui veel aasta . . . Igavik osutus lühemaks kui kalendaarne aeg, kuna igavikku on võimalik tunda, aga aeg tuleb läbi elada.

Ja veel mõtles ta emast ja Veerakesest. Ta teadis, et sakslased on tunginud sügavale Venemaale, kuid ei lubanud endal kordagi mõelda, et nad võiksid Moskvat vallutada. Nad võisid tungida Minskini, võisid isegi kusagil Smolenski lähedal sõdida, kuid see võimalus, et nad Moskva alla jõuavad, oli juba iseenesest absurdne. Ta kujutles, et Punaarmee jätkab raevukaid lahinguid, purustades fašistlikke diviise, oli veendunud, et Punaarmee hävitab kõik sakslased ja läheb ise rünnakule ning tuleb kusagil kevadel siia Bresti kindlusse tagasi. Kevadeni oli veel terve igavik, kuid ta oli kindlalt otsustanud ellu jääda. Jääda ellu, omad vastu võtta, raporteerida, et kindlus pole alistunud, saata Mirra ema juurde Moskvasse ja koos Punaarmeega edasi minna. Läände, Saksamaale.

Lõpuks oneti kuulis ta samme; mitte sõdurite täpset, justkui ühetaolanud sammumist, vaid eraisikute lohisevat, tükeldatud astumist. Ta piilus välja: Valgele lossile lähenes segaselt naistesalk. Ees kõndis kolm, taga neli, ja mõlemal pool seda korratut jalgu lohistavat kolonni kolm valvurit. Ta nägi automaate vaid esimestel ja viimastel, külgedel kõndiv konvoi oli relvastatud vintpüssidega. Kaugelt paistsid need vintpüssid ebatavaliselt pikkadena, aga kui kolonn lähemale jõudis, nägi ta, et need on vene vintpüssid, neljakandilised täägid otsas. Nägi ja sai aru, et peale sakslaste valvavad naisi ka sakslasteni jõudnud fedortšukid.

Kõlas käsklus, kolonn jäi seisma. Siis läksid valvurid oma kohtadele, aga naised astusid varemetesse, tulid otse tema poole, ja Plužnikov põrkas tagasi pimedusse. Naised puhkasid enne tööd, ajades omavahel vaikselt juttu: kes kükitas telliste otsas, kes kohendas jalanõusid, kes sidus rätti pähe. Plužnikov nägi neid päris lähedalt: nägi, kuidas mööda vatikuubesid ja palituid vihmanired alla jooksevad, nägi nende rättidesse seotud kummargil nägusid, kuulis hääli, aga ei osanudki arvata, kui vanad need naised võiksid olla ja kes nad on. Tema jaoks olid nad kõik ühteviisi väsinud, ühteviisi murelikud ja lisaks katkendlikule venekeelsele jutule oli kuulda ka valgevenekeelset ja mingit veel hoopis arusaamatut juttu: oli see siis poola või juudi keel. Praegu oleks Plužnikov võinud neid hüüda, isegi juttu ajada, kuna valvet polnud lähedal, aga täna ei tahtnud ta riskida. Ta lükkas selle järgmiseks korraks edasi, selleks ajaks, kui ta on õppinud seda keldrit tundma ja leidnud endale ohutu taganemistee.

Laskeava valge laik muutus äkki tumedaks. Alguses ei saanud ta juhtunust aru, ja taandus veel kaugemale, põgenedes pimedusse. Kuid laskeavas läks uuesti valgeks, olles ometigi oma piirjooni muutnud. Ta vaatas terasemalt: aknaaugus seisis komps. Tavaline naiste komps, pearätt nurkipidi sõlme seotud: keegi naistest oli selle siia keldriaknale hämuse sügisvihma eest varju torganud.

Kui naised hakkasid telliseid laiali tassima, võttis ta ettevaatlikult kompsu kätte. Sidus räti lahti, sidus lahti ka selle sees olnud puhta valge nartsu, ja puhkes hääletult naerma: niimoodi polnud tal veel kunagi vedanud. Mitte kunagi. Kompsus oli kuus keedetud kartulit, üks sibul ja näputäis soola.

Plužnikov vaatas tänulikult naiste nukraid, lõputu sügisvihma käes ligunevaid küürakil kujusid. Keegi neist oli enese teadmata talle täna kõige kallima kingituse teinud. Ta mõtles järele, pani rätikusse kolm armeekuivikut, sidus räti endist moodi neljast nurgast kinni ja pani aknaorva vanale kohale. Aga nartsu kartulite ja sibulaga peitis põue ja läks kõige kaugemasse keldrinurka. Ta istus seal ööni, näris kuivikut ja mõtles, kuidas Mirra täna rõõmustab.

«Kas sa oled tõesti võlur?»

Ta rääkis Mirrale Valge lossi keldritest, naistest, kompsust. Mirra kuulas ja sõi kartulit, kuid sõi kuidagi teisiti,

kui ta oodanud oli. Nagu oleks miski teda seganud kartuli üle rõõmu tundmast, nagu oleks ta kogu aeg ärevalt millestki muust mõelnud.

«Sul nagu polekski hea meel?»

«Ei, mis sa nüüd. Aitäh. Söö oma osa ära.»

«See on sulle, ära vaidle. Mina võin ükskõik mida närida, aga sul läheb süda pahaks, ma ju näen.»

«Rumal,» ohkas Mirra mingi veidra valuga. «Jumal küll, kui rumaluke sa mul ikka veel oled.»

Mirra liibus ta vastu, surus pea ta rinnale ja hakkas vaikselt nutma. Poolikule kartulile langesid pisarad.

«Mis sinuga on? Mirrake? Mis sinuga ometi on?»

Mirra tõstis näo üles, vaatas teda pikalt, väga pikalt. Ähmane valgus langes talle näkku, Plužnikov nägi tohutu suuri kurbusest tulvil silmi: pisarais peegeldus arglikult vastu küünlaleek.

«Mirrake . . .»

«Me peame lahku minema,» ütles ta vaikselt, nagu käiks rääkimine talle üle jõu. «Mu kallis, mu mees, mu ainus, me peame sinuga lahku minema.»

«Lahku?» Ta ei saanud millestki aru. «Kuidas lahku? Miks lahku? Miks? Kas sa jäid haigeks? Ära ole ometi vait, ära ole vait, vasta mulle!»

«Meile tuleb laps.»

«Laps? Mis laps?»

See uudis vajus talle peale nagu müür, ja veel midagi mõistmatagi, midagi taipamatagi, tundis ta juba hirmu. Jäist, mõistust röövivat hirmu üksinduse ees.

«Näed ajis, ma olen normaalne naine.» Mirra hääles kõlas veider ja kohatu uhkusenoot. «Ma olen normaalne naine, ja juhtus see, mis pidigi juhtuma. Küllap see on õnn, isegi kindlasti on see tohutu õnn, kuid õnne eest tuleb maksta.»

«Ära mine,» ütles Plužnikov tuima ahastusega. «Ainult ära mine.»

Ta ei mõelnud, mis ta räägib: temas kisendas meeleheide. Mirra raputas aeglaselt pead:

«Ei saa.»

«Ja, jaa, ma mõistan.»

Plužnikov oli juba temast eemal, juba süüvis oma üksindusse. Mirra tuli lähemale, liibus ta vastu, silitas ta habetunud sisselangenud põski, suudles: ta istus liikumatult, justkui kivinenud.

Nõnda istusid nad kaua. Mirra ei selgitanud midagi, ei tõestanud midagi, mõistes, et Plužnikovil tuleb harjuda sellega, millega tema juba harjuda oli jõudnud. Aga Plužnikov tahtis kisendada, tahtis maa peale ronida, tahtis kõik laetud kettad sakslaste pihta tühjaks lasta, tahtis surma saada, kuna valu, mida ta praegu tundis, oli surmast hirmsam. Kuid ta istus ja ootas kannatlikult, millal kõik mööda läheb. Ta teadis, et kõik läheb mööda: juba oli ta õppinud kannatama kõike võimalikku, kõike võimatut samuti.

Lõpuks ta ohkas ja liigutas ennast. Mirra oli seda ohet oodanud ja hakkas kohe vaiksel nukral häälel rääkima, nagu jätaks ta juba igaveseks hüvasti:

«Kui mitte laps, kui mitte tema, Kolja, siis ei jätaks ma sind iialgi. Ma mõtlesin, et nii see jääbki, et ma suren natuke varem kui sina, ja suren õnnelikuna. Sina oled mu elu, minu päikene, minu rõõm, sa oled kõik, mis mul on. Aga laps peab sündima, Koljake, peab: tema pole inimeste ees milleski süüdi. Ja ta peab sündima tervena, ilmtingimata tervena, aga siin... Siin tunnen ma iga sekund, kuidas tema jõud kahaneb. Tema jõud, Kolja, enam mitte minu, vaid tema jõud! Jumal annab igale naisele natuke õnne ja paneb suure kohuse peale. Aga ma olin õnnelik. Ma olin nii õnnelik, nagu pole olnud ükski teine naine terves maailmas, seepärast, et sina andsid mulle selle õnne, ainult sina üksi ja ainuüksi mulle. Sa andsid selle hoolimata sõjast, hoolimata sakslastest, hoolimata minu saatusest, hoolimata kõigest maailmas! Ma tean, et sul on raskem kui minul: sa jääd siia üksinda, aga mina viin endaga kaasa tükikese sinu tulevikust. Ma tean, et praegu on meie elu kõige hirmsamad tunnid, kuid me peame, me oleme kohustatud need tunnid üle elama, et jääks elama tema, meie laps. Sa ära muretse, ma olen juba kõik läbi mõelnud. Sa aitad mind ainult nende naiste juurde jõuda, ja küll nemad mind juba kindlusest välja viivad.»

«Aga seal?»

«Seal on ema, ära muretse! Seal on ema ja sugulased. Nii palju sugulasi kui juutidel, pole kellelgi teisel maailmas.»

«Naised käivad rivis.»

«Kes märkaks üht liigset eite? Ära muretse, kallis, kõik läheb hästi! Kõik läheb hästi, ja nupud saavad tammi, ja

jääme veel lärmi, ja unes näeme raha, jääb ära meil kõik paha. Onu Mihhas räägib niimoodi: mäletad, ta tõi meid kunagi kindlusse? Me vaatasime veel tee peal üht posti, ja siis ma puudutasin esimest korda sinu kätt...»

Ta rääkis ja naeratas kõigest väest, aga ta silmist voolasid ohjeldamatult pisarad. Need tilkusid Plužnikovi käele, aga tema ei saanud kuidagi nutta, sest ta enda viimased pisarad olid langenud roostes armeekuivikule, ja rohkem neid enam polnud. Ja vist sellepärast tal kõik sees põleski, justkui oleks tuliseid süsi südame ümber laotud.

«Sa pead minema,» ütles ta. «Sa pead oma ema juurde jõudma ja poja üles kasvatama. Ja kui ma ainult peaksin ellu jääma...»

«Kolja!»

«Kui ma peaksin ellu jääma, otsin ma teid üles,» kordas ta rangelt. «Aga kui mitte... Sa räägid talle meist. Meist kõigist, kes siia kivide alla jäid.»

«Ta hakkab palvetama nende kivide peal.»

«Palvetada pole vaja. On vaja lihtsalt mäletada.»

Nad väljusid pimedas ja jõudsid õnnelikult Valge lossi varemeteni, kuigi Mirra jaoks oli see minek raske. Ta oli väga nõrgaks jäänud, kõndimisest võõrdunud, ja ka tee ei sobinud proteesiga kõndimiseks. Mõnes kohas kandis Plužnikov teda kätel, raskust peaaegu tundmata: niivõrd kõhn ja kerge oli see kallis soe kandam. Ja seal, keldris, kui ta oli väljumisvõimaluse läbi kaalunud ja välja vaadanud, ning Mirrale näidanud, kustkohast ta viimane kord Mirrale järele vaatab, võttis ta Mirra sülle istuma, mässis riided ümber ja ei lasknud enam lõpuni lahti. Siin jätsid nad hüvasti, ja Mirra läks ettevaatlikult keldrist välja.

Tal oli seljas vatikuub nagu paljudel naistel, peas nende moodi seotud rätt ja keegi ei teinud temast tõesti välja. Kõik tegid vaikselt oma tööd, ja tema hakkas samuti tööle.

«Mis asja sa ennast vaevad?» päris keegi naine torinal. «Jalg valutab ka või?»

Aga teine ohkas kibedalt:

«Jumal küll, isegi sandikese ajasid kohale, koletised. Sa katsu vähem liikuda. Mine lao telliseid kokku.»

Telliseid laoti virna tee ääres, ja Mirra ei tahtnud sinna minna, sest tee jäi Plužnikovist kaugele. Aga ta ei hakanud vaidlema, rõõmustades salamisi, et naised teda omaks peavad. Püüdes võimalikult vähem longata, läks ta eemale,

nagu kästud, ja hakkas terveid telliseid üksteise otsa virna laduma.

Plužnikov nägi, kuidas ta tee äärde läks ja seal telliseid ladus. Aga siis katsid teised naised vaatevälja, ta kaotas Mirra silmist, leidis uuesti üles ja kaotas uuesti silmist, ega osanudki enam õiget kohta üles leida. Ei osanud, aga vaatas sellest hoolimata, ise meeleheitel, et Mirrat enam ei näe. Plužnikov ei teadnud, et seekord säästis saatus teda kõige julmemast, kõige kohutavamast.

Õhtu oli juba käes, kui tulid konvoimehed. Seni nägi Mirra neid vaid eemalt: nad olid kas lõkke juures soojas olnud või hoidnud endid seinte äärde. Nüüd ilmusid nad välja ja jooksid ringi, terved ja logelemisest ära külmanud.

«Paigale! Kiiremini, kiiremini, naised!»

Ülemusteks olid sakslased, kuid neil polnud lõkke juurest äratulekuga kiiret, ja kolonni ajasid kokku püüdlikud hallrohelistes bušlattides mehed, seljas tääkidega vintpüssid. Nad askeldasid kohusetruult ümber aeglaselt rivvi kogunevate naiste, jagades venekeelseid käsklusi.

«Neljakaupa rivvi paigale!»

Mirra püüdis kolonni keskele saada, kuid neljakaupa rivistuvad naised tõukasid teda tahtmatult eemale ja peatselt leidis ta ennast kolonni vasakult tiivalt. Mirra ronis meeleheitlikult uuesti inimeste vahele, aga talle öeldi väsinult ja tüdinult, et pole tema nelik, ja ta lükati jälle sinna, kus polnud mingeid nelikuid, oli vaid tema üksi.

«Mis trügimine see on?» karjus pikka kasvu konvoimees tigedalt, kes oli teistest püüdlikum ja ka karjus kõige rohem. «Oma nelikutesse paigale! Siva, mutid, siva!»

«Me oleme paigal,» ütles kellegi hääl rahulolematult. «Aga siin on üks üleliigne välja ilmunud.»

«Mis üleliigne? Kustkohast välja ilmunud? Mingeid üleliigseid ei saa olla. Korralikult paigale!»

«Siin ta on . . .»

Mirra süda hakkas kiiresti ja meeleheitlikult taguma. Konvoimees kõndis piki rivi, lähenes temale ja ta naeratas sakslasele viimast jõudu kokku võttes.

«Kust sa välja ilmusid?» päris konvoimees imestunult, jäänud ta ette seisma.

«Linnast. Ei tunne ära?»

«Linnast?»

«Lähme juba ära, lähme juba ära!» karjatas Mirra

meeleheites, mõeldes praegu vaid sellele, et Plužnikov näeb kõike. «Lähme, kas ma siis tee peal ei või seletada?»

«Õigus, aeg on minna!» sumisesid naised rahulolematult. «Päev läbi külma käes olnud! Ja mida sa tüdruku kaltal norid: ega siis rahvast pole vähemaks jäänud, hoopis juurde tulnud.»

«Juurde tulnud?» kordas konvoimees mõistmatult. «Ah et juurde tulnud? Kus see juurdetulemise koht siin on?»

Ta kahmas äkki Mirral vatikuuest kinni, tõmbas enda poole; Mirra suutis vaevu jalule jääda.

«Keldrihaisu on tunda. On keldrihaisu tunda? . . . Härra oberjefreitor! Ah sa raisk, ah sa näru, ronisid välja jumala pätkese kätte? Härra oberjefreitor!»

«Lähme,» pomises Mirra lämbudes, aga tugev käsi raputas teda vatikuuest, ja ta pea kõikus abitult küljelt küljele. «Lähme ära. Ma palun teid. Palun . . .»

«Kust sa välja tulid? Kustkohast?»

Äkki jättis ta Mirra rahule ja jooksis käbedalt vastu saksa pikatoimelisele sakslasele, kes tuli kolonni peast nende poole. Ja Mirra, seisnud hetke paigal, läks talle kohe järele, sest nii varjas rivi ta Plužnikovi eest ära.

«Siin ta on, härra oberjefreitor. Siin see üleliigne on. Ju vist ronis keldritest lagedale.»

Mirra ei kuulnud enam, millest mees veel rääkis. Ta nägi vaid vanaldase oberjefreitori tillukest halli nägu, ja see tavaline väsinud nägu tuli talle ehmatavalt tuttav ette. Veel kartis ta seda endale tunnistada, veel uskus ta millessegi, uskus imet, aga imet ei olnud, küll aga sakslane. Ja mitte see siin, punase külmunud ninaga, vaid too tudisev, hirmunud, kes oli oma laste fotosid värisevates kätes hoidnud.

«Jude!» karjus sakslane, torgates talle kondise näpu rinda. «Jude! Bunker! Jude! Bunker!»

«Mis asja te tüdruku kallal otsite?» karjusid naised, aga konvoimehed jooksid mööda rivi ringi, ähvardavalt raske koigutades. «Lähme juba, külm on . . . Jätke tüdruk rahule, ta on meie oma! Ei ole meie oma! Meie . . . Ei ole . . .»

«Jude! Bunker! Jude! Bunker!» karjus tagurdav sakslane, kuna Mirra tuli praegu otse tema poole, juba midagi nägemata ja kuulmata. Lihtsalt läks, tõugatud ainsast soovist — jõuda kaugemale sellest laskeavast.

Naised viidi vist siiski minema, aga võib olla ka mitte,

talle võis ainult näida nii, sest ta kõrvus kumises ja sellest kuminast tungis läbi vaid kaks kohutavat sõna: «Jude!», «Bunker!», «Jude!», «Bunker!». Ta süda jäi kord seisma, tardudes millegi õudse eelootuses, kord pistis meeletult taguma, siis ei jätkunud tal enam õhku. Ta ahmis õhku pärani suuga ja läks, läks, üha läks, surudes sakslast enda ees järjest kaugemale.

Isegi kui teda löödi — löödi püssipäraga, jõuga, kogu meheliku kurjusega — ei tundnud ta valu. Ta tundis tõuget selga, millest pea veidralt tõmmatas ja suu oli korraga midagi paksu ja soolast täis. Aga ka pärast seda lööki läks ta edasi, julgemata millegipärast verd välja sülitada ja näis, et pole olemas jõudu, mis suudaks teda peatada. Aga löögid muudkui sadasid ta õlgadele, ta vajus nende all üha madalamale, kaitstes instinktiivselt kõhtu, kuid ei mõelnud enam sellele, kes ta ihus elas, vaid sellele, kes igaveseks ta selja taha oli jäänud, ja pani välja viimase jõu, et teda säästa. Ja kui ta lõpuks pikali löödi, roomas ta kangekaelselt edasi, ise juba meelemärkust kaotamas, proteesis jalga abitult järele lohistades.

Ta roomas ka siis, kui ta kaks korda täägiga läbi torgati, ja see kahekordne lõikav valu oli esimene ja viimane valu, mida ta tookord tundis ja mille ta kogu oma hapra ja ikka veel nii sooja ihuga vastu võttis. Ta kõvasti kinnipigistatud silmis lahvatas hele valgus, ja selle halastamatu valguse paistel nägi ta äkki, et tal ei saa enam kunagi olema ei last, meest ega elu ennast. Ta tahtis karjuma hakata, pingutades ennast viimases loomalikus ponnistuses, kuid karjatuse asemel purskus kurgust paks kleepuv verejuga.

Juba mõistust kaotades, juba ujudes külmas surmaeelses õuduses, tundis ta ikka veel lööke, mis ta õlgadele, pähe ja selga langesid. Kuid enam teda ei pekstud, vaid loobiti tõtlikult telliseid peale, heidetud alles elavana Valge lossi aia tagusesse madalasse pommilehtrisse.

Nii pikki päevi maa kohal rippunud madalad pilved avanesid, rebenesid, näidates laigukest kahvatut taevast, ja ammu loojunud päikese kauge kuma kallas viivuks üle teekonarad, tüki lõhutud raudtara ja kiiruga täisloobitud pommilehtri. Kallas valgusega üle ja kadus, ja taevas kattus uuesti hallide sügispilvedega.

VIIES OSA

1.

Ta päevadearvestus oli jälle sassis. Ta lamas pimeduses, mis oli sünge nagu olematus, kuulas, kuidas rotid viimaseid kuivikuid järavad, ja tal polnud enam jõudu ei püstitõusmiseks, et minna ja kuivikud paremini ära peita, ega ka selleks, et tänast kuupäeva meelde tuletada. Ta ei teadnud, mitu päeva ta ilma vee ja söögita oli pikali olnud, ennast sinelite, vatikuubede ja bušlattide virna alla peitnud. Kui teadvus tagasi tuli, roomas ta hädavaevu veeni, jõi, langes veidrasse mälukaotusse, tuli mõistusele ja jõi uuesti. Siis aga jõudis lauani, leidis suhkrut ja kuivikuid, mida rotid veel ära õgida polnud jõudnud, sõi kamalute kaupa seda suhkrut ja näris kuivikuid, kuigi söögiisu polnud üldse. Ta sõi, sundides end sööma, kuna haigus oli järele andnud ja nüüd tuli jalad alla saada.

Ta oli päevade lugemisega sassi läinud ja sellepärast ei imestanud, kui nägi lund. Väljas oli sügav öö, mustas taevas sirasid tähed, ja kindlus oli valge. Ta istus oma augul, määrinud ennast bušlatti, hingas ahnelt puhast pakasehõhku ja tundis vaikset rõõmu, et elab.

Ta tuli tagasi peaaegu tervena, ainult nõrkusest kõikudes. Kestis katelokitäie vett, valas selle sisse purgitäie loomaliha, sõi esimest korda isuga ja vajus oma sinelite alla magama. Hiljem uskus ta jälle oma jõudu, pidas jälle arvestust ööde ja päevade üle, suutmata ära arvata üksnes kuupäeva.

Kogu järgmise päeva puhastas ta relvi ja täitis automaadikettaid padrunitega. Ta polnud juba ammu oma valgust üle vaadanud, polnud ammu patrullide peale jahti pidanud ja valmistus nüüd kärsitult, rõõmsa hasardiga maa peale minekuks. Ta elas ja tundis end vaikses, lumme peitunud Bresti kindluses endiselt peremehena.

Kuid lisaks sellele põhiülesandele oli olemas veel kitsam ja veel rohkem isiklikku laadi ülesanne. Ta mõtles

sellele justkui iseenesegi eest varjates, justkui rikkudes kunagi antud pühalikku vannet, nagu saaks keegi siin enam kontrollida, kuidas ta seda vannet peab. Kuid ta elas nii, nagu seisaks keegi kõikenägija ülemus pidevalt tema kõrval, kontrolliks teda lakkamatult, hoiaks järjest silma peal, kuid seekord oli ta oma plaani pidanud justkui selle vaatleja teadmata, mõelnud välja omapäi ja läks nüüd justkui iseendagi eest salaja oma kavatsust täitma.

Ta oli pähe võtnud, et tuleb ilmtingimata oma isiklik püstol üles leida. Mitte relv kui selline, vaid just see, mille number ta tunnistuses kirjas seisis. Tema esimene isiklik relv, saadud rivi ees kooli lõpupäeval ja kaotatud esimeses lahingus. Praegu oli tal see esimene käsitsivõitlus eriti hästi meeles, kuna too kohutav purustatud alalõuaga sakslane käis tal palavikuhoogude ajal kallal, tiris teda jälle jalast, irvitas jälle oma koolnuirvet, aga Salnikovi ei tulnud ega tulnud, ja sonides näis talle, et ta ei tule enam iialgi teda sellest košmaarist päästma. Ja külmas higis ärgates meenutas ta erilise hoolega just seda esimest päeva: kohtumist Salnikovi ja Deništšikuga, esimest rünnakut ja esimest lahingut. Ning seda, kui häbiväärselt ta oli isiklikult temale antud püstoli ära kaotanud.

Ta jõudis eriliste sekeldusteta kirikusse, kuid enne kirikupimedusse kadumist harjumuspäraselt selja taha vaadanud, oli ta rabatud ebameeldivast avastusest, mis ähvardas tuua kõige tõsisemaid tagajärgi. Kuigi lund oli maas vähe ja ta oli katsunud astuda mööda telliseid, olid temast siiski jäänud jäljed, ja neid jälgi kaotada polnud enam tema võimuses. Seda sai teha üksnes lumesadu, kuid taevas oli nagu kiuste selge. Nüüd ta enam ei rõõmustanud, et oli kirikusse tulnud, kuid tagasi minna oli veel ohtlikum: jäljed jäid jälgedeks. Kõhelnud hetke, otsustas ta päevakese siiski kirikus ära istuda ja minna oma kasematti alles pimedas, lootes, et võib-olla tuleb hommikuks lumi maha ja katab kõik tema tallatud teed kinni.

Talve värske lõhn oli kõik nurgatagused kenasti ära tuulutanud: ta ei tundnud enam seda lehka, mis kunagi ta päästnud oli, takistades sakslastel ukse juurest kaugemale tulla. Tõsi küll, siis tuli tal pimedani üleval aknaorvas istuda; paraad oli selleks ajaks juba ammu lõppenud, külalised lahkunud ja sõdurid ära viidud. Ta oli pilkases

pimeduses mööda karniisi roninud, ime läbi allakukkumisest pääsenud ja kõik oli õnneks läinud. Siis läks õnneks, aga praegu oli lustlik rõõmus lumi tema vaenlaste liitlane.

Ta mõtles sellest kogu aeg, ärevalt kuulatades helisevat hommikuvaikust. Hääled olid külmas õhus puhtamad: ta kuulis autode müra, värske lume kriuksumist, ja saksa sõdurite hõikeid, kes kolme võlviga väravate juures lumesõda pidasid. Alguses tegi see kõik teda valvsaks, kuid aeg läks, ja nüüd uuris ta üha terasemalt seda, mida kirik üksnes tema jaoks alles oli hoidnud. Ja mida rohkem ta uuris, seda halastamatumalt, seda tihedamalt koondusid ta ümber nende varjud, keda polnud enam olemas, kes olid alles üksnes tema mälestustes.

Ta leidis kohe akna, mille kaudu ta esimest korda kirikusse oli hüpanud. Just selle akna, teist ei hakanud ta isegi otsima. Kuid selle akna, oma esimese rünnaku akna, oli ta ise välja valinud, ise selle ees araks löönud, ja selle arguse eest tuli piirivalvuril oma eluga maksta. Niisugused asjad ei unune: ta ei olnud argpüks ja mäletas seepärast kõike. Isegi verd, mis talle näkku pritsis, kui temale määratud kuulid surnud piirivalvurit tabasid.

Kuid see oli hiljem. Hiljem. Sel korral oli ta suitsusesse kirikusse vajunud, kedagi tagunud, kellegi pihta tulistanud, ja kusagil siin oli tal too õudne purustatud lõuapäraga sakslane jalast kinni kahmanud. Aga enne seda oli ta püstoli ära kaotanud... Kas enne või pärast seda? Ei, ikka enne: teda löödi püssipäraga, ta lendas eemale, aga kui meistus klaariks läks, siis püstolit enam ei olnud. Tähendab, see kõik juhtus kusagil siin, nendel põrandaruutmeetritel, mis praegu olid täis krohvi, purukspekstud telliseid ja roheliseks tõmbunud padrunikesti.

Ta hakkis kirikus, pöörates jalaga telliseid ringi. Tühjad automaadipadrunid, kuulipildujalintide tükid, lõmmilitsutud plaskud, purukstaotud päradega vintpüssid, käsikuulipildujate roostes kettad — tema ees lamas sõja prahihunnik. Ta puudutas kätega seda prahti, mis oli tulvil hääli, juba igaveseks vaikinud hääli, hääli, mida ta endas hellalt säilitas. Ta polnud ise teadnudki, et tal need hääled alles on, et need ikka veel temas kõlavad. Ta oli mõelnud, et on üksinda, tummas üksinduses, kuid see hääletus rebenes, üksindus taandus, ja ta sai äkki aru, et minevik on tema omand, tema pärisosa ja tema uhkus. Ja et üksin-

dust pole olemas, kuna on olemas see siin, see minevik. Tema elu kõige valusamad ja kõige eredamad hetked.

«Surma pole olemas,» ütles ta kuuldavalt. «Ja ikkagi pole surma olemas, poisid.»

Ta vaikne hääl kõlas tühjas kirikus veidralt. Kaikus külmas õhus, põrkas müüridelt pehmelt tagasi, lendas üles katkise lae poole. Ta tardus kuulatades paigale, justkui saates oma hääle kaja, ja tabas sedamaid mingi väljast kostva müra. Veel midagi käsitamata, andmata sellele mürale mingit tähendust, viskus ta aknaorva, litsus end sinna sisse ja piilus ettevaatlikult välja. Ja samal hetkel lakkas minevik olemast: sakslased piirasid vaikselt kirikut sisse.

Piiramisrõngast polnud jõutud veel kokku tõmmata ja oli see siis meelega tehtud või kiirustamise süü, aga sakslased olid talle jätnud ühe põgenemistee: üle tühja välja Valge lossi varemeteni. Mustendav inimkuju valgel lumel päise päeva ajal: pääsemiseks polnud peaaegu üldse võimalusi. Kuid ta ei hinnanudki neid võimalusi, ta tahtis elada, kuid kui juba surra, siis surra vabana. Ja ta hüppas aknast välja.

Ta jooksis selja taha vaatamata, küürutamata: ei tohtinud kaotada ainsatki hetke. Kusagil poolel teel kuulis ta hüüdeid ja laskmist, kuid ei viskunud maha, vaid üha jooksis edasi ning kuulid sonkisid lund ta jalge ees. Ta tormas varemetesse ja jooksis peatumata üha edasi, ikka sügavamale varemetesse, põrgates vastu müüre, silmad pimedad, tulles eredast päevavalgusest. Ta jooksis, kuniks jätkus jõudu, ja kukkus jalalt maha, kui jõud otsa sai. Enam polnud õhku, polnud midagi peale meeletult taguva südame.

Kuid hingetõmbamisest ei tulnud midagi välja. Kusagil kaikusid hääled, trampisid saapad — alles kaugel, kuid juba keldrites, võlvide all. Ta tõusis vaevaga püsti ja jooksis tuikudes sügavamale pimedasse, mõtlemata, kuhu ta jookseb, ihates vaid eemalduda häältest ja trampimisest.

Neid keldreid ta ei tundnud. Ta oli nende uurimise edasi lükanud, aga pärast haigeks jäänud, nõnda et sellest ajast peale, kui ta Mirra ära saatis, polnud ta siin kordagi käinud. Ta jooksis nüüd pimesi, eksides umbkäikudesse ja varingutesse ja kuuldes kogu aeg jälitajate sammumüdinat. Ilmselt ei kartnud sakslased teda üldse, olid kindlad, et ta on üksinda, ja kammisid rahulikult keldreid.

Järgmise käänaku taga nägi ta seinas auku ja viskus

sellesse. Siit tuli ära minna, tuli ükskõik mis hinnaga ringkasarmute varemetesse pääseda, kuna kasarmuid ei saanud sakslased ümber piirata. Kuid too tuttav kasarmuteaia oli juba temast ära lõigatud. Ta hüppas seinaaugust välja ja jooksis teisele poole, tsitadelli kaguossa.

Ilmselt polnud sakslased oodanud, et ta veel kord riskib lageda maa peal joosta: ta jõudis peaaegu hoovist üle, enne kui selja taga tulistama hakati. Ja jälle ei heitnud ta maha ega vilanud ringi, vaid jooksis püsti mööda sirget, justkui meelega surma otsides. Ja jälle halastas surm ta peale: sakslased lõpetasid äkki tulistamise, hakkasid karjuma, ja siis nägi ta, et piki kasarmuääri jooksevad talle vastu inimesed. Jooksevad ja ei tulista, lootes ta elusalt kinni saada.

Ja ikkagi jõudis ta esimesena suure müüriauguni ja hüppas sinna varju. Esimesena jõudis ta seepärast, et päästis oma elu ja vabadust, ja ennetas sellega vastast hetke võrra. Hetke, millest oleks piisanud, et selja taha vaadata ja aru saada, et edasine põgenemine on mõttetu. Ta viskus seinaava juurde, tõstis automaadi ja vajutas mitu korda päästikule. Automaaditoru tantsis ta jõuetutes kätes, loomulikult ei saanud ta kellelegi pihta, kuid sakslased pudenesid kohe ahelikku ja heitsid pikali. Ta ootas ära vastutule, andis paar valangut, ja pistnud tühja automaadi seina äärde telliste alla, tormas naaberhoonesse.

Siin oli hobusetall: ei suits ega pakane olnud visast hobuselõhnast jagu saanud. Nurgas oli suur hunnik kuiva sõnnikut ja ta hakkas aru pidamata sõnnikusse kaevuma, kühveldades pealmist külmunud kihti palavikulise rutuga laiali. Väljas tulistati ikka veel, tema aga kaevas, uuristas nagu mutt, pugedes üha sügavamale sinna sisemusse. Ja tardus paigale alles siis, kui kuulis naaberhoones hääli ja samme.

Nad otsisid teda kaua, tuhnisid läbi lähimad koridorid: hääled kord eemalduvad, kord kostsid uuesti lausa läheda lt. Ta ei liigutanud. Hoidis hinge kinni, kuigi just see oli praegu kõige raskem: ülepingutatud süda ei tahtnud kuidagi rahuneda. Ta lamas, nõrkusest ja hirmust üleni märg, kuna iga juhuslik kuhja pihta tulistatud valang võis tähendada ta hukku. Tema avastamiseks piisanuks isegi põgusast uudishimust, kuid sakslastel ei tulnud siiani pähe, et ta võis tallist ka mitte lahkuda.

Alguses ei tulnud, kuid lõpuks siiski, kui kõik nende otsingud olid luhtunud. Ta kuulis, kuidas nad kõik siia kokku tulid ja omavahel millestki valjusti rääkisid. Ta kuulis samme otse pea kohal, litsus end veelgi sügavamale hunnikusse ja keegi raske kõndis aeglaselt ja kaalukalt üle ta selja. Siis püüdis ta kinni veidra susiseva hääle, ei saanud sest kohe aru ja tundis sedamaid valu: täägi terav serv libises mööda külge, kiskudes roietelt nahka maha. Ta tundis valu ja tõmbus üleni külmaks: sakslased tõmbavad täägi kohe välja, näevad verd ja siis on lõpp. Kuid tääk tõmmati välja, lükati uuesti sõnnikusse vaid sentimeeter tema õlast, tõmmati jälle üles ja lükati taas alla, ja tema seljas seisev raskus astus äkki tagasi, ta kuulis mütsuvaid samme ja sai aru, et sakslane, kes teda täägiga oli torkinud, astus alla tallipõrandale.

Isegi kui sammud olid juba vaibunud ja hääled kadunud, ei lubanud ta endale ainsatki liigutust. Haav küljel tuikas, ta tundis, et sealt voolab verd, et pikkamööda tuimuvad liigsest paigalseismisest surnud käed ja jalad, muutudes justkui võõraiks kehaosadeks, ja ikkagi ei liigutanud ta ennast. Ta uskus, kartis uskuda ja uskus ometi, et on pääsenud, et ta on neil veel kord käest lipsanud, kuid ei tahtnud riskida ja talus poolteadvusetult seda tardumust, mis tasahilju kogu kehas võimust võttis. Kannatas, vajus hetkiti olematusse, tõusis ärkvele ja vajus uuesti. Ta oli nüüd niivõrd puine, et ei tundnud enam, kas haavast ikka veel verd voolab või on see juba hüübinud, mõtles aegajalt, et võib siin ära külmuda ja ei roni enam üldse sellest kuhjast välja, kuid kõigest hoolimata ei roninud ta välja enne, kui alles pimedas.

Ta pääses hädavaevu välja. Vehkis kaua kätega, et need jälle sooja saaksid ja painduma hakkaksid, hõõrus jalgu. Verd enam ei tulnud, särk oli haava külge kuivanud, kuid ta ei hakanud vaatama, mis seal lahti on; kedagi polnud sidumas ja millegagi polnud aidata. Ta tõusis jalule, astus paar sammu ja istus kiiresti: jalad ei kuulanud sõna, ja surnud lihastesse lõi selline valuhoog, et tuli närida varrukat oiete summutamiseks. Aga kõndima pidi, pidi jõudma oma kasematti, et seal lumesadu ära oodata.

Ta sundis end püsti tõusma, kuigi jalad ei kuulanud ikka veel sõna ja külg valutas, tõsi küll — vähem endisest. Ta jõudis tuikudes ukseni, leidis telliste alt oma automaadi ja vahetas ketta välja. Alati ei võtnud ta varukettaid kaasa,

kuid täna oli võtnud ja nüüd oli tal jälle relv. Ta raputas isegi eelmisest kettast padrunid välja — kõigest kaheksa tükki — ja pistis need taskusse, aga ketta pani kivide alla, kus automaat oli peidus olnud.

Tema õnn, et täägile polnud verd jäänud. Kas siis ei jõudnud veri tääki määrida või oli tääk ise väljatõmbamisega puhtaks saanud. Oli kuidas oli, aga tal oli kõvasti vedanud, ja seepärast ta naeratas, kuigi praegu tuli iga samm valusa pingutuse hinnaga.

Kuid ta läks koju, ja ainuüksi see andis talle jõudu. Läks oma koju, kus oli nii juua kui süüa, lõhkeainet kütmiseks ja soojad sinelid, ja kus siiani talle kõik Mirrat meenutas.

Ta mõtles vahetpidamata Mirrast isegi palavikus sonides. Viimane kord oli ta Mirrat näinud tee ääres telliseid virna ladumas. Siis oli ta Mirra silmist kaotanud, kuid teadis, et ta on seal naiste keskel, kes olid ta omana vastu võtnud. Ta nägi, kuidas neid millegipärast väga kaua rivvi aeti, püüdis ka rivis Mirrat näha, kuid oli juba pime, naiste kujud valgusid videvikus laiali, ja ta ei suutnud kuidagi aru saada, kus Mirra seisab, kuid arvas, et ta oli taibanud kolonni keskele pugeda. Aga siis viidi kolonn ära, hoov jäi tühjaks; ta ootas natuke ja läks koju. Ja kogu tee võitlesid temas kurbus ja rõõm, kuid rõõm sellest, et Mirral õnnestus kindlusest välja pääseda, jäi selles võitluses siiski peale. Ta rõõmustas selle üle veel praegugi, kuna mingeid muid rõõmusid tal enam ei olnud: olid vaid mineviku rõõmud.

Äkki jäi ta arusaamatuses seisma: ta ei tundnud ümbrust ära. Ei tundnud ära tuttavat paika, kus ta enda arvates pidi teadma iga kivi. Neid kive ta ometigi ei tundnud: tema ees olid puhtad, lumest puutumata tellised. Plahvatusest korrapäratult laiali loobitud.

Kasematti viivat auku polnud olemas. Ei olnud auku ega kasematti ennast, ei relvi ega sööki: kõik oli maetud pahupidi pööratud telliste alla. Kõik, kogu ta endine elu ja kõik ta tulevikulootused.

Lumi polnud reetnud mitte ainult tema, vaid ka ta varjupaiga. Sakslased olid augu üles leidnud. Leidnud üles ja õhku lasknud, ja ta polnud isegi plahvatust kuulnud. Tal oli nüüd vaid täiskettaga automaat, sinel õlgadel ja kaks kuivikut sineli taskus. Rohkem ei midagi, ja ta põlved läksid äkki nõrgaks, ja ta vajus raskelt tellistele.

Ta istus kaua liikumatult, mõeldes sellele, mis talle siis alles oli jäänud.

Talle oli jäänud raevukas elutahe, surnud kindlus ja vihkamine. Ja seepärast tõusis ta püsti ja läks ringkasarmute keldritesse tagasi.

2.

Öö tukkus ta kauge keldriruumi külmal põrandal ära. Külmetas, kõndis ringi, istus uuesti maha ja tukkus jälle, kuni külmavärinad ta püsti ajasid. Tuli otsida varjupaika, sööki, relvi, riideid. Ta lootis midagi leida, ja niipea kui valgemaks läks, tõusis ta püsti ja läks tundmatutesse keldritesse.

Nüüd korjas ta üles kõik, millest varem polnud välja teinud: püssiõli jäänustega plekkmannergu, vana kõrbenud käisega vatikuue, padrunid. Ta korjas üles kõik padrunid, mis ette juhtusid: olid need siis omad või sakslaste. Pühkis hoolikalt puhtaks, jaotas kaliibrite järgi taskutesse ja luges üle. Nüüd oli iga padrun arvel, ja ta sättis automaadi aegsasti üksiklaskude tarvis valmis.

Üks leid rõõmustas teda samavõrd nagu kunagine kuivikuteleid, — muuseas, kuivikud oleksid talle praegu niisama palju ära kulunud. Ta leidis täismagasiniga iselaadiva SVT, selliseid valmistati Tuula vabrikus. Ta võttis püssi lahti, õlitas ära, pani uuesti kokku, lõksutas lukku. Löögiraud nägi välja uus, kuid ta polnud kindel, kas poolautomaatika ka tööle hakkab: iselaadija oli ammust aega telliste all vedelnud, ja püss oli üldse jonnaka olemisega — ta teadis seda kooliajast. Aga järele proovida sai seda ainult lahingus: ta toppis magasini jälle täis ja lükkas kuuli rauda. Sellise pidupäeva puhul sõi ta ära oma viimse kuiviku: eelmise oli ta juba öösel ära närinud.

Ta õiendas vintpüssiga ühes tundmatus keldris: kitsast seinaaugust tungis sisse tusase talvepäeva valgus. Kui ta viimast kuivikuraasu lõpetas, kuulis ta hääli. Kaugeid, võõraid ja arusaamatuid. Ta läks seinaaugu juurde, vaatas välja: lähedal seisis kolm inimest. Üks erines teistest märgatavalt nii oma pika kasvu kui turske kehaehituse poolest.

Talle näis millegipärast, et tunneb seda hallrohelises telkmantlis pikakasvulist. Ei, ta sai aru, et ei tunne ja ei saagi tunda teda: ta tundis lihtsalt suruvat raskust õlgadele, sedasama, mida oli tundnud eile kuivas sõnnikukuhjas. Suurekasvulisel oli seljas liiga pikk vintpüss, neljakandiline tääk otsa torgatud.

Seda terashalli külma tääki vaadates tundis ta jälle oma küljehaava: murtud roie hakkas nürilt tuikama. Sellepärast siis ei olnudki tääk veriseks saanud: talle oli tehtud torkehaav, aga too tilgake, mis täägi otsa rippuma võis jääda, oli imbunud sineliriidesse. Ja tuleb välja, et kogu eilne õnn seisnes selles, et teda ei torgitud mitte saksa kinžalltäägiga, vaid tuttava neljakandilisega, ja oma tääk ei hoidnud tema verd peal, ei andnud teda üles, ei reetnud sakslastele. Täägil polnud tema ees mingit süüd: süüdi olid käed, mis täägi tema vastu olid tõstnud.

Ta tõstis iselaadija üles: hea, et ta just täna selle leidis, nüüd see siis kuluski ära. Kui see SVT just alt ei vea, see on ikkagi väga jonnakas, see SVT. Ta pigistas silma kissi, püüdes kirbule pikakasvulist, kes seisis tema poole seljaga. Ta kissitas, ja inimkuju valgus äkki ähmaseks laiguks laiali. Ta hõõrus silmi, sihtis uuesti, ja jälle kaotas pikakasvuline piirjooned. Pužnikoviga polnud midagi taolist kunagi juhtunud, ja ikkagi sai ta kohe kõigest aru: ta nägemine hakkas kaduma, ja kiiremini kadus see just paremast silmast.

Ta ei lasknud tuju langeda. Ta tegi lihtsalt teise silma lahti ja sihtis nüüd mõlemaga. See oli harjumatu, kuid ikkagi sai ta püssitoru sinna suunatud, kuhu tahtis, ja vajutas sujuvalt päästikule. Ja lasu prahvatades nägi ta, kuidas pikakasvuline ettepoole viskus, kuidas ta, käed laiali, tellistele vajus. Ta vajutas veel kord päästikule, kuid seade ütles üles, ja teist lasku ei tulnud. Ümberlaadimiseks polnud aga aega: tuli ära minna. Ta ei tundnud neid keldreid hästi.

Ta liikus kiiresti, kuid jäi tihti seisma, uurides kõrvalruume ja käike. Kusagil selja taga oli kuulda hääli, lajatas mitu valangut. Sakslased olid tal jälil, kuid ta lootis keldrites nende eest ära minna, kui ta just ise ei satu ummikkäiku või mõnda kõrvalruumi, millel pole teist väljapääsu. Siis tuleb lahing vastu võtta, ja see lahing jääb talle viimseks. Kord oli ta juba sellisesse kasematti sisse jooksnud, kuid õigel ajal taibanud ja jõudnud

sealt ära minna. Ta eelistas praegu mitte tõtata. Seda enam, et sakslased liikusid keldris aeglaselt edasi, püüdes kõik pimedad orvad kas ära valgustada või läbi tulistada.

Ja ikkagi tuli otsida paik, kus oleks võimalik varjule jääda: igavesti ei saanud ta eest ära minna, ja lõpuks oleksid sakslased ta ikkagi kuhugi nurka kinni surunud. Ja ta otsis sellist paika, katsudes eriti hoolikalt pimedate koridoride seinu. Otsis mõnd käiku, auku, seinaava, kust oleks saanud tagasi minna või peitupugenuna sakslased mööda lasta ja minna nendesse ruumidesse, mis olid nende poolt juba üle vaadatud, valgustatud ja läbi tulistatud.

Seda auku, mille ta ainult tänu otsimisele leidis, oli raske märgata. Auk oli põrandaga ühetasa, kohe keldriseina astangu taga niivõrd lühikeses koridoris, et kellelegi poleks pähegi tulnud, et siin võib mingi väljapääs olla. Käik oli kitsas ja horisontaalne, aga keeras meeter maad koridori algusest täisnurga all kõrvale: tal tuli külili heita, et kuhugi sisse ronida, kus oli pime nagu hauas ja vaikne nagu hauas. Ta ei teadnud, kui suur oli ruum, kuhu ta sisse oli roomanud, kuid pööras kohe näo väljapääsu poole ja pani automaadi valmis. See oli mugav urg: ta andis sellele kohe hea hinnangu ainuüksi juba kavalalt kaevatud käigu põhjal, jõudmata veel midagi muud vaadata. Siia ei kostnud sakslaste hääled peaaegu üldse, ja liiv, millel ta lamas, oli pehme ning isegi soe. See kõik sobis talle, see kõik oli siiani ainult väike vedamine.

Saabaste trampimine kaikus liivas löökidena vastu, ja ta tundis neid lööke kogu kehaga. Praegu jõuavad esimesed pimeda koridorini: paksu liivakaitse tagant kostis valang. Paugutasid ära ja nüüd peaksid edasi jooksma, järgmisse ruumi. Jooksidki, peatumata lühikeses koridoris.

Saksa saabaste trampimine andis järele: keha tundis lööke üha nõrgemalt, üha kaugemalt. Ta hingas kergendatult ja pani automaadi kaitseriivi.

«Kas maod roomasid minema?»

Ta keeras end järsult ringi: hääl kostis pimedast. Kähe, hingeldav. Plužnikovi süda lõi meeletult taguma:

«Kes on?»

«Aga kes sa ise oled?»

«Oma!»

«Eks ma siis ole veel rohkem oma. Palju teid on?»

«Üksainus.»

«Viimane?»

«Pole lugenud. Kus sa siin oled?»

«Oota, ma panen tule põlema. Küünlaid on vähe jäänud, hoian valgust kokku, aga niisuguse sündmuse puhul . . .»

Kraapsati tikku, valgus tõi pimedusest välja kõhna pikkade sõrmedega käe, tüki musta hallisegust habet. Käsi tõstis tiku kastil seisva küünlajupini, ja kui valgeks läks, nägi ta kõvasti kinnitõmmatud vatikuues elusat luukeret. Nägi õlgadeni kasvanud halliseguseid juukseid, palavikuliselt läikivaid silmi ja kätt, mis talle vastu sirutus. Ja ta viskus selle käe poole.

«Pea kinni, vennas. Pea kinni, ära litsu mind. Jalad valutavad, ja musutamise oleme ka ära unustanud. Anna oma käsi siia, sa mu kallis kaasmaalane, Nõukogude sõdur. Anna käsi. Niimoodi. Ja seisa paigal, las ma vaatan sind. Kuidas on, ei ole need maod meist jagu saanud? Ei automaatide, lõhkeaine ega leegiheitjatega. Ei saanud jagu, ei saanud! . . .»

Kõhn jõuetu inimene naeris kähedalt ja võidutsevalt, aga pisarad voolasid habemesse. Ta naeris, värises üleni ja aina rääkis, muudkui rääkis:

«Anna mulle andeks, vennas, anna andeks, kallis, vee võttis lahti. Mul on selleks õigus. Ma pole kolm nädalat inimhingegi näinud, pole ühtki häält kuulnud, kipun juba iseendaga rääkima. Ja eks ma ole väheke nõrgaks ka jäänud, seda küll, seda mul esineb, nagu öeldakse. Las ma räägin siis alguses isu täis, las ma vahin sind, aga pärast saame tuttavaks. Las ma kõigepealt vaatan. Kuidas sa ometi ellu jäid, kulla vennake, mis põrgu värki sa oled ära pidanud kannatama, ja kuidas sul hing ikka sees on?»

«On,» ütles ta, ise kahetsedes, et ei saa õnnest nutta nagu see habemik. «Oled siis üksi?»

«Alguses oli meid palju. Leidsime selle uru, kaevasime käigu valmis. Siis jäime neljakesi. Aga kolme nädala eest jäi viimane tagasi tulemata. Sellest saati ma siin lamangi. Mul on jalad omadega läbi, saad aru? Põlvili saan veel kuidagimoodi roomatud, aga käia ei saa. Minu käimised on käidud.»

«Kes sa oled?»

«Ma olen isegi mõelnud. Seda, et kes ma praegu olen. Et mis nimi öelda, kui sakslased juhtuvad leidma ja ma ennast mõha lasta ei jõua. Ja mõtlesin ennast niimoodi

kutsuda: ma olen vene sõdur. Aukraad on vene sõdur, nimi on vene sõdur. Mis sa arvad, kas kõlbab?»

«Sakslaste jaoks küll. Aga mina olen oma, leitnant Plužnikov.»

«Mis polgust?»

«Mul pole nime kusagil kirjas,» muigas Plužnikov. «Mis siis, kas nüüd on minu kord rääkida?»

«Tuleb niimoodi välja.»

Plužnikov rääkis endast, laskumata üksikasjadesse ja midagi varjamata. Haavatu, kes ikka veel ei tahtnud ennast esitleda, kuulas midagi vahele ütlemata, hoidis ikka tal käest kinni. Ja selle järgi, kuidas käepigistus nõrgenes, tundis Plužnikov, et uuel seltsimehel oli veel vaid väga vähe jõudu jäänud.

«Nüüd siis võib ka tuttavaks saada,» ütles haavatu, kui Plužnikov oli oma jutuga lõpule jõudnud. «Vanem Semišnõi. Mogiljovist.»

Semišnõi oli haavata saanud ammu: kuul riivas selgroogu, ja varsti olid jalad halvatud. Ta ei saanud neid enam liigutada, kuid roomas ikka kuidagimoodi ringi. Ja kui oigaski, siis ainult unes, aga muidu pidas vastu ja isegi naeratas. Ta seltsimehed läksid ja ei tulnud tagasi, aga tema elas ja klammerdus jonnakalt, meeletu raevuga selle elu külge. Tal oli natuke süüa, natuke padruneid, aga vesi oli lõppenud kolm päeva tagasi. Plužnikov tõi öösel kaks ämbritäit lund.

«Sa võimle, leitnant,» ütles Semišnõi järgmisel hommikul. «Meil sinuga ei sobi ennast käest lasta: me ju üksi ja haiglat pole.»

Ise võimles ta kolm korda päevas. Painutas ennast istudes, vehkis kätega nii kaua, kuni hingeldama hakkas.

«Jaa, paistab niimoodi, et me oleme sinuga kahekesi alles jäänud,» ohkas Plužnikov. «Tead, kui igaüks oleks ise endale käsu andnud ja selle käsu täide viinud, siis oleks sõda suvel ära lõppenud. Juba siin, piiril.»

«Sa arvad, et ainult meie sinuga oleme nii kõvad poisid?» muigas vanem. «Ei, vennas, ma ei usu seda. Ei usu, ei saa seda uskuda. Tead, mitu versta on Moskvani? Tuhat. Ja iga versta peal on niisugused nagu meie sinuga pikali maas. Ei paremad ega halvemad. Ja käsu suhtes eksid sa, vennas, ka. Täita ei tule mitte oma käsku, vaid vannet. Aga mis on vanne? Vanne on lipu juures tõotamine,» ta süngestus äkki ja lõpetas räigelt, peaaegu kurjalt: «Said ivake

hamba alla? Siis minegi oma vannet täitma. Tapad sakslase maha ja tuled tagasi. Iga mao pealt annan kaks vaba päeva: niisugune on minu seadus.»

Plužnikov hakkas ennast minekule sättima. Vanem jälgis teda, ja ta silmad läikisid veidralt küünla argliku leegi valguses.

«Miks sa siis ei küsi, miks ma sinu üle kamandan?»

«Aga sa oled garnisoni ülem,» muigas Plužnikov.

«Mul on niisugune õigus,» ütles Semišnõi vaikselt ja äärmiselt kaalukalt. «Mul on õigus teid surma saata. Mine.»

Ja ta puhus küünla ära.

Tookord ta ei täitnud vanema käsku: sakslased kõndisid kaugel, aga niisama umbropsu paugutada ta ei tahtnud. Tema nägemine oli märgatavalt halvemaks jäänud, ja sihtides kaugete kogude pihta, sai ta aru, et enam ta neile pihta ei saa. Jäi üle loota vaid juhuslike ettesattujate peale.

Kuid siinsetes ringkasarmutes ei sattunud talle keegi ette. Sakslased hoidusid teise kanti, ja nende läheduses askeldas mingi ähmane inimhulk. Ta arvas, et need on naised, noodsamad, kellega Mirra kindlusest ära oli läinud, ja otsustas hiilida lähemale. Vahest õnnestuks mõnd hüüda, mõnega juttu rääkida, Mirra kohta teateid hankida ja ise talle enesest sõna saata, et ta on elus ja terve.

Ta jooksis naabervaremetesse, jõudis hoovi teisele küljele välja, kuid edasi oli lage maa, ja päeval mööda lund liikuda ta ei riskinud. Ta tahtis juba tagasi minna, kuid nägi kividega kaetud treppi, mis viis alla keldrisse, ja otsustas all ära käia. Teel ringkasarmutest siia olid tast ilkangi jäljed lumele jäänud ja igaks juhuks pidi hoolitsema võimaliku pelgupaiga eest.

Ta kõndis vaevaliselt tellistest risustatud trepil, pääses kuidagimoodi maa-alusesse koridori. Ka siin oli põrand tasa allavarisenud telliseid täis, edasi sai liikuda vaid kummargil. Üks varing sulges läbipääsu sootuks ja ta pööras tagasi, kiirustades välja pääsema, kuni veel sakslased ta jälile polnud jõudnud. Oli peaaegu pime, ta liikus käsikaudu seinu kobades ja tundis äkki tühjust käe all: avanes käik paremale. Ta ronis sinna sisse, astus mõned sammud ja nägi kuiva kasematti: ülevalt kitsast pilust langes valgust. Ta vaatas ringi: kasematt oli tühi, ainult

seina ääres, otse laskeava juures, lamas katkises ja määrdunud mundris kuivetunud laip.

Ta laskus kükakile, silmitsedes neid jäänuseid, mis kunagi oli olnud inimene. Kolbal oli veel säilinud juukseid, tihe must habe puhkas poollagunenud vormipluusil. Katkisest särgikaelusest olid näha ümber rinna mähitud kaltsud, ja ta sai aru, et sõdur oli surnud siin haavadesse, vaadates läbi laskeava kitsa pilu halli taevast. Üritades laipa mitte puutuda, soris ta relvi või padruneid otsida, kuid ei leidnud midagi. Ilmselt oli see inimene surnud siis, kui üleval oli veel neid, kellele padruneid tarvis läks.

Ta tahtis tõusta ja ära minna, kuid korjuse all oli sinel. Alles täiesti kõlblik, niisugune, mis võis veel elusaid teenida: vanem Semišnõi külmetas oma urus ja Plužnikovil endal oli ka palja bušlatiga külm magada. Ta kõhkles veel hetke, söandamata laipa puudutada, aga sinel oli sinel, ja surnule ei läinud seda vaja.

«Anna andeks, vennas.»

Ta hakkas siilust kinni, sikutas sinelit ülespoole ja tõmbas selle pehmelt sõduri jäänuste alt välja.

Ta raputas sinelit, üritades sissesöövinud laibalehka välja kloppida, laotas sineli käes laiali ja nägi ammukuivanud vere laiku. Ta tahtis sinelit kokku panna ja vaatas uuesti roostekarva laiku. Ta käed langesid alla ja ta vaatas pikkamisi kasematis ringi. Äkki tundis ta nii seda ruumi, sinelit kui ka laipa nurgas ja ka musta habeme jäänuseid. Ta ütles katkeva häälega:

«Tere, Volodka.»

Seisatades hetke, kattis Plužnikov hoolikalt sineliga kinni selle, mis oli Volodka Deništšikust alles jäänud, vajutas hõlmad tellistega kinni ja läks kasematist välja.

«Surnud ei tunne külma,» ütles Semišnõi, kui Plužnikov oli talle oma leiust rääkinud. «Surnud ei tunne külma, leitnant.»

Ise külmetas ta kõigi oma sinelite ja mantlite all, ja jäigi arusaamatuks, kas ta mõistab Plužnikovi tegu hukka või kiidab heaks. Ta võttis suremist rahulikult ja ütles enda kohta, et tema ei külmeta, vaid sureb.

«Surm võtab mind tükkhaaval oma hõlma, Kolja. Surm on külm seltsiline, teda sineliga ei soojenda.»

Ta jalad muutusid iga päevaga tuimemaks. Ta ei suutnud enam roomata, istus vaevaliselt, kuid jätkas jonnakalt ja fanaatiliselt oma võimlemist. Ta ei tahtnud alla anda, loovutades surmale iga millimeetrit oma kehast vaid lahinguga.

«Kui ma oigama hakkan, ärata üles. Kui ei ärka, lase maha.»

«Mis sa räägid, vanem?»

«Räägin sellest, et mul pole isegi surnud peast õigust sakslaste kätte sattuda. See teeks neile liiga palju rõõmu.»

«Neile jätkub seda rõõmu niigi,» ohkas Plužnikov.

«Aga vaat seda nende silmad ei näe!» Semišnõi kahmas tast äkki kinni ja tõmbas ropsti enda poole. «Ära anna pühadust ära. Kõnge või maha, aga ära anna.»

«Ma ei saa midagi aru. Mis pühadust?»

«Küll räägin, kui aeg tuleb. Aga niikaua kuula mind nagu jumalat ennast. Usu mind, ma ei kõnele enda nimel. Oled puhanud? Automaat pihku ja üles! Üles, leitnant! Et nad teaksid: kindlus elab. Et nad isegi surnuid kardaksid. Et nad keelaksid oma lastel, lastelastel ja lastelastelastelgi nina Venemaale toppimast!»

Plužnikov aimas, et vanem on hullumeelsuse piiril. Üha sagedamini lõi tas välja tige raev, ja siis ajas ta leitnanti halastamatult üles maa peale. Plužnikov ei vaielnud vastu: temas polnud juba ammu midagi peale vihkamise, kuid see vihkamine oli erinevalt Semišnõi vihkamisest külm ja kaine.

Eriti vedas tal uue, 1942. aasta esimesel hommikul. Ei tea, kas olid sakslased nääripeo pohmelusest ettevaatlikkuse minetanud või olid saabunud uued, kes polnud veel õppinud surnud kindluse põhjatutest aukudest eemale hoidma, kuid ta tegi heast peidukohast kahele lõpu peale, silmapilkse lõpu. Jälitamise eest põgenedes jooksis ta kaua keldrites ringi, ja põgeneski, kuna väljas tuiskas, ja isegi kõige parem koer poleks suutnud ta jälil püsida.

Ta viis jälitajad urust kaugemale; peaaegu Holmski väravate juurde. Siin kaotasid sakslased lõplikult ta jälje ära, karjusid, jooksid ringi, paugutasid ja läksid tühjade kätega minema. Aga tema lamas õhtuni sügavas lumeaorvas ja läks oma urgu vanemale ütlema, et veel kaks hinge võib elavate kirjast maha kanda.

Ta tahtis väga vanemale heameelt teha, kuna tolle seisukord oli viimastel päevadel järsult halvenenud. Hagelikaotas ta meelemärkuse, karjus täiel häälel väljakannatamatu valu käes, ja tulnud mõistusele, lõdises

surmavärinates, laup jahtuvas hernesvees. Üksnes meeletu tahe säilitas elu selles juba surevas kehas.

«Paistab, et ma ei ela üle,» ütles vanem sügava tusaga, tulles pärast järjekordset kriisi mõistusele. «Paistab, et jääb sulle teha.»

«Misasi?»

«Kui surema hakkan, siis ütlen. Mis on, kas sõda on lõppenud?»

«Ei paista olevat.»

«Mis sa siis istud? Padruneid on?»

«On,» ütles Plužnikov ja läkski tuisusesse uusaastahommikusse.

Aga praegu oli õhtu, ja ta tõttas surijat rõõmustama. Juba koridoris, jõudmata veel käigunigi, kuulis ta tuhmi oigamist. Semišnõi karjus ilmselt täiel häälel, ja isegi paksud liivalademed ei suutnud tema karjeid summutada.

Plužnikov lipsas kähku urgu, otsis pilkases pimedas viimase küünlajupi üles, pani selle põlema. Ta ei hüüdnud Semišnõid, mõistes, et lõpp on käes, et jälle lahkub ta elust üks lähedane ning kallis inimene. Ta võttis nartsu, kuivatas vanema lauba ja tardus surija kõrvale. Talle oli juba ükspuha, kas sakslased kuulevad neid karjeid või ei. Ta oli väsinud inimesi ära saatmast, oli väsinud sõdimast ja elamast.

Semišnõi jäi ise vait. Jäi äkki vait, poole oige pealt, ja Plužnikov arvas, et see on lõpp. Kuid vanem tegi silmad lahti:

«Kas ma karjusin?»

«Karjusid.»

«Miks sa üles ei ajanud?» Plužnikov oli vait ja Semišnõi ohkas. «Selge. Hakkas endast kahju? Aga on sul õigust ennast haletseda? Kes me niisugused oleme, et iseennast haletseme, kui võõrad saapad tambivad meie ema . . .»

Semišnõi rääkis vaevaga, hingeldades, juba ebaselgelt sõnu välja hääldades. Surm oli mehel juba suu ääres, käed ei liikunud enam, elasid üksnes silmad.

«Me täitsime oma kohust ausalt, ennast säästmata. Päris lõpuni välja. Ära lase ennast enne surma ära tappa. Ainult üks taks. Ainult üks, sõdur. Surm surma vastu. Ainult niimoodi.»

«Pole enam jõudu, Semišnõi,» ütles Plužnikov vaikselt. «Rohkem enam ei jõua.»

«Pole jõudu? Kohe tuleb. Kohe ma annan sulle jõudu.

Tee mul nööbid eest lahti. Tee rinna pealt lahti. Vatikuub, pluus — tee kõik lahti. Said lahti? Katsu käega? Noh? Kas tunned jõudu? Tunned?»

Plužnikov nööpis vatikuue ja vormipluusi lahti, pistis ebalevalt, millestki aru saamata, käe vanemale põue. Ja ta koredad külmavõetud sõrmed tundsid jahedalt libedat, katsumisel nahkjat lipusiidi.

«Ma kannan seda esimesest päevast peale endaga kaasas.» Vanema hääl värahtas, kuid ta surus lämmatava nuuksumise maha. «Minu ümber on polgulipp, leitnant. Tema nimel ma sind käsutasingi. Tema nimel elasin ise, peletasin surma viimse võimaluseni eemale. Nüüd on sinu järg. Ise sure, aga seda ära sakslastele anna. Pole see sinu ega minu au, see on meie kodumaa au. Ära musta seda au, leitnant.»

«Ei musta.»

«Korda: vannun . . .»

«Vannun,» ütles Plužnikov.

«. . . et mitte iialgi, ei elusalt ega surnult . . .»

«. . . et ei elusalt ega surnult . . .»

«. . . loovuta vaenlasele . . .»

«. . . loovuta vaenlasele . . .»

«. . . oma kodumaa Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu lahingulippu.»

«. . . oma kodumaa Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu lahingulippu,» kordas Plužnikov ja suudles põlvitades siidi vanema külmal rinnal.

«Kui ma suren, paned endale ümber,» ütles Semišnõi. «Aga -varem ära puutu. Elasin temaga ja tahan temaga koos ka surra.»

Nad olid vait, ja see vaikimine oli pidulik ning nukker. Siis ütles Plužnikov:

«Ma tapsin täna kaks sakslast. Väljas tuiskab, kerge oli.»

«Ei andnud me kindlust käest,» ütles vanem vaikselt. «Ei andnud.»

«Ei andnud,» kinnitas Plužnikov. «Ja ei annagi.»

Tunni aja pärast oli vanem Semišnõi surnud. Ta suri, ütlemata enam ainsatki sõna, ja Plužnikov istus veel kaua tema juures, arvates, et teine veel elab, aga vanem oli juba surnud.

Ta võttis lipu vanema keha ümbert, riietus vööni lahti ja mässis lipu endale ümber. Külm siid soojenes varsti, ja ta tundis kogu aeg seda erilist erutavat soojust. Kogu aeg,

Semišnõid mattes, aga ka pärast, tema voodil lamades, tõmmanud kõik telkmantlid peale.

Ta lamas ja mõtles rahulikult, et ei karda enam midagi, ei sakslasi, surma ega külma. Ta ei tunnetanud enam oma «mina», ta tunnetas midagi enamat: oma isiksust. Oma isiksust, millest oli saanud ühenduslüli ta kodumaa mineviku ja tuleviku vahel ja osake sellest kodumaast soojendas ülla lipusiidina tema rinda. Ja ta jõudis rahus järeldusele, et iialgi pole kellelegi tähtis, kuidas oli selle isiksuse nimi, kuidas ja kus ta elas, keda armastas ja kuidas suri. Tähtis oli vaid üks: et see lüli, mis mineviku ja tuleviku ühtseks ajaahelaks liitis, oleks vääramatu. Ja ta teadis kindlalt, et see on tugev ja igikestev.

Aga üleval tuiskas. Tuisk kattis valge vaibana muldonnid ja rajad, ajas vaikseks jäänud külad ja tulekahjuasemed hangi täis, tormas mööda inimtühjade linnade kõledaid tänavaid.

Juba põlesid partisanilõkked, ja nende valgusele tulid tuisu varjus need, kes ennast võidetuks ei pidanud, nagu ei lugenud võidetuks end temagi. Sakslased hoidsid end majade ja teede lähedusse, kartes pimedust, tuisku ja seda mõistatuslikku rahvast.

Veel polnud maha põletatud Hatõn ja veel polnud Valgevenemaal hukkunud iga neljas inimene. Kuid see iga neljas tulistas juba. Tulistas, ja see maa muutus fašistlikule armeele põrguks. Ning selle põrgu eeskoda oli Bresti kindlus.

Tuisk sööstis Brestist kuni Moskvani. Tormas üle maa, mattes lume alla sakslaste laipu ja purukslastud sõjatehnikat. Ja teised leitnandid viisid roode rünnakule, juhtisid neid vaenlast pekstes läände. Läände, tema juurde. Alistumatu kodumaa alistamatu poja juurde ...

3.

Varajasel aprillihommikul kõndis endine viiuldaja ja endine inimene Ruvim Swicki langetatud päi kiiresti mööda ratastest ja roomikutest ülesküntud porist teeserva. Pideva vooluna tulid vastu sakslaste masinad, ja autode tuuleklaasidel mängles lustlik päike.

Kuid Swicki ei näinud seda päikest. Ta ei julgenud silmi üles tõsta, kuna ta seljal ja rinnal kollendas tuhmilt suur kuusnurkne täht: märk selle kohta, et iga vastutulija võib teda lüüa, läbi sõimata, kas või maha lasta siinsamas, isegi vett täis kraavipervel. See täht rusus teda needusena, surmraske kandamina, viiuldaja pilk oli juba ammu tuhmunud, ta liialt pikad käed rippusid alandlikult külgedel, vimmas selg aga oli veel rohkem kühmu vajunud, oodates iga hetk lööki, tõuget või kuuli.

Nüüd elas ta getos koos tuhandete teiste juutidega ja ei mänginud enam viiulit, vaid saagis sõjavangide laagris puid. Ta peened sõrmed olid rohmakaiks muutunud, käed värisesid, ja muusika hinges oli ammu vaikinud. Ta jooksis igal hommikul nii ruttu, kui sai, tööle ja kiirustas igal õhtul ülepeakaela tagasi.

Kõrval pidurdas järsult auto. Ta suured ergad kõrvad määrasid eksimatult, et see on sõiduauto, kuid ta ei vaadanud sinnapoole. Vaatamine oli keelatud, kuulamine samuti, ja seepärast tõttas ta edasi, sumades oma katkiste saabastega püüdlikult poris.

«Jude!»

Ta pööras ennast kuulekalt hääle poole, tõmbas mütsi peast ja lõi kännad kokku. Auto lahtisest uksest vaatas välja saksa major.

«Vene keelt-oskad?»

«Just nii, härra major.»

«Istu peale.»

Swicki istus alandlikult tagaistme äärele. Siin oli juba keegi ees. Swicki ei söandanud vaadata, kuid nägi silmanurgast, et see keegi on kindral, ja tõmbas ennast kössi, hõivates võimalikult vähem ruumi võtta.

Sõideti kiiresti. Swicki ei tõstnud pead, vaatas maha, kuid tabas siiski, et auto keeras Kastani tänavale, ja sai aru, et teda viiakse kindlusse. Ja kohkus millegipärast veel enam, kuigi näis, et enam rohkem karta pole võimalik. Ta kõgeles, tegi ennast väikeseks ja ei liigutanud isegi siis, kui auto seisma jäi.

«Tule välja!»

Swicki ronis rutakalt välja. Kindrali must «Horch» seisis keset varemeid. Varemeis jõudis ta näha auku, mis viis maa alla, saksa sõdureid, kes olid selle augu sisse piiranud, ja kalk eemal lamavat telkmantliga kaetud laipa. Telkmantlite alt paistsid rohmakad saksa saapad. Aga veel kau-

gemal — varemete taga, teisel pool ahelikku ja tapetuid ladusid naised telliseid; konvoi oli nad unustanud ja vahtis praegu kindrali «Horchi».

Kõlas käsklus, sõdurid ajasid endid sirgu, ja noor leitnant tuli kindralile raporteerima. Ta rääkis valjusti, ja Swicki sai aru, et all keldris on vene sõdur: ta oli hommikul kaks patrullijat maha lasknud, kuid jälitajatel õnnestus ta ajada kasematti, millel on vaid üks väljapääs. Kindral kuulas raporti ära ja ütles midagi vaikselt majorile.

«Jude!»

Swicki tõmbas mütsi peast. Ta teadis juba, mida temalt tahetakse.

«Seal keldris istub vene fanaatik. Sa lähed alla ja keelitad teda vabatahtlikult relvi maha panema. Kui jääd tema juurde, põletatakse teid leegiheitjatega ära, kui tuled üksinda tagasi, lastakse sind maha. Andke talle lamp.»

Komistades ja kukkudes laskus Swicki aeglaselt mööda telliseklibu alla pimedusse. Valgus muutus järjest nõrgemaks, kuid peagi varing lõppes: algas tellistest umbes koridor. Swicki pani lambi põlema, ja kohe kostis pimedast tuhm hääl:

«Seis! Tulistan!»

«Ärge tulistage!» karjus Swicki seisma jäädes. «Ma ei ole sakslane! Palun, ärge tulistage! Nad saatsid mu siia!»

«Lase valgust näkku.»

Swicki pööras lambi kuulekalt üles, pilgutades pimestatud silmi eredas valgusvihus.

«Mine otse. Lase valgust ainult jalgade ette.»

«Ärge tulistage,» anus Swicki, liikudes aeglaselt mööda koridori edasi. «Nad saatsid mind ütlema, et te välja tuleksite. Nad põletavad teid ära, aga mind lasevad maha, kui te keeldute . . .»

Ta jäi vait, tundes äkki selgelt kusagil päris lähedal rasket hingamist.

«Kustuta lamp ära.»

Swicki leidis nupu üles. Valgus kadus, igalt poolt ümbritses teda tihke pimedus.

«Kes sa oled?»

«Kes ma olen? Ma olen juut.»

«Tõlk?»

«Mis tähtsust sel on?» ohkas Swicki raskelt. «Mis tähtsust sel on, kes ma olen? Ma olin unustanud, et ma olen juut, aga mulle tuletati seda meelde. Ma olen lihtsalt juut

ja kõik. Ja nad põletavad teid ära, aga minu lasevad maha.»

«Nad ajasid mu lõksu,» ütles hääl kibedalt. «Ma näen valges halvasti, ja nad ajasid mu lõksu.»

«Neid on palju.»

«Mul pole nagunii padruneid. Kus meie omad on? Kas sa oled midagi kuulnud, kus meie omad on?»

«Saate aru, liiguvad kuuldused.» Swicki alandas hääle sosinaks. «Liiguvad head kuuldused, et germaanlasi on Moskva all tublisti hävitatud. Õige tublisti hävitatud.»

«Aga Moskva on meie oma? Sakslased ei ole Moskvat vallutanud?»

«Ei, ei, mis te nüüd! Seda tean ma täpselt. Nad löödi Moskva all puruks. Saate aru, Moskva all?»

Pimedas hakati äkki naerma. Naer oli kähe ja võidutsev, ja Swickil hakkas sellest naerust kõhe.

«Nüüd võin ma välja tulla. Nüüd pean ma välja minema ja neile viimast korda silma vaatama. Aita mind, seltsimees.»

«Seltsimees!» Swicki kõrist tungis välja pentsik mulksuv hell. «Te ütlesite seltsimees? Mu jumal, ma arvasin, et ei kuule seda sõna enam iialgi!»

«Aita mind. Mu jalgadega on midagi lahti. Nad ei kuula hästi sõna. Ma toetun sinu õlale.»

Kondine käsi pigistas viiuldaja õlga, ja Swicki tundis oma põsel tihedat katkendlikku hingamist.

«Lähme. Ära valgust süüta: ma näen pimedas.»

Nad liikusid koridoris aeglaselt edasi. Swicki mõistis hingamise järgi, et iga samm oli tundmatule piinavalt rasske.

«Ütled meie omadele,» ütles tundmatu vaikselt. «Ütled meie omadele, kui nad tagasi tulevad, et ma peitsin ära . . .» Ta jäi äkki vait. «Ei, sa ütled neile, et ma ei andnud kindlust ära. Las otsivad. Las otsivad hoolega igas kasematis. Kindlus ei langenud. Kindlus ei langenud: ta jääksis lihtsalt veerest tühjaks. Mina olen viimane tilk . . . Mis kuupäev täna on?»

«Kaheteistkümnes aprill.»

«Kakskümmend aastat,» muigas tundmatu. «Ja ma arvestasin tervelt seitse päeva valesti . . .»

«Millugused kakskümmend aastat?»

Tundmatu ei vastanud, kogu tee üles läksid nad vaikides. Tõusid vaevaliselt mööda varingut, ronisid august

välja, ja siin lasi tundmatu Swicki õla vabaks, ajas end sirgu ja pani käed risti rinnale. Viiuldaja astus tõtlikult eemale, vaatas tagasi ja nägi alles nüüd, kelle ta pimedast kasematist välja oli toonud.

Keldri sissepääsu juures seisis uskumatult kõhn inimene, kel ei olnud enam iga. Ta oli paljapäi, pikad hallid juuksed õlgadeni. Tellisetolm sööbinud rihmaga kinnitõmmatud vatikuube, lõhkistest pükstest paistsid paljad, paistes, ammuse hüübinud verega kaetud põlved. Katkistest lagunenud säärtega saabastest turritasid kohutavalt ülestursunud mustad külmavõetud varbad. Ta seisis, uhkelt sirge, pea kuklas, ja vaatas pimedate silmadega ainiti päikesesse. Ja nendest liikumatutest uurivatest silmadest jooksid lakkamatult pisarad.

Kõik olid vait. Vaikisid sõdurid ja ohvitserid, vaikis kindral. Vaikisid naised, kes olid eemal töö pooleli jätnud, ning nende konvoi vaikis samuti. Kõik vaatasid praegu seda inimest, kes seisis karmilt ja liikumatult nagu mälestussammas. Siis ütles kindral midagi poolihääli.

«Öelge oma aukraad ja nimi,» tõlkis Swicki.

«Ma olen vene sõdur.»

Hääl kõlas kähedalt ja valjult, palju valjemini, kui seda vaja läks; see inimene oli kaua aega vaikuses elanud ja ei valitsenud enam hästi oma häält. Swicki tõlkis vastuse, ja kindral küsis uuesti midagi.

«Härra kindral palub teid tungivalt, nimetage oma aukraad ja nimi . . .»

Swicki hääl lõi värisema, ta nuuk-

satas, puhkes nutma ja halas nüüd juba ilma vaheta, värisevate kätega pisaraid mööda sisselangenud põski laiali hõõrudes.

Tundmatu pööras äkki pead, ja ta liikumatu pilk jäi kindralile pidama. Ta tihe habe võpatas veidi veidras võidukas muiges:

«Kuidas on, kindral, kas te nüüd teate, mitu sammu on vene verst?»

Need olid tema viimased sõnad. Swicki tõlkis veel mingeid kindrali küsimusi, kuid tundmatu vaikis, vaadates endiselt päikesesse, mida ta ei näinud.

Sanitaarauto sõitis kohale, sealt hüppas käbedalt välja arst, kaasas kaks sanitari kanderaamiga. Kindral noogutas, arst ja sanitarid sööstsid tundmatu poole. Sanitarid lõid kanderaami lahti, ja arst ütles midagi, kuid tundmatu lükkas nad sõnatult kõrvale ja läks auto suunas.

Ta kõndis rangelt ja sirgelt, nägemata midagi, kuid orienteerudes täpselt töötava automootori järgi. Kõik seisid oma kohtadel, liikus tema üksinda, tõstes vaevaliselt oma paistes külmavõetud jalgu.

Ja äkki hüüdis saksa leitnant kõlaval pingul häälel käskluse otsekui paraadil, ja sõdurid, klõpsanud kannad kokku, tõstsid kõik korraga püssid auvalveks üles. Pärast hetkelist viivitust tõstis saksa kindral käe mütsi juurde.

Ta kõndis tuikudes läbi vaenlase rivi, mis praegu talle kõrgeimat sõjaväelist austust avaldas. Ainult ta ei näinud neid auavaldusi, ja kui oleks näinudki, oleks see talle juba ükspuha olnud. Ta seisis kõigist mõeldavaist austustest kõrgemal, kõrgemal elust ning surmastki.

Naised hakkasid õudselt, täiel häälel ulguma, nagu halatakse surnu juures. Üksteise järel langesid nad põlvili aprillikuu külma porri. Nad sirutasid nuttes käsi ja kummardusid maani tema, viimase kaitsja ees kindlusest, mis polnudki alistunud.

Aga tema sammus komistades ja libisedes, aeglaselt jalgu tõstes, otse töötava mootori poole. Saapatald paindus ja rebenes küljest, paljast jalast jäi maha verine jälg. Kuid ta läks ja läks, läks uhkelt ja jonnakalt, nagu oli elanudki, ja kukkus alles siis, kui oli kohale jõudnud.

Auto juures.

Ta kukkus täies pikkuses selili, heitnud käed laiali, pimedad silmad pärani päikesesse. Kukkus vabana pärast oma elu lõppugi, makstes surmaga surmad kinni.

EPILOOG

Kaugel meie maa läänepiiril seisab Bresti kindlus. Päris Moskva lähedal: rong sõidab vähem kui ööpäev. Ja mitte ainult turistid, kõik, kes sõidavad välismaale või tulevad tagasi koju, käivad tingimata kindluses ära.

Siin ei räägita valjult: kurdistavalt mürarohked olid siin neljakümne esimese aasta päevad ja liiga palju on neil kividel meeles. Tagasihoidlikud giidid juhatavad inimesi mööda lahingupaiku, ja te võite minna alla 333. polgu keldritesse, puudutada käega leegiheitjatest ülessulanud telliskive, minna Terespoli või Holmski väravate juurde või seista vaikides kunagise kiriku võlvide all.

Ärge kiirustage. Meenutage. Ja kummarduge.

Muuseumis näidatakse teile relvi, mis kunagi tulistasid, ja sõdurisaapaid, mida keegi 22. juuni varahommikul kiirega jalga tiris. Teile näidatakse kaitsjate isiklikke asju ja räägitakse, kuidas janust hulluti, loovutades vee lastele ja kuulipildujatele. Ja te seisatate kindlasti lipu juures — ainsa lipu juures, mis seni on leitud. Kuid lippe otsitakse edasi. Otsitakse, kuna kindlus ei alistunud, ja sakslased ei saanud siit ainsatki lahingulippu.

Kindlus ei langenud. Kindlus jooksis verest tühjaks.

Ajalooõpikutele ei meeldi legendid, kuid teile räägitakse kindlasti tundmatust kaitsjast, kelle sakslased alles sõja kümnendal kuul kinni võtsid. Kümnendal kuul, 1942. aasta aprillis. See inimene sõdis peaaegu aasta. Aasta läbi lahinguid teadmatuses, kaaslasteta enda kõrval, käskudeta ja tagalata, puhkusteta ja kirjadeta kodustelt. Aeg pole säilitanud tema nime ega aukraadi, kuid me teame, et ta oli vene sõdur.

Kindluse muuseumis on palju, väga palju eksponaate. Need eksponaadid ei mahu ära stendidele ega väljapanekute hulka; suur osa neist on hoidlates. Ja kui teil õnnestub nendes hoidlates käia, näete väikest puust proteesi koos naise kinga jäänustega. See protees leiti pommilehtrist Valge lossi aia lähedalt — nii kutsusid kindluse kaitsjad insenerväeosa hoonet.

Igal aastal 22. juunil tähistab Bresti kindlus pidulikult ja leinas sõja algust. Sõidavad kohale ellujäänud kaitsjad, asetatakse pärgi, auvalve tardub paigale.

Iga aasta 22. juunil sõidab kõige esimese rongiga Bresti vana naine. Ta ei tõtta lärmakast raudteejaamast lahkuma ja pole kordagi kindluses käinud. Ta läheb väljakule, kus jaama ukse kohal on marmorist plaat:

22. JUUNIST KUNI
2. JUULINI 1941. AASTAL
KAITSESID
SÕJAVÄELASED JA RAUDTEELASED
LEITNANT NIKOLAI
(perekonnanimi teadmata)
JA VANEM PAVEL BASNEVI
JUHTIMISEL
KANGELASLIKULT RAUDTEEJAAMA.

Päev läbi loeb vana naine seda kirjutist. Seisab selle kõrval nagu auvalves. Läheb ära. Toob lilli. Ja seisab uuesti, ja loeb uuesti. Loeb üht nime. Seitse tähte: «NIKOLAI.»

Jaam elab oma tavalist elu. Rongid tulevad ja lähevad, diktorid tuletavad reisijaile meelde, et need ei unustaks pileteid osta, kõlab muusika, inimesed naeravad. Ja marmortahvli juures seisab vaikselt vana naine.

Pole vaja talle midagi selgeks teha: see polegi nii tähtis, kus meie pojad puhkavad. Tähtis on vaid see, mille nimel nad hukkusid.

ÄRGE TAPKE VALGEID LUIKI

AUTORILT

Kui ma metsa jõuan, on mu ümber Jegori elu. See on haaviku väsimatus habisemises, mändide ohkamises, kuusekäppade raskes viipes. Ja ma otsin Jegori.

Ma leian ta juunimetsa pilgaris — ta on väsimatu ja reibas. Me kohtume sügismärjas võpsikus — ta on sagris ja tõsine. Ma ootan teda pakasevaikuses — ta on mõtlik ja kirgas. Ma näen teda kevade õitsemises — ta on kannatlik ja läbematu ühekorraga. Ja alati olen ma üllatatud, kui mitu nägu tal siiski oli. Küll inimeste, küll iseenda jaoks.

Ka elu oli tal eripalgeline — üks enda, teine inimeste tarvis.

Aga võib-olla ongi igal inimesel mitu nägu? Üks enda, teised inimeste jaoks? Kas on aga alati olemas ka nende erisuste summa? Kui me erinevaid rolle mängime või ühtsegu mitut elu elame, kas me oma olemuses alati üheseks jääme?

Jegor oli ühene, sest ta oli alati tema ise. Ta ei osanud ega tahtnud näida kellegi teisena, ei paremana ega halvemana. Ja ta ei tegutsenud arvestuse ajel, ei pidanud silmas salasihti ega lootnud ülemuste heakskiitu, vaid käitus nii, nagu käskis südametunnistus.

1.

Jegor Poluškini hüüti asula peal Idumeheks. Ei mäletanud enam keegi, millal kaks tähte Võidumehe eest ära kaduvad, ja isegi tema kroonilistest viltuvedamistest sõgestunud naine karjus tigedal häälel, mis nõelus nagu sääsepiirin:

«Ära meretagune peletis sa mu orvukese kirstunael Jumal päästa ja halasta sa saatana idu . . .»

Ta karjus ühe noodi peal, kuniks jätkus õhku, ja kirjavahemärke ta ei kasutanud. Jegor ohkas kibedalt, aga kümneaastane Kolka, kes isa pärast kannatas, tõnnis kusagil kuuriuberiku taga. Ja ta tõnnis veel sellegi pärast, et juba siis sai ta aru, kui väga on emal õigus.

Tänu sellele karjumisele ja sõimule tundis Jegor end alati süüdi. Ta võttis süü omaks mitte mõistuse, vaid südametunnistusega. Ja seepärast ei vaielnudki ta vastu, vaevles ainult vaikselt omaette.

«Kui teistel on mehed siis on need ka toitjad ja katjad siis on ka kodu püsti ja söök laual ja niisugustel meestel on siis ka naised justkui luiged! . . .»

Haritina Poluškina oli pärit Oneega tagant ja tema käes läks sõim kergesti halamiseks üle. Juba ilmaletulekust saati pidas ta ennast eluks ajaks ette solvatuks sellega, et ta purjus papilt nii võimatu nime oli saanud, mille kallid naabrinaised kahe esimese silbini lühendasid:

«Meie Hari teeb oma toitjale jälle kriitikat.»

Ja sellestki oli ta meel mõru, et lihane õde (on alles tünn mis tünn, jumala eest!), et lihane õde Marja loovis nagu paabulind mööda küla ringi, tõmbas suu kriipsuks kokku ja ajas silmad taeva poole:

«Tiina läks mehega alt. Ah, küll läks ikka alt! . . .»

Silme ees, jah, siis on küll Tiina ja musi pruntis. Aga selja taga on Hari ja hambad irevil. Ise ta ometi neid asulasse meelitanud oli. Käskis maja maha müüa, siia kolida ja rahva pila ärá kannatada:

«Siin on kultuuri, Tiina. Saab kino näha.»

Kino sai näha küll, aga klubis Haritina ei käinud. Majapidamine logiseb, mees on vaimust vaene, ja selgagi pole vaata et midagi panna. Kui iga jumala päev oled ühes ja samas kleiditükis inimeste silme all, siis varsti ei pööra keegi peadki su poole. Aga Mammul (nii et tema on Hari, aga õekene on Mammu, sedasi on lood!), sel Mammul on viis villast kleiti, tänavakostüüme — kaks, ja džörsiriidest kostüüme tervelt kolm tükki. On millega kultuuri vahtida, on milles ennast näidata, on mida kirstupõhjas hoida.

Ja sellel kõigel on Haritina meelest ainult üks põhjus: Jegor Saveli poeg, kallis meheraasuke. Seaduslik abikaasa, kuigi kirikus laulatamata. Ainsa pojukese isa. Toitja ja katja, et sokk talle sarved tagumikku lööks.

Aga muuseas ka korraliku inimese Fjodor Ipatovitš

Burjanovi, Marja mehe sõber ja seltsimees. Kaks tänavat edasi on Burjanovitel uhke maja. Puha valitud palkidest, kõik kenasti vinklis, ühtegi paha sõna ei saa öelda. Tsinkkatus plitsib nagu uus ämber. Õue peal kaks siga, lambaid kuus tükki ja Punikust lehm. Annab piima nii, et pere peab aasta läbi võinädalat. Ja katuseviilul on kukk püsti, justkui elus teine. Sinna veeti ikka komandeeringusse tulnuid:

«Kohaliku taiduri ime. Palja kirvega tehtud, kujutage ette! Palja kirvega tegi valmis, nagu vanasti!»

Tõsi küll, Fjodor Ipatovitšil endal polnud selle imega mingit pistmist, kui, siis ainult niipalju, et katus oli tema oma. Aga kuke tegi Jegor Poluškin. Igasuguse mängu jaoks jäi tal aega küll, aga et midagi asist teha . . .

Haritina ohkas. Oh, et ka kadunud emake tal silma peal ei hoidnud, oh, et ka isa-taadike teda ohjaotsaga ei koolitanud! Poleks ta siis Jegori juurde jooksnud, oleks ehk Fjodoriga paari heitnud. Elaks praegu nagu kuninganna.

Fjodor Burjanov oli siia sõitnud raha tegema, juba toltal, kui siinkandis veel lõputud laaned mühasid. Siis olid ajad vaesed ja mets kukkus mis matsus, nii et ragin taga, ja progressiivtasu muudkui jooksis.

Ehitati asula valmis, toodi kohale elekter, pandi paika veevärk. Aga niipea kui üks raudteeharu kohale jõudis, oli ümbrus metsast lage ka. Antud etapil jõudis tegelikkus, nagu öeldakse, kellegi teadvusest ette, ja seepärast kerkis keset kunagise uhke laane haledaid jäänuseid küll mugavustega asula, kuid praegu ei läinud seda enam kellelegi tarvis. Suurte raskustega õnnestus oblasti organisatsioonidel ja võimudel kuulutada viimane Mustjärve äärne metsamassiiv veekaitsealaks, ja igasugune metsatöö suri välja. Kuna aga asulas oli juba metsalaadimispunkt koos tehnika viimase sõna järgi ehitatud saekaatriga, hakati siia spetsiaalselt metsa kohale vedama. Veeti kohale, tõsteti maha, lasti sae alt läbi ja tõsteti uuesti peale. Ja eilsetest metsaraiduritest said laadijad, transpordimehed ja saekaatritöölised.

Täpselt seda ennustas Fjodor Ipatovitš juba aasta tagasi oma Mammule:

«Progressiivtasuga on kutu, Marja: varsti ei võta me enam ühtegi puud maha. Peaks mõne kasulikuma otsa vaatama, kuniks veel saehäält kosta on.»

Ja vaataski: hakkas selles Mustjärve viimses kaitsealu-

ses metsas metsavahiks. Tasuta heinamaa käes, kala tõmba või roobiga ja küttepuud pealekauba. Siis ta endale selle lossi üles lõigi, tassis igatsugu kraami kokku, pani majapidamisele jalad alla ja naise kenasti riidesse. Ühesõnaga, peremehel pea jagas.

Ja käitus ta samuti seisusele vastavalt: ei rübelnud ringi, ei sabistanud. Teadis nii sõna kui rubla hinda: kui käiku lasigi, siis asja eest. Mõne mehe seltsis ei teinud õhtu läbi suud lahti, aga teisele jagas nii nõu kui õpetust:

«Ei, Jegor, ei hakka sinu jõud elule peale, elu on sust endast üle. Aga millest niisugune asi tuleb? Pane õige pea tööle.»

Jegor kuulas vaguralt, ohkas: ai, kui kehvalt, ai, kui viletsasti ta ikka elab. Pere elab nii, et enam hullemini ei saa, ennast on käest ära lasknud, naabrite ees silmad häbi täis — Fjodor Ipatõtšil on õigus, tabab lausa naelapea pihta. Naise ees on piinlik, ja poja ees ka, heade inimeste ees samuti. Ei, selle eluga tuleb lõpp teha. Tuleb uut elu alustada: äkki valab Fjodor Ipatõtš selle uue, helge ja mõistliku elu hakatuseks veel ühe pitsikese, äkki läheb teisel süda soojaks? . . .

«Jaa, elust tuleb jagu saada ja ise peremeheks saada: see on vana tarkus.»

«Sul on õigus, Fjodor Ipatõtš. Tuline õigus!»

«Kirvest sa käes hoida oskad, selle vastu ma ei vaidle. Aga mõistust taga ei ole.»

«Mis seal ikka. Nii see on.»

«Sinul olgu ikka keegi, kes sind juhatab.»

«Seda küll, Fjodor Ipatõtš. Oi, kuidas oleks tarvis! . . .»

Jegor ohkas, murest murtud. Peremees ohkas ka ja vajus mõttesse. Ja siis ohkasid kõik. Mitte kaastundes, vaid hukkamõistus. Ja nende pilkude all langetas Jegor pea veel madalamale. Häbenes.

Kui aga järele mõelda, polnud tal häbeneda midagi. Tööd tegi Jegor ausalt ja elas vaikselt, lärmi ei löönud, aga ikka kukkus niimoodi välja, et kõiges oli süüdi tema. Ja ta ei vaielnud vastu, ainult kurvastas kõigest hingest, siunates iseennast põrgupõhja.

Endise kodukolhoosi soojast pesast, kus oli elatud kui mitte just jõukalt, siis nõukalt küll, olid nad ühel heal päeval minema lennanud. Justkui mõned mõistuseta linnupojad või vanapoisid, kellel pole ei vara, kodu, lapsi ega majapidamist. Just nagu pimedusega löödud.

Tol kõledal tuisusel märtsikuul suri ämm, Haritina ja Mammu lihane memmeke. Heitis hinge täpselt Evdokiapäevaks, ja suguselts sõitis matusele saanidega — autod jäid lumme kinni. Nii tuli ka Mammu, üksipäini, ilma peremeheta. Nuteti memmekest taga, lauldi itkud maha, mälestati teda nagu kord ja kohus. Mammu sidus musta rätt asemel salli pähe ja põrutaski välja:

«Te olete siin oma sõnniku otsas kultuursest elust maha jäänud.»

«Kuda nii?» ei taibanud Jegor.

«Pole tõelist moderni. Aga meie Fjodor Ipatõtš ehitab uut maja: viis akent tänava poole. Elekter, universaalkauplus, iga päev kino.»

«Kohe iga päev uus või?» oli Tiina rabatud.

«Ega me vana ei vaata, õige meil vaja. Meil on see . . . moodide maja kah ja väljamaised tööstuskaubad.»

Pimedast toanurgast vaatasid rangelt igivanad pühakud. Jumalaema ei naeratanudki enam, kortsutas hoopis kulmu. Ja oli teda siis keegi õieti kaenudki, sestpeale, kui vanamemm hingusele läks? Kõigi pilgud käisid ettepoole, sinna, kuidas ta nüüd oligi . . . moderni poole.

«Jaa, maja tuleb Fjodor Ipatõtšil justkui pilt. Aga vana jääb tühjaks: kuhu me ta paneme? Kahju ära müüa, ikkagi oma pesa, minu Vovake roomas seal mööda põrandat ringi. Fjodor Ipatõtš käskiski teile ära kinkida. Eks te siis muidugi aita uut üles ehitada, nagu see kombeks on. Sul, Jegor, on puutöö käpas.»

Aitasidki. Jegor viibutas kaks kuud koidust ehani kirvest. Aga koidikud on siin põhjamaised: jumal lahutas koidu ja eha teineteisest pika päevatee kaugusele. Jõuad ennast pimedani päris pehmeks vehkida. Lisaks veel Fjodor Ipatõtš oma õpetustega:

«Sa käi veel see nurk üle, Jegor. Ära laiskle, töömees, ära laiskle: ma annan sulle ju maja ilma rahata ära, maja, mitte mõne koerakuudi.»

Tõsi mis tõsi, maja andis ära küll. Ainult tassis sealt kõik välja, mida ussid veel paruks järada polnud jõudnud; elutoas kiskus põrandagi üles. Kaevurakked viis ära. Keldrigi laotas laialt ja vedas minema: uue koha peal võivat palke tarvis minna. Pani juba kuurikõksile ka käed külge, aga siis pidanud Haritina enam vastu:

«Sa viimane maduuss vereimeja ahnepäits metsaline sulle!»

«Ole aga kuss, ole kuss, Haritina. Sugulaste asi, mis sa lärmad? Ega sa pahaks pane, Jegor? Ma ju ikka ausalt.»

«Egas ta . . . Ju ta siis on nii, kui pole naa.»

«Noh tore on. Olgu, kasutage kuuri. Kingin teile.»

Ja kõndis oma teed. Kobe mees. Puha bostonist pintsak seljas.

Pärast lepiti ära. Käidi aeg-ajalt külas. Jegor oli nende külaskäimiste aegu pelglik, kuulas rohkem Fjodor Ipatõtši juttu.

«Maamehe najal seisab maailm püsti, Jegor. Maailm toetub matsile.»

«Just, Fjodor Ipatõtš. Õigus.»

«Aga kas sinust on ka asja nagu ühest mehest olema peab? Ütle ära, kas on?»

«Kuda võtta . . . Näh, minu eit . . .»

«Ega ma sellest, ega ma patutegemisest ei räägi! Ptüi!»

Naerdi. Ja Jegor itsitas koos teistega: miks ei võiks lolli naerda? Fjodor Ipatõtši üle ikka juba ei naera, aga tema üle — laske käia, kallid kodanikud, terviseks! Korraldage endile hea äraolemine! . . .

Tiina, see muudkui naeratas. Naeratas kõigest väest kallitele külalistele, lihasele õele ja Fjodor Ipatõtšile. Temale eriti, tema on peremees.

«Jaa, sind peab ikka juhatama, Jegor, ikka juhatama peab. Ilma õpetuseta ei tee sa tuhkagi. Ja oma peaga ei jaga sa seda ilmaelu ka mitte üks raas. Aga kui sa elust aru ei saa, siis ei õpi sa elama ka. Sedamoodi on lood, Jegor Poluškin, sa issanda idu, just sedamoodi . . .»

«Mis siis ikka, ju see nii on, kui pole naa . . .»

2.

See-eest oli aga Kolka.

«Selge silmaga meesterahvas kasvab meil, Tiinake. Oh, küll on klaaride silmadega poiss!»

«Ja sandisti läks, et niimoodi on,» torises Haritina. (Jegori peale torises ta alati. Niipea, kui külanõukogu esimees oli nende seaduslikku abiellu astumise puhul õnnesoovidega valmis saanud, nii ta kohe torisema hakkas.)

«Selgesilmsed on igavesest ajast igavesti ainult ühte tööd tundnud: traktori asemel iseenda kondiauruga maad kündnud.»

«Missand' niimoodi, missand' jälle! Seda sa räägid küll jumalamuidu, lausa ilmaasjata kohe.»

Kolka muudkui sirgus, ise lustlik ja südamlik. Seltsis poiste ja suurematega. Vaatas otse silma sisse, nägu naeru täis ja uskus kõike. Valeta ükspuha mida, mõtle ükspuha mis välja — tema kohe usub. Plaksutab silmi, imestab:

«Ja-ah? . . .»

Sellest «ja-ahist?» oleks poolele Venemaale lihtsameelsust jätkunud, kui sellest ainult puudust oleks tuntud. Aga millegipärast polnud lihtsameelsus seni minev kaup, praegu läks hoopis muud tarvis:

«Kolka, mis sa siin passid? Su taat jäi isekallutaja alla: soolikad tolknevad suust välja!»

«Aaaa! . . .»

Kolka jooksis kuhugi, karjus, kukkus, jooksis edasi. Aga mehed lagistasid naerda:

«Kuhu nüüd, kuhu sa nüüd? Elus on see sinu taat. Poiss, see oli lihtsalt niisugune nali. Me tegime nalja, said aru?»

Õnnelik, et kõik oli hästi lõppenud, unustas Kolka isegi solvuda. Oli ülimalt rõõmus, et taat elus ja terve on, et polnudki mingit isekallutajat ja et taadi soolikad on seal, kus nad olema peavad: kõhus. Ja seepärast naeris ta veel kõige kõvemini, naeris kogu südamest.

Aga muidu oli teine normaalne põngerjas. Kargas kaldajärsakult alla jõkke küll pääsukese moodi, küll jalad ees. Ei eksinud metsas ega kartnud metsa. Rahustas kõige kurjemadki koerad paari sõnaga, silitas neid, katkus kõrvust nagu süda lustis. Poisid ei jõudnud seda ära imestada, aga täiskasvanud tegid neile asja selgeks:

«Ta isa oskab koerasõnu.»

Selle koha pealt oli neil õigus: ka Jegori ei puutunud ükski koer.

Ja veel oskas Kolka üht-teist välja kannatada. Kord kukkus ta kase otsast alla (lõi kuldnokapuuri üles, aga oks läks katki), vuhises läbi okste alla maa peale, ja oligi jalg puusast väljas. Eks see tõmmati paika, pandi puusale ümbrised, määriti pealaest jalatallani joodiga kokku, aga tema ainult ähkis. Isegi tohter imestas:

«Näed sa, ise nii väike, aga juba mehe eest!»

Aga hiljem, kui kõik haavad olid juba kokku kasvanud ja ära paranenud, kuulis Jegor hoovi peale ära: pojake tönnib kuuris. (Sestpeale, kui väike õde sündis, magas Kolka seal. Õeke tuli ilmale hirmus kõva kõriga: oli teine emasse läinud.) Jegor vaatas järele: Kolka kõhuli maas, ainult õlad rappuvad.

«Mis sul viga on, poju?»

Kolka tõstis äranutetud näo üles, endal suu ei seisa kuidagi kinni.

«Unkas . . .»

«Mida?»

«Unkas tapeti ära. Nuga selga. Kas siis nii tohib — nuga selga?»

«Mis Un . . . Unkas?»

«Viimne mohikaanlane. Kõige viimane, taat! . . .»

Järgmisel ööl isa ja poeg ei maganud. Kolka kõndis mööda kuuri ringi ja luuletas:

«Unkas vaenlast jälitas ja ihkas võitlust. Ta vaenlase siis kätte sai ja algas heitlus . . .»

Edasi ei tulnud enam välja, kuid Kolka ei andnud alla. Ta tormas puuriida ja oma koiku vahelises kitsukeses käigus edasi-tagasi, pomises kentsakaid sõnu ja vehkis kätega. Laudseina taga tundis põrsas asja vastu huvi ja ruigas.

Aga Jegor istus aluspükste ja paksu puuvillase särgi väel köögis ja luges raamatut indiaanlastest, lugemisele suuga kaasa aidates. Veidrate nimede kohal mühasid tuttavad männid, salapärase piroogi all sagisid koduvete kalad, aga tomahoogiga oleks võinud lihtviisil samovari tarvis laaste raiuda. Ja seepärast näis Jegorile, et see lugu ei toimugi kaugel Ameerikas, vaid kusagil siin Petšooral või Võtšegdaal, ja kavalad nimed on lihtsalt selleks välja mõeldud, et põnevam oleks. Esikust tuli ööjahedust, Jegor liigutas kohmetanud jalgu ja luges, näpuga püüdlikult järge vedades. Ja mõne päeva pärast, saanud lõpuks sellest elu kõige paksemast raamatust jagu, ütles ta Kolkale:

«Hea raamat.»

Kolka nuuksatas kahtlaselt ja Jegor täpsustas:

«Headest inimestest räägib.»

Üldiselt oli Kolkal vesi kerge lahti tulema. Ta nuttis võõra mure pärast, külanaiste laulu pärast, raamatuid lugedes või kaastundest, aga häbenes ise oma pisaraid hirmsasti ja püüdis seepärast tönnida üksinduses.

Aga sealsamas Vovka — Kolkaga ühevanune tädipoeg — see lõugas ainult viha pärast. Ei valu ega kaastunde, ainult viha pärast. Lõugas kõvasti, nii et krambid tulid peale. Ja vihastas samuti tihti. Teinekord läks lausa heast peast endast välja.

Vovka ei pidanud raamatutest midagi — temale anti kinoraha. Kino meeldis talle väga ja ta vaatas kõik järjepanu ära, aga kui oli midagi spioonidest, siis vaatas kolm korda. Ja pärast jutustas:

«Aga see virutab sellele — nätaki, nätaki! Ja muudkui vastu magu, kõik aeg vastu magu! . . .»

«Küll võib valus olla!» õhkas Kolka.

«Totu! Need on ju spioonid.»

Ja peale selle oli Vovkal veel unistus. Kolkal, näiteks, oli iga päev uus unistus, aga Vovkal oli kogu aeg ainult üks:

«Kui saaks sellise hüpnoosi leiutada, et võiks kõik magama panna. Kõik viimse kui üheni! Ja siis võtaksin mina igaühe käest rubla raha.»

«Miks siis ainult rubla?»

«Et keegi ei märkaks. Kui igaühe käest rubla võtta — vaata mis see kokku teeb! Tead kui palju? Oma paar tuhat tuleb ikka ära.»

Kuna Kolkal polnud ilmaski raha olnud, ta ka ei mõelnud selle peale. Ja seepärast polnud raha ka ta unistustes: ta unistas reisimisest, loomadest, kosmosest. Need olid kerged ja kaalutud unistused.

«Küll oleks tore elusat elevanti näha. Räägitakse, et Moskvas käib igal hommikul elevant mööda tänavaid ringi.»

«Ja saab ilma rahata näha?»

«See on ju tänaval.»

«Luiskavad. Ilma rahata pole midagi.»

Vovka jutt oli mõjukas, nagu Fjodor Ipatovitšilgi. Ja vaatas ka samamoodi: silmad vidukil. Niisugune eriline, Burjanovite silmavaade. Fjodor Ipatovitšile oli see meeltmööda:

«Ja, Vovka, katsu kõigest läbi näha. See, mis pealt paistab, on puha pettus.»

Vovka püüdiski kõike läbi näha, aga Kolka käis temaga sellest poolest läbi. Ei vaielnud vastu, ei kakelnud, kuid tõsi — ega ta Vovka sõna ka eriti ei kuulanud. Kui Vovka juba liialt peale käima hakkas, siis kõndis Kolka lihtsalt

minema. Ainult ühte ei andnud ta andeks: kui tädipoeg tema isa, Jegor Poluškini üle itsitas. Siis läks tal vahel kops üle maksa, aga jälle lepiti kiiresti ära. Ikkagi sugulaste asi.

Kuid sellest elevandist, kes igal hommikul mööda Moskva tänavaid ringi käib, oli Kolkale rääkinud isa. Kust ta küll sellest elevandist kuulda võis, ei tea, sest televiisorit neil ei olnud ja ajalehti Jegor ei lugenud, aga ta rääkis veendunult ja Kolkal polnud mingit kahtlust. Kui taat midagi ütles, siis nii see ka on.

Aga muidu olid nad elevanti ainult pildi peal näinud ja ühe korra kinos. Näidati tsirkust ja elevant seisis ühe esijala peal, aga pärast kummardas väga naljakalt ja laksutas kõrvu. Pärast rääkisid nad ööd ja päevad läbi elevantidest.

«Tark loom.»

«Taat, kas Indias küntakse nendega?»

«Ei.» Jegor ei teadnud täpselt, mida elevandid Indias teevad, aga ta mõtles välja. «Elevant on kündmise jaoks liiga pirakas. Tõmbab adra välja.»

«Mida's nad seal teevad?»

«Kuidas mida? Igatsugu rasket tööd. Veavad kas või metsa.»

«Oleks meil siin elevant, ah, taat? Laadiks puud riita, veaks männipalke ja laudu.»

«Jaah. Eks ta söö hirmus palju. Kes talle heina jõuab teha.»

«Kuidas siis Indias saab?»

«Egas neil seal söödaga muret pole. Kogu aeg üks suvi. Tee või kakskümmend korda heina.»

«Ja vilte pole kah vaja, eks, taat? Küll seal võib ikka ilus olla!»

«Ära sa seda küll ütle. Meil on ikka parem. Meil on ju Venemaa. Kõige ilusam maa.»

«Päris tõega kõige ilusam?»

«Kõige ilusam, poju. Temast lauldakse üle kogu maailma laule. Ja kõik väljamaa inimesed on meie peale kadedad.»

«Me oleme siis õnnelikud, taat, eks?»

«Selles ära kohe kahtlegi. Täpipealt.»

Ja Kolka ei kahelnudki: kui taat juba ütles, siis nii see ka on. Seda enam, et Jegor ise seda kõigest hingest uskus. Kui aga Jegor juba millessegi nii hardalt uskus, siis ta sel-

lest ka isemoodi rääkis ega taganenud oma arvamusest, laskudes vaidlusse isegi Fjodor Ipatovitši enesega.

«Oled sa ikka üks mats, Jegor, kui sa niisugust jama kokku ajad. Ütle, mis särk sul seljas on? Ütle, noh?»

«Sinine särk.»

«Sinine! Kalts on see su särk, käib kolmest pesust läbi ja paras põrandat kasida. Aga vaata mul — välismaa värk. Loputad ära, raputad kuivaks — ja pole vaja triikida ega midagi, särk justkui uus!»

«Mulle käib see küll. Ihule ligemal.»

«Ligemal! Sinu särgiga on paras kala püüda, tuuleelevil, mitte ihu ligi.»

«Aga ütle, Fjodor Ipatõtš, kui sa pimedas särgi maha võtad, kas pillub sädemeid?»

«Noh, ja siis?»

«Näed nüüd. Seepärast, et see on võõras värk, see sinu oma. Ja sellest vastalisusest korjabki ennast elektrit täis. Aga minu särgi pealt ei kuku ühtegi sädet. Seepärast, et see on oma särk, hoiab vastu ihu ja hellitab sind.»

«Sa oled idu, Jegor. Tõsijutt: idu mis idu! Sulle on loodus liiga teinud.»

«Mis seal rääkida. Eks ta ole siis nii, kui pole naa.»

Jegor naeratas. Malbelt. Aga Kolka oli marus. Hirmsasti marus, aga täiskasvanutega ta vaielda ei julgenud: endast vanematega vaidlus oleks isa häbistamine. Ainult omavahel pahandas küll:

«Miks sa häält ei tee, taat? Tema ajab sulle tea mida kokku, ja sina oled vait.»

«Riiukukkedel on vilets uni, Kolja. Nad magavad halvasti. Vaevlevad unes. Nii on lood, poju.»

«Vats on liha täis, sellest nad vaevlevadki,» tigetses Kolka.

Teda tegi tigedaks see, et Jegor valetas. Valetas, ise nohises sinna juurde, peitis silmi: Kolkale see ei meeldinud. Talle ei meeldinud niisugune hale isa. Ja Jegor sai aru, et poeg häbeneb tema pärast ja et see häbi piinab teda, ja piinles ise samamoodi.

«Mis seal rääkida. Ju ta on nii, kui pole naa.»

Aga kõik need piinlemised, häbi päevavalges ja öösel, naise kisa ja naabrite its — üks juuretis oli sel kõigel, ja see juuretis oli Jegori saamatus. Ei istunud ükski töö uues elukohas, justkui oleks õnn ta päriselt maha jätnud, justkui oleksid tal käed halvatud või mõistus otsa saanud. Ja

Jegor vaevles, värinad käisid peal, ja öösiti magas ta hoopis halvemini kui riiukukest Fjodor Ipatovitš.

«Sinul olgu keegi, kes sind õppab, Jegor! Ees ja taga!»

Aga see-eest oli Kolka. Sellist Kolkat polnud kellelgi. Niisugust selgesilmset mehehakatist! . . .

3.

Kohe kuidagi ei istunud siin uues elukohas Jegor Poluškini igapäevane töötegemine. Tõsi küll, esimesed kaks kuud, kui ta Fjodor Ipatovitšile varavalgest hilisõhtuni kirvest kõlksutas, paistis kõik nagu oma rada minevat. Kui Fjodor Ipatovitš teda juhendaski, siis päris kaela peale ta ka ei tulnud, pidas omakasu silmas. Meistrimeest ei tohi kiirustada, meistril on endal pea otsas: sellest saab iga peremees aru. Ja kuigi ta sebis ümberringi ja käis hinge peale, ega ta eriti tagant kiirustada ei julgenud. Ja Jegor töötas ausalt: kui vaja, siis pingutas, kui vaja, puhkas, kui vaja, siis pidas ka vahet ja istus palgiotsale, et oma tööd eemalt vaadata. Istus nii kaua kui tahtis, ei rabistanud — rahulikult, süvenenult, tõmbas kolm suitsu ära. Selle töö eest anti talle ja ta perele iga päev süüa, kingiti vanad püksid jalga ja anti maja kätte. Üldiselt Jegor ei virisenud, ei olnud pahane: kõik käis seadust mööda, nagu kokku oli lepitud. Ta seadis ennast kaks nädalat uues elamises sisse, pidas nädal aega pidu, ja läks siis töökohta otsima. Mitte sellepärast, et maja pärast võlgu oleks või et sugulastele heameelt teha — leiba tuli minna teenima.

Puutöömees on puutöömees: töö otsib alatasa teda taga, mitte tema ei pea tööd otsima. Seda enam, et terve asula oli Jegori tööd pealt näinud, ja see tema kirvega tehtud kukk kires ka katuseviilult üle kogu ilma. Nii et Jegor võeti, nagu öeldakse, kohaliku ehituskontori puusepabrigaadi sügava kummardusega vastu. Võeti vastu küll, aga paari nädala pärast . . .

«Poluškin! Mitu päeva sa seda seina mõtled lakkuda?»

«Siin ta on . . . Üks laud hõikab ju teist taga.»

«Käigu need lauad kus kurat! Asutad sa siia ise elama tulema või? Meil plaan kõrbeb, preemiarahad . . .»

«Egas ma, ikka inimestele ju . . .»

«Kobi tellingutelt maha! Siva uue objekti peale!»

«Praod on ju.»

«Kobi maha! Sulle räägitakse!»

Jegor kobiski maha. Kobis maha, läks uuele objektile, häbenedes tehtud tööle pilkugi heita. Kobis ka uuel objektil brigadiri sahvtise sõimu saatel tellingutelt alla ja läks jälle kuhugi, mõne kõige uuema objekti peale, tegi jälle kusagil midagi, koksis kirvega, ja jälle aidaa — minema, ilma et oleks saanudki niimoodi tööd teha, et endal süda rahule jääks. Ja kuu aja pärast viskas Jegor kroonu kindad käest, võttis oma isikliku kirve kaenlasse ja tatsas viis tundi enne tööpäeva lõppu koju.

«Ei suuda ma seal, Tiinake, ära pahanda minuga. Pole see neil töö ega midagi, teevad niisama nalja.»

«Ah sa häda niisugune santlaager idu! . . .»

«Mis seal ikka rääkida. Ju see on nii, kui pole naa.»

Ta kolis üle teise brigaadi, siis teise kontorisse, siis veel kuhugi. Vaevles, piinles, talus sõimu, aga ei õppinudki muude kombel ratsahobuse seljast tööd tegema. Käis niisugune ühelt objektilt teisele väntsutamine, ühest brigaadist teise kolimine, kuni oli jõudnud kõik kohad asulas läbi käia. Ja niipea kui ring oli täis, andis ta kohe alla ka: läks juhutöödele. See käib niimoodi, et teed, mida kästakse, ja lähed, kuhu saadetakse.

Ega tal siingi kuigi libedasti läinud. Maikuus, kui muld oli hingama hakanud, pandi ta kanalisatsioonikraavi kaevama. Töödejuhataja isiklikult tõmbas talle nööriga tee ette, löi toikad sisse, et oleks sirge jutt, märkis labidaga sügavuse ära:

«Siiamaani, Poluškin. Ja et oleks nagu nööri mööda.»

«Teada väga.»

«Viska muld ühele poole, ära laiali pillu.»

«Egas ta . . .»

«Normi ma peale ei pane: sa oled aus mees. Aga et oleks olla . . .»

«Ei maksa muretseda.»

«Olgu, lase käia, Poluškin. Hakka peale.»

Jegor sülitas pihku ja hakkas peale. Muld oli mahla täis, lõhnas, võttis labida rõõmuga vastu ega mätsinud ennast raua külge. Ja mullast õhkus nii kodust, nii kallist, nii head sooja, et Jegori meel muutus rõõmsaks ning hing rahulikuks. Ja ta kaevas sellise püüdlikkuse, hoo ja

mõnuga, nagu omal ajal kodukülas. Pealekauba veel maipäike väljas, varblased vigurdavad, sinine taevas ja helisev õhk! Ja seepärast, unustanud suitsutunnid, silus Jegor kraavipõhja, tasandas seina, ja kraav muudkui kasvas ta selja taga.

«Kõva poiss, Poluškin!» ütles töödejuhataja, kes kolme päeva pärast tuli oma südame rahustamiseks asja vaatama. «Sa ju ei kaeva, sa ju lausa joonistad!»

Jegor valitses pliiatsit kehvasti ja seepärast ei jõudnud ülemuse kiituse mõte päriselt temani. Aga üldisest toonist sai aru ja pressis kogu jõust, et ainult heale inimesele meele järgi olla. Kui töödejuhataja päeva lõpuks kohale tuli, et töökäsku teha, leidis ta eest kolme tööpäeva jagu tranšeed.

«Sa oled kolm vahetust rabanud!» imestas piki kraavi sammuv töödejuhataja. «Trügid eesrindlaste hulka, seltsimees Poluškin, sel puhul soovin . . .»

Ja jäi vait, seepärast et sirge, nööriga ettetõmmatud kraav tegi silmatorkamatu mätta ümber korraliku sõlme sisse ja jooksis siis jälle noolsirgelt edasi. Uskumata oma silmi, vaatas töödejuhataja kaua seda salapärast sõlme ja mitte vähem salapärast mätast, siis torkas mätast sõrmega ja küsis peaaegu sosinal:

«Mis see on?»

«Sipelgad,» selgitas Jegor.

«Mis sipelgad?»

«Need, niisugused . . . Punased. Seda et, terve pere kohe. Neil siin majapidamine ja lapsed. Ja seal mätta sees, seda et, on nende kodu.»

«Ah et kodu, tähendab?»

«Ma siis, seda et, nii kui nägin, siis mõtlesin . . .»

«Ah et mõtlesid, tähendab?»

Jegor ei tabanud selle refrääni kurjakuulutavat kõla. Ta oli väga uhke õiglaselt ärateenitud kiitusele ja isiklikule initsiatiivile, mis lubas kommunaalehitusele juhuslikult ette jäänud sipelgapesa puutumatuna säilitada. Ja seepärast selgitas ta õhinal:

«Mis tast ilmaasjata lõhkuda? Ma kaevan parem ümberringi . . .»

«Aga kustkohast ma sulle kõverad torud võtan, kas sa selle peale ei mõtelnud? Kelle turjal ma malmtorusid painutama hakkan? Seda sa ette ei kujutanud? . . . Ah, võtku sind see ja teine . . .»

Töödejuhataja kellas sipelgapesasõlmest kõigile, kellele aga sai, ja Jegorile ei antud enam asu. Muuseas, ta neelas ikka veel kõik alla, tänu oma suurele harjumusele kõik ära kannatada, ja naeratas endiselt lahkelt, aga Kolka käis juba üleni marraskil ja muhkudes ringi. Jegor märkas kähmluse jälgi kohe, aga jättis poja rahule: ainult ohkas. Kuid nädala pärast ilmus kohale õpetaja.

«Kas teie olete Jegor Saveljitš?»

Imeharva kutsuti Jegori isanime järgi, imeharva! Ja korraga tuleb üks nääpstükk plikatirts, ja puistab viisakusi.

«Teate, teie Kolja pole viis päeva koolis käinud.»

«Kuda siis niimoodi?»

«Talle on vist keegi liiga teinud, Jegor Saveljitš. Alguses ta kakles mehemoodi, aga siis kadus ära. Ma nägin teda eile tänaval, tahtsin järele küsida, aga ta jooksis minema.»

«See küll ei sobi.»

«Rääkige temaga, Jegor Saveljitš. Palun rääkige hellemalt, ta on tundlik poiss.»

«Muidugi teeme nagu vaja. Kaitsku teid jumal muret tundmast.»

Hilja õhtul, kui televiisoriekraanid akendes helendama lõid, leidis Jegor Kolka kuurist kätte. Kolka üritas magamist teeselda, nohises kõvemini kui põrsas, aga isa ei hakanud teda üles ajama, istus ainult koikule, võttis tubakanosu välja ja hakkas plotskit keerama.

«Su õps käis päeva paigu siin. Asjalik naisterahvas.»

Kolka jäi vait. Ja põrsas samuti.

«Ta ära häiri teda, poju, ära talle muret tee. Eks tal ole meietagi sekeldamist küll.»

Kolka pööras ümber, istus, ajas silmad pärani. Aga silmad kurjad mis kurjad. Ja kuivad.

«Ma löin Tolka Besuglovil hamba välja!»

«Ai-ai! Mis sa siis niimoodi?»

«Aga ta irvitab.»

«Ongi hästi. Nutmine on paha asi. Aga irvitab, las irvitab.»

«Ta irvitab ju sinu üle! Sinu üle! . . . Kuidas sa sipelgapesa ümber torusid kõverasse ajasid.»

«Sai aetud jah,» tunnistas Jegor. «Aga et malmist torud ei paindu, selle peale nagu ei mõtelnudki. Saad aru, mul hakkas neist sipelgatest hale: neil oma pere, lapsed, sisseelatud paik.»

«Ja mis sa sellest said peale väljanaermise, mis asja?

Kraav aeti nagunii sirgeks — ainult ise said ilmaasjata kuulsaks.»

«Tühja nüüd sest, et kuulsaks, asi on hoopis selles, et . . .» Jegor ohkas, jäi vait, kogudes laialisibanud mõtteid kokku. «Mis sa arvad, mida töö juures kõige rohkem vaja läheb?»

«Pead!»

«Seda ka. Pead ja käsi ja oskust, ja mis kõige tähtsam — südant. Tee tööd südamega, siis liigutad mägesid paigast. Aga kui niisama, ainult leivatüki pärast, siis pudeneb iga töö käte küljest lahti. Ta ei tule siis välja, poju, libiseb kuhugi ära. Käed on nagu puupakud ja pea nagu tühi katel otsas. Hoidku sind jumal, poju, et sa oma kohaga ei eksiks. Seepärast et koht määrab kõik südame jaoks ära. Aga mina ei sattunud siin vist õige koha peale: süda ei anna rahu, vastu hakkab. Kangesti suur kära ja rahvas närviline, ülemused kiirustavad kuhugi, muudkui ajavad sind taga, kihutavad ja käratavad peale. Ja tuleb välja, Kolja, tuleb niimoodi välja, et ma olen lasknud ennast natuke käest ära minna. Aga kuidas uuesti jalad alla saaks — seda mu pea ei võta, ei jaga ära. Kuidagi ei jaga, ja see ongi peamine. Aga et naeravad, las naeravad peale oma lõbuks. Inimeste peale ei maksa pahandada, poju. See on kõige hullem asi — inimeste peale pahane olla. Kõige hullem asi.»

Ta ei rääkinud seda mitte pojale õpetuseks, vaid nii nagu süda käskis. Ise ta inimestega vimma vedada ei osanud, andestas lahkelt solvamised ja ei pidanud mingit viha isegi selle töödejuhataja peale, kes teda üle asula kuulsaks tegi ja töö juurest avalikult ära saatis. Ta andis ainult järjekordsed kroonukindad ära ja läks jälle värbamisosakonda.

«Mis asja ma sinuga, Poluškin, peale hakkan?» ohkas ülemus. «Sa oled vaikne ja püüdlik ja viina sa ei võta, peale selle veel pere taga, aga ühe koha peal sa üle kahe nädala ei püsi . . . Kuhu ma su nüüd saadan . . .»

«Eks see ole teie teha,» ütles Jegor. «Kuidas käsu annate.»

«Käsu! . . .» Ülemus puhkis tükk aega ja kratsis kukalt. «Kuule, Poluškin. Meil tehakse siia tiigi peale paadisadam. Äkki panna sind paadivahiks, ah? Mida kostad?»

«Võib kah,» ütles Jegor. «Sõudmine on käes, tihtimine ja tõrvamine kah. Võib küll.»

Mööda aastal pandi asula jõekesele tamm ette. Jõgi valgus laiaks, madalamad lohud jäid vee alla, vesi jõudis otsaga metsani välja: sellesama viimase metsani, mis Mustjärve ümber alles oli jäänud. Vanad raieplatsid elustusid, kasvasid kasekäharaid täis, kuused ja männid turritasid harjastena. Ja nüüd hakkas siia peale oma asula inimeste kaugemaltki turiste kohale sõitma. Tulid kusagilt peaaegu et Moskva alt.

Ja siis taipasidki kohalikud ülemused, et asjast võib kasu lõigata. Mida on tarvis turistile, eriti aga pealinna turistile? Loodust. Ta hakkab selle järele oma asfaldi ja betoonist mitmekorruseliste vahel juba sügisest peale puudust tundma, seepärast et ta on maamullast kiviga ära lõigatud. Aga kivi, ta ei jahuta mitte üksi südant, ta ka raputab vahetpidamata, seepärast et kivi ei ole suuteline tänavamüra vaigistama. See pole sulle puu, et on soe ja kannatlik. Ja see linnamüra, mis kivist ja betoonist tagasi põrkab, luusib mööda tänavaid ja ristteid, hiilib korteritesse ja raputab kaitsetut inimhinge. Ja siis pole sel hingel enam rahu päeval ega ööl, ja ainult unes võib veel näha kastemärga koidikut ja selget eha. Kuid inimese hing igatseb rahu taga, justkui kaevur pärast vahetust taldrikutäit kapsasuppi ja tükki musta leiba.

Aga ega linnameest palja loodusega ka ei püüa. Kõigepealt, — seda puhast loodust on vähe alles jäänud, ja teiseks — eks turist ole ära hellitatud. Ta on harjunud askeldama, kuhugi tõttama, ja jõekaldal ei kärsi ta üle paari tunni istuda, siis keerab mõnel transistoril hääle põhja või hoidiku jumal, tõmbab veel pooliku lagedale. Aga kus on üks poolik, seal tuleb ka teine, ja siis ongi kuri karjas. Ja et midagi seesugust ei esineks, tuleb turisti meelt lahutada. Tuleb talle paat ette lükata, kalapüük organiseerida, seened marjad kätte juhatada, igatsugu mugavused luua. Kasu kohe kahesugune: pahandust vähem, ja turisti taskust jookseb ikka kopikas ka kohalikku eelarvesse, sellepärast et meelelahutuse ja mugavuse eest annab igaüks oma kopika välja. Selles võite kohe päris kindel olla.

Jegor kuulis kõike seda paadisadama juhataja Jakov Prokopõtš Sazanovi suust. Oli teine juba vanem mees ja eluväsimusest kõvasti räsitud: rääkis tasase häälega ja vaatas lausa silma sisse. Omal ajal oli ta metsatööl brigadir olnud ja seal oli tal kuidagi rumalasti läinud: jäi terve-

nisti vägeva männipuu alla. Pärast käis pool aastat mööda haiglaid ringi, kuni tal kõik asjad jälle õigesse paika pandi. Ja nii kui natuke kosus, määratigi siia paadisadamasse.

«Mis siis sinul, Poluškin, teha jääb? Sinul olgu esimene asi, mis sa ette võtad — remont. Et oleks kord majas: paadiistmed paigas, sillad tipp-topp, aerud korras ja et paadis poleks vett rohkem kui kruusitäis.»

«Kõik saab kuiv olema,» kinnitas Jegor. «See on klaar niisamagi.»

«Ja mis on teine asi, mis sa ette võtad? Sinu teine ettevõte on sadam. Et oleks kõik puhas nagu korraliku naise tares.»

«Selge, saab tehtud. Sadam hakkab läikima justkui söögilaud.»

«Sadamas söömise keelan ära,» ütles Jakov Prokopõtš väsinult. «Muretseme varju alla lauad ja seame sisse kioski, kus jooke ei müüda. Või kui — siis ainult teevett. Muidu upub mõni veel ära ja hakatakse meid väntsutama.»

«Aga kui ise kaasa võtavad?»

«See pole meie asi: neil vaba voli käes. Aga kui on juba kaks pudelit ligi, siis tuleb ära keelata.»

«Ahah!»

«Aga ainult sõbralikult.» Jakov Prokopõtš tõstis tähtsalt näpu püsti. «Sõbralikkus — see ongi sinu kolmas ülesanne. Turistid on närviline rahvas, võiks öelda, et haige rahvas. Ja nendega tuleb sõbralikult asju ajada.»

«Seda tingimata, Jakov Prokopõtš. Kõik hakkab olema punktipealt nii.»

Juhatajaga oli kerge rääkida: ei ta lõuanud, ei ropendanud, ei kihutanud takka. Rääkis mõistlikke asju mõistliku häälega.

«Kui on vaja paate laenutada, siis seda teen mina. Kui aga tahavad üle jõe sõita, siis tuleb sinul minna. Sõuad kaldale, kus kästakse, aitad asjad maha tõsta ja sõidad tagasi alles siis, kui aitäh on öeldud.»

«Et tuleb siis aitähhi oodata?»

«Ma ütlesin seda näiteks, Poluškin, ainult näiteks. Kuni öeldakse, et oled vaba — tähendab, anna otsad lahti.»

«Selge seletamatagi.»

«Siin on peaasi, et inimestel sust abi oleks. Näiteks peab lõkke üles tegema või veel midagi. Ühesõnaga, tuleb teeneid osutada.»

«Egas ta . . .»

Jakov Prokopõtš vaatas Jegorile kaalutlevalt otsa ja küsis:

«Mootoriga sõitnud oled?»

«Olen!» Jegoril oli sellest küsimusest väga hea meel, sest see viis väljapoole puusepakogemusi. See oli midagi nõutust enamat, tavatut, ja ta tundis selle üle uhkust. «Eks ma muidugi olen, Jakov Prokopõtš! Meil külas järved niisugused, et pole teist otsa näha! Teinekord on nii, et esimees saadab . . .»

«Missuguseid sa tunned?»

«Seda et . . . Tähendab, «Veterokki» tunnen. Ja «Strelad».»

«Meil on «Veterokid», kolm tükki. Hinnaline asi, seda pead sa mõistma. Ja minu nimel kirjas. Neid hoia eriti: annan isiklikult sinu otsesele vastutusele. Ja ainult pikkade otste jaoks: lähemal saad aerudegagi hakkama.»

«Ma mootoriga sõitnud küll ja küll! Ärge selle pärast muret tundke! Teada värk!»

Aga praegu polnud veel mootorite järele vajadust, kuna kauged turistid jäid tänavu miskipärast hilja peale. Aga lähituriste ja kohalikku noorsugu huvitasid paadid ainult lõbusõidu mõttes. Sellega tegeles Jakov Prokopõtš ise, aga Jegor muudkui tihtis, parandas ja värvis tarmukalt talve jooksul lagunenud inventari. Ja nüüd tundis ta mõnu väsimisest, magas hästi ja hakkas naeratamagi teistmoodi: mitte tõtlikult, mitte rutates, vaid väsinult . . .

4.

Kolka käis nüüd viiendat koolis. Tuli pool tundi varem kohale, varem veel kui õpetajad. Ja tunni ajal istus soliidselt, aga kui midagi huvitavat räägiti — midagi loomadest või ajaloost või maateadusest — vajus ta suu ammuli. Seda hetke ootasid kõik, terve klass. Ja niipea kui see juhtus, tardusid kõik paigale, aga Vovka tõstis vargsi, et õpetaja ei näeks, oma toru püsti. Toruke oli leedripuust: topid sinna kuivatuspaberist kuulid sisse, võtad õige sihiku, puhud korraks — ja otse Kolka ammuli suhu. Küll siis alles sai nalja!

Mitu korda Kolka ennast sedamoodi unustanud oli, selle kohta ei osanud enam keegi arvet pidada. Kuni tal meeles oli, hoidis ta suud kõvasti kinni, pigistas huuled kokku. Aga vaevalt oli õpetaja hakanud muistsetest vägilastest rääkima või luuletusi lugema, ei mäletanud Kolka enam maad ega ilma. Püüdis iga sõna ja ehk just seepärast ajaski suu ammuli, et sõnu mitte mööda lasta. Ja oligi kohe kirbule võetud. Kui pihta läks, plaksutas Olja Kuzina käsi ja Vovka kekutas:

«Ma olen snaiper. Ma võin saja sammu pealt ükskõik kellele pihta saada!»

Olja Kuzina vahtis talle suurte silmadega otsa. Ainult ripsmed värisesid. Nende ripsmete pärast oleks ükskõik kes ükskõik kellega kaklema läinud, aga Kolkat see asi ei huvitanud:

«Kas kuulsid, mida Nonna Jurjevna Ilja Murometsist rääkis? Olevat kolmkümmend kolm aastat istunud ühe koha peal nagu tukunui, aga kui usurändurid kohale tulid . . .»

«Ja kohe suu ammuli! Aga ma põrutasin lätsuga nii mis säras!»

«Ja läts veel tindine!» rõõmustas Olja Kuzina.

«Ikka on üks molutaja! Aga mina olen snaiper. Eks ole, Olka?»

Vovka oli väga tähtis. Aga mõni aeg hiljem oli juba nii tähtsust täis, et unustas oma kuulsa torugi ära. Käis ringi, kõht õieli:

«Paps kutsuti oblastisse välja. Lubas mulle bambusridva tuua.»

Fjodor Ipatovitši saatis terve kummardav suguselts suure söömapeoga teele. Sooviti õnnelikku reisi, kiiret naasmist, head asjaajamist. Fjodor Ipatovitš ajas kulmud turri ja arutas:

«Tea mis neil sisse on läinud?»

«Tahavad nõu pidada,» ütles Haritina ette. «Nõu tahavad pidada, Fjodor Ipatõtš, just teiega.»

«Nõu pidada?» ohkas peremees millegipärast. «Mjah . . .»

«Siledat teed ja kombekat voorimeest, hobustele särtsu ja laulule kärtsu, Fjodor Ipatõtš!»

Peremees lõi kokku, tänas. Aga ise ei joonud, pani klaasi eemale, kortsutas kulmu:

«Mispärast nad mind küll välja kutsuvad, ah?»

Sõitis tipp-topp minema: kõht täis, meel hea ja vunts

märg. Oli nädalapäevad ära ja tuli ette teatamata tagasi: ei saatnud kirja ega telegrammi. Mammu kukkus sabistama:

«Oh mind vaesekest, kas ma pean külalised tühja laua taha panema!»

«Peand, Marja. Ei mingeid külalisi.»

«Kuidas mitte, Fedja? Komme nõuab. Egas meie seda välja pole mõelnud.»

Fjodor Ipatõtš kraaksatas:

«Eks kutsu siis. Kurat võtku neid kombeid . . .»

Fjodor Ipatõtšile meeldis külalisi laialt vastu võtta: lahedalt ja põhjalikult. Ja et oleks selge sott: ei istutanud igaüht oma laua taha. Rajooni täitevkomitee instruktor astus vahel sisse (armastas teine kalapüüki rohkem kui oma noort naist!), teinekord tuli mõni külanõukogust. Loomulikult ka varustusülem, kauplusejuhataja, garaaživõlem: kõik me elame maa peal, mitte taevas. Ja (kuhu sa ta ikka paned!) ka kälimees. Jegor Poluškin ise oma kullakalli Harjaga.

«Ole tervitatud, Fjodor Ipatõtš, saabumast! Kuda siis oli reis ja sõit mööda meie oblasti pealinna? Mida on turu peal hindade tõusmisest kuulda, mida kõrgemal pool kosmosest räägitakse?»

Fjodor Ipatovitš ei kiirustanud vastama. Tõi välismaise sumadani lagedale, võttis külaliste silma all rihmad lahti:

«Ärge pange pahaks, võtke minu kingitused vastu. Kui pole kasu, jääb vähemalt mälestus.»

Jagas kõigile kinke, ei unustanud kedagi ära. Jegorile ja Haritinale kukkus ka üht-teist: kus sa pääsed! Isegi Kolka sai kompassi:

«Jäh, nagamann. Et sa käsikaudu ringi ei kobaks.»

Kõik naersid millegipärast. Aga Kolka säras õnnest nagu koidutäht: ikkagi kompass! Tõeline, noolekesega, põhja ja lõunaga.

«Hoi, roolimees! Neli rumbi aerule! Hoia kurssi!»

«Just nii, hoida kurssi!»

Näe, millest kompass talle rääkis. Aga mis eksimisse puutub, siis metsas oli Kolka nagu omas kodus. Teie ei tea, kustpoolt puukoor karedam on? Ei tea? Aga Kolka teab, nii et metsas pole talle kompassi vaja. See on talle just reisideks vajalik. Seal kohe hirmsasti.

«Hei, mastis! Kas tõotatud maa paistab?»

«Ei, kapten! Ainult tormine meri on ümberringi!»

«Hoia otse! Maa peab ees olema!»

Seda ta hõikas muidugi omaette: milleks asjata inimesi ehmatada? Nad ei saa aru ja rikud veel nende tuju ära.

Aga Vovka sai kokkupandava ridva, kolmest tükist koos. Ise kiitles:

«Nüüd tuleb kala nagu raba! Paps, missugust sa tahad?»

«Kopsakamat!» karjuti talle vastu. «Et nahaalune oleks rasva täis!»

Fjodor Ipatõtš naeratas. Silitas poja siilipead, aga naeratus oli endal murelik. Ja kui kõige tähtsamad külalised olid ära läinud, ei pidanud ta enam vastu:

«Uus metsaülem kutsus välja. Pealinna vuhverdis. Ütles, et miks mets pole korras? Et miks pole raieakte? Et kus on kahjuritevastane profülaktika? Aga ise vahib muudkui kaarti: pole meie metsa veel jalgagi saanud. Ja juba ähvardab.»

«Ai, ai!» õhkas Jegor: temale Fjodor Ipatõtš kurtiski, seepärast et kellelegi teisele polnud kaevata, aga tahtmine oli suur. «Tead, on minulgi needsamused... Ebameeldivused...»

Aga Jegori pahandused Fjodor Ipatõtšit ei huvitanud: endalgi muret küll.

«Ja-ah. Ei ole midagi, küll laabub. Eks elu võta kangematelgi sarved sirgeks, eks ju? Küll laabub ja see mees tuleb veel minu ette kummardama. Ilma minuta ei ole siin ühelgi metsaülemal püsi, ma tunnen siin kõik teed-rajad ja läbikäigud ära. Kes kellega laupäeviti viina võtab, see on mulle kah teada. Kes kellega joob ja kuidas pärast ise välja näeb.»

«Jaa, näeb välja küll, see on täpselt nii. Kes kuidas välja näeb, see on tõsi,» pomises Jegor.

Ta oli kaks klaasitäit ära pruukinud ja muretses oma asja pärast. Muretses selletõttu, et oli esimest korda välja kutsunud väsinud Jakov Prokopõtši viha, ja oli nüüd hirmu täis, et jääb oma suure vaevaga kätte saadud vaiksest ja viisakast sadamatööst ilma.

«Seda et, ma ainult seepärast, et oleks arusaadavam, kus mis on. Et poleks otsimist ja et oleks kena.»

«Nii et müüdud metsa kohta pole arveid laekunud?» ajas peremees oma joru. «Hea küll, eks me teeme teile need arved. Küll te oma arved kätte saate, kui just tahate arveid õiendada. Aga kui hakkame arveid õiendama, ega teil siis pikka pidu oma kabinetis ei ole. Ei ole...»

«Aga tema räägib, et käi helesinisega üle. Aga kui kõik helesinisega üle käia või ütleme, roosaga — mis sest siis välja tuleb? Täielik ükskõiksus...»

«Ükskõiksus?» Fjodor Ipatõtš pilgutas punaseid silmi (oli mõru meele peletuseks veidi liiast võtnud). «Seda sa ütlesid õigesti, kälimees, ükskõiksuse kohta. Aga küll ma näitan talle seda ükskõiksust. Küll ma talle seda veel meelde tuletan, ma...»

«Just, just,» kukkus Jegor noogutama. «Kas see on mõni ilu, kui kõik on ühtemoodi? Ilu on siis, kui igaüks on isemoodi! Ütleme, et üks on sinine, aga teine on, jällegi, roosa. Kuda siis ilma iluta saab? Ilma iluta on nagu ilma põhata. Ilu on...»

«Mida sa puterdad, saatana idu! Mis ilu? Ta nõuab mult maja eest raha kätte, raha, saad sa aru? Aga sina räägid ilust! Ptüi!...»

Jegor kohe sekeldama, lipitsema: mis sest peremehest ilmaasjata pahandada? Aga tuju läks ära. Tuju läks lausa ära, seepärast et tal ei õnnestunud oma meelehärmi teisega jagada. Aga kui mõru meelega magama heita ja seda veel pärast kaht klaasitäit prantsuse veini — võib hakata unes sarvilisi nägema. Naturaalseid kohe — saba, sarvede ja sõrgadega. Uni tuleb raske: sarvilised hakkavad hinge võtma, nagu vanad inimesed teavad rääkida. Ja küll nemad juba teavad, on neid klaasitäisi oma elu jooksul terve Oneega järve jao ära pruukinud. Küll rõõmust, küll murest.

Ja Jegor vähkres jälle voodis, jälle ohkis ja manas iseennast. Oh, on tema ikka üks viletsusehunnik, on ikka üks idu ja issanda karistus!

Jegor oli küll selle töö peal püüdlik olnud, nii et suitsutundigi ei pidanud. Lasi aga jooksujalu ringi nagu noor mees. Juhataja jõuab vaevalt süü lahti teha:

«Ha, Poluškin...»

«Kõik puha selge ja klaar, Jakov Prokopõtš!»

Ja jooksu. Tabas hoobilt, läks hästi, ei tabanud, jooksis tagasi selgitust saama. Aga püüdlik oli ta küll nagu pruut tulevase ämma ees.

«Paadid oled sa hästi ära tihtinud, Poluškin. Ja tõrvanud oled ka hästi, tubli... Pea, kuhu nüüd?»

«Mu seda...»

«Kuula kõigepealt ära, siis jookse. Nüüd tuleb paadid üles vuntsida. Tuleb nad helesiniseks värvida. Aga

aerud — ainult labad, said aru? — punaseks, et oleks juba eemalt näha, kui mõni peaks käest minema laskma. Ja iga paadi ninale maalid numbri. Number olgu musta värviga, nagu peab. Siin on värvid, siin pintslid ja siin on paber numbritega. Joonistad ühe numbri ära, siis tõmba maha, et segi ei läheks. Joonistad teise ära, tõmbad jälle maha. Said aru, Poluškin?»

«Sain, Jakov Prokopõtš. Mis siin aru saada?»

Kahmas värvipotid ja läks nii, et päkad välkusid. Välkusid seepärast, et Jegor hoidis saapaid ja käis nendega ainult kodust sadamani ja tagasi. Aga töö juures lippas paljajalu. Paljajalu on nagu mugavam, jõuab kiiremini ja saapad ka ei kulu asjata.

Kolm päeva värvis paate helesiniseks. Mis siin enam kaheksast tunnist rääkida — kuni töö istus, kohalt ei liikunud. Jakov Prokopõtš loeb juba oma varandust üle, riputab lukke ette, vaatab kõik üle, sätib koju minema, aga Jegor püüab ikka veel kõigest väest.

«Hakka lõpetama, Poluškin.»

«Kohe, kohe, Jakov Prokopõtš.»

«Kell juba viis. On aeg.»

«Minge teie, Jakov Prokopõtš, minge aga. Ärge värvi ja pintslite pärast muretsege: ma viin nad koju.»

«Eks sa ise tead, Poluškin.»

«Nägemist, Jakov Prokopõtš! Head teed teil minna ja tervitage perekonda.»

Ei pööranud ennast ringigi, et mitte asjata aega raisata. Tõmbas kaks korda värvi peale, nohises, endal keeleots mõnuga suust väljas. Niikaua kui paadid kuivasid, võttis aerud ette. Oli nendega eriti hoolas: punane värv ei armasta tormamist. Katad liiga paksult — tõmbab toon käes külmaks, paned liiga õhukeselt, — siis kisub roosaks. Aga värvi Jegor tundis: oli tulnud ka maalritööd pidada, ja värvide peale oli tal eriline nina juba ristimisest peale, nagu öeldakse. Proovis niimoodi ja naamoodi — ja tuli välja nii, nagu tema tahtis. Aerulabad lõkendasid, neid oli kaugele näha.

Aga nii kui numbritega pihta hakkas, nii kui kaks esimest ära oli maalinud (nr. 7 ja nr. 9 kirja järgi), vajusid tal käed rippu. Igav ikkagi niimoodi mustaga mööda helesinist vedada. Number on ju ainult number, ja midagi enamat ta ei sisalda. Paljas aritmeetika. Aga aritmeetika taevasina peal — see võib ju õnnetuks teha, tuju ära rik-

kuda. Aga inimene tuleb ju rõõmsa südamega seda paati laenutama: puhkama ja lusti lööma. Aga talle antakse number üheksa: must sinise peal. Nagu majaseinal: kohe tuleb ämm meelde. Ja igasugune pidu on hingest kadunud.

Ja äkki peatus Jegor otsekui rabatult. Äkki lõi pähe niisugune selgus, et ta viskas pintsli kus seda ja teist ja pistis ümber oma lootsikute ringiratast jooksu. Ja korraga tuli niisugune rõõm peale, et ta sellest tundmatust ja erutavast rõõmust peaaegu värisema hakkas, ega saanud kuidagi pintslit kätte võetud. Nagu oleks miski teda äkki ehmatanud, aga see kõik oli kuidagi teistmoodi, meeldiv ja lõbus.

Muidugi oleks pidanud enne nõu pidama: sellest sai ta takkajärele aru. Aga siis polnud parajasti kellegagi nõu pidada, kuna Jakov Prokopõtš oli läinud oma teed, ja seepärast võttis Jegor, teinud enne suitsu, ise ikka alles elevil, pintsli kätte ja värvis esialgsed hoolikalt maalitud mustad numbrid «7» ja «9» üle. Aga siis, ohanud sügavalt, pani uuesti pintsli kõrvale ja otsis taskust oma puusepapliiatsijupi välja.

Tookord tõõtas ta südaööni: hea, et ööd olid valged. Ta teinepool oli juba korda viis väravast välja jooksnud, oli juba proovinud treeningu mõttes nutuhäält tõsta: ega ta meheke ometi ära pole uppunud? Aga Jegor ei kiirustanud koju enne, kui mõeldu oli lõpule viidud, pintslid pestud, kõik korda tehtud ja oma kätetööst isu täis imetletud.

«Issake kus sa patune küll ringi tuiasid kellega sa ööpimeduses ripsutasid-tipsutasid sa tuuletallajate suguseltsi värdjas . . .»

«Tööd tegin, Tiina,» ütles Jegor rahulikult ja tähtsalt. «Ära käratse! ma tegin kasuliku asja valmis. Homme on Jakov Prokopõtšil rõõmu kui palju.»

Vaevalt lõi taevas hahetama, kui jooksiski sadamasse: ei saanud ta und, ei jätkunud kannatust. Imetles veel kord oma kunstipärast kätetööd ja hakkas määratu rõõmsa läbematusega juhataja tulekut ootama.

«Näete!» ütles ta «tere» asemel. «Vaadake, mis ma välja mõtlesin.»

Jakov Prokopõtš vaatas kaua. Vaatas põhjalikult ja naeratamata. Aga Jegoril vedas heameel suu lausa kõrvuni, lõuapärad jäid juba lausa kangeks.

«Nii,» poetas Jakov Prokopõtš lõpuks. «Kuidas sellest siis aru saada tuleb?»

«See on elavus,» selgitas Jegor. «Mis see number ära ei ole? Tema on paljas aritmeetika. Must ei paista sinise peal kuigi kaugele. Ütleme, et teie käskisite seitsmenda numbri välja anda. Tore on: otsi seda seitsmendat taga. Aga nüüd on pilt paadininas: hanepoeg. Iga inimene näeb, et hanepoeg.»

Kroonulikult mustade numbrite asemel eretasid paatide taevasinal linnud, lilled ja loomad: hanepoeg, kutsikas, jorjen, tibu. Need olid maalitud särtsakalt, tõepärast suuremat hoolimata, kuid igas joonistuses olid selged ja täpsed detailid: kutsikal lontis kõrvad ja käpp; jorjenil painutas raske õisik nõtket vart; hanepoja nokk seisis lõbusalt lahti.

«Ja ongi kõigil õdusam,» jätkas Jegor elavalt. «Mina lähen kanapojaga, aga sina, ütleme, et põrsaga. Eks püüa kinni! Võistlus.»

«Võistlus?» küsis hämmeldunud Jakov Prokopõtš uskumatult. «Hanepoeg ajab põrsaga võidu? Sedamoodi. Tore. Noh, aga kui mõni ennast kummuli keerab, hoidku jumal selle eest? Kui paat ära aetakse, hoidku jumal sellegi eest? Kui tuul ära viib (siis on sinu süü, muuseas)? Huvitav küll, mida ma miilitsale teatama pean? Päästke kanapoeg? Otsige põrsast? Jorjen pandi pihta? Mis?!»

«Sedasi et . . .»

«Sedasi et oleks puhas plats ja kõik see krempel üle värvitud! Kõik hanepojad ja põrsad, et neid röntgeniga ka näha ei oleks! Silmapilk üle värvida, kirjutada numbrid peale nagu kord ette näeb ja ei mingit omavolitsemist! Siin pole sul mõni lasteaed, said aru, siin on kultuurikolle, mida võidakse ka rajoonikomiteest vaatama tulla. Kas mul passib rajoonikomitee sekretäri jorjeni otsa istuma panna, ah? Kas passib? . . . Mis nad sinu hanede-põrsaste kohta ütleksid, ah? Sa ei tea? Aga mina tean: see on ism. Nad ütlevad ism, Poluškin.»

«Mis asja nad ütlevad?»

«Ära kruti mind üles, Poluškin,» ütles Jakov Prokopõtš väga mõjuvalt. «Ära kruti. Mina olen männipuuga põrutada saanud, Poluškin, mul on tõend olemas. Kui panen sulle praegu aeruga mööda kolu . . .»

Jegor läks ära. Pintseldas kaua ja tüdinult oma käte- ja vaimutööd ühtmoodi taevakarvaliseks ja ohkas. Aga jon-

nakad haned-põrsad ronisid kuivanud värvikihi alt uuesti lagedale, ja Jegoril tuli jälle pintsel kätte võtta ja värvida lõbusaid, justkui muinasjuttudest tulnud loomakesi uuesti helesiniseks. Ja pärast joonistas külmalt ja püüdlikult musti numbreid. Paberi järgi.

«Sa oled ohtlik inimene, Poluškin,» ütles Jakov Prokopõtš ohates, kui Jegor ette kandis, et kõik on tehtud.

Jakov Prokopõtš jõi termosest teed. Termose peale olid joonistatud naljakad kõhukad ja kukesabaga kalad. Jegor vahtis kalu ja tammus ühelt paljalt jalalt teisele.

«Mind ju hoiatati,» jätkas juhataja. «Kõik töödejuhatajad hoiatasid. Rääkisid, et sa viskad vimkat, et sa oled kange välja mõtlema. Aga ma ei uskunud.»

Jegor õhkas vaikselt, aga vabandada ei üritanud. Tundis küll, et peaks edasise rahuliku elu huvides vabandust paluma, tundis, et just seda Jakov Prokopõtš ootabki, aga ei saanud. Ei saanud iseennast sundida, sest praegu ei olnud ta sugugi ülemusega päri. Tema termosega seevastu küll.

«Elada tuleb nagu ette on nähtud, Poluškin. On kästud seda teha — siis teed ka seda. Aga kui kõik fantaseerima kukuvad? . . . Tead, mis siis välja tuleb?»

«Mis siis välja tuleb?» küsis Jegor.

Jakov Prokopõtš mälus leivatüki lõpuni, jõi tee ära. Ja ütles tähendusrikkalt:

«Selle peale ei tohi isegi mõelda, mis siis tuleb.»

«Aga kosmos?» küsis äkki Jegor (ei tea mis tal hakkas?). «See oli ka alguses fantaasia: ma olen raadiost kuulnud. Aga nüüd . . .»

«Aga kas sa roppe sõnu oled kuulnud?»

«On tulnud ette,» ohkas Jegor.

«Aga mis sõe on? Ropp sõna on ebatsensuurne sõim, said aru? Aga on veel tsensuurne sõim olemas. On nii? Ja fantaasiatega on samamoodi: ühed on tsensuursed, aga teised on ebatsensuursed. Sinu oma on ebatsensuurne.»

«Nii et põrsas ja hanepoeg on ebatsensuursed?» arutles Jegor.

«Ma räägin ju üldises mõttes, Poluškin. Ma räägin suures plaanis.»

«Suures plaanis on nad ükskord vana hani ja vana siga.»

«Ainult et hani pole seale mingi sõber ega seltsimees!» hakkas Jakov Prokopõtš äkitselt värisema. «Ja

marss minu silma alt minema, enne kui ma ise oma ebatsensuurset fantaasiat sulle kaela ei kalla!»

Täpipealt pärast seda jutuajamist saabuski Fjodor Ipatõtš kohale, ja tema naasmist tähistati üldrahvalikult. Sellepärast hakkaski Jegor pärast teist klaasikest õhkama, muretsema ja tulevikku kartma.

Aga nagu peatselt selgus, oli see kartus enneaegne. Väsinud Jakov Prokopõtš ei pidanud pikka viha, oli ennast tühjaks karjunud, ja varsti oli tal kogu lugu meelest läinud. Ja Jegori nägu oli jälle naeru täis, ja jälle jooksis ta ringi, nii et päkad välkusid.

«See asi on meil selge ja klaar, Jakov Prokopõtš!»

Aga häda hiilis mujalt ligi. Suur häda, justkui vihmapilv heinateo ajal. Aga inimesel pole antud oma isiklikku häda ette ära tunda, ja sellepärast virutab häda alati nuiaga nurga tagant. Ja pärast jääb üle ainult ohata ja kukalt kratsida:

«Egas ta muidugi, eks ta ole siis nii, kui pole naa!...»

5.

Kõiges oli süüdi viin. Muide, isegi mitte viin, ei oskagi öelda, mis asi. Ühesõnaga, vedas viltu.

Jegor jõi üldiselt vähe: ei olnud tal kunagi raha ega tõmmanud viin teda ka eriti. Ei, ega ta ära ei öelnud, jumal hoidku: selle koha pealt tal mõistust jätkus. Tõsi küll, ega talle eriti pakutudki, ega talle seda au suurt tehtud. Kui just kälimees Fjodor Ipatõtš ei kostitanud. Muidugi, kui oli põhjust.

Põhjusi oli küll napilt, aga Jegor jäi kiiresti vinti. Oli tal siis bassikeel timmimata jäänud või mõni seesmine viga, võib-olla oli ta lihtsalt nõrk, tea mitmendat aastat elas palja kartuli ja kapsa peal. Ja Jegor sai kiiresti tuju sisse, aga ega Haritinagi temast maha jäänud: õitses juba poolest pitsist nagu mooniõis, aga terve pits võttis tal lausa laulu lahti. Ta teadis tohutult palju laule, aga viinaklaasi taga tuli ette sedagi, et ta laulis ainult refrääne. Ja isegi mitte refrääne, vaid refrääni. Üht ja ainsamat, aga see-eest kurba:

«Oh, muret-muret-murekest,
Oh, muret-askeldust!
Kes küll mu, noore lapsukese
Muret muretseks...»

Nii et vintispäi kaldus ta kurvapoolseks. Sellega on lood niimoodi, et kuhu kellelgi lööb: kellele häälde, kellele rusikasse, kellele hinge, kellele pähe, aga Jegoril lõi jalgadesse. Kuidagi kohe ei tahtnud jalad teda püsti hoida, lõtkusid sinna-tänna ja läksid nii sassi, nagu poleks tal neid kaks tükki all, vaid tervelt kaheksa, justkui vähil. Selline olukord mõjus Jegorile alati ühtmoodi: tal oli väga lõbus ja ta armastas kõiki väga. Muide, ta oli alati kõiki inimesi väga armastanud. Isegi kainest peast.

Tol päeval ilmusid esimesed turistid varahommikul: kolm meest, ja kaks naisterahvast ligi võetud. Ju nad olid kaugelt kohale saabunud: kotte oli neil terve hunnik. Ja ise polnud nad kah kohaliku väljanägemisega: mehed puha ilma sonideta ja neetidega püksid jalas. Aga nende naistel jälle, vastupidi, olid valged sonid peas. Ja samasugused püksid, ainult hästi trammis ümber. Kohe nii trammis, et Jegor kõõritas kogu aeg nende poole. Nii kui ennast natuke unustas, nii kohe kõõritama: ju siis oli põhjust.

«Tere tulemast, kallid külalised.» Jakov Prokopõtš ei rääkinud, lausa laulis. Ja võttis sonimütsi aupaklikult peast. «Kust te pärit olete, oleks huvitav teada saada?»

«Siia ära ei paista,» vastati. «Kas üle viite?»

«Üle võib viia küll,» Jakov Prokopõtš pani mütsi pähe ja peitis naeratuse ära. «Vastavalt tariifile toimub ületeviimine päramootoriga paadis. Palun maksta kinni sõidu mõlemad otsad.»

«Aga miks mõlemad?»

«Paat viib teid sihtkohta, aga tagasi tuleb tühjalt.»

«Aus arvestus,» ütles teine ja otsis rahakoti välja.

Jegor liigitas mehed kohe tõu järgi ära: tuhkur, lauk ja õunik. Ja ristis vastavalt ka naised: punikuks ja tähnikuks. Naised ei sekkunud asjaajamisse: kõik jutud ajasid maha tuhkur ja õunik. Aga lauk nautis maastikupilte.

«Kuidas teil siis kala kah võtab?» päris too.

Naised sädistasid oma kottide juures, Kolka nihverdas nende juures ringi. Koolis olid tunnid lõppenud ja ta käis aeg-ajalt siin isal abiks. Naised ei pannud teda tähele, sest ega ta lausa külje all nihverdanud, aga kui punapea

kotist binokli (päris tõelise binokli!) välja võttis, oli Kolka kohe platsis. Justkui oleks teda vintsiga kohale tõmmatud.

«Ah, küll on kena poiss!» ütles tähnik. «Kuidas su nimi on, poiss?»

«Kolka,» Kolka kõri läks äkki kähedaks ja ta tutvustas ennast bassihäälel.

«Kas teil seeni on, Kolja?»

«Seente jaoks on veel vara,» kähistas Kolka. «Riisikaid ikka ilmub mõnes kohas lagedale, aga võiseente kord pole veel käes.»

«Mis asi pole võiseentel käes?» Punik lasi isegi binokli silmade juurest alla.

«Neil pole kord käes,» selgitas Kolka, ja ta jalad astusid iseenesest sammu selle binokli poole. «Seened kasvavad korra järgi: kõigepealt tulevad liivatatid, siis — kasepuravikud, nende järel punapuravik ja lehmatatik. Ja siis on juba kord päris seente käes, tulevad riisikad ja vahelikud.»

«Kord tähendab seda, kui neid on palju, eks?»

«Seda jah. Siis on õige aeg käes. Muidu on niisama üks naljategemine.»

Ja ta astus veel ühe sammukese binoklile lähemale; litsus ennast lausa kõhuga selle vastu. Ega ta nüüd enam peale binokli muud näinudki. See ju päris tõeline binokkel, kulla seltsimehed!

«Tahad vaadata?»

Kolka tahtis ütelda «jah», tegi suu lahti, aga «jah'i» asemel tuli suust mingi mulksumine. Niisugune päris arusaamatu hälin, kuid punik ulatas sellegipoolest binokli:

«Ainult ära maha pilla.»

«E-ee.»

Kuni taat mootorit vastu võttis ja Jakov Prokopõtši manitsusi kuulas, vahtis Kolka binoklisse. Kui väikestest akendest vaadata — on kõik asjad suured. Kui aga suurtest akendest vaadata, siis on kõik, vastupidi, väikesed. Ei saa kohe kuidagi aru: peaks ju olema suur, kui suurest vahid, ja väike, kui väikesesse vaatad, eks ju? Aga siin on kõik teistmoodi. Mitte nii nagu peab. Ja see asjaolu pakkus Kolkale hoopis rohkem huvi kui binokli tõeline otstarve: ta keerutas seda kogu aeg ja vahtis üht ja sama varest kord ühest, kord teisest binokliotsast.

«Miks sa teda küll keerutad?» päris punik. «Tuleb okulaaridesse vaadata, näed siia.»

«Ma tean,» ütles Kolka vaikselt.

«Aga miks sa siis keerutad?»

«Niisama,» pobises Kolka häbelikult. «Huvitab.»

«Poju!» kutsus Jegor. «Tule mulle siia abiks, poju.»

Kolka pistis binokli punikule pihku, tahtis «aitäh» öelda, aga kurgust väljus jälle mingi kähin, ja nii tuligi ilma tänamata ära joosta. Aga tähnik ütles:

«Metslane.»

«Jäta,» lõi punik laisalt käega. «Lihtsalt tavaline halvasti kasvatatud laps.»

Jegor riputas Jakov Prokopõtši valvsa pilgu all «Veteroki» üheksanda järjekorranumbriga paadi pärasse (see oli endine «Pardipoeg» — vatsakas ja tähtis, Jegor mäletas veel, kuidas välja nägi), pani kütusepaagi paigale. Kolka taris kohale aerud, tullid, veekõpsiku — kõik asjad, mis ette nähtud.

«Kõik on tipp-topp, Jakov Prokopõtš,» kandis Jegor ette.

«Tee kõigepealt proovi,» ütles juhataja ja selgitas turistidele: «See on meil tegelikult esimene mootoriga navigatsioon. Et ei juhtuks mingeid äpardusi.»

«Kas ei saaks kogu seda rituaali kiiremini ära lõpetada?» torises kiilakas.

«Nii on ette nähtud, kodanikud turistid: ohutustehnika. Las käia, Poluškin, lükka eemale.»

Ohutustehnika oli Jakov Prokopõtš siinsamas koha peal välja mõelnud, sest niisuguseid eeskirju polnud olemas. Ta muretses rohkem iseenda ohutuse pärast:

«Tõmba mootor minu silme all käima, Poluškin. Tee väike tiir ära ja tule minu juurde tagasi.»

«Klaar.»

Kolka aerutas kaist eemale, Jegor nõidus natuke mootori kallal, toppis näpud sisse ja tõmbas esimese ropsuga käima. Lasi tühikäigul soojaks minna, tõmbas väledalt vindi käima, tegi juhataja rahustuseks päar tiiru ära ja randus nii, et ei kopsanud paatigi vastu sadamakaid. Randus laitmatult: määras silmaga ära, kus tuure vähemaks võtta, kus kiirust alla lasta. Endal nägu veab naerule:

«Täismäng, Jakov Prokopõtš?»

«Tunned asja,» ütles juhataja. «Luban lossida.»

Jegor hüppas koos pojaga kaile, pani kotid kähku paigale. Siis võtsid turistid istet, Kolka — too seadis ennast paadininas sisse — tõukas paadi sadamast lahti, Jegor

pani «Veteroki» uuesti tööle ja paat asus tiidsalt teele kauge metsase kalda poole.

Mis asja need turistid sõidu ajal omavahel arutasid, seda Jegor ei kuulnud, Kolka ammugi mitte. Jegori segas mootorimüra, aga Kolka ei kuulnud sellepärast, et istus ninas ja vaatas, kuidas lained kahele poole laiali jooksevad, kuidas kauged kaldad aeglaselt, nagu vastu tahtmist, talle oma teist, veepoolset külge näitavad. Ja Kolkal polnud enam mahti turistide jaoks: ta tundis ennast vahimadrusena ja tal oli esmalt vaid kahju, et kompass oli koju jäänud, ja veel, et talle binoklist vaatamise õnn liiga vara osaks oli langenud. Talle oleks praegu seda binoklit tarvis olnud!

Aga turistid patrasid sellest, et veehoidla on uus ja et kala siin suurt olla ei saa. Vahetevahel jõudis nende kõne Jegorini, aga täielikult vastutusrikkasse ülesandesse süvenenud, ei pidanud ta seda vada millekski. Ja mis pistmist saigi tal võõraste inimestega olla, kes oma kõrvalepandud kopikate eest olid vaikuse ja rahu varju põgenenud? Tema tegi oma tööd: toob kohale, kuhu kästakse, aitab sisse seada ja niipea kui lastakse, sõidab minema.

«Lase jääraku juurde!» kamandas tuhkur. «Teeme pisikese eelluure.»

Eelluuret tehti kolmes kohas, kuni lõpuks puniku ja tähniku soovid kooskõlastatud said. Siis kästi last maha laadida, ja Jegor koos pojaga aitas turistidel koli silmahakanud laagriplatsile tassida.

See oli lustlik metsavälu keset kuusenoorendikku. Turistid püstitasid siin kiiresti avara erkkollase telgi, puha eeskoja ja varikatusega, alumiiniumist toed sees, käskisid Jegoril lõkkeplatsi valmis teha, aga Kolkal lubati kummimadratseid täis puhuda. Kolka puhus suurima rõõmuga, ise ponnistusest punane, ja püüdis väga, et kõik oleks korralikult tehtud. Aga Jegor, saanud õunikult kirve, läks metsa kuivi oksi raiuma.

«Imekaunis koht!» sädistas tähnik. «Jumalik õhk!»

«Minu meelest on see paik kalapüügi mõttes null,» ütles tuhkur. «Kuule, jõmpsikas, kuidas siin kalaga lood on?»

«Kiisad,» ütles Kolka lämbudes. (Ta puhus parasjagu neljandat madratsit täis.)

«Kiisad nagu niisad. On ikka õiget kala kah?»

«E-ee.»

Võib-olla oli seda õiget kala ka, aga Kolka oli oma väheste aastate ja kalapüügivarustuse puudumise tõttu põhiliselt kiiskadele spetsialiseerunud. Peale selle oli ta hetkel täielikult pühendunud täispuhumisele ega hoolinudki nii väga jutuajamisest.

«Ise ikka püüad?» tundis lauk huvi.

«E-ee.»

Kolka vastas ühesilbiliselt, kuna vastamise jaoks tuli puhumine katki jätta ja siis jooksis õhk jalamaid madratsist välja. Ta pigistas ventiili kõigest jõust sõrmedega, aga selle koha pealt oli kumm paks ja Kolkal ei jätkunud jõudu.

«Papa sul ikka püüab?»

«E-ee.»

«Kuidas siis nii?»

«E-ee.»

«Küll on sisukas jutuajamine,» õhkas tähnik. «Ma ju ütlesin: tüüpiline metslane.»

«Tubli, Kolja,» kiitis punik äkki. «Sa puhud väga traksiit madratseid. Kas oled väsinud?»

«E-ee.»

Kolka ei saanud päriselt aru, miks ta «tüüpiline metslane» on, aga aimas selles midagi solvavat. Ega ta tujust ära ei läinud ja selleks polnud ka mahti, pealegi oli punapäine tädi teda ülimalt õigel ajal kiitma hakanud. Kiituse eest oli Kolka valmis viie asemel viiskümmend madratsit ühe hooga täis puhuma.

Kuid juba viienda madratsi ajal oli Kolka kõige oma püüdmise juures nii väsinud, et ta pea kõmises justkui tühi pott. Ta nohises, punetas näost, aga puhumist järele ei jätnud: asi tuli lõpule viia, ja ega madratseid iga päev puhuda anta. Seda tuleb ikka hinnata ka: madrats on ju reisivarustus. Ja see kõik pani ta püüdlikult puhkima, nii et ta ei kuulanud enam, millest need turistid räägivad. Kui ta viimasest madratsist jagu oli saanud, augule korgi ette torganud ja veidi hinge tagasi tõmmanud, ragistas taat kuusikust lagedale tulla. Tiris kütuseks varutud kuiva kuuse välja lõkkeplatsile ja ütles:

«Ei valinud me endale nii väga head kohta midagi, kulla kodanikud. Siin kuusiku taga on sipelgapesa: eks need hakka teile pinna peale käima. Peaks kuhugi mujale kolima.»

«On suur pesa?» päris tuhkur.

«Oma keldri jagu,» ütles Jegor. «Vägev pere ja kõva majapidamine.»

«Küll on huvitav!» ütles punik. «Palun näidake, kus see on.»

«Seda võib,» ütles Jegor.

Kõik läksid sipelgapesa vaatama, ja Kolka läks kaasa: käigult on kergem õhku ahmida. Jõuti esimeste kuuskede taha ja seal oli küngas. Mis keldri jagu, see oma paraja sauna suurune. Kõvasti üle kahe meetri kõrge.

«Pilvelõhkuja!» ütles lauk. «Looduse ime.»

Sipelgaid jooksis ringi, kes neid jõuaks lugeda. Suured sipelgad: kuklased. Kui niisugune ampsab, kargad nagu vedrust visatud, ja Kolka (ikkagi paljajalu) hoidis igaks juhuks eemale.

«Vaat sellepärast te siin rahu ei saakski,» ütles Jegor. «Aga seal, natuke maad edasi, on veel üks lagendik, ma vaatasin järele. Las ma aitan asju tassida: saate teie asu, ja nemad elavad ka oma elu edasi.»

«Need on reumatismi puhul kasulikud, need sipelgad,» sõnas lauk mõtlikult. «Kui mõnel on reumatism . . .»

«Oi!» ajas tähnik ennast tagajalgadele püsti. «Hammustavad, kurivaimud! . . .»

«Eks nad tunne inimese lõhna,» ütles Jegor. «Nad on hakkajad poisid.»

«Jaa,» ohkas lauk. «Ebameeldiv naabrus. Kahju.»

«Mis asja!» lõi tuhkur käega. «Saame jagu! Kuda su nimi oli, Jegor või? Laena meile õige sorts bensiini, Jegor. Nõu on olemas?

Jegor ei taibanud, mille jaoks bensiini tarvis võib minna, aga tõi kohale, purk oli olemas. Tõi kohale ja andis tuhkru kätte.

«Siin ta on.»

«Kõva vanamees,» ütles tuhkur. «Me võtame su taibukust arvesse. Astuge nüüd õige eemale.»

Ja ta kallas kogu purgitäie sipelgapessa. Kallas välja, kraapsas tikust ja leek tormas raketina üles. Tuli undas ja vuhises, haarates välkkiirelt kogu sipelgate hiigelmaja oma võimusse.

Kuklased hakkasid ringi sebima, ise väljakannatamatust leitsakust kägaras, kuivad okkad lõid särisema, ja isegi vana kuusepuu, mis oli aastakümneid sipelgate riiki oma käppadega katnud, lõi kõikuma ning taevalaotusse sööstnud tulikuuma õhu käes vabisema.

Aga Jegor ja Kolka seisid vaikides siinsamas kõrval. End kuumuse eest kätega varjates, vaatasid nad, kuidas sipelgad surres väänlevad, kuidas nad laiali ei jookse, vaid, vastupidi, surma trotsides aina jonnakalt otse tulle trügivad, lootes asjatult kas või ainsatki vastset ära päästa. Nad vaatasid, kuidas hiiglaslik ehitis nende silme all kokku sulab, kuidas vanal kuusel okkad kuuma käes krussi tõmbuvad ja kuidas tuhanded sipelgad igast kandist lõkke poole sibavad, et vapralt tulle tormata.

«Tulevärk!» avaldas tähnik vaimustust. «Võidusaluut!»

«Ja ongi kogu vaev,» muigas tuhkur. «Inimene on looduse kuningas. Eks ole õigus, nagamann?»

«Kuningas?. . .» küsis Kolka.

«Kuningas jah, jõmpsikas. Alistaja ja vallutaja.»

Sipelgapesa põles maani maha, vajudes halli surnud tuhana kokku. Lauk sobras tuhka kepiga, tuli lahvatas veel kord põlema ja oligi kõik. Majaelanikud, kes ei jõudnud hukka saada, sebisid erutatult ümber tuhaaseme.

«Võitlesime endale päikese all koha välja,» selgitas lauk. «Nüüd ei sega meid enam keegi, ei tule enam häirima.»

«Peaks seda võitu kuidagi tähistama,» ütles õunik. «Neiud, kombineerige kähku midagi.»

«Õigus,» toetas teda tuhkur. «Vanameest tuleb ka kostitada.»

«Ja sipelgate peied maha pidada!» lagistas lauk.

Mindi laagriplatsile.

Kõige taga lonkis rusutult Jegor, kandes tühja purki, millega ta ise nii teenistusvalmilt bensiini oli toonud. Kolka vaatas talle silma sisse, aga Jegor vältis seda pilku, pööras ennast ära, ning Kolka küsis sosinal:

«Kuidas siis niimoodi, taat? Nad on ju elusad . . .»

«Näed siis,» ohkas Jegor. «Läks nagu läks, mis sa teed . . .»

Ähmased tunded heitlesid Jegori südames, ta oleks tahtnud kohe ära sõita, aga sõiduks polnud veel luba. Ta valmistas vaikides lõkkekoha, vestis pajahargid, ja kui oli omadega lõpule jõudnud, laotasid naised vahariide laiali ja ladusid sakuska välja.

«Tulge,» kutsuti ka neid. «Võtame midagi hamba alla.»

«Eks me . . . seda et . . . Meile pole tarvis.»

«Iga töö tahab väljamaksmist,» ütles õunik. «Jõmpsule anname näiteks vorstijupi. Tahad vorsti, jõmps?»

Vorstijupist ei suutnud Kolka ära öelda: kui sageli ta seda ikka näinud oli. Ja astus veel enne kui ta isa kaetud vaksatu juurde: Jegor ohkas ikka veel ja kortsutas kulmu. Vaatas siis Kolkat ja ütles vaikselt:

«Ära võiksid käed üle loputada, poju. Eks nad ole sul mustad?»

Kolka pesi kiiruga käed puhtaks, sai oma vorsti-saia kätte, laskis hea maitsta, aga silme ees jooksid ringi sipelgad. Askeldavad, ähmi täis ja vaprad. Nad jooksid, tõmbusid kõverasse, kukkusid kokku ja nende punnis kõhud läksid hirmsa kuuma käes lõhki.

Jegor nägi samuti sipelgaid. Hõõrus isegi silmi, et nad meelest ära läheksid, et ta nad peast välja saaks, aga nemad askeldasid edasi. Ja ta hing oli haige, polnud tahtmist midagi teha, ja ka selle laua taha polnud tahtmist istuda. Aga kui teist korda kutsuti, läks ja istus ikka. Istus vaikides maha, kuigi oleks pidanud inimestele kutse eest hea sõna ütlema. Istus sõnatult ja võttis sõnatult õuniku käest emailkruusi vastu.

«Joo, Jegor. Eks sa väsinud peast ikka võta, see on su näost näha. Võtad ju küll, eks?»

«Egas ta . . . Kui ette tuleb.»

«Teeme siis nii, et praegu tuli ette.»

«Noh, et teil siin kena oleks. Sedamoodi. Et oleks puhkus.»

Sõnad ei tahtnud suust välja tulla, mitte kuidagi ei tahtnud kohe. Hinges oli pimedus ja ta kummutas kruusi tühjaks, jäämata kedagi teist ootama.

«See on juba venelase moodi!» tunnustas õunik.

Jegor polnud sellist portsjonit endale ealeski sisse kallanud. Ja jook sattus ka olema viinast hoopis äkilisem: lõi kohe pähe, ja kõik sipelgad kadusid kuhugi. Need mehedki tundusid nii omased, lahked ja vastutulelikud, et Jegor lahkas häbenemast, vedas suu kõrvuni ja muutus äkki jutukaks.

«Meie elame siin looduse sees, Justament. Meil on siin just niimoodi, et olge lahked, puhake, Vaikus, ja rahu peale selle. Aga mida inimesele tarvis on? Talle on rahu tarvis. Iga loomake, iga sipelgas, iga kuusk või kask — igaüks igatseb oma rahu järele. Eks sipelgad kah, nemad jälle sedamoodi, et . . . Kah.»

«Oled sa aga filosoof, Jegor,» lagistas õunik. «Lao oma programm lagedale!»

«Kuula mind, kulla inimene, pea kinni. Mis asja ma öelda tahan? Ma tahan seda . . .»

«Piiritust tahad!»

«Peand kinni, kulla inimene . . .»

Pärast niisuguse portsjoni ärajoomist kutsus Jegor juba kõiki ühtemoodi «kulla inimesteks». Seda, nii-öelda, esimesel etapil. Aga teisel etapil sulas ta juba enam üles: nimetas «kulla sõbraks». Pilgutas lahkelt silmi, naeratas, armastas kõiki ilmlõpmata, tundis millegipärast kõigile kaasa ja üritas aina midagi head öelda, inimestele rõõmu teha. Kuid ta mõtted läksid sassi, askeldasid ringi nagu nood kuklased, ja sõnadest tuli alati puudu: ju oli talle sõnu ilmaletulekuhetkel kasinasti kaasa antud. Aga kui ta juba teise kruusitäie ära oli kummutanud, läks kõik päris ähmaseks.

«Inimene on vaevas. Kõvasti on vaevas, te mu kulla head sõbrad. Aga mispärast? Seepärast, et oleme orvukesed: ei saa emakese-maaga läbi, oleme isakese-metsaga riius, jõekesest, sõsarast, oleme lahku löönud ja see on meile kibe. Pole meil millegi peal seista ega millegi vastu toetada, ei miski asjaga ennast värskendada. Ja teil, kulla sõbrakesed, eriti. Teie olete eriti suures vaevas ja taevas teie kohal on hall. Aga meil on sinine. Aga kas tohib sinist mustaga ära sodida, ah? Taevasinise peale musti numbreid teha? Ei-ei, kulla sõbrake, see ei ole hea, kui taevas rehkendama hakatakse. Taevas on teise asja jaoks antud, tema on ilu jaoks, et oleks vabam hingata. Sedamoodi!»

«Sa oled ju luuletaja, mees! Jutupaunik!»

«Sa pea kinni, kulla sõbrake, pea kinni. Mida ma õieti öelda tahtsin? Sedamoodi, et kõigil oleks kena olla. Et kõigil oleks päikesesooja küllalt käes, et saaks pehmest vihmakesest rõõmu tunda, et saaks lipelgaid-sipelgaid mõnuga vaadata. Et oleks rõõmu, rohkem rõõmu, te mu head kulla sõbrakesed! Inimene peab rõõmu ja hingelusti tarvis oma tööd tegema.»

«Sa parem tantsi meie lustiks. Noh? . . . Ai, ljulii, ai, ljulii! «Helgib täiskuu, helgib selgelt . . .»»

«Pole vaja!» üritas punapea vahele hüüda. «Ta ei seisa ju jalulgi, mis te tahate!»

«Kes ei seisa püsti? Jegor ei seisa püsti? Jegor on meil kõva vanamees!»

«Las käia, Jegorikene! Kas sa meist lugu ei peagi?»

«Pean küll, te mu kullakesed!»

«Ei ole vaja, taat!»

«On küll vaja, Koljake — inimestest tuleb lugu pidada. Ja rõõmuga. Et oleks rõõmu kõigi jaoks! Aga et te sipelgad põlema panite, siis jumal teiega. Jumal teiega, mu kulla head sõbrakesed!»

Ounik hakkas käsi plaksutama:

«Kalinka, kalinka . . .» Liiguta ennast, Jegor!»

Lauldi, löödi käsi kokku: ainult poeg ja punapea vaatasid mornilt, aga praegu Jegor neid ei näinud. Ta nägi tabamatuid, laialivalguvaid nägusid, ja talle näis, et need näod on õnnelikku naeru täis.

«Ehh, te mu kulla head sõbrakesed! Et mina ei pea teist lugu? . . .»

Kolm korda tõusis ta jalule — ja kolm korda kukkus. Kukkus, naeris nii et vesi silmis, ja kõik naersid ja lõbutsesid. Sai kuidagi jalule, tatsutas totakalt mööda välu ringi, vehkides saamatult kätega. Ta jalad läksid all sassi ja paindusid looka, ning kandsid teda kuhugi, kuhu ta ise sugugi minna ei tahtnud. Turistid naersid kuidas jaksasid, keegi lõi juba temaga koos tantsu, aga punapea oli Kolkal ümbert kinni võtnud ja kostitas teda kommidega.

«Pole midagi, Kolja, pole midagi. See läheb tal kohe mööda, see on niisama, ajutiselt.»

Kolka ei võtnud kommi. Vaatas kõike läbi pisarate pealt. Pisarad olid tigedad, lausa kõrvetasid.

«Las käia, Jegor, põruta!» lõugas õunik. «Küll on kena pidu!»

«Ah, kulla sõbrake, sinu jaoks ma . . .»

Jegor veiderdas, kukkus maha ja naeris. Naeris kogu hingest, kogu südamest: temal oli lõbu laialt, isegi väga laialt.

«Ai, ljulii, ai, ljulii! Kaks kükki ja kolm plaksu! . . .»

«Pole vaja!» karjus Kolka äkki vabisedes, kiskunud emast poniku käte vahelt lahti. «Jäta järele, taat, jäta järele!»

«Pea kinni, poju, pea kinni. Vaata, kus on praegu pidu! Ilmne heade inimestega kokku. Kohe väga heade inimeste peale ju sattusime!»

Ja üritas edasi: vingerdas, vänderdas, kukkus maha ja tõusis uuesti.

«Taat, jäta järele! . . .» karjus Kolka läbi pisarate ja tiris isa valult minema. «Jäta juba järele! . . .»

«Ära sega pidu, jõmps! Lase siit varvast.»

«Liiguta jalgu, Jegor! On alles pidu!»

«Te olete õelad!» karjus Kolka. «Õelad ja vastikud! Tahate meiega ka nagu sipelgatega, jah! Nagu nende sipelgatega? . . .»

«Jegor, aga su pojake solvab meid. See ei ole ilus.»

«Näita oma isavõimu, Jegor!»

«Kuidas teil häbi ei ole!» karjus punik. «Ta ei taipa praegu ju mitte midagi, ta on ju purjus, kuidas siis niimoodi tohib?»

Keegi ei kuulanud teda: kõik lõbutsesid. Lõugasid, tantsisid, tatsutasid ringi, plaksutasid. Kolka tiris suure häälega nuttes oma isa kuhugi ära, aga too kukkus ja punnis vastu.

«Anna talle üks täis, Jegor! Naga tuleb vanemaid õpetama!»

«Sa oled veel naga vanemaid õpetama . . .» pomises Jegor Kolkat eemale tõugates. «Mine siit minema. Mine koju, mine mööda kaldaäärt.»

«Taadike!»

«Õ-õhh!»

Jegor võttis hoogu ja lõi. Esimest korda elus lõi poega ja ehmatas ise ka ära: jäi nagu soolasammas seisma. Ja kõik jäid äkki vait. Tants lõppes. Aga Kolka jättis otsekohe nutmise katki: nagu oleks kuhugi nupu peale vajutatud. Tõusis vaikselt püsti, tõmbas käega üle näo, vaatas isa sogastesse silmadesse ja läks.

«Kolja! Kolja, tule tagasi!» karjus punik.

Kolja ei vaadanud sinnapoolegi. Läks mööda kaldapealset, läbi põõsaste ja pisarate. Ja nii kaduski silmist.

Välul oli vaikne ja ebamugav. Jegor tuikus, luksus, vahtides nürilt jalge ette. Teised olid vait.

«Häbi!» ütles punik valjult. «Suur häbi!»

Ja ta läks telki. Kõigil hakkas korraga piinlik, kõik hakkasid silmi peitma. Õunik ohkas:

«Üle pingutasid. Lase käia, mees, lase varvast. Võta kolmekas, istu oma künasse ja ookeanitervitus sulle!»

Surunud kolmeka rusikasse, lonkis Jegor kalda poole. Kõik vaatasid sõnatult pealt, kuidas ta jäärakust alla lendas, kuidas ta läbi vee paadi poole kahlas, kuidas ta kaua ja edutult paati sisse ronida üritas. Tähnik ütles põlglikult:

«Alkohoolik.»

Jegor sai hädavaevu paati, ajas aerud sassi ja sõudis

kuidagimoodi kaldast eemale. Tõusis siis kõikudes jalule, lasi mootori vette, tõmbas jõuga nöörist ja, kaotanud tasakaalu, lendas üle parda vette.

«Nüüd upub ära! . . .» vingus tähnik.

Jegor ilmus nähtavale; vesi oli talle rinnuni. Veerohu limased tuustid rippusid üle näo alla. Ta haaras pardast kinni, üritades paati ronida.

«Ei ta upu,» ütles õunik. «Siin on madal.»

«Hõi, mees, lase parem aerudega!» hõikas lauk. «Ära mootorit puutu, mine sõudes!»

«Pardipoeg!» kostis Jegor äkki lõbusalt. «Sa minu pardipojakene! Pardipoja võiduajamine põrsaga!»

Paat oli kõrge äärega ja et sisse saada, kõigutas Jegor paati kõigest jõust. Andis hoo sisse, vajus ise peale, aga paat kukerpallitas äkki ennast ta alt välja ja pööras kiilu ülespoole. Sogases vees ujusid kirevad aerud. Jegor kadus uuesti vee alla, tuli jälle pinnale, puristades nagu hobune. Ja üritamata enam paati õieti pöörata, leidis ta vees nööriotsa kätte ja läks piki kallast minema, tirides paati enda järel.

«Hõi, äkki on abi vaja?» hüüdis lauk.

Jegor ei kostnud midagi. Trügis sõnatult rinnutsi vees edasi, vetikatest üleni roheline nagu vetehaldjas. Komistas, kukkus, tõusis jälle püsti, raputas pead ja sülitas vett välja. Aga nöörist ta lahti ei lasknud ja kummulipööratud paat lohises talle raskelt järele.

Aga mootorit päras enam polnud. Ei mootorit, ei bensiinipaaki ega tulle: kõik oli läinud põhja. Jegor ei vaadanud tagasi ega saanud praegu millestki aru. Lihtsalt vedas paati ümber terve veehoidla väsinud Jakov Prokopõtši majapidamisse.

6.

«Kus loll kaotab, sealt tark leiab,» — nii rääkisid vanad mehed. Ja nemad teadsid palju, seepärast et nende ajal polnud lolle sugugi vähem kui praegu.

Fjodor Ipatõtš elas päevad läbi suures mures. Asi polnud rahas — raha oli tal küllalt. Asi oli selles, et terve aruga inimene ei saa vabatahtlikult oma rahast lahti öelda.

Panna raha niisama, heast peast, laua peale, laduda võõrale peo peale. Niisuguse asjaga ei saanud Fjodor Ipatõtš hakkama.

Aga too üle jõu käiv ülesanne tuli ära lahendada. Tuli lahendada, kuna uus metsaülem (viisakas teine, pagan teda võtaks!), see uus metsaülem lehitses kohe esimesel tutvumisel aruanded läbi, vaatas tõendid üle ja päris:

«Kui kalliks teil siis maja läks, seltsimees Burjanov?»

«Maja?» Fjodor Ipatõtš oli arukas mees, ta jagas kohe, kuhu kanti see linnavurle tüürib. «Andsin uue vastu vana maja ära. Uue lõi mulle kälimees püsti, ja sai minu vana vaevatasuks endale. Aus mäng: ma võin kinnitatud avalduse . . .»

«Ega ma ehitusest ei räägi. Ma küsin, kui palju need palgid maksid, millest teie uus maja ehitatud on? Kes andis teile loa kaitsealal metsa raiuda ja kus see luba on? Kus on arved, volitused, tõendid?»

«Ega siis kõike arvele saa panna, Juri Petrovitš. Meil siin kolka värk.»

«Teie värk on kriminaalne, Burjanov.»

Niimoodi mindigi lahku, niisuguse lõbusa jutuga. Tõsi küll, metsaülem andis kaks nädalat aega. Palus kõik kahe nädalaga ornungi ajada, muidu . . .

«Muidu on mutt, Marja. Tassib kohtulaua ette.»

«Oi seda õnnetust, Fedjake!»

«Ah et tahate arved ära klaarida! Hüva, eks me klaari!»

Raha oli ju olemas, aga seda ära anda käis üle jõu. Ja mis peaasi — maja seisis ju püsti. Maja nagu pilt, kukk katusel ja puha. Ja hakata selle eest tagantjärele raha maksma — see teeb ju võimatut viha.

Ipatõtš tõmbas ohjad pingule. Joonistas endale paarsada kulli küttepuude arvel. Ikka samast metsast, mõistagi: senikaua kui metsaülem linnas maakaarti uuris, võis ju väga vabalt niint korjata. Patuasi korjamata jätta, kui viisud on minev kaup. Aga täie vaardiga ei julgenud ta siiski asja ette võtta: juba oli asulassegi kuuldus jõudnud, et uus metsaülem on range mees. Tuli siis otsida teisi võimalusi. Otsis ise ja õpetas poega ka:

«Nuusuta, Vovka, kust tuul rubla lõhna toob.»

Vovka siis nuusutaski. Ega see suur saak ei olnud: hea nõuande, loa ja sõidu eest kõigest kolm kümnelist. Aga kolm kümnelist on ka raha.

Need kolmkümmend rubla tõmbas Fjodor Ipatõtš turis-

tide taskust välja. Nood olid sel õhtul veehoidla peal igavust tundma hakanud — kala ei võtnud. Vovka sai sellest esimesena teada (ta saadeti tädipoega otsima, aga mis sellest tädipojast enam, kui rubla lõhna on tunda!), sai teada ja kandis isale ette. Isa tuli jalamaid kohale, ütles meestele kättpidi tere, tõmbas lõkke juures paberossi ära, oli õnnetu viletsa näkkamise pärast ja ütles:

«Mul on üks kohakene: kala nagu murdu, seeni ja marju niisama. Aga koht on keelu all. Aga siis on kah haugid missugused!»

Kruttis ilmatu aeg hinda üles, ajas käte ja jalgadega vastu. Aga niipea kui pimedaks läks, ajas isiklikult krooonuhobuse kohale ja viis turistid kümne kilomeetri kaugusele Mustjärve kaldale. Seal tõeppolest kala näkkas, ja see näkkamine läks turistidele täpipealt kolmkümmend rubla maksma. Fjodor Ipatõtš oskas elada, midagi pole öelda!

Jegor, kes kahe päeva pärast mõistusele tuli ja asjast aru saama hakkas, tuletas küll meelde, kus ta käinud oli, aga turiste enam üles ei leidnudki. Lõkkeplatsi leidis, tühjad konservikarbid ju munakoored ka.

Turistid olid kadunud. Nagu maa alla.

Ja mootor ka. Hea mootor, uus «Veterok», kaheksa hobujõudu ja üks — Jegori oma — lisaks. Mootor oli kadunud, ja paak, ja sepa taotud tullid. Tõsi küll, aerud jäid alles. Jegor nägi nad pilliroos ära. Neil ju labad punased nagu tuli, paistsid kaugele.

Aga kõik need asjad leidis ta alles hiljem, kui oli meelemõistusele tulnud. Esiotsa oli ta tol päeval ainult lustlikult naeru lagistanud. Päikeseloojanguks lohistas ta paadi Jakov Prokopõtši majapidamiseni välja, lagistas selgituste asemel kuga suutäit naeru ja astus raskel, vaaruval sammul kodu poole. Ja koerad seadsid ennast talle sappa.

Niimoodi, koerte seltskonnas, ta oma maja juurde taaruski. Ega koerad tavalisi joodikuid ei salli, aga Jegor meeldis neile igasugusena. Ta ei jaganud ju maad ega ilma, jalad ei kuulanud sõna, aga koerad litsusid talle ligi nagu direktori emasele Gildale. Ja kõneldakse, nagu polekski ta ise väravale koputanud, vaid keegi ta semudest oli isiklikult käpaga signaali andnud.

Ehk selle koha pealt võidi natuke juurde ka panna . . .

Aga Haritina, tõuganud Jegori suurivaevu kuuri alla ja pannud luku taha, et jälle patu peale ei läheks, tormas

kõigepealt kohe kälimehe, Fjodor Ipatõtši poole teatama, et Kolka on kadunud.

«Pea nüüd oma kuulutamisega, Tiina, miilitsasse jõuab igal ajal. Su Kolkat tuleb kõigepealt otsida: äkki jäi kuskile mängima.»

Saatis Vovka otsima piki kallast, mööda Jegori burlakirada. Vovka jooksis ringi, karjus, huikas «Uu-uu!» ja jõudis vastuhuike peale turistide juurde välja. Tõmbas soni juba eemal maha, nagu isa oli õpetanud:

«Tervitus linnarahvale. Ma otsin tädipoega taga. Kolja on kadunud. Ega te pole juhuslikult näinud?»

«Su kusään tegi meile külaskäigu küll. Juba hommikul.»

«Kusään» öeldi naljapärast, aga tõemeeli räägiti kõik ära. Kuidas onu Jegor oli ennast siin täis võtnud, inetusi teinud ja kaklema tikkunud.

«Niisugune ta on,» noogutas Vovka. «Ta on meil tuulepea.»

Aga pisarates Haritina laskis aina mööda asulat ringi, olles oma halamisegi unustanud. Ainult nuuksatas aegajalt:

«Ega te, head inimesed, minu Koljakest pole näinud? Koljakest, minu pojakest? . . .»

Keegi polnud Kolkat näinud. Kolka oli kadunud, aga kodus oli ju veel Olka. Olka ja Jegor, kuid Jegor muudkui norskas kuurilobudikus, Olka aga karjus kõigest kõrist. Ja see karjumine saatis Haritinat tänavast tänavasse, majast majja: tütreke oli tal ju valju häälega. Ja kuni teda kuulda oli, ei valutanud süda vähemalt tütrekese pärast: kui karjub, siis tähendab — hing on ikka sees. Aga niipea kui vait jäi, läksid Haritina jalad lausa nõrgaks:

«Nüüd kägistati ära!»

Kes see kägistaja pidi olema, selle peale ta ei mõelnud. Sööstis kannapealt tagasi, nii et rätik purjena puhevile lõi. Kargas majja sisse: voodi juures seisab Kolka õpetaja, Nonna Jurjevna, aga voodist säravad Olka kõik neli hammast naerul vastu.

«Tervist, Haritina Makarovna. Ärge teie, palun, närveerige: teie Kolja on minu juures.»

«Kuidas teie juures? Mis õigus teil on võõraid lapsi varastada?»

«Talle tehti liiga, Haritina Makarovna. Aga kes tegi, seda ta ei räägi, ainult väriseb üleni. Ma andsin talle palderjani ja teed ka, jäi magama. Nii et, palun, ärge närveerige, ja öelge Jegor Saveljevitšile ka, et ta asjata ei närveeriks.»

«Jegor Saveljevitš suvatsevad seaga vestelda. Nii et ega nad eriti ei närveerigi.»

«Kõik saab korda, Haritina Makarovna. Kõik saab korda: küll me homme selgitame.»

Haritina ei uskunud: jooksis ise koos Nonna Jurjevnaga Kolkat vaatama. Ja tõesti, Kolka magas välivoodis neiu teki all. Magas sügavalt, kuivanud pisarate jäljed põskedel. Nonna Jurjevna keelas kategooriliselt teda äratada ja saatis Haritina pärast seda ülevaatamist koju tagasi. Ja ega olnudki Haritinal mahti skandaali teha.

Hommikuks polnud Kolka välja ilmunud, aga Jegor, maganud küll pea klaariks, ei suutnudki midagi meelde tuletada. Lesis terve päeva kuurilobudikus, lürpis vett ja ohkis. Ei tulnud isegi Jakov Prokopõtši vastu võtma, kui too isiklikult hoovi peale ilmus. Ei ta taibanud veel maad ega ilma, kes see Jakov Prokopõtš ülepea on ja mille jaoks või mis asja pärast ta nende juurde oli tulnud.

Aga asi oli koletu.

«Mootor, paak ja tullid. Kolmsada rubla.»

«Kolm sada? . . .»

Haritina polnud ealeski sellist raha oma silmaga näinud ja kõneles seepärast kõigist sajast suurematest rahasummadest aupaklikult ühe sõna kaupa: kolm sada, neli sada, viis sada . . .

«Kolm sada? . . . Jakov Prokopõtš, seltsimees Sazanov, halasta meie peale!»

«Mina võin halastada, aga seadus ei halasta, seltsimees Poluškina. Kui kolmandamaks päevaks pole varustus minu käes, siis võtame miilitsa seltsi. Hakkan akti tegema.»

Jakov Prokopõtš läks minema. Aga Haritina tormas kuuri alla: raputas oma kaasakest, sakutas, sõimas, isegi peksis. Jegor mõmises ainult. Tegi siis vaevaliselt suu lahti ja liigutas keelt:

«A kus mas' olin?»

Nüüd polnud enam Kolka jaoks mahti: see kosub Nonna Jurjevna juures isegi, ei kao ta kuhugi. Nüüd võib kõik ühekorraga, koos sabade ja sarvedega, vastu taevast lennata, ja seepärast, tassinud mehele kuuri alla kibutäie vett, pani Haritina ta uuesti luku taha ja tormas jälle ainsate sugulaste, õekese Marja ja Fjodor Ipatõtši juurde.

«Päästke, kallikesed! Kolme sadat rubla nõuavad!»

«Seadusega nõuavad,» ütles Fjodor Ipatõtš ja ohkas kõvasti. «Seadust, Tiina, juba alt ei tõmba.»

«Me läheme ju kerjama! Kerjama tuleb minna, õeke!»

«Mis sa'nd, mis sa kohe niimoodi. Näed, meie käest nõuavad kah. Ja mitte kolme sajalist, vaid hulga rohkem. Aga me ei jookse ringi, ei aele teistel jalus. Nii on lood, mu kulla Hari, nii on lood.»

Haritina jooksis kusagil päeva läbi ringi, nuttis kes-teab-kelle rinnal ja tuli niisama targalt koju tagasi. Jooksis ja tiirutas ringi, aga päev sai otsa ja nagu poleks seda olnudki: kõik jäi oma paigale: mootor järvepõhja ja kolm sajalist kaela peale; mees jäi põrsa juurde ja Kolka võõrasse kodusse.

Ööga sai Jegor kibutäiest veest jagu, magas ennast välja ja oli hommikuks täiesti kombes. Tuli kuuri alt välja endisest veel vagasemaha, kuigi kas vagasemat kui tema praegu üldse olla saigi. Aga Haritina, jäänud üleöö kõhnaks nagu rohukõrs, taltus ja aina päris ühtesoodu:

«Sa tuleta meelde, kus sa olid, Jegorike. Kellega jõid ja kuhu pärast läksid . . .»

Tõsi küll, üht-teist ta teadis: mitte Kolka käest — see oli haudvait. Pööras teine ainult näo ära. Ta kuulis õepoja, Vovka käest:

«Turistid pakkusid talle, tädi Tiina.»

«Turistid? . . .» Jegori pea oli segane. Segane, tühi ja kõle: justkui oleks kõik ta mõtted kiiruga teise majasse ära kolinud, jättes endast maha vaid pahna ja prahi. «Missugused turistid?»

«Sa mine Sazanovi juurde, Jakov Prokopõtši juurde, Jegorikene. Ta teab kõik. Ja otsi see mootor üles. Ma vannutan sind jumalaema ja poja nimel ja meie laste nimel: leia see mootor üles!»

Pool päeva otsis Jegor «Veterokki» ja paaki koos tullidega järvepõhjast. Sukeldus, sobras, kahlas vees ringi, kompides jalgadega põhja. Lõdises kaldal külma käes, tegi pläru ja ronis jälle vette. Ta ei mäletanud, kus kohas ta paadi kummuli oli keeranud, aga näitamas polnud kedagi: too turist lustitas juba Mustjärvel kala püüda. Ja üdini läbi külmetanud ning terve paki mahorkat ära tõmmanud, jättis Jegor vee all käimise katki. Leidis põhjamudast ühe tulli ja pilliroost kaks aeru ja nendega ta Jakov Prokopõtši juurde ilmuski.

«Andke mulle paat, Jakov Prokopõtš. Ma leian paadist pootshaagiga kätte, muidu on vilu. Kangesti vilu on seal jalgupidi mudas ringi tampida.»

«Pole sinu jaoks mingit paati, Poluškin. Sa oled mu usaldust kuritarvitanud. Too varustus kohale, siis vaatame.»

«Mida me vaatame?»

«Sinu edaspidist käitumist.»

«Minu käitumine jõuab otsaga haiglasse välja. Külm on ju, Jakov Prokopõtš. Ma jään jalgadest ilma.»

«Ei, Poluškin, ära parem palugi. Mul on niisugune printsiip.»

«Ei juhtu selle teie printsiibiga midagi, Jakov Prokopõtš. Vannun jumala nimel.»

«Printsiip, Poluškin, see on, tead . . .»

«Tean, Jakov Prokopõtš. Nüüd ma tean kõik.»

Jegor noogutas, tammus paigal, ohkis natuke aega. Juhataja heietas jälle midagi pikalt ja kurvalt, — Jegor ei kuulanudki. Lükkas valgetelt ripsmetelt kaks kutsumata pisarat maha ja ütles äkki kohatult:

«Eks sõitke siis edasi.»

Ja viskas selle ainsa tulli, mida oli pool päeva taga otsinud, uuesti vette. Ja läks minema. Jakov Prokopõtš jäi esiti nagu tummaks, kukkus nagu näost rumalamaks, lõugki paistis rippu vajuvat. Ja alles siis hakkas karjuma:

«Poluškin! Seis, ma ütlen sulle, seis, Poluškin!»

Jegor jäi seisma. Vaatas tagasi ja ütles vaikselt:

«Mida ta lõugad, Sazanov? Kolmsada rubla on minu arvel? Küll sa saad oma kolmsada kätte. Küll sa saad. Sihuke on minu printsiip.»

Kõndis koju, endal silmad maas. Ei tõstnud koduski pilku: lasi oma pleekinud kulmud nagu kardinad ette ja kuidas Haritina ka üritas, ei saanudki ta mehe pilku näha.

«Ei leidnud, Jegorike? Kas toda mootorit ei leidnudki üles, ma ikka sedasama mõtlen?»

Jegor ei vastanud. Läks köögilaua juurde, tõmbas sahtli välja ja kallas kõik noad-kahvlid laua peale.

«Meil on veel pool homset päevakest, Jegorikene, veel pool õhtupäevakest. Äkki läheme koos otsima? Äkki katsume kogu põhja järele?»

Jegor oli vait. Vaatas vaikides nuge: missugune on kõvema teraga. Valis ühe välja, võttis riiulilt luisu,

sülitas peale ja hakkas nuga teritama. Haritina tardus paigale:

«Milleks sa nuga teritad, Jegor Saveljitš?»

Jegor kraapis vaikides nuga vastu luisutükki, muudkui siuhh ja siuhh. Ja tõmbas kulmud nina peale kokku. Kulmud olid pleekinud, polnud nad nii kohutavad midagi, aga kokku tõmbas ikka.

«Jegor Saveljitš . . .»

«Pane vesi keema, Haritina. Ja säti kausid valmis.»

«Misjaoks?»

«Teen põrsale lõpu peale.»

Haritina läks ähmi täis nagu hauduja kana:

«Mida?!»

«Tee, mis kästud.»

«Sina . . . Mis asja sa teed, ah? Sa võta mõistus pähe, võta ometi mõistus pähe, õnnetu idu! Tõmbame põrsal kõri maha ja millega me ületalve elame? Millega? Läheme kätt väristama?»

«Olen sulle kõik öelnud.»

«Ei anna! Ei anna, ei luba! Kulla inimesed! . . .»

«Ära lõuga, Haritina. Mul on ka oma printsiip, ega temal üksi pole.»

Ta polnud põrsaid ealeski tapnud: ikka oli mõne karmima käega mehe kohale kutsunud. Aga nüüd läks ise päris loomaks kätte: nuuksus, värises, tagus noaga ja ise vaatas mujale. Lõikus põrsal kõri ribadeks, aga lõpu tegi peale. Ja see põrsake oli kohe soolaliha valmis, kuna tema peale tilkusid pisarad neljast silmast.

Hea veel, et Kolkat kodus ei olnud. Kolka istus õpetaja, Nonna Jurjevna juures. Taevale tänu, et hea hing juhtus vastu tulema, mis sest, et ise veel päris plikake. Linnast pärit.

Ööseks saadi põrsast jagu: liha seoti kottidesse, sisikond jäi endale. Jegor vinnas koti selga ja läks öösel jaama. Lootis päevavalgeks linna jõuda ja turu peal mõne paslikuma koha sisse võtta, sest enda paslikkusse tal enam usku ei olnud. Ega ta varemgi teab kui hakkaja mees polnud, ammu siis veel praegu: kogu ta elujõud oli kuhugi sissepoole umbunud, ta oli vakka justkui kala külmas vees.

«Egas ta muidugi, eks ta ole siis nii, kui pole naa!»

7.

Oli juba kord nii, et Kolka Poluškin polnud kordagi elus kellegagi tõsiselt riidu läinud. Ei olnud õiget põhjust ette tulnud ega norivaid sõpru, ja kuigi ta oli pidanud küllaga tagasugust valu kannatama, oli valu siiani ainult ihule külge hakanud. Hinge polnud aga siiani keegi puudutanud ega räsinud, ja seepärast oli hing pahaga harjumata. Ei olnud poisi hing karastust saanud: muidugi on see elus suur puudujääk, kui elu onukese, Fjodor Ipatovitš Burjanovi mõõdupuuga võtta.

Aga Kolka kasutas oma mõõdupuud, ja seepärast kõrvetas teda isa kõrvakiil söetükina edasi. Põles ja kõrvetas ega kustunud. Võiks ju öelda, et pisiasi, lausa nohu: oma lihase isa käsi käis küürust üle, mitte mõne naabrimehe oma. Hakkad mõnele selgitama, naerdakse veel välja!

«Ära vigurda, naga! Oma lihase isa peale mossitad, katsu ikka ise ka aru saada!»

Aga kuidas Kolka ka ei üritanud, siin jäi vist paljast arusaamisest väheks. Midagi oli veel tarvis, ja seepärast läks ta, ise pisaratest pime, sinna, kus ka ilma arusaamiseta — seda ta uskus — kõigest aru saadakse, selgeks tehakse ja aidatakse.

«Aga nemad räägivad: «Anna talle üks täis!» Ja tema siis löigi.»

Nonna Jurjevna oskas hästi kuulata. Vaatas talle nagu suurele inimesele otsa, vaatas tõsiselt, ja just selle vaatamise pärast laskis Kolka ennast äkki lõdvaks ja puhkes suure häälega nutma. Nuttis, surus pea vastu Nonna Jurjevna põlvi, ja too ei hakanud teda lohutama. Ei lohutama ega keelitama, et see on kõik tühiasi, et küll see ära ununeb: oma tea pani ju käe külge, mitte mõni teine. Kolka hartis praegu hirmsasti niisuguseid keelitamisi, aga Nonna Jurjevna pakkus talle keelitamiste asemel magusat teed juua, andis rohtu ja pani magama:

«Homme räägime, Kolja.»

Hommikuks oli Kolka natuke rahunenud, aga pahameel polnud järele andnud. Pahameel oli justkui kuhugi ta sisse pugenud, nii kaugele, et ta sai selle peale nüüd nagu kõrvalt vaadata. Pahameel oleks nagu puuris istunud justkui mõni loomake. Ja Kolka tundis kogu aeg endas seda

torksat loomakest, uuris teda — ja ei naeratanud kordagi. Asi oli tõsine.

«Kui ta oleks mind ise oma aru järgi löönud. Noh, omast peast, Nonna Jurjevna, südametäiega. Aga teda ju ässitati. Miks ta ennast nii kaugele laseb viia? Miks küll?»

«Kuid ta on ju hea, see sinu isa, Kolja. Ta on väga hea inimene. Oled sa nõus?»

«Ja mis sest, et hea?»

Nonna Jurjevna ei vaielnud vastu: siin oli raske vaielda, kuna seda ainet tundis Kolka temast palju paremini. Ainult vihjas ettevaatlikult: võib-olla peaks tema, Kolka, isaga rääkima? Aga Kolka võttis selle vihje sõjakalt vastu:

«Kes on süüdi, tulgu ise esimesena!»

«Kas siis vanemate käest tohib seda nõuda?»

«Aga kui oled vanem, siis näita ka eeskuju: te ju ise õpetasite meile nii? Aga mis eeskuju tema näitab? Nagu mõni pärisori, jah? Mina ei hakka mingi hinna eest pärisorjaks, mitte mingi hinna eest!»

Nonna Jurjevna õhkas. Kuhugi sinna kättesaamatusse, peaaegu muinasjutulisse Leningradi jäi ta õpetajannast ema üksinda maha. Ainus suurest lärmakast perest, kes blokaadi üle elas ja rahuajal mehe kaotas. Samasugune vaikne, püüdlik ja kohusetruu nagu Nonna Jurjevna: kui tütar pärast õpinguid siia pärapõrgusse tööle saadeti, siis ta ainult nuttis natuke.

«Hoia ennast, tütreke.»

«Hoia ennast, emake.»

Nonna Jurjevna elas asulas hiirvaikselt: kodust kooli, koolist koju. Ei tantsu ega pidusid: nagu polekski ta kakskümmend kolm aastat vana, vaid juba tervelt kuuekümne kaheksane.

«Kas tahad kuulata laulu Stenka Razinist?»

Nonna Jurjevnal oli tervelt kaks kastitäit plaate. Aga raamatuid veel rohkem. Perenaine lausa pelgas:

«Ei saa teie, Nonna Jurjevna, ilma peal mehele.»

«Miks te nii arvate?»

«Te ju kulutate liiga palju raamatute peale. Tundke vähemalt isegi endale kaasa: mehed ei armasta raamatutarku.»

Võib olla mehed ei armastanudki, aga näe Kolka armastas väga. Ja terve selle päeva kuulasid nad plaate, lugesid luuletusi, rääkisid loomadest ja kuulasid uuesti plaate.

«On alles hääl, ah, Nonna Jurjevna? Paneb kohe laetambi värisema.»

«See on Šaljapin, Kolja. Fjodor Ivanovitš Šaljapin, jäta, palun, meelde.»

«Ilmtingimata jätan meelde. Küll ta võis ikka tugev olla, eks?»

«Raske öelda, Kolja. Jätta kodumaa maha ja surra võõral maal — mis see on, kas tugevus või nõrkus? Mulle näib, et nõrkus.»

«Aga äkki ta tegi seda solvumisest?»

«Kas siis kodumaa peale võib solvuda? Kodumaal on alati õigus, Kolja. Inimesed võivad eksida, nad võivad olla ebaõiglased, isegi kurjad, aga kodumaa ei saa kuri olla, eks ju? Ja tema peale solvuda pole mõistlik.»

«Aga taat räägib, et meie maa on kõige ilusam. Kohe kõige-kõige ilusam.»

«Kõige-kõige ilusam, Kolja.»

Nonna Jurjevna naeratas nukralt, aga Kolka mõistus ei võtnud, miks ta nii nukralt naeratab. Ta ei teadnud veel, mis on üksindus või mis on igatsus. Ja isegi tema esimene kokkupuude argise inimliku ebaõiglusega, tema esimene tõeline solvumine oli ikkagi talle enesele selge ja arusaadav. Aga õpetajanna kurbust ei mõistnud too vahetevahel isegi.

Teisel päeval ei pidanud Kolka vabatahtlikule vangistusele enam vastu ja jooksis minema. Kuni tema taat lugematuid kordi mootori järele sukeldus, jõudis Kolka end ema eest varjates tagahoovide kaudu asulast välja. Siin oli tal valida kolm teed, justkui muinasjutus: jõele, kus asula lapsed kupsus käisid, üle tammi metsa, ja paadisadamasse, kus ta alles hiljuti väga meelsasti käinud oli. Ja nagu muinasjuturüütelgi, tammus Kolka aru pidades ühe koha peal, mõtles, ohkas samamoodi ja keeras vasakule Jakov Prokopõtši majapidamise poole.

«Noh, mis uudist?» küsis Jakov Prokopõtš vastuseks Kolka «tere»le. «Mis kurja veel kuulukse?»

Kangesti ärevil, isegi natuke kokutades, jutustas Kolka ühe hingetõmbega juhatajale kogu üleeilse päeva juhtumised. Jutustas sellest, kui kenasti paat jooksnud oli ja kuidas kanged rannad järjest avanesid. Sellest, kui püüdlikult oli Jegor turiste aidanud. Madratsitest ja lõkkest, sipelgatepoletamisest ja kollasest telgist. Vorstiga saiast ja kahest emailkruusist, mis taat oli väsinud peast sissesõit-

nute visa pakkumise peale tühjaks kummutanud. Ja sellestki, kuidas ta pärast oli tantsinud ja kuidas kukkunud . . .

Jakov Prokopõtš kuulas tähelepanuga, vahele segamata: ainult pilgutas tigedalt silmi. Ja lõpuks täpsustas:

«Tähendab, et sina läksid minema?»

«Läksin,» ohkas Kolka, kes kõrvakiilust ei söandanud rääkida. «Mina läksin minema, aga tema jäi sinna. Siis oli mootor alles.»

«Tähendab, sina pole süüdi,» ütles juhataja pärast vaikimist. «Ega ma sind vastutusele võtagi: ega sina mu juures ei tööta.»

«Ega ma siis sellepärast,» ohkas Kolka. «Ma rääkisin ju kõik ära, nii nagu oli. Ta ju ise kannatab selle pärast, onuke Jakov Prokopõtš.»

«Tema kannatab tasuta, aga mina kannatan ja maksan veel raha kah. Olgu . . . Kõik on selge. Väike oled alles mind õpetama. Väike. Astu minema. Astu minema ja ära enam siia jalga tõsta: ma keelan selle ära.»

Kolka läks ära. Tõsi küll, ega ta meel eriti mõru ei olnud, seepärast et ta polnud juttu alustades sellest head nahka lootnudki. Ta lihtsalt ei saanud Jakov Prokopõtšiga rääkimata jätta, ei saanud talle seletamata jätta, kuidas kõik oli olnud: ta teadis, et taat ise ei räägi sellest mitte kellelegi mitte kunagi. Aga seda, et Jakov Prokopõtš ta pärast teadasaamist lihtsalt minema ajab, aimas Kolka ette, ei imestanudki seepärast eriti ega läinud tujust ära. Vajus ainult mõttesse ja läks uuesti õpetaja juurde.

«Miks küll inimesed nii kurjad on, Nonna Jurjevna?»

«See pole tõsi, Kolja, inimesed on head. Väga head.»

«Aga miks nad siis teistele liiga teevad?»

«Miks? . . .»

Nonna Jurjevna ohkas: küll teil on ikka kerge küsimusi esitada. Võiks, muidugi, ka vastamata jätta. Võiks kõrvale hiilida: et saad suureks, küll siis taipad, liiga väike oled veel. Võiks jutu ka kuhugi mujale viia. Aga Nonna Jurjevna vaatas Kolkale silma ja ei suutnud kavaldada. Silmad olid selged. Ja nõudsid selgust.

«Selle üle, mis on kurjus, Kolja, ja miks seda tehakse, on inimesed ammu mõelnud. Nii kaua kui nad ilmas elavad, nii kaua murravad selle üle päid. Ja ükskord, et kõike korraga lahendada, mõtlesid nad välja saatana, saba ja sarvedega. Mõtlesid välja saatana ja panid tema peale vas-

tutuse kogu maailma kurjuse eest. Et mitte inimesed poleks kurjad süüdi, vaid saatan. Saatan viib neid kiusatuse sisse. Aga ei aidanud see saatan inimesi, Kolja. Ei selgitanud see mingeid algpõhjusi, ei kaitsnud ega hoidnud kurja eest. Aga miks see nii on, mis sina arvad?»

«Eks seepärast, et otsiti muudkui väljast! Aga kurjus istub inimesel sees.»

«Aga mis veel inimesel sees istub?»

«Kõht! Kurjus tulebki kõhust. Igaüks on oma kõhu pärast hirmul ja teeb muudkui kõigile ümberringi liiga.»

«Peale kõhu on veel südametunnistus, Kolja. Kuid see on niisugune tunne, mis peab kõigepealt küpseks saama. Küpseks ja tugevaks. Mõnikord juhtub nii, et südametunnistus pole inimeses küpseda jõudnud. Jääbki pisikeseks, roheliseks, mittesöödavaks. Ja siis on see inimene justkui nõuandjast, iseenda kontrolörist ilma jäänud. Nõnda et ta ei panegi enam tähele, kus on kurjus, kus headus: kõik on tal segamini, kõik on sassis. Ja siis, et enda jaoks piirid kindlaks määrata, et oma tumma südametunnistusega mitte kurja teha, mõtlevadki sellised inimesed endi jaoks reeglid välja.»

«Missugused reeglid?»

«Käitumisreeglid: mida tohib teha ja mida ei tohi. Teevad oma tillukesest südametunnistusest kõigi jaoks vankumatu reegli. Nad arvavad näiteks, et tütarlapsel ei sobi üksinda elada. Aga kui ta sellest hoolimata üksinda elab, siis peab siin midagi viltu olema. Järelikult peab teda eriti hoolega jälgima, järelikult peab teda kahtlustama, järelikult, temp kohta võib kõige võimatumaid kuulujutte . . .»

Nonna Jurjevna sai pidama. Ta taipas, et oli nüüd oma jutte rääkima hakanud, et oli millestki üldisest oma kitsa silmaringi järeldused teinud. Ja ehmatas isegi ära:

«Issake, muš on ju pliit köögis välja lülitamata!»

Ta jooksis välja ja Kolka ei pannud seda tähelegi. Istus, kuhu kortsus, mõtles, arutas. Katsus Nonna Jurjevna ütlemistega oma elamist ja olemist mõõta.

Reeglite koha pealt klappis kõik täpselt. Kolka oli külalt sellised näinud, kes elasid oma reeglite järgi ja pidasid teisi, kes nendest reeglitest ei hoolinud, lollideks või kavalpeadeks. Kui Jakov Prokopõtši elureeglid olid lihtsad ja muutumatud, siis lihase onukese Fjodor Ipatõtši omad vinesid nendest järsult. Need olid palju peenemad ja paindlikumad kui mänhist põrutada saanud Jakov Pro-

kopõtši sirgjoonelisus. Nende reeglitega võis õigustada ja lubada kõike, mis aga Fjodor Ipatõtšile endale antud hetkel tarvis oli.

Ja peale nende olid olemas veel taadi reeglid. Lihtsad reeglid: mitte kellelegi mitte kunagi mingeid norme peale suruda. Ja ta ise ei surunudki. Elas alati vaikselt ja häbelikult: aina pidas ümbrust silmas, ega ta kedagi ei sega, ega ta kellelgi päikese ees ei seisa, ega ta kellelgi jalus ei tolkne. Selle eest oleks ta väärinud kõige puhtsüdamlikumat tänu, aga aitäh ei öelnud talle mitte keegi. Mitte keegi.

Kolka kortsutas kulmu, mõtiskles, missuguste reeglite järgi ta ise elama peaks. Ja kuidas saaks teha nii, et enam üldse mingisuguseid reegleid ei oleks, aga et kõik inimesed ümberringi oma südametunnistuse järgi käituksid. Just niimoodi, nagu tema taat.

Aga kuni Kolka hea ja kurja kallal pead murdis, nuttis õpetaja Nonna Jurjevna tasakesi köögis. Perenaine oli välja läinud, ja nüüd võis peitu pugemata ja valvenaeratust näole ette tõmbamata rahuga nutta oma kehvakese saatuse pärast, oma prillide, oma õpetatud nurgelisuse ja pikaleveninud üksilduse pärast.

Aga äkki ongi tõsi, et mehed ei armasta raamatutarku tütarlapsi?

8.

Rong jõudis oblastikeskusse nii vara, et Jegor oli juba kell viis hommikul turu juures. Turg oli veel kinni, ja Jegor jäi väravate juurde seisma, pannud kotid asfaldile. Toetas ise lähimat posti õlaga, keeras hommikusöögi asemel pläru ette ja mõtles hirmuga eelseisva kaubandusliku operatsiooni peale. Kaupmeest polnud ta ealeski mänginud, ja käedki olid rohkem kirve järgi kui igasuguste vaheltegemiste ja alttõmbamiste tarvis. Kodus oli ta ägedast peast liiga oma isiklikke võimeid usaldanud, kahetsus ja tusk panid ta praegu lausa ohkima.

Mis siin salata: Jegor pelgas turgu. Pelgas, ei olnud tal sellesse usku ja rehkendas omaette, et siin ta nagunii tüssata saab. Nagunii tõmmatakse teda alt, ja nüüd jääb vaid üle loota, et mitte päris kõike kraami üle ei lööda. Et

saaks kas või mingisuguse kasu kätte, kas või kaks sajalist nendest kolmest, mis rippusid ta pea kohal nagu rajupilv.

Selle aja peale ärkas linn vähehaaval: autod hakkasid turtsuma, kojamehed luudadega kraapima, daamikesed kontsadega kõpsutama.

Jegor sättis ennast igaks juhuks kottidele lähemale, vahetades mugava kaugema posti vähemmugavama lähema vastu, aga kolhoosituru ümbruses polnud veel eriti elavnemist märgata. Mõned üksikud näod, aga väravaid, mille juures seisis Jegor, ei teinud seni keegi veel lahti.

«Mis-s see siis on?»

Jegor vaatas üles: ülemus. Kaabu peas, prillid ees, portfell käe otsas. Ja sihib ise sõrmega kottide pihta.

«Mis-s see on, küsin ma teilt?»

«See on tükike sealiha,» selgitas Jegor ähmiga. «See tähendab, et värske liha. Isiklikult sai ots peale tehtud.»

«Ah et ots?» Kulmud kaabuserva all kehitasid end ähvardavalt, ikka üles-alla, üles-alla. «See on veri! Mööda asfalti niriseb antisanitaarselt veri, seda näen ma praegu oma ihusilmaga.»

Kottide alt nõrgus tõepoolest hale vesimäda nireke. Jegor vaatas kord seda, kord ranget ülemust, saamata millestki aru ja muudkui laksutas kiiresti silmi.

«Niisugustõ vigurite eest tehakse turukaup praagiks,» jätkas portfelliga ülemus rangelt. «Kuidas te ütlesite? Mis produktsioon teil oli?»

«Minul? Ei ole mul mingisugust produktsiooni. Mul on sealiha. Põrsas.»

«Seda enam tuleb tagada kord. Koolerast oled kuulnud? Ei ole? Puhtus on tervise pant! Nimi?»

«Minu või?»

«Nimi, küsin ma teie käest?»

«Seda et . . Poluškin.»

«Pol-uškin.» Kaabuga kodanik võttis raamatukese välja ja kirjutas sinna hoolikalt Jegori nime. Ja see pani Jegori vägagi mõtlema. «Alandame teie kauba hinda, kodanik Poluškin. Teate küll, mille pärast. Järeldused tehke ise.»

Peitis raamatu taskusse ja läks tagasi vaatamata minema, aga Jegor vahtis talle kohtlaselt järele. Tormas siis kottide juurde, tahtis juba neid üles tõsta, et kõik oleks sanitaarne, aga ei jõudnud. Nurga tagant loivasid välja

kaks tüüpi: üks juba aastates, teine keskealine. Eakas kukkus ohkima ja keelt laksutama:

«On ikka omavoli, on ikka parasiit!»

«Misasja?» küsis Jegor.

«Tead, kes see oli?» küsis keskealine. «Inspektsiooni peamees. Ta lööb lihale templid peale.»

«Templid?»

«Kui ei löö, on kaubal kriips peal. Ei lasta müüa ja ei pääse külmutusele ligi. Kaup läheb raisku.»

«Misasja?» küsis Jegor.

«Kõik on hirmus ranged, kole kohe!» ohkis eakas. «Kõik on hirmus ranged ja pabistavad juba ette: epideemiast oled kuulnud?»

«Misasja?»

«Küll ikka pigistavad meiesuguseid . . .»

Tulnukad läksid murelikuks, õhkasid ja kus kukkusid tänitama: hügieen, saninspektsioon, epideemia, kategooria, templid, külmutus. Üks piiras paremalt, teine sättis ennast vasakul külje alla ja Jegor, kuulates kord ühte, kord teist, keerutas muudkui pead. Nii et kohe kaela võttis valusaks.

«Jaa, jäid omadega vahele, mees.»

«Näed, see sai läinud kuul kolmsada rubla vastu pükse,» suskas eakas keskealist näpuga.

«Misasja?»

«Ilma jäi. Tähendab, et lännu, kolm sajalist. Nagu oleks kits sabaga löönud.»

«Misasja?»

«Jahaa, olid ajad, olid majad . . . Mis sul siin on, vasikas?»

«Põrsas.» Jegor vaatas ammuli sui, kord vasakule, kord paremale. «Mis ma siis tegema pean, mehed, ah? Andke nõu.»

«Mis nõu sa siin oskad anda? Korja oma kotid kokku ja punu koju tagasi. Saad kodukolhoosis rubla kilogrammist kätte.»

«Rubla?»

«Ei nad rublaga võta,» ütles keskealine. «Miks nad peaksid rublaga võtma? Annavad kõige rohkem seitsekümmend kopikat.»

«Seitsekümmend kopikat? Ma ei tohi seitsmekümne eest anda, kohe kuidagi ei tohi. Mul on võlg kaelas. Kolmsada rubla võlga.»

«Jaa, on ikka lood,» õhkas eakas. «Eks ta võta tuju ära, aga kui ta juba sinu nime kirja pani, on jokk.»

«Ütlete?»

«Äkki sa aitad meest, ah?» asus keskealine Jegorile eestkostjaks. «Näed sa, teisel võlad kaelas, ja põrsas läheb ka hapuks.»

«Raske,» kurvastas eakas. «Oi, küll see on raske asi. Ei kujuta kohe ette!»

«Küll me aru saame!» sosistas Jegor ja volksas ringi vahtida. «Küll me need teie raskused, nagu öeldakse, arvesse võtame. Peame teie tülinad meeles.»

«See on liiast,» ütles eakas rangelt. «Ma tulen sinu juurde, võiks öelda, et avali hingega, aga sina topid mulle raha. Sa solvad mind.»

«Solvad inimest muidugi,» kinnitas keskealine.

«Mis te nüüd, mis te nüüd!» kohkus Jegor. «Ma niisama. Keel vääratas, kodanikud.»

«Tal vääratas,» ütles keskealine. «Äkki siiski tuleme vastu?»

«Peaasi ikkagi see, kuidas ülemustest mööda hiilida,» arutles eakas. «Nimi on ju teada: nimi on ju kirjas. Selles see konks ongi. Äkki on parem kõik korraga maha müüa, ah? Kõik see kupatus. Nagu öeldakse: hulgi, poolteist rubla kilogramm.»

«Poolteist?» ahhetas Jegor. «Mis te nüüd, kulla kodanikud! See oleks ju lausa röövimine?»

«Ah et röövimine? Aga see, et sinu perekonnanimi sihikule võeti, mis sa sellest rehkendad? Ise oled kõiges süüdi, laiutad siin antisanitaarselt, ja pärast lõugad kah veel: röövimine. Tegelikult võtta, mis asja me üldse jändame sinuga? Me tahtsime ju sind sõbramehe poolest aidata.»

«Ei taha, siis ei taha,» ütles keskealine. «Ole siis loll edasi.»

Ja nad läksid minema. Jegoril hakkas kõhe, hing hakkas vaevama — ja ta ei pidanud vastu:

«Mehed! Hõi, mehed!»

Nood jäid pidama.

«Kaks ja pool . . .»

«Mine, tead kuhu . . .»

Ja läksid edasi. Jegor kukkus veel rohkem pabistama:

«Mehed! Kulla kodanikud, ärge jätke mind maha!»

Teised jälle seisma.

«Noh, mis sa tahad? Me ju näitame sinu vastu lugupidamist üles, võiks öelda, meie tahame sind heast peast aidata, aga sina muudkui keerutad ja keerutad.»

«Pole sa ikka miski mees. Jumala tõsi.»

«Pidage ikka sugu kinni, kodanikud-seltsimehed! Kuda siis mina?»

«Kuda tahad.»

Hakkasid turuhoone nurga taha jõudma. Jegor pistis karjuma:

«Pidage! Olgu peale, mis siin enam loota või oodata. Anna kõigi eest kokku kaks sajalist ja kolmkümmend kätte.»

Ta teadis küll, et mehed teda nöögivad. Nöögivad ja valetavad ja keerutavad, ja see avastus väsitas ta hinge. Talle meenus äkki Fjodor Ipatõtš, kes võõra mure arvel endale kasu oskas lõigata; ja Jakov Prokopõtš, kes muretses ainuüksi selle pärast, et kellegi teise õnnetus teda isiklikult ei puudutaks; ja turistid, ja need praegused osavad sellid, ja veel paljud teisedki — ikka samasugused ahned, tillukesed ja ikka ainult enda eest väljas. Talle tuli kõik see meelde ja ta ütles:

«Anna kõige eest . . .»

«Tead, seda tuleb enne veel järele kaaluda. Vea oma produktsioon kaalu peale.»

Kaalutigi. Jegor tuli koju kahe sajalisega. See-eest lihast lahti ja kingitused kotis. Kellele taskunuga, kellele rätik: kingitused olid kõigile, kedagi polnud unustatud. Ja viina peale jätkus ka raha. Teatas kohe ukse pealt:

«Kutsu külalisi, Haritina. Kutsu kõik platsi: brigadirid, töödejuhataja, Jakov Prokopõtš, kallid sugulased. Kutsu kõik: Jegor Poluškin tahab rahvale välja teha.»

«Mis asja sa küll jälle pähe võtnud oled mis asja sa unistad leidis paraja aja härdaks minna . . .»

Ei lasknud ta Haritinal oma sõiduvette jõuda. Istus pühasenurka, ilma et oleks jalgu lahti võtnud, põrutas peoga vastu lauda:

«Kutsu kõik! Olgu või üks päevgi ilma mureta.»

«Võlgu on ju kolm sada rubla. Aga sina said terve põrssa eest kaks sada. Kus üks sada on?»

«Minul on pea otsas, mina mõtlen välja kah.»

«Sinul on pea, aga mul on kael, perekonna rangid on minu kaelas . . .»

Jegor tõmbas taskust raha välja, saputas seda näpu vahel.

«Ah et nende paberilipakate pärast peab kurvastust tundma! Ah et nendega peab elu ilu mõõtma! Nendega pisaraid pühkima? Need tuleks rahva ees tules ära põletada! Ära põletada ja tuha peal kükktantsu lüüa! Ringmängu tuleks ümber selle lõkke pidada! Et külmumud saaksid sooja, et pimedad saaksid nägijaks! Et poleks rikkaid ega vaeseid, ei võlgu ega laene! Et . . . Ma virutan esimesena oma viimased sellesse puhastustulle . . .»

«Jegorikene!»

Haritina varises ta jalge ette maha: niisugune ju põletabki viimase maha, seda ta oskab. Põletab maha, annab südamele vaba voli, ja pärast läheb vanglasse või tõmbab ennast oksa.

«Ära saada peret hukka, Jegorikene, ära saada lapsi hukka. Käin käsku, kutsun kõik kohale, teen praed ja supid ja panen klaasid ka ette. Ainult anna see raha minu kätte, et kuri ära ei kaeks. Anna minu kätte, palun sind Jeesuse Kristuse nimel.»

Jegor vajus äkki kokku: justkui oleks õhk temast välja lastud. Viskas kakskümmend turu kümnelist lauale ja ütles:

«Et viina oleks laialt. Et nad ennast kõik ääreni täis kaanikesid.»

Haritina muudkui noogutas takka, lipsas nagu hiir uksest välja. Aga Jegor istus pingile, otsis tubakanosu välja ja hakkas ogalale nõuandjat kokku keerama, seda pläru, mis annab säru. Keeras aeglaselt ja hoolega. Ja mitte et tal oleks maharkast kahju olnud — ei olnud tal praegu milleski kahju! — aga seepärast, et ta tahtis praegu kangesti järele mõelda. Aga mõtted ei kuulanud sõna, jooksid mööda nurki laialt, ja tema üritas neid kõiki kokku korjata nagu tubakaraasusid ajalehetüki vahele.

Oli tahtmine paljude asjade üle järele mõtelda. Oli tahtmine aru saada, mis siis temaga õieti juhtunud oli, mispärast ja — mis peaasi — mille eest. Oli tahtmine mõista, kellel on õigus ja kellel ei ole. Oli tahtmine otsustada, kuidas edasi elada, kustkohast veel üks sajaline võtta ja kus homme tööotsale saada. Oli tahtmine unistada õigluse võidulepääsust, kõigi valelike, kurjade ja ahnitsejate karistamisest. Oli tahtmine õnne ja rõõmu, rahu ja vaikuse

järele. Ja oli tahtmine austust ja lugupidamist maitsta. Kas või natukenegi.

Ja lisaks muule oli suur tahtmine nutta, aga nutta Jegor ei osanud ja seepärast tossutas ta ainult mornilt suitsu teha, põrnitsedes söögilauda. Kuid saanud lauast pilgu lahti ja vaadanud ümberringi, nägi ta äkki, et ukse juures seisab Kolka.

«Poju. .» Ja tõusis püsti. Langetas pea rinnale. Ja ütles siis vaikselt: «Ma tegin põrsale otsa peale, poju. Nii on lood.»

«Ma tean.»

Kolka tuli laua juurde ja istus taburetile — ema kohale. Aga Jegor seisis ikka, pea süüdlaslikult rinnal.

«Istu maha, taat.»

Jegor vajus kuulekalt pingile. Midagi enda ees nägemata torkis koniga geraaniumi akna peal, nii et tubakas särises. Endal silmad jooksid ringiratast, Kolkast mööda. Kolka vaatas talle niimoodi täiskasvanu moodi, teraselt otsa. Ja ütles siis:

«Sa pole milleski süüdi, taat. Mina olen süüdi.»

«Sina? Kuda siis niimoodi välja tuleb?»

«Ma ei saanud sind õigel ajal pidama,» ohkas Kolka. «Sa oled mul ju hakkamas seltsimees, tõsi?»

«Tõsi, poju. Õigus.»

«Niimoodi. Ja mina ei saanud sind pidama. Järelikult olen mina süüdi. Ja ära sa lauda vahi. Sa vaata mulle otsa, eks? Nagu vanasti.»

Jegori huuled võpatasid: polnud selge, tahab ta naeratada või vilistada. Hädavaevu sai endast jagu:

«Sa mu selgesilmaline . . .»

«Ah, mis asja,» ütles Kolka tigedalt ja pöördus ära.

Ja õigesti tegi, et pöördus, sest Jegoril hakkas äkitselt ninas kihelema ja kaks pisarat roomasid iseenesest mööda habemetüügast allapoole. Ta äigas pisarad ära, naeratas ja hakkas uuesti pläru keerama. Kuni ta seda keeras ja tuld peale pani, olid mõlemad vait: nii isa kui poeg. Aga kui Kolka ennast tagasi pööras, olid ta silmad sära täis:

«Missugust mehemürakat ma Nonna Jurjevna juures kuulasin, oi, taat! Kus on alles hääletoru! Lausa nagu elevandil!»

Haritina keetis ja praadis õhtuks põrsa sisikonna ära ja pani lauale. Puhtas särgis Jegor istus pühasenurgas: kingitused vasakul, poolikud — paremal. Võttis igaüht kingi-

tuse ja triikt täis teeklaasiga vastu (pitsiklaase majapidamises polnud):

«Ole tervе, kallis külaline. Võta suu punni ja söö vats täis, tunne kingitusest rõõmu.»

Brigadire ja töödejuhatajaid polnud Haritina kokku ajanud (aga võib-olla ei tahtnudki), kuid Jakov Prokopõtš ilmus lagedale.

«Viha ma sinu peale ei kanna, Poluškin, seepärast tulingi. Aga seadust austan ma kogu südamest. Nii et, pean sinust lugu ja seadusest kah. Niimoodi on mul see küsimus üles pandud.»

«Istu, Jakov Prokopõtš, seltsimees Sazanov. Proovi meie pruukosti.»

«Buurima ja täie heameelega. Kõik peab korras olema, eks ole? Kõik, mis ette nähtud. Aga mida pole ette nähtud, need on fantaasiad. Nendele tuleks bensiini peale kallata ja põlema panna.»

Fjodor Ipatõtš oli ka kohal. Aga oli teine päris endasse tõmbunud, sünge nagu öö. Ja oli seepärast vakka, sõi ja jõi. Aga Jakov Prokopõtši jutu peale kostis:

«Vööra tulekahju man on igale mehele midagi meelepärast. Kes kustutab, kes jõllitab, kes soojendab käsi.»

Jakov Prokopõtš läks turri:

«Kuidas sellest märkusest aru tuleb saada, Fjodor Ipatõtš?»

«Seadusemehi tuleks põletada, mitte fantaasiaid. Kõik seadusemehed tuleks kokku korjata ja ära põletada. Väga tasasel teel.»

Hüüd oleks vaidluseks lahti läinud, aga Marjake ei lasknud. Kukkus meest sikutama:

«Ära sa vaidle, ära sa tõrgu ühtigi. Meie asi on endid eemale hoida.»

Ja Vovkagi toetas teiselt käelt:

«Äkki läheb mõnikord paati vaja . . .»

Aga Jegor oma pühasenurgas ei kuulnudki midagi. Jagas aga kingitusi ja sundis jooma. Jõi ise ja kostitas teisi:

«Jooge, kulla külalised! Fjodor Ipatõtš, kallis kälimees, sa mu ainus kulla sõber, mis asja sa seal mornitsed-põrnitsed? Naerata, lase oma soe silmavaade meie peale paista, ütle midagi hingeülendavat.»

«Öelda? Seda võib.» Fjodor Ipatõtš tõstis klaasi. «Õnne sulle, peremees, kasusaamise puhul. Ja nutikuse puhul:

kui enam pole muud kui seadusemehed, siis ei saa ilma nutita läbi. Sina said praegu läbi, järelikult oled tubli mees. Kiitus sulle. Aus hing saab ikka taeva.»

«Taeva?» hakkas Haritina kurvastama. «Oh vaeva ja viletsust, taevas on kaugel. Meil jääb taevani saamiseks sada rubla puudu.»

Marjake avaldas imestust:

«Mis sa räägid, Tiina, mis sada rubla? Ega siis põrsast ilma kasuta . . .»

Haritina oli isegi vastu pidanud. Oli terve päeva vastu pidanud, aga nüüd ütles jõud üles. Nüüd ulus ta äkitselt nagu surnukeha juures:

«Oi sa mu õeke Marjake, oi sa mu vennake Fjodor Ipatõtš, oi te mu kallid külalised . . .»

«Mis sa nüüd, Tiina? Ei maksa halada.»

«Kõigest kaks sada rubla maksti kogu me liha eest.»

«Kakssada? . .» Fjodor Ipatõtš pillas isegi leivatüki käest. «Kakssada rubla? Kudamoodi see siis nõnda on? Palju see kilo pealt siis välja teeb?»

«Teeb palju teeb, aga pajas ta keeb,» ütles Jegor. «Sööge ja jooge, kulla . . .»

«Ei, pea kinni!» ütles Fjodor Ipatõtš rangelt vahele. «Värske sealiha pole sulle mõni lammas. Ja veel praegusel ajal, ja veel linnas. See maksab ju praegu neli rubla kilo, niisugune hind on sel praegu! Neli — seda tean ma täpselt.»

Laua taga jäädi tummaks. Aga Jakov Prokopõtš utsitas takka:

«Minu abikaasa rääkis ka umbes sellisest hinnast.»

«Jumaluke!» ahhetas Haritina. «Jumal küll, head inimesed!»

«Pea kinni!» Fjodor Ipatõtš lõi peopesaga vastu lauda: unustas teine meelehärmis, et on külas, mitte enda juures kodus. «Tuleb siis niimoodi välja, et sa ise tegid endale kaks sajalist vastu pükse, Jegor. Endal veel võlad kaelas, perekond toita ja vaesus majas — ja sa kingid kaks sajalist võõrale onklile. Sa kuradi idu!»

Jegor virutas oma sõlmelise rusikaga vastu söögilauda, nii et klaasid hüppasid:

«Vait! Peate kõik arvet, jah? Panete kasumit juurde, võtate kahjumit maha? Et minu majas jääks see rehkendamine ja liitmine järele, kas on kõigile selge, on klaar? Siin olen mina peremees, mina isiklikult. Aga mina oskan

ainult ühe asja kohta arvet pidada: kellele maja püsti panna, kellele katust teha, kellele aknaauk raiuda — minu arvepidamine käib selle kaudu. Ja oma pojale õpetan elus samasugust arvepidamist. Mul on kolm sajandikku maad ja siin kolme sajandiku peal elatakse minu seaduste järgi ja peetakse minu arveid. Minu seadus on lihtne: ära veereta rublasid, veereta lauluviisi. On kõigile selge, on klaar? Siis laula, Haritina. Mina käsin.»

Kõik olid vait nagu puuga pähe saanud. Vahtisid Jegorile, suud ammuli, otsa. Kolkale tegi see nalja; ta hüppas laua tagant välja eeskotta, et seal ennast tühjaks naerda.

«Laula, Tiina,» ütles Jegor. «Laula mõni hea laul.»

Haritina nuuksatas. Toetas põse käe peale, tegi kurva näo ette nagu kombeks, ja . . . Ja vedas jälle sootuks teise kandi peale:

«Oh muret-muret-murekest,
oh muret-askeldust!
Kes küll mu, noore lapsukese,
muret muretseks . . .»

9.

Järgmisel päeval ilmus varumiskontori seinale kuulutus. Umbes ajalehe suurune. Trükikirjas teatati kõigile kodanikele, et oblasti varujad võtavad elanikelt pärnaniint vastu. Pool rubla leotatud ja kuivatatud niine kilogrammist. Viiskümmend kõlisevat kopikat.

Jegor lõpetas kuulutust kaua. Arvutas endamisi: viiskümmend kopikat kilo, see teeb siis kahe kilo eest rubla välja. Kaheksa rubla puudast see on juba raha. Nii võib suure summa teenida, kui iga päev viis puuda metsast välja tassida.

Aga Fjodor Ipatõtš ei arvutanud midagi. Tal polnud seda nii kui asjast teada sai, jooksis kohe hobust ette rakendama. Istus oma kroonuvankrisse ja pani koos Vovkaga metsa. Võttis teritatud noad ligi: ega temal niinekiskumise luba jahtida ju tule. Samuti mitte mahatallatud võsast läbi trügida, et pärnadeni jõuda — teada asi, esimene joob ikka koore piimalt. Sedamoodi on need lood.

Nokaga Jegor lürpis samal ajal kapsasuppi ja arutles nagu peremees kunagi:

«Tähendab, et kaheksa kulli puuda eest. See teeb vanas

rahas kaheksakümmend välja. Kui vaeva näha, siis võib ühe päevaga korraliku palga kätte saada.»

Haritina ei vaielnud vastu: ta oli põrsa peietest peale vaiksemaks jäänud. Sebis majas ringi ja askeldas asula peal, jooksis mööda tuttavaid. Muretses millegi pärast, nõudis midagi ja palus midagi. Jegor polnud asjaga kursis; teda lihtsalt ei viidud kurssi, aga endal polnud pärida paslik. Paslikum oli mehelikust uhkusest kindlalt kinni pidada.

Aga see, mis niinest räägiti, oli tõsi. Kes virgem, võttis metsavahi — see tähedab, Fjodor Ipatõtši käest loa ja läks laupäeval-pühapäeval varavalges metsa. Läks varavalges ja tuli tagasi, selg koormast kange. Muidugi, kui koorem kukil, üle tuulemurru tuli trügida, ega siis eriti palju seda raha ei teeninud, see oli ilmselge. Aga oli mootorratas majas, siis rabati oma kakskümmend viis kilo päevas ära tuua. Nädal aega hoiti niint vees, siis kuivatati ära ja kohe kontorisse. Olge lahked, kaaluge ära.

Ega Fjodor Ipatõtš ei hakanud raasukaupa jupitama: pumpas esimese ööga terve koormatäie kokku. Hobune vedas hädavaevu metsast välja. Ja voh kus on peaga mees! — ei toonud koormat mitte asulasse, mitte oma uhke maja ette: milleks liigset vahtimist? Ajas mära vette, võttis ta seal rakkest lahti, aga niinekoorma jättis ligunema: ega vanker pole mootorratas, ei juhtu temaga midagi. Märal kergem ja jutud jäävad ära, vesi aga viib kohe vankris kauba nõutavasse konditsiooni. On kõik tipp-topp, siis paneme hobuse ette, ja kõik korraga kaldale. Räästimise ja kuivatamisega saab Marja kah hakkama. Seda enam, et tema metsamehemajapidamises oli teinegi vanker: rakenda ainult hobune ringi ja kisu seda niint, niikaua kui raha jookseb.

Kuniks kälimees ajusid liigutas, tõi Fjodor Ipatõtš niisuguse manöövriga kolm koormatäit metsast välja. Eks ta väsinud muidugi ära: iga töö nõuab higi. Vaevas Vovka ära, piinas ennast ja mära sai piitsa. Vovka varises koduuksel kokku, ja ema tassis unise poisi voodisse. Aga Fjodor Ipatõtš ise püsis ainult tillinapsi najal püsti: see annab jaksu. Jõudis ainult ühe pitsi ära võtta (Marja ei saanud karahvinigi laua pealt koristatud), jõudis vaevalt oma tervisenapsi ära teha: tere hommikust, Jegor Poluškin ise kohal. Karva kasvanud, nagu ta oli.

«Head isu teile!»

Fjodor Ipatõtš kraaksatas — ei, mitte pitsist, vaid meelepahast.

«Istu laua taha, kallis kälimees, kuulus kaupmees.»

See oli pilkeks öeldud, aga Jegor ei pannud pilget tähelegi; teda huvitas miski muu. Kukkus otsemaid noogutama, tänama, naeratama ja viis mütsi ukse kõrvale varna. Aga kui müts oli ära pandud ja ta ise pintsakusaba sirgeks tirides laua poole pöördus, võttis vaatepilt lausa silmi pilgutama: karahvinike kadunud. Ei ole karahvini, ei ole pitsiklaasi: paljas kartul laua peal. Seda küll, et pekiga praetud teine.

«Ma tulin su juurde ikka asja pärast, Fjodor Ipatõtš.»

«Söö enne. Küll see asi ootab.»

Söödi. Marjake pakkus teed. Joodi. Siis tehti suitsu ja mindi asja juurde:

«Mulle oleks nagu tõendit vaja, kälimees. Tähendab, et niinele minna. Viiskümmend kopikat kilo.»

«Viiskümmend?» oli Fjodor Ipatõtš rabatud. «On meil aga rikas riik: paremal — lihapott, vasakul — rahakott.»

«Eks ma siis ka, kuni antakse.»

Fjodor Ipatõtš nohises omaette. Ohkas raskelt.

«Ebamajanduslikkus,» ütles ta. «Too mets on kaitsealune, looduskaitse all, kaitseb nime poolest veevarusid. Aga meie katkume ta paljaks.»

«Egas see...»

«Näituseks, sa katkud pärna paljaks. Aga pärn kuivab ära. Sulle on tulu küll, aga mis riik sellest saab? Riik saab kahju.»

«Tõsi mis tõsi. Ainult et, oleneb kuda katkuda. Kui seda osata...»

«Küll me ikka mõtleme riigi peale vähe,» kaebles peremees edasi. «Venemaa peale ei mõtle me sugugi. Aga peaksime ikka mõtlema.»

«Peaksime küll, Fjodor Ipatõtš. Oi, kuidas peaksime!»

Ohati koos, vajuti mõttesse. Vahiti oma pläruotsi.

«Niint tuleb osata katkuda, seda sa, kälimees, ütlesid õigesti. Aga ikka perspektiiviga. Et oleks ettepoole vaadatud. Sellele peab ka mõtlema.»

«Arusaadav, Fjodor Ipatõtš.»

«Oigu siis pealegi. Sugulase poolest annan sulle selle paberi välja. Pidades sinu majanduslikku olukorda silmas.»

Fjodor Ipatõtš pidas silmas õiget asja: selline olukord oli täiesti olemas. Kuigi Jegor oli ärauputatud mootori

täies tükis kinni maksnud, aga eelmise töö peale, rahulikule ja soliidsele kohale paadisadamasse ta enam ei jäänud. Läks ise omal soovil minema:

«Niisugune on siis minu printsiip, Jakov Prokopõtš.»

Ja lippas aga jälle, kuhu vaid saadeti, tegi aga kõike, mida kästi, viis aga täide, mida nõuti. Ja püüdis kõigest väest. See polnud isegi püüdlikkus — püütakse siis, kui on spetsiaalselt tarvis, kui iseennast vägistatakse ladusa tulemuse nimel. Aga Jegoril polnud mõtteski midagi halvasti teha või kusagil üle nurga lasta, teha ära kuidas juhtub või jumal juhatab. Ta oli terve oma elu vihtunud kogu südamest tööd teha, ja et tal kõik alati mitte just kõige paremini välja ei tulnud, siis see polnud tema süü, vaid ta õnnetus. Ju tal oli siis niisugune talent, see oli talle sündimisest saati kaasa antud.

Aga laupäeval, kui udu just hajuma hakkas ja maa kohalt lendu tõusis, võttis Jegor rohkem köit kaasa, teritas noad ära, torkas kirve vöö vahele ja kõndis looduskaitsemetsa. Niimt tooma, mis maksab viiskümmend kopikat kilogramm. Ja võttis Kolka kaasa: üks puud ülemäära on ju kaheksa ülemäärast rublakest. Muuseas, ega temal polnud ealeski midagi ülemäära.

«Pärn on tähtis puu,» kõneles Jegor mööda rohtunud metsarada astudes. «Endistel aegadel andis ta, pojake, poolele Venemaale jalavarjud kätte, lusika söömiseks ette ja magusat ka peale.»

«Aga mis tal magusat on?»

«Eks ikka õied. Nendest õitest tuleb eriline mesi, kullakarva. Mesilane peab pärnapuust lugu, võtab temalt kõva mandi. See on üks kõige kasulikum puu.»

«Aga kask?»

«Kask, tema on ilu jaoks.»

«Aga kuusk?»

«Tema on ehitusmaterjal. Kuusk, mänd, seeder, lehis. Paned maja püsti või mõne muu kasuliku ehituse. Igast puust on tulu, pojake: loodus ei armasta ilmaasjata logelejaid. Kes kasvab inimese tarvis, tema vajaduseks, aga kes kasvab metsa tarvis, igasuguste loomade või näituseks seente tarvis. Ja seepärast tuleb enne kirve tõstmist järele vaadata, kellele sa liiga teed: põdrale või jänesele, seenele, oravale või siilile. Oled nendele liiga teinud ja oled karistanud iseennast: nad lähevad maharaiutud metsast minema ja enam ei meelita sa neid kuidagi tagasi.»

Neil oli mõnus kõndida mööda mahajäetud rada, paljaste jalgadega tatsutada kastemärjal rohul, kuulata linde ja rääkida targast loodusest, kes oli kõik ette näinud ja kõige elava tarvis kõik alles hoidnud. Selle aja peale oli juba päikegi välja tulnud, kullates kuusekäbisid, ja rohus hakkasid laulma mesimummud. Kolka vaatas iga käänaku peal kompassi:

«Nüüd keerasime läände, taat.»

«Varsti oleme kohal. Miks ma, pojake, sinna kaugesse pärnametsa ülepea minema hakkasin? Sellepärast, et meie lähedal mets on liiga ilus. Kohe liiga jõudu täis ja õitsev, pole vaja teda puutuda. Lähme parem sinna sügavamale, ega meil jalgadest kahju ei ole. Las see pärnamets õitseb mesilaste rõõmuks ja rahva meeleheaks.»

«Taat, aga kas maamesilased lendavad pärnale?»

«Maamesilased? Maamesilased, pojake, askeldavad rohkem ikka allpool; nemad on liiga rasked. Nemad hoolitsevad ristiku ja muude lillede eest. Looduses on ka oma korrused olemas. Näituseks, linavästrik sebib rohkem maa peal ringi, aga pistrik lendab taevas. Igale on oma korrus kätte antud, ja seepärast mingisugust sekeldamist ega trügimist polegi. Igal on oma tegevus ja oma söögimaja. Loodus ei tee kellelegi liiga, pojake, tema jaoks on kõik võrdsed.»

«Aga kas meie ei saa niimoodi nagu loodus?»

«Egas see . . . Kuidas võtta, pojuke. Eks me peaks küll, seda muidugi, aga ei tule välja.»

«Aga miks ei tule välja?»

«Eks seepärast, et korrused on sassi aetud. Näituseks, metsas on kõik klaar: üks sündis siiliks ja teine oravaks. Üks elendab maa peal, teine hüppab ühelt oksalt teisele. Aga eks inimesed, need sünnivad ju kõik ühesugustena. Kõik on ühtemoodi paljad, kõik karjuvad, kõik tahavad oma kasut tissi saada ja teevad ühtemoodi lapid täis. Ja kes neist just see jahikull ja kes puhas null hakkab olema, ei pole teada. Sellepärast tahavad kõik igaks juhuks kotkaks saada. Aga kotkaks saamiseks on paljast tahtmisest vähe. Kotkal olgu ikka kotkasilm ja kotka lendamine . . . Tunned, poju, mis lõhna tuleb? Pärnad lõhnavad. Siinsamas, selle käänaku taga . . .»

Käänaku taga keerati ära, ja Jegor jäi vait. Jäi vait, jäi segaduses seisma ja lakutas silmi. Kolka samuti. Ja mõlemad olid vait, ja hommiku palavas vaikuses oli kuulda,

kuidas karvased maamesilased oma alumistel korrustel soliidselt sumisevad.

Aga alasti pärnapuud poetasid närbuvaid õisi raskelt maa peale. Puude tüved, valged nagu naiseihu, helkisid ähmaselt rohelises hämaruses, maa oli märg mahlast, mida juured kohusetruult maasügavusest juba surmale määratud ladva poole üles ajasid.

«Tapetud,» ütles Jegor vaikselt ja võttis soni peast. «Rublade ja viiekümnekopikaliste eest ära tapetud.»

Aga kuni masendatud isa ja poeg laastatud pärnapuude ees seisid, lõpetas Haritina viimast ringi distantsil, mille ta ise maha oli pannud. Tormas finiši poole, ihaldatava joone poole, mille taga terendas talle kui mitte just kerge, siis vähemalt kindlustatud elu.

Kogu oma kõva hääle juures ei olnud talle jonni kuigi palju antud: mehe peale karjuda — palun väga, seda võib, aga et rusikaga keset ametilauda põrutada — vabandage väga. Ta tundis seletamatut hirmu nii nende laudade kui ka inimeste ees, kes nende laudade taga istusid, ja kroonuseinte ees, mis olid lausa laeni plakateid täis. Tuli aralt sisse, tammus ukselävel: ei söandanud ta midagi nõuda ega osanud midagi paluda. Ise pealaest jalatallani hirmuhigis, korrutas ta muudkui ühtesoodu:

«Kui saaks mõne töö peale. Et oleks kindel palk. Pere on kaelas.»

«Mis elukutse teil on?»

«Mis elukutse mul olla saab? Ma olen karjas käinud.»

«Karja meil ei ole.»

«Eks teil mehi ikka ole? Ma võin neid kantseldada. Pesu ära pesta.»

«Tohoh, Poluškina, teil ju lausa haruldane elukutse! Kas pass on kaasas?» Vaadati dokumenti, kulm kortsus. «Tütar teil sõimeeas.»

«Olka.»

«Lastesõime meil pole. Lastesõim allub Pjotr Petrovitšile. Minge tema juurde, vaadake, mis ta välja mõtleb.»

Läks Pjotr Petrovitši juurde — teine katse. Pjotr Petrovitši juurest kõndis Ivan Ivanovitši juurde — kolmas katse. Ja sealt . . .

«Olgu nii nagu ülemus ütleb. Põhimõtteliselt ma vastu ei ole, aga lapsi on palju, ja sõim ainult üks.»

See oli viimane, finišieelne ring, see tõmbas kriipsu alla. Ja selle joone taga oli kas kindel palk kaks korda kuus, või

kõigi tema unistuste lõpp. Haritina kartis hirmsasti seda lõppu ja valmistus seepärast hommikust peale kogu oma naiselikku aruga kohtumiseks viimase ülemusega. Tegi uue kleidi põlvini lühemaks, triikis, kammis end kuidas aga oskas. Ja võttis isegi käekoti ligi: õe Marjakese sünnipäevakingi. Aga Olga andis ta õpetaja Nonna Jurjevna juurde hoiule: las tüdruk harjutab. Tal aeg juba endal lapsi muretseda, mis asja. Löönd lulli küll.

Justkui varjusurmas pani Haritina sellele unistuste ükselingile käe külge: nagu läheks tsaar Berendei või suurematu Kaštšei enda juurde. Aga ukse taga oli Kaštšei ja Berendei asemel lahtiste juustega näitsik. Endal küüned kribavad mööda trükimasina klahve.

«Ma tulin ülemuse juurde. Ma olen Poluškina.»

«Lähme.»

Haritina härdus: kus alles viisakus. Mitte «oodake» ega «minge», vaid «lähme». Ja kohe ise saatis kabinetti kohale.

Ülemus oli juba aastates, mustad prillid ees, istus laua taga nagu kord ette näeb. Vaatas otse enda ette, aga kas ta ka rangelt vaatas, sellest polnud aru saada: prillid ees, justkui ahjukriskad.

«Seltsimees Poluškina,» ütles näitsik. «Töölesaamise küsimuses.»

Ja läks ise välja, ujutades Haritina magusa pilvega üle. Aga ülemus ütles:

«Tervist, seltsimees Poluškina. Võtke istet.»

Ja sirutas käe üle laua välja. Mitte tema poole — tema seisis laua kõrval — aga just otse ette, ja Haritinal tuli samm kõrvale astuda, et seda kätt suruda.

«Tähendab, et teil pole mingit eriala?»

«Ma rohkem majapidamise peal olnud.»

Haritina oli sellega kiiresti ära harjunud, et igas uues kohas, iga uue ülemus temalt ainult üht ja sedasama pärib. Ja vuristas nüüd ette:

«Ma olen rohkem kodune. Eks ma ole ikka kolhoosis ka töös käinud. Aga muidu — lapsed ju. Kaks tükki. Olga on noorem, ega teda üksi jäta. Ja nüüd tuli veel seapõrsas ka ära tappa . . .»

Ülemus kuulas pead pööramata, aga kuhu ta vaatas, sellest ei saanud aru, ja kuidas vaatas — sellest samuti mitte. Ja sellepärast läks Haritina omadega sassi, ajas kõik segamini nagu pudru ja kapsad ja rääkis ennast nii sisse, et ei saanudki enam pidama. Rääkis lastest ja mootorist ja põr-

sast ja kindlameelsest seltsimees Sazanovist, ja isiklikust idumehest — kõik ühte patta. Ja ei saanud enam edasi ega tagasi.

«Mis teile siis vaja on, seltsimees Poluškina? Kas sõimekohta või tööd?»

«Ega siis ilma sõimeta tööd saa teha: pole ju tütart kuhugi panna. Ega ma lõpmata saa Nonna Jurjevnat tülitada.»

Oh, kui ometi saaks aru, kuhu ta vaatab ja kuidas ta vaatab!

«Aga kui me teie tütre lastesõime paneme, kuhu te ennast tahate tööle vormistada? Kas tahate eriala omandada või niisama juhutöödele?»

«Kuidas käsite. Võib midagi valvata või midagi korras hoida.»

«Aga kas teil endal kas või mingi soov on? Arvatavasti ikka on?»

Haritina ohkas:

«Mul on ainult üks soov: kuidas leivatükk tööga kätte saada. Pole mul enam oma mehe peale mingit lootust, aga lapsed tahavad ju riideid selga ja saapaid jalga, tahavad toita ja koolitada ja oma jalgadele püsti panna. Aga Olka hoiab mind kodus kinni: ma ei saa ju teda iga päev Nonna Jurjevna kaela jätta.»

Ülemus naeratas:

«Küll me teie Olkale koha leiame. Kus see teie avaldus siin on?» Ja ta patsutas äkki kätega mööda lauda ringi, pead ringi pööramata. Leidis paberi kätte: «Kas see?»

Haritina tõusis jalule:

«Issand, sa oled ju pime, kallis inimene?»

«Mis teha, seltsimees Poluškina, nägemine ütles üles. Aga nagu teie ütlesite, leiba peab ikka teenima, eks?»

«Eks see õppimine tegi su silmadele liiga?»

«Mitte õppimine, vaid sõda. Alguses veel natuke nägin, aga pärast läks ikka halvemaks ja halvemaks. Kuni ükskord oli ööpimedus käes. Kas see on siis teie avaldus?»

Haritinal kiskus suu viltu, oleks tahtnud halama hakata, eide moodi uluda. Aga pidas vastu. Ja juhatas ülemuse käe õigesse kohta, kui too oma otsust peale kirjutas, endal mustad prillid ikka kabineti teist seina sihtimas.

Tuli siis koju — meheke ja pojake istuvad nagu pühakud, ei liiguta oimugi.

«Aga niin?»

«Põle niint. Pärnapuu seisab alasti nagu tütarlaps. Ja õied kukuvad maha.»

Millegipärast ei hakanud Haritina karjuma, kuigi Jegor seda ootas. Ohkas ainult:

«Pime ülemus muretseb minu pärast rohkem kui enda lihane mees.»

Jegor sai hirmus pahaseks. Hüppas isegi püsti:

«Ta võiks parem metsa pärast muretseda! Ta peaks seda sulaselget röövimist nägema! Võiks parem nendele niinekatkujatele käe peale panna! . . .»

Lõi siis käega ja läks õue. Suitsu tegema.

10.

Mõte niinemüügiga saatust petta oli Jegori sisemise protesti viimne välgatus. Kas siis sellest, et see oli tõesti viimne ja mingeid muid proteste tal enam tagavaraks polnud, või siis lihtsalt sellest, et kavatsuse läbikukkumine oli tema enda jaoks liiga silmanähtav, igatahes kaotas Jegor tööisu. Ta lakkas uskumast oma õnnetähte, oma võimalustesse, lakkas enda ja perekonna pärast rabelemast ja vindus niisama. Käis küll korralikult tööl, kaevas, mida kästud, ajas kinni, mida nõuti, aga tegi kõike isuta, poole jõuga, üritades nüüd niimoodi asju seada, et teda vähem käsutataks kui teisi. Istus vagusi kusagil omaette, ülemustest eemal, tegi suitsu, kissitas päikese käes silmi ja ei tahtnud enam millestki mõelda. Tõrjus mõtteid eemale, puges nende eest ära. Aga mõtted muudkui tikkusid manu.

Mõtted muudkui ronisid manu. Sihukesed pisikesed mõtted, vingerdavad, mustad justkui kaanid. Muudkui imesid endid Jegorile külge, ja vaevu oli ta jõudnud ühest lahti saada, kui juba teine ennast külge imes; sai sellest lahti, siis imes kolmas ja Jegor ei saanudki enam muud kui end neist lahti rapsida. Ja ei olnud ta hingel rahu, rahu asemel kasvas märkamatult ja tasahilju midagi tabamatult ähmast, midagi sellist, mida Jegor ise suutis määratleda vaid sõnakesega: miks? Küll oli neid mikse palju ja Jegor ei jõunud ühelegi vastata. Aga vastust oli tarvis, vastust nõudis tema enda südametunnistus, seda vastust imesid

temast välja need kaanid ja et kas või natukenegi unustust leida, kuidagimoodi seda ahistust oma hinges summutada, hakkas Jegor tasapisi napsitama. Vaikselt, et abikaasa ei riidleks, ja vähehaaval, seepärast et raha polnud. Aga kui ta varem kuldnokausinusega üritas iga kopika koju tuua, siis nüüd tassis juba rubla rubla järel kodust välja. Tassis minema ja kolme peale klapiti pudel.

Ja sõbrad olid kiired tekkima: Pott ja Filja. Potil oli pea üleni kiilas nagu teise mehe põlveots, nina nagu seemnekurk ja kaks silma peas nagu punased sõstrad. Ja peale selle veel suu, kust käis välja ropp sõim ja sisse valge viin. Läks lausa vulinal, nagu polekski Potil kõri, vaid kütteõlilehter. Polnud sel lehtril ei korki peal ega põhja all.

Filja niimoodi ei osanud. Filja pani klaasi täie hoo pealt kõrvale ja ajas sõrme püsti:

«Ega me purjujäämise pärast joo, vaid sellepärast, et joomine meelest ära ei läheks.»

Filjale meeldis klaasi juures filosofeerida ja see tegi Poti alati vihaseks: tema oleks heameelega kohe tankinud, kuid Filja hindas protsessi ennast, mitte tagajärge, ja katsus, et talle kandadele ei astutaks, viimasena juua. Valas pera välja, raputas pudelist kolmteist viimast tilka klaasi ja arutles ise:

«Mis siin sees siis on, selles vedelikus? Selles vedelikus on seitse uppunut: lust ja voorus, vanadus ja noorus, arm ja vembud ja poisikese tembud. Kõik nad mul meeles, kui sa minu keelel.»

Aga Jegor jõi vaikides. Jõi ahnelt ja läkastas: kiirustades, et kaanidest lahti saada. Järelikult ei joonud ta selleks, et meenutada, vaid just selleks, et unustada. Kui kellelgi miski valutab, siis see toda paika parandab.

Aitas ka, aga mitte kauaks. Aga et aitaks pikemalt, oli vaja raha. Jegor õppis mustade otste tegemise ära: selle peale oli Pott suur meister. Küll sätib ennast autokoormat maha laadima, küll mõnel vanamutikesel aeda kõpitsema, küll mõtleb veel midagi välja. Kuni tal tuure peal polnud, oli ta kärmas. Aga Jegor kurjustas:

«Peaks sa niisuguse kiiruga tõsist tööd kah tegema, mitte ainult musti otsi taga ajama.»

«Ega töö pole jänes: loputame kõri puhtaks, ja teeme ära. Ja kui ei tee, mingu siis . . .»

Ja tegigi asja üks-kaks-kolm selgeks. Aga Filja tõmbas omalt poolt joone alla:

«Tööd tehku masinad. Aga inimestel olgu tolku puhata.»

Teinekord tuli ette, et isegi Pott ei suutnud kuidagi haltuurat organiseerida. Siis tehti, mis kästud, sõimeldi, riieldi, kannatati, aga kaanid piinasid Jegori nii ära, et ta viskas labida käest minema ja jooksis koju. Tänu taevale töötas Haritina nüüd sööklas nõudepesijana ega saanud talle kodus kaela sadada. Jegor tõmbas peidukohast rubla, teinekord ka kaks välja — ja jooksis oma sõprade-kambameeste juurde tagasi.

«Mis tema sees on, selles antud vedelikus?»

Pisarad olid seal sees: ükskõik kui kinni Haritina kodu, laste ja tööga ka polnud, rublasid luges ta ikka. Ja ta ei suutnud kuidagi aru saada, kuhu need rublad on kadunud, ja põrkas ägedast peast Kolkale peale:

«Ah sina varas, sina südameta huligaan! . . .»

Ja kohe peksma. Juustest või kõrvadest kinni — kust aga juhtus. Ise nutab, ja Olka nutab, ja Kolka aietab. Jegoril oleks parem vait olla, aga poja silmad on liiga küsivad. Liiga sügavale vaatavad need silmad hinge sisse.

«Mina võtsin selle raha, Tiina.»

Ütles ja ehmatas isegi ära. Kohe päris tummaks võttis: mida küll nüüd edasi luisata? Mida veel välja mõtelda?

«Mi-ille jaoks?»

Jumalale tänu, ei küsinudki otse, võttis nagu kahes järgus ette. Andis Jegorile aega ennast koguda ja päästis Kolka lahti. Kolka pühkis nina ära, aga minema ei jooksnud. Vaatas isale otsa.

«Ma, sedasamustki . . . Ma laenasin ühele tuttavale mehele. Talle oli hädasti tarvis.»

«Temale on tarvis, ja meile ei ole? Millega siis meie, issand küll, leiba ja soola ostame? Mille eest meie elama peame, sa saatana idu? Oled vait? Pane silmapilk müts pähe, lase jooksuga ja nõua raha tagasi!»

Pane veel naine tööle, kohe hakkab kodus kamandama. Teada asi.

«Kellele ma räägin, seinale või!»

Jegor rehmas mütsi pähe, läks väravast välja. Kuhu nüüd? Äkki läheks kälimehe, Fjodor Ipatõtši juurde; vajuks jalge ette põlvili? Äkki annabki, kuigi enne muidugi kidiseb. Närib hinge kallal. Või kannataks ära? Aga järsku ei annagi ja räägib pärast Haritinale ära? Kuhu veel minna? Ei ole siin enam minna kuhugi,

Niimoodi arutledes tegi Jegor asulale ringi peale ja tuli koju tagasi. Viskas mütsi minema ja põrutas ukselävelt:

«Läinud see mees. On ennast töölt lahti võtnud.»

Haritina tõmbas ennast õhku täis — rinnad ajasid ennast lausa õieli nagu noil magusail nooruse aastail, millest laulus lauldakse ja mida Filja klaasipõhjast taga otsib. Ja hakkas tulema:

«Sa meretagune peletis sa mu vaeselapse needus issand halasta ja päästa saatana idu . . .»

Jegor lasi pea longu, kuulas, vaatas poja poole. Aga Kolka ei vaadanud ei teda ega ema, vaid hoopis kompassi. Vaatas kompassi ja ei kuulanud midagi, seepärast et homme pidi ta selle kuldaväärt kompassi lihtsalt niisama, mitte millegi eest ära andma.

Ja kõiges oli süüdi Olja. Mitte õde Olga, vaid kulmukeste ja patsidega Olja Kuzina. Vovka katkus teda alatasa nendest patsidest, tema aga ainult naeris vastu. Alguses lööb küll nagu tõemeeli, aga pärast on nägu naerul. Kolkale meeldis väga, kuidas ta naerab, aga et teda patsist puutuda, sellest ei julgenud ta unistadagi. Vaatas ainult eemalt. Ja lõi silmad maha, kui Olja kogemata tema poole vaatas.

Praegu said nad harva kokku; oli suvevaheaeg. Kuid jõe ääres ikka kohtuti ka vahel. Tõsi küll, Olja sulistas koos plikadega põõsaste taga, aga ka sealt jõudis Kolka kõrvu ta naer. Ja siis tahtis Kolka väga midagi korda saata: kas ujuda jõest üle, havi sabapidi kinni püüda või kedagi kindlast surmast päästa (kõige parem muidugi Oljat ennast). Aga jõgi oli lai, haugi polnud näha, ja uppuda ei tulnud kellelegi mõttessegi. Sellepärast uhkeldas ta ainult sukeldumistega, aga Olja ei pööranud tema sukeldumistele tähelepanu.

Aga eile läksid nad Vovkaga uude kohta ujuma ja Olja Kuzina tuli nendega kaasa. Tiris kalda peal esimesena kleidi seljast ja kohe vette. Vovka silkas talle järele, aga Kolka jäi jalgupidi püksisäärde kinni ja kukkus rohu peale pikali. Kuni ta ennast vabaks rabeles, olid teised juba vees. Kolka tahtis neile järele hüpata, aga vaatas korraks ja ei hüpanudki. Läks eemale ja istus liivale maha. Ja äkki tuli talle nii vilets tuju peale, hakkas nii paha, et ei tõmmanud teda enam ei vesi ega päikene. Maailm läks mustaks justkui sügisel.

Vovka õpetas seda Kuzina Oljat ujuma. Näitas ise ette ja hoidis teist vee peal, seletas ja lõugas:

«Oled sa aga lollpea! Mis asja sa kõike korraga siputad? Las ma siis pealegi hoian. Mis seal ikka.»

Ja Olja kuulas ta sõna, nagu oleks ta tõepoolest lollike. Ise ju teadis küll, et Kolka ujub Vovkast palju paremini, ei karda sügavust ega midagi, aga, palun väga, siin see oli. Õppis Vovka käe all ja itsitas kah veel.

Nii ei läinudki Kolka vette. Kuulas pealt seda naermist ja Vovka manitsemist, mõtles, mida siis vastata, kui Olja peaks siiski aru pähe võtma ja teda vette kutsuma. Aga Olja ei võtnud aru pähe: solistas senikaua, kui külm hakkas, hüppas siis välja, kahmas oma kleidi ja jooksis põõsastesse pükse välja väänama. Aga Vovka jooksis siia kohale. Patsatas kõhuli, endal silmad punnis:

«Aga ma krabasin Olkat tissidest!»

Paljukest selles Kolka ihus üldse verd oli, kes seda teab, aga nähtavasti kõik mis oli, tõusis praegu näkku. Abaluu all hakkas verepuudusest lausa pitsitama:

«Tal ju pole neid.»

«Ja mis siis? Ma krabasin sealt, kuhu tuleb!»

Kolka palus jumalat, et hakkaks lund sadama, et hakkaks välku lööma või läheks tuuleks või tormiks. Ja aitaski: tõsi küll, midagi niisugust ei juhtunud, aga Olja enam vette ei roninud, kuidas Vovka teda ka ei luninud:

«Ei ja kõik. Ema ei luba.»

On siis inimesele õnneks palju vaja? Teine ütles «ei» ja Kolkal kohe kõik meelest läinud: nii ujumine kui need itsitamised ja Vovka inetud jutud. Vovka valetas, muidugi valetas, ja ongi kõik! Ja Kolka ei kõndinud enam tummalt mööda kallast, vaid rääkis hoopis soojadest maadest. Meredest, kus ta kunagi polnud olnud, ja elevantidest, keda polnud ihusilmaga näinud. Aga ta rääkis niimoodi, nagu oleks ise käinud ja näinud, ja Olja silmad läksid veel suuremaks.

Aga Vovka oli tigedust täis ja kõndis seepärast tagapool. Ja mitte nende jälgedes — misasja, õige mul tarvis! — vaid läks kõrvalt, otse läbi põõsaste. Murdis meelega oksi ja tegi meelega lärmi ka.

«Tead, kui targad nad on, need elevandid? Nad saavad kohe kõigest aru, just! Nad lähevad tööle ka vile peale just nagu inimesed ja lõunale tulevad ka vile peale.»

«Vaata siis!» Olja ema avaldas niimoodi imestust, eks siis Olja samuti. «Aga kas neid süüakse?»

Kolka ohkas: oh, et oleks ka midagi huvitavat küsinud. Mõtles siis järele:

«Kalliks läheb.»

«Kui mulle keegi elevandiliha pakuks! Annaks selle eest kohe ei tea mida vastu, kohe mitte millestki poleks kahju!»

Ei, isegi sellise muinasjutulise tasu eest ei hakkaks Kolka elevanti hukutama. Ei, elevandid ei ela siin ilmas selleks, et plikad neid ära sööksid. Isegi, kui need on ilusad plikad.

Niimoodi mõtles ta ainult endamisi. Aga ütles diplomaatiliselt:

«Meil ei ole üldse võimalik seda saada. Mitte mingisuguse raha eest.»

«Ma leidsin elevandi!» kukkus Vovka äkki lõugama. «Kohalik elevant! Lontkõrvaline!»

Ragistas põõsastest lagedale ja taris endaga kutsikat kaasa. Kutsikas oli räämas, mahajäetud, ja keegi oli ta kõrva lõhki kiskunud. Mööda koonu jooksis tal vett või pisaraid ja keelega üritas ta kogu aeg Vovka kätt limpsata. Pisike keeleots. Saamatu.

«Missugune jäle elukas!» peitis Olja Kuzina ennast koguni Kolka selja taha. «Ta on ju kärnas. Raibe.»

«Uputame ära,» ütles Vovka mõnuga. «Äkki on marutõves.»

«Kuidas sa teda uputad?» Olja piilus Kolka selja tagant välja ja ta silmis säratas midagi nõeljat. «Viskad vette?»

«Äkki ujub välja, kui niisama lihtsalt teha. Võta hoia kinni, ma otsin kivi.»

Ta torkas kutsika Kolka kätte, aga Kolka astus sammu tagasi ja peitis käed selja taha. Ja tahtis veel midagi öelda, aga sõnad olid äkki kuhugi kadunud. Ja senikaua kui Vovka, kutsikas süles, kalda peal kivi otsis, tuletas Kolka kogu aeg sõnu meelde. Väga tarvilikke, väga kõlavaid — ainult neid polnud kusagilt võtta.

Kive polnud siin samuti kusagilt võtta, kuidas Vovka ka ei otsinud. Kolka juba rõõmustas endamisi, juba pomises: «Kahju on . . .», kui Vovka rõõmsalt kisama pistis:

«Pole vajagi mingit telliskivi, pole vajagi! Ma lähen vette ja litsun ta vastu põhja! Ongi kohe magu vett täis!»

Ja jooksis vee äärde. Aga Kolkal oli jälle hääl kurgus

kinni, ja sõnad kadunud. Ta jooksis lihtsalt Vovkale järele ja kahmas otse veepiiril sel pükstest kinni.

«Lase lahti!» Vovka tõmbas ennast lahti, nii et püksikumm talle vastu tagumikku plaksatas. «Mina leidsin ja tsurr — on minu oma kah! Nüüd teen, mis tahan!»

«Tema leidis, ja tema tsurr jah,» kinnitas Olja Kuzina. «Las nüüd teeb, mis tahab. Las parem uputab ära, täitsa põnev.»

«Gerassim ja Mumuu!» kuulutas Vovka ja tikkus uuesti vette.

«Anna ta mulle,» palus Kolka vaikselt. «Anna ta mulle. Anna, ah? Ma annan sulle vastu ükskõik, mida tahad. Noh, mida sa ise tahad?»

«Mis sul nii väga anda on?» lausus Vovka põlastavalt, aga jäi siiski pidama, sügavamale ei roninud. «Teil pole nüüd midagi peale võlgade: paps räägib niimoodi.»

«Peale võlgade!» naeris Olja Kuzina (aga naer oli tal niisugune, nagu oleks kellukese alla neelanud). «Ei ole neil midagi, kohe päris mitte midagi: isegi seapõrsast ei ole!»

«Anna ta mulle.» Kolka hakkas äkki lõdisema, nagu oleks ta just praegu pärast pikka suplust veest välja tulnud. «Tahad . . . Tahad, ma annan sulle ta eest kompassi, ah? Päriseks, ei maksa ainult looma uputada. Ei raatsi ju ikkagi.»

«Tema ei raatsi!» naeris Olja Kuzina. «Raatsi reisis Rootsi!»

Aga Vovka ei hakanud naerma, vaatas hoopis Kolkale otsa.

«Päriseks?» küsis ta: ise umbusklik, täpselt nagu Fjodor Ipatõtäki.

«Kodumaa ausõna,» kinnitas Kolka. «Kui valetan, ärgu saagu ma enam ilma peal kupsu.»

Vovka oli vait. Arutles omaette.

«Mis asja ta selle sinu kompassiga peale hakkab?» küsis Olja Kuzina. «Õige tal seda kompassi vaja! Noh, maksab seal kaheksakümmend viis kopikat. Aga tead, kui palju kutsikas maksab? Ohhoo! Nii palju, et sinusugune ikka ära ei osta.»

«Ega ma kutsika pärast,» selgitas Kolka, ja südamel hakkas nii raske, et lasc või nutt lahti. Kompassist on kahju ja kutsikast on kahju ja millegipärast endast ka ja millestki veel, aga millest — sellest ei suutnud Kolka aru

saada. Ja ta lisas: «Ma annan kompassi ainult sellepärast ära, et sa koera kunagi ära ei uputaks.»

«Seda muidugi,» ütles Vovka soliidselt. «Kutsika eest on kompass liiga vähe.»

Ja solgutas kutsikat käe otsas justkui järele kaaludes.

«Ega ma päriseks,» ohkas Kolka. «Las ta elab sinu juures, kui tahad. Ma ainult sellepärast, et sa ei uputaks.»

«Noh, sellel juhul . . .» Vovka kortsutas isa moodi kulmu, ohkis natuke. «Sellel juhul võib küll. Mis sa arvad, Olka?»

«Sellel juhul võib,» ütles too.

Oma sõnu polnud tal olemaski ja see tegi Kolka meele eriti mõruks. Korrutas niisama Vovka sõnu takka nagu see rääkiv papagoi, kelle kohta Kolka oli «Robinson Crusoest» lugenud.

«Hea küll, aga las elab seni minu juures,» ütles Vovka tähtsalt. «Aga homme olgu kompass kohal; Olka on tunnistaja.»

«Ma olen tunnistaja jah,» ütles Olka.

Selle juurde jäädigi. Vovka tassis kutsika koju, Olka jooksis ema juurde, aga Kolka läks kompassiga hüvasti jätma. Vaatas, kuidas nooleke tiirleb, kuidas see väriseb ja kuhu näitab. Näitas põhja poole.

11.

Ainult vanapoisid elavad ilma maja ja varata. Sellistest Fjodor Ipatõtš lugu ei pidanud ja niisuguseid võõrastas ka Jakov Prokopõtš. Kui juba oma hoovipealset pole, mis tal siis üldse on, tekib küsimus? Paljad fantaasiad.

Aga Nonna Jurjevnal polnud isegi mitte fantaasiaid. Tal polnud midagi peale raamatute, plaatide ja neiuliku igatsuse. Ja seepärast oli ta kõigi peale natuke kade, kadestas isegi Haritina Poluškinat: tol larpis vähemalt Kolka laua taga kapsasuppi sisse ja Olka lutsutas piima. Sellise kaasavaraga võis ka meheidu ära kannatada, kui ainult oleks seda meest.

Nonna Jurjevna ei tunnistanud kellelegi seda kadedust, mis helises nagu esimene lumi. Isegi mitte iseendale, seepärast et see elas tas tema olemusest sõltumatult. Elas omaette, nõrutas ise endale elumahlu, ajas kuumahood

peale ja vaevas öösiti. Ja kui see kõik Nonna Jurjevnale näkku ära öeldakse, saaks ta vist püstijalu rabanduse. Niisugusest avastusest tuleks talle lendva peale. Aga perenaine, kelle juures ta tuba üüris, — teravsilmne, teravninane ja teravkõrvne, — toosama perenaine teadis loomulikult kõike ja oli loomulikult kõigest juba ammu iga nurga peal keelt peksnud:

«Kulla seltsinaised, ta närib patja, ise nägin seinapraost ära, jumala ausõna. Tal veri vemmeldab sees.»

Aga seltsinaised noogutasid ühes nõus pead:

«Oleks ka aeg: tüdruk läheb kätte hapuks. Millal meie oma esimesed ära sünnitasime? Ai-ai, naiste kalendri järgi peaks ta praegu juba kolmandat hällis kiigutama.»

Vaat just selliste jutukeste ja sosistamiste pärast saigi Nonna Jurjevna elust mitte elu, vaid valu. Ei olnud ta kunagi enda jaoks midagi tahtnud ega üritanudki tahta, aga nüüd kihutas äkitselt kõik ülemused läbi joosta. Kustkohast ta küll selle kannatuse ja visaduse võttis, aga alla ta ei andnud. Käis läbi kõik tarvilikud instantsid ja sai oma tahtmise.

«Anname teile eraldi toa. Kahjuks ainult avariifondist.»

«Ükskõik mis fondist!»

Ega heitunud hing katuse peale mõtle: ta tahab seinu ümber. Ta tahab jäiste pilkude eest varju pugeda, ja kui seejuures ülevalt kaela tilgub, las siis tilgub. Peaasi, et seinad ümber. On, kus ennast välja nutta.

Nonna Jurjevna nuttiski ennast suurima mõnuga ja suure kergendustundega välja ja hakkas isegi naeratama. Aga nii kui pisarad ära kuivada jõudsid, hakkaski ülevalt kallama: tulid vihmad ja jõudsid ilma igasuguste takistusteta tema isikliku toani välja. Vihmasadu täitis kõik pajad ja potid ja tekitas Nonna Jurjevna muretuvõitu peas üsnagi praktilist laadi mõtteid.

Kuid selle praktilise laadiga võis lausa vastu seina joosta, nagu peagi selgeks sai.

«Remondiks on kõik limiidid lõppenud.»

«Aga mul jookseb lagi läbi. Teate, see on lausa nagu duši.»

Selle peale naeratati soosivalt:

«Ega siis lagi läbi ei jookse, see on katus. Lagi ei saa läbi joosta, see on muuks otstarbeks tehtud. Aga katus, see võib läbi joosta küll. Kõik on õigus, paneme teid tuleval aastal järjekorda.»

«Aga, palun, kuulge ometi, seal on ju täiesti võimatu elada. Seal tuleb laest vett nagu kosest ja . . .»

«Aga teid sai avariiolukorra suhtes hoiatatud, meil on selle kohta pisike dokument ka olemas. Nii et ise olete kõiges süüdi.»

Ja niimoodi jättiski inimene naeratamise järele: mis sa siin enam naeratad, kui toas, selles isiklikus, vaevaga kätte võideldud toas, millest on unistatud ja nutetud, kui toas tatikad kasvavad. Soola neid kas või tünnide kaupa sisse ja saada imekaunisse Leningradi linna. Emale.

Aga tal vedas. Tõtt-öelda oli Nonna Jurjevna ennast salamisi ikka õnnelikuks pidanud ja ei pannudki sellepärast vedamist imeks. Sellel limiitidest ilma jäetud ummikteel sai ta lihtsalt ühe väga lahke kodanikuga kokku. Kodanik oli kiilaspäine ja suuremeelne nagu vana roomlane.

«Kah mul asi — sajab läbi. Küll me klaariks puhume.»

Ja puhuski. Puhus nii, et kanna lausa pühapildid välja. Aga Nonna Jurjevna oli õppinud ka seda laadi suhtlemist kuidagimoodi ära kannatama. Isegi ei punastanud enam.

«Mul brigaadis mitu meest, igaüks teeb kahe eest, õgib nagu kolm meest ja joob, palju ette antakse. Nii et pane töölepingu sõlmimise tarvis pudel valmis.»

Vana roomlase suust keerutas niisugust hõngu välja, et sääsed langesid lennult surnuina maha. Eks ole muidugi tõsi, et inimkond mööda spiraali keerde areneb, aga see konkreetne spiraal siin oli nii lehkav, et Nonna Jurjevna küsis igaks juhuks üle:

«Millisest pudelist te räägite?»

«Ikka naturaalsest ja mineraalsest, et lööks pähe ja mujale kah, nii et purujutt taga! . . .»

Kuni Nonna Jurjevna naturaalse järele jooksis, lasi kodanik vana roomlane päkk ja varvas jäätmaa poole:

«Mehed, haltuura on olemas, nüüd pane aga nii et särab. Issand ise lükkas meile ühe lolli ette: tal jookseb osmik läbi. Eks me siis täida selle õndsa katuse augud poolikutega ära. Täidame kohe kolmekordselt, sõjamehe kombel! Et ta raisk ei tilguks korralikule inimesele pähe!»

Hinge selitamise mõttes polnud see päev juba hommikust peale laabunud ja mehed olid kurjad. Kuni Pott oma haltuuraotsa hankis, tõsteti jäätmaal mingi ähmase eesmärgi nimel mulda ühest kohast teise ja nägeleti omavahel:

«Sa silu kraaviseinad ka ära. Silu ära, räägitakse sulle!»

«Mis tast siluda? Ega ta naine ole.»

«Eks ikka seda, et variseb alla, see see asi ongi!»

«Sitta kah, las variseb. Sa, Jegor, võiksid parem käsutamise asemel kodust läbi joosta ja seaduslikku abikaasat paari rubla eest silitada. Selle peale hakkaks kohe päike soojemalt paistma.»

Jegor jäi vait. Silus mornilt oma seina, kraapis põhjast mulda välja. Ja kuigi ta silus vana harjumuse järgi ja pildus mulda välja vanast hoolikusest, seda kergust, seda joobumust tööst, mis teda omal ajal suitsutundidest ja logelemistest eemale oli hoidnud, seda oma kätetööst tulenevat tõelist rõõmu ta enam ei tundnud. Ei tundnud juba ammu ja tegi täpipealt nii palju, et ainult töökäsule tähtkirja saaks, mis sest, et sealjuures ka läbi sõimatakse.

Aga vait oli ta sellepärast, et pärast seda valet tundmatust mehest, kes kohalikust asundusest koos väljalaenatud rahaga jalga olevat lasknud, pärast Haritina pisaraid ja Kolka silmavaadet andis ta endale sõna kodust enam mitte ainsatki kopikat võtta. Andis endale sõna ja lõi isegi salamahti risti ette, kuigi ta jumalat ei uskunud. Ja siiani oli vastu pidanud. Hoidis oma sõnast ja salajasest ristilöömisest kinni nagu viimasest päästerõngast.

Noh, aga nüüd jooksis Pott kohale ja ladus välja rõõmsa uudise. Katusest, mis nii õigel ajal oli lolli plika kohal läbi jooksma hakanud.

«Jokk, mehed!»

Lõpp sai tehtud välkkiirelt. Meel läks rõõmsaks, labidad pilluti kraavi ja joosti jõe äärde pesema. Pesnud endid puhtaks, siirduti töölepingut sõlmima, juba praegu kõhus erutavat tühjust tundes.

Jegor nägi majakõksi juba kaugelt ära: pool katust plaatidega kaetud, teine pool rohtu kasvanud ja järelikult see pool nüüd nende päralt oligi. Ta viskas seintele pilgu peale, aga palgid olid veel mädanemisest puutumata, õppinud meeste ja hea tahtmise juures polnud selle majakese ülespookendamine mingi eriline kunst. Uus katus ja põrandalauad ümber vahetada, ongi kogu vaev.

Niimoodi ta ainult mõtles, kui mõõtis tööd ehitusmehe pilguga. Mõtles ja oli vait, seepärast et see siin polnud lihtsalt töö, vaid haltuura ja siin ei passinud töö tegelikust mahust rääkida. Siin passis peremehe ükskõik missugune

lohakus loodusõnnetuse mastaapideni suureks puhuda, passis hirmutamine ja selle hirmu pealt ränga haltuurahinna pumpamine. See siin oli meeste kogemata kombel ette juhtunud sissetulek, raha, mida ei võtnud arvele ei riik, ei raamatupidamine, ei rahandusosakond ega isegi oma naised mitte.

Ja ta mõtles veel sellest, et treppi peaks kõpitsema ja aknapiidad välja vahetama. Ja trepi kohale inimese moodi varikatuse panema ja . . .

Siis läks see viltuvajunud uks pärani lahti ja Pott ütles rõõmsasti:

«Brigaad on kohal! Tere, perenaisuke, lao aga oma ebamugavused lagedale, teeme kohe ärtust ära . . .»

«Tervist,» ütles perenaine väga lahkelt. «Palun, astuge edasi.»

Kõik astusidki edasi, aga Jegor jäi trepile toppama. Sai nagu puuga pähe: see ju Nonna Jurjevna. Siia siis oli Kolka jooksnud — tema juurde, mitte lihase ema manu. Oli siin plaate kuulanud ja rääkis, et ühel oli hääl justkui elevandil . . .

Jegor jäi paigale tammuma — ei läinud majja sisse ega tihanud plehku panna. Piinlik oli, et ta sellise kambaga ja veel sellise asja pärast õpetaja majja sisse vajub ja kusagil liigutas end mõte, et hea seegi, et vähemalt tema puutööst midagi jagab.

«Jegor Saveljevitš, miks teie siis edasi ei tule?»

Tähendab, ära tundis. Jegor ohkas, tõmbas soni peast ja astus pehkinud eeskotta.

Sees visati valget viina. Peale võeti mingit tomatis kalamaimu, mida praegusel ajal tähtsalt tavikuks kutsuti. Filjal oli juba väike ats õieli:

«Kui palju neid maiseid hädasid või nagu öelda, rahulolematusi on olemas, kas oskab keegi ära lugeda? Meie, tööinimesed, oskame küll. Seepärast et igasugune häda ja rahulolematus käib meie kätest läbi. Aga mida käsi on katsunud, seda pea ei unusta: on nii, noorperenaine? Hehee. Nii et, seltsimehed-sõbrad-kodanikud, joome meie tööliskäte terviseks. Meie jootjate ja osaliselt ka toitjate terviseks.»

Pott jõi sõnatult. Viskas klaasitäie otse kurku, ähkis kõrvulukustavalt ja pühkis suu varrukaga kuivaks. Ta oli rahul. Ta oli väga rahul, et nii haruldane haltuura juhtus ette. Kohe näha, et perenaine on loll mis loll.

Aga Jegor ei joonud.

«Tänan kostitamise eest.» Ja nihutas kruusi eemale.

«Kuidas te siis nii kategooriliselt ära ütlete, Jegor Saveljevitš?»

«Vara,» ütles tema vastu.

Ja vaatas Filjale — too üritas juba uuesti sõrme õieli ajada, — vaatas Filjale silma sisse. Ja ütles sõnad ka peale:

«Tööinimese käte terviseks võib juua küll. Seda võib kohe tões ja vaimus teha. Ainult, et kus need käed on? Äkki on minul? Ei, mitte minul. Äkki on sinul või Potil? Ei, teie omad need ei ole. Me oleme haltuura peal, meie ei ole tööinimesed. Haltuuramehed. Ja siin pole midagi rõõmustada, siin tuleks hoopis pisaraid valada. Tuleks tuliseid pisaraid valada, et oleks, millega ennast häbist puhtaks pesta.»

Nonna Jurjevna vahtis nii, et ta silmad olid täpipealt prilliklaaside suurused. Filja tõmbas lauba juureldes kortsu. Aga Pott... Pott on Pott: kallas teise klaasi oma suumulku ja nuusutas varrukat peale.

«Et mõistad hukka, jah?» küsis Filja lõpuks ja hakkas naerma, kuid mitte lõbu, vaid rahulolematuse pärast. «Näete siis, seltsimees õpetaja, näete siis, meie seltsimees eesrindliku intelligentsi esindaja, kui tervet enesekriitikat meil esineb. Ja mõjub teine lausa mürgiselt. Kuni esimese klaasini. Aga pärast antud klaasikest unustame enesekriitika ära, ja siis hakkab meil päris kriitika peale. Mis sa kostad, sa endine tööinimene Jegor Poluškin?»

Nonna Jurjevna lõi äkki kartma. Mida ta kartis, sellest ei saanud Jegor aru, aga nägi ära, et kartma lõi. Ise naeratas kärmelt, ja pilgutas silmakesi, kukkus askeldama, natuke nagu ennast alandadeski:

«Võtke peale, seltsimehed, võtke midagi peale. Valage, palun, valage välja. Ma palun teid väga, Jegor Saveljevitš, võtke üks pitsike, palun.»

Jegor vaatas talle otsa. Ja ta silmades oli nii palju ahastust, nii palju valu ja kibedust, et Nonna Jurjevnal lausa vulksatas midagi kurgus. Nagu Potil pärast klaasi tühjendamist.

«Hirmsasti kohe tahaks praegu võtta, Nonna Jurjevna, sa kallis õpetajannake. Ja ma joon, kui aga juhus tuleb. Leiaks äkki tuhat rubla, siis jooks vist kõik ühekorraga maha. Kuni hing sees, muudkui jooks ja jooks ja pakuks

teistele ka. Ütleks, et jooge, kallid külalised, kuni teie südametunnistus viina sisse ära upub.»

«Eks sa siis leia,» ütles äkki Pott. «Leia kätte see tuhandene ja tee temaga seda ja teist.»

Jegor vaatas Nonna Jurjevna poole, püüdis ta ehmunud pilgu, nägi ta värisevaid käsi ja sai kõigest aru. Sai aru ja ütles, võtnud äralükatud kruusi kätte:

«Lubage teie terviseks juua, Nonna Jurjevna. Ja et teil õnne oleks, seda ka muidugi.»

Ja võttiski. Ja hammustas seda maimu ka peale, mis kogemata kombel tomatis ringi ujus, selle asemel et mõnes jõeäbajas sulistada.

Ja pani kruusi ära justkui oleks punkti pannud.

Siis vaadati maja üle. Uuriti nii-öelda objekti, millesse oma jõud rakendada ja millest oma tulevasi tulusid ammutada.

Osad olid ära jaotatud juba varem. Pott pidi hirmutama, Filja udujuttu ajama, ja Jegor pidi töötama. Ta pidi umbes välja arvestama, palju see kõik maksma võiks minna, ja tulemuse kahega korrutama. Ja alles pärast seda korrutamist pidi Pott joone alla tõmbama. Et kui palju peremees peab antud töö eest lauale laduma.

Nii oli ette nähtud siingi: Filja valmistus udujuttu üles võtma, Potil oli juba laua taga morn nägu peas.

«Noh, perenaisuke, täname kostitamise eest. Lao nüüd oma elu ebamugavused lagedale.»

Käidi, arutati, jorutati, heidutati, aga Jegor oli vait. Kõik oleks nagu plaani kohaselt läinud, kõik nagu peab, aga millest Jegor neid ebamugavusi üle vaadates õieti mõtles, seda ei osanud aimata keegi. Ei Pott, ei Filja ega Nonna Jurjevna.

Ta mõtles, kui palju see kõik tüdrukule maksma läheb. Ja mõtles ka sellest, et varandust pole tal rohkem kui välivoodi, millel kunagi Jegori solvatud poeg ööbinud oli. Ja seepärast, kui ta oli kõik tarvilikud rehkendamised kokku rehkendanud, kui oli hädavajaliku materjali kokku löönud, siis ta korrutamise asemel hoopis jagas kahega:

«Poolsada rubla.»

«Mis?» Pott unustas üllatusest isegi seda ja teist öelda.

«Lollika vist ennast joonud,» ütles Filja ja itsitas igaks juhuks: «Sonib võimatuid asju.»

«Kogu materjali ja kogu meie töö peale läheb viisküm-

mend rubla,» kordas Jegor rangelt. «Vähemaga ei tule välja, vabandage loomulikult . . .»

«Mis te nüüd, Jegor Saveljevitš . . .»

«Ah sinu seda ja teist . . .»

«Jää vakka!» hüüdis Jegor. «Et ei oleks siin selles majas mingit suupruukimist!»

«Aga mida sitta ma viiekümne kulli ja enda materjali eest!»

«Mina samuti,» ütles Filja. «Ütleme ebaklapi tõttu tööst lahti.»

«Kuidas siis ometi, kulla seltsimehed,» ehmatas Nonna Jurjevna. «Mis siis . . .»

«Siis läheb kokku kolmkümmend maksma,» ütles Jegor mornilt. «Ja ma teen teile, Nonna Jurjevna, riiulid ka valmis. Et raamatud põrandal ei oleks.»

Ja läks minema, et mitte Poti räuskamist kuulda. Lihtsalt niisama läkski ja tagasi ei vaadanud. Läks jäätmaale tagasi ja hakkas uuesti labidast kinni. Et kraavi siluda.

Seal jäätmaal teda pekstigi. Alguses kraavis, siis tiriti maa peale välja ja peksti seal ka.

Jegor ei pannudki eriti vastu: peavad ju mehed kellegi peale oma viha ja solvangu välja valama. Kas siis tema, Jegor Poluškin, endine kuldsete kätega puutöömees, teistest parem on?

12.

Fjodor Ipatõtš maksis kõik võlad ära, ajas kõik asjad korda, muretses kõik tarvisminevad tõendid. Ostis kultuuritarvete poest paeltega kaaned, pani paberid sinna vahele ja läks oblasti keskusse. Uuele metsaülemale aru andma.

Maja oli kõva raha sisse nõudnud. Ilusa summa. Ja kuigi ta seda oma laste suu eest polnud pidanud kiskuma, oli Fjodor Ipatõtš ikkagi solvunud. Hullu moodi solvunud! Kohe kurjaks läks kätte.

Seepärast ei teinudki Fjodor Ipatõtš terve tee suud lahti. Veeretas oma tinaraskeid mõtteid ja haudus võimalikult hammustavaid fraase välja. Mitte sõimusõnu: neid oli enne teda mustmiljon välja mõeldud, aga just eriti solva-

vaid ütlemisi. Et oleksid pealtnäha justkui tavalised sõnad, aga et sees oleks mürk. Et see metsaülem, saatan teda võtku, pärast kaks nädalat vaevleks, aga teda vastutusele võtta ei saaks. Mitte ühegi väega.

See oli raske probleem. Ja Fjodor Ipatõtš ei raisanud ennast naabrite ja reisikaaslaste peale. Ei lasknud ennast tühjadest juttudest kaasa kiskuda.

Ta mõtles kohtumisest uue metsaülema Juri Petrovitš Tõuvaloviga. Mõtles ja kartis seda kokkusaamist, kuna ta ei teadnud uuest metsaülemast mitte kui midagi.

Juri Petrovitši elukäik oli olnud küll iseseisev, mitte aga eriti õnnelik. Isa elas pärast võitu veel täpipealt ühe aasta ja läks neljakümne kuuendal sinna, kus vaikivad pataljonid oma komandöri ootasid. Varsti suri ka ema, vaevatud Leningradi blokaadist ja tuhandepäevasest rindekirjade ootamisest. Ta suri vaikselt, nagu oli elanudki. Suri tema õhtuse söötmise ajal ja tema, teadmata, et ema enam pole, imes jahtuvat rinda varmalt edasi. Sellest räägiks talle palju aastaid hiljem naabrinaine. Aga seekord . . . Seekord viis naabrinaine ta väljasurnud toast lihtsalt ära oma tuppa, lesknaise tühja, aga selle kõrval ikkagi elavasse tuppa, ja tervelt kuusteist aastat pidas Juri ainult teda oma emaks. Aga kui ta, olles tõendid aegsasti valmis pannud, sättis pidulikult ennast miilitsasse oma elu esimest passi saama ja küsis emalt sünnitunnistust, jäi too äkitselt kauaks vait, pühkides püüdlikult kõhnade kangete sõrmedega oma veretuid ahtaid huuli.

«Mis on, emm?»

«Pojake . . .» Ema ohkas, võttis kägisevast kapist välja vana koolivihiku, mille vahel olid kolmnurksed koltunud sõjaaegkirjad ja surmateated segamini elektriarvete ja sünnitunnistustega, leidis õige paberi üles, aga kätte ei andnud. «Istu, poju. Istu.»

Ta võttis kuulekalt istet, mõistmata, mis emaga on, kuid tundes, et midagi on lahti küll. Ja küsis uuesti, naeratades õrnalt ja kohmetult:

«Mis on, emm?»

Aga ema oli ikka veel vait ja vaatas talle tõsiselt otsa. Ja ütles siis:

«Sa, Juura, oled mulle alati pojaks olnud ja jääd selleks minu elu lõpuni. Elu lõpuni, Juura. Ainult et siin selles

tunnistuses, siin on teised nimed kirja pandud. Ja sa, pojake, võta pass nende perekonnanime peale välja, eks? See on väga hea nimi, ja inimestena olid nad ka kohe väga head. Kohe väga. Nüüdsest pole sa siis enam Semjonov, vaid Tšuvalov. Juura Tšuvalov, pojake . . .»

Nii sai Juurast kuueteistkümneaastaselt Tšuvalov, aga seda vähese haridusega, vaikset sõdurileske kutsus ja pidas ta ikka oma emaks. Algul kutsus harjumusest ja natuke hoolimatult, hiljem aga ülima austuse ja suure armastusega. Pärast instituuti sõitis ta palju ringi, töötas Kirgiisias ja Altais, Siberis ja Volga taga, aga ükskõik kus ta ka oli ja kellena ka töötas, igal pühapäeval kirjutas ta kirja:

«Tere, minu emake!»

Ta kirjutas väga aeglaselt, väga püüdlikult ja väga suurte tähtedega. Et ema saaks ise lugeda.

Ja ema vastas talle otsekohe, teatades korralikult oma tervisest (kirjades ei olnud tal kunagi mingit tõbe, mitte ainsatki korda) ja kogu oma piskust uudistevarast. Ja alles päris viimasel ajal oli ta üha sagedamini ja sagedamini hakanud ettevaatlikult, et Jurile, jumal hoidku, mitte meelehärmi teha ega ära pahandada, vihjama oma rõõmutule elule ja üksikule vanadusele:

«Marfa Grigorjevnal on juba kaks lapselast, maja rõkkab käes . . .»

Aga Juri Petrovitš aina naljatas vastuseks. Oli siiani millegipärast aina naljatanud ja jutu tervise peale viinud. Et hoia ennast, ema, küll me pärast vaatame, kelle maja rohkem rõkkama hakkab. Nagu öeldakse, elame-näeme. Nii on lood. Suudlen.

Fjodor Ipatõtšil polnud sellest kõigest muidugi aimugi. Ta istus laua taga, vahtis seda pealinna vurlet altkulmu, sihtis justkui kahest tulepesast, ja ootas. Ootas, mida too ütleb, kui on kaantevahe läbi lehitsenud.

Ja ühtlasi piilus vargsi ümber, et kuidas too ka elab. Kuna uus metsaülem ei võtnud teda seekord vastu mitte ametiruumis, vaid võõrastemaja numbritoas. Ja Fjodor Ipatõtš mõtles aina, et milleks küll selline kodune õhkkond. Äkki tahab Fjodor Ipatõtši käest midagi saada, ah? Et oleks nelja silma all.

Oi, praegu ei tohtinud eksida, oi, kuidas ei tohtinud! Ja seepärast ootas Fjodor Ipatõtš eriti pingsalt esimest küsimust. Kuidas see küll kõlab, missuguses helistikus? Ja kas

põrutatakse trummi või puuritakse hinge nagu viiulimänguga — kõik sõltub esimesest küsimusest. Fjodor Ipatõtš oli lausa hüppevalmis, lihased kiskusid ootamisest lausa krampi. Ja kõrvad venisid iseenesest pikemaks.

«Noh, aga kus siis ikkagi on kaitsealuse metsa raieluba?»

Säh sulle muusikat. Niimoodi siis, et miilitsavilega tehakse sulle muusikat. Selge. Ahastust varjates kummardus Fjodor Ipatõtš üle laua, hoidis viisakuse pärast hingamist tagasi — nüüd topiti ta küll lausa keeva vette, jumala eest, lausa keeva vee katlasse! — ja näitas näpuga:

«Siinsamas.»

«See on tõend maksmise kohta. Tõend. Aga mina räägin raieloast.»

«Eks see eelmine metsaülem ole ju ära sõitnud.»

«Luba tuli teil ju mitte eile võtta, vaid aasta tagasi, siis kui ehitus käis. On nii?»

Fjodor Ipatõtš hakkas nohisema, tusk tuli peale. Hing oli otsekui surmavaevas.

«Me olime temaga, tolle metsaülemaga, sõbramehed. Nagu öeldakse, omade vahel. Kui tohib, siis tohib, kui ei tohi, siis ei tohigi. Ja pabereid vaja ei läinud.»

«Mugav elu.»

«Miks te küll mind ei usu, Juri Petrovitš? Ma tõin ju kõik paberid, nagu te käskisite . . .»

«Hea küll, eks me kontrolli teie paberid üle. Võite metskonda tagasi minna.»

«Aga minu mapike?»

«Aga teie mapike jääb minu kätte, seltsimees Burjanov. Kõike head.»

«Kuidas teie kätte?»

«Olge rahulik, ei kao teie tõendid kuhugi. Õnnelikku reisi.»

Sellega Fjodor Ipatovitš lahkuski, selle õnneliku reisiga. Ja oli kogu tagasitee ka vait nagu kala, aga enam mitte sellepärast, et oleks krehvtiseid ütlemisi välja mõelnud, vaid puhtast hirmust. See hirm pani teda kord higistama, kord lõdisema, ja alles asula lähedal mobiliseeris ta kõik oma jõud ja saavutas suurivaevu viisaka väljanägemise. Manas soliidse ja mõtliku näo ette.

Aga selle soliidselt mõtliku ilme peidus heitles langetõbiselt üksainuke mõte: kuhu metsaülem ta tõenditemapi viib? Äkki viib miilitsasse, mis siis? Siis on tema, Fjodor

Ipatovitš, omadega läbi. Kõrbeb sõprade-semude silme all siniseks suitsuks ära, ja nood ei liiguta lillegi, et teda sellest suitsust välja aidata. Ta teadis täpselt, et keegi ei liiguta lillegi. Omast käest teadis ära.

Aga Fjodor Ipatõtš piinles asjata, seepärast et uus metsaülem ei kavatsenud ta mappi kuhugi anda. Talle oli lihtsalt ebameeldiv see sünge hirm, see tagantjärele tasumine ja ka see inimene ise. Ja ta ei suutnud kuidagi loobuda lõbust Fjodor Ipatõtši üksinda oma hirmu kätte jätta. Ilma igasuguse sügavama mõtteta.

Enda jaoks tegi ta ainult ühe järelduse: tuleb kõik oma silmaga üle vaadata. Oli juba aeg oma valduste seegi maanurk üle vaadata, aga ta otsustas, et ilmub sinna ootamatult ja seepärast ei öelnud Fjodor Ipatõtšile midagi. Pani mapi kõrvale, kirjutas emale väga suurte tähtedega üleplaanilise kirja — kes teab, millal linna tagasi saab — ja hakkas ennast reisi peale sättima. Aga kui ta kohvri lahti tegi, kuhu ta Leningradist saabumisest peale polnud sisse vaadanud — juhtus niimoodi — leidis ta äkki kohvripõhjast väikese paki. Ja siis meenutas ta häbiga, et see pakk oli talle Leningradis tuttavate tuttavate kaudu kaasa antud ja palutud võimaluse korral kauge asunduse kooliópetajale edasi toimetada. Sinnasamma, kuhu ta just praegu sõita kavatses.

Juri Petrovitš keerutas pakki käes, mõtles, et ta on kobakäpp ja takkaotsa ka egoist, ja pani paki seljakotti. Seekord kõige peale, et saabumisel kohe üle anda, enne Mustjärvele minekut. Siis aga läks ta lugemissaali ja soris seal kaua vanades raamatutes.

Aga Nonna Jurjevna ei näinudki sel öösel mingeid unenägusid. Näed siis, kuidas kõik elus võib minna. Ei mingeid endeid ega imesid.

13.

Nüüd oli Jegoril jälle kiire käes. Ta tegi kõike, mis kästi, jooksujalu nagu Jakov Prokopõtši aegadel. Ja saanud selle tõtliku, suitsutundideta ja vaheaegadeta kohustusliku tööga maha, pesi ta end puhtaks, kammis pea siledaks, tõmbas särgi sirgeks ja läks Nonna Jurjevna poole. Läks

kiiresti, aga justkui ei sebinudki, kiirustas küll, aga jäi ikka väärikaks. Läks nagu meistermees kunagi. Erilise kõnnakuga: seda ei vaheta millegi muuga ära.

Tõsi küll, see meistrimeheks olek oli talle hiljaaegu tagasi tulnud. Aga alguses, vabanemata veel sinistest plekkidest, millega Filja ja Pott teda kaunistanud olid, tuli Jegorile kurbus ja hingevaev kallale. Ei maganud öö läbi — mitte valu pärast, ei! Valuga oli ta ammu harjunud aset jagama — aga tol ööl ei saanud ta und, ohkis ja keerles küljelt küljele arusaamises, et oli arakest Nonna Jurjevnat petnud. Ei seal tulnud kolme kümnelisega kuidagimoodi välja, kuidas Jegor ka ei nuputanud. Ta polnud sellega arvestanud, et Nonna Jurjevna õue peal polnud ühtki lauajuppi ega palgiotsa, järelikult tuli kogu metsamaterjal kohale vedada. Ja see oli juba hoopis teine asi kui kolm kümnelist.

Nonna Jurjevnat ta siiski oma unetusega vaevama ei hakanud: lasi ise viltu, siis parandab ise ära kah. Ta jooksis ringi, uuris ja askeldas, heietas metsalao valvuriga reumatismist, tegi seltsis suitsu . . .

Oleks ta enda tarvis seda metsamaterjali muretsema pidanud, siis oleks kõik selle reumatismiga piirdunudki. Jegori suust poleks ühtegi muud sõna välja tulnud, poleks lihtsalt füüsiliselt toime tulnud: suu kinni ja jutul lõpp. Ennem lapiks oma osmiku katuse isikliku nahaga ära, et see, saatan, läbi ei jookseks, aga metsamaterjalist ei teeks piiksugi, ennem seisaks ta ise viltuvajunud nurgas posti eest püsti, aga Nonna Jurjevna avariikorteris polnud kuidagi võimalik posti asemele seisma minna, ja seepärast pahvatas Jegor puise keelega tolle suitsutunni ajal välja:

«Materjali oleks nagu vaja. Ah? . . .»

See «Ah?» oli nii ehmatanud olekuga, et puges Jegori suust lausa küürus välja. Aga valvur ei pannud midagi niisugust tähele, kuna tema mõtles otse:

«Kui palju?»

Jegor polnud kunagi elus nii kiiresti peaga töötanud. Ütled liiga palju, siis ehmatad teise ära ja ei saa midagi. Ütled liiga vähe, teed endale liiga. Kuidasmoodi sa siin ilma kogemusteta rääkida oskad?

«Kui saaks tosina . . .» Ta vaatas, kuidas mees kulmu liigutas, ja pani siva juurde: «Ja veel viis lauda.»

«Tähendab seitseteist,» ütles valvur. «Ümardame

kahekümne peale ja jagame pooleks. Teeb välja kaks poolikut.»

Saanud selle matemaatilise operatsiooniga hakkama, väsis ta ära ja toetas ennast palgiotsale. Aga Jegor rehkendas edasi:

«Ahah. Selge ja klaar puha. Mis kujul välja teha?»

«Üks — pudelis, teine — rahas. Tagavaraks.»

«Ahah!» ütles Jegor. «Kuda ma lauad välja saan?»

«Loe nurga pealt neljanda postini. Lugesid ära? Selle juurest nurga poole tagasi kolmanda lauani. Ripub ühe naela otsas. Ei, ära sa järele proovima hakka, ülemused käivad ringi. Öösel. Auto jäta kaks kvartalit eemale.»

«Ahah!» ütles Jegor: auto mainimine sisendas talle millegipärast veendumust, et temaga räägitakse tõsiselt. «Ma jätan parem kolme kvartali peale.»

«Olgu siis poolik kohal. Ja teise jaoks varu raha.»

«Otsemaid,» ütles Jegor. «Puha selge ja klaar. Kohe käime ära.»

Ja ta jooksis laost ülimas rõõmus välja. Aga kui oli kvartali ära jooksnud, kui juba päris ähkima võttis, oli rõõmul kah lõpp. Ta jäi isegi seisma.

Taskud olid tal juba teab mitu aastat jumala tühja täis. Mahorkat kah. Ja rohkem mitte midagi: kogu oma raha oli ta alati rusikas hoidnud. Kas viinud palga koju või toonud oma lepingulise kolmandikosa välja. Aga siin läks tervelt kaheksat rubla tarvis. Kaheksa kulli nagu maksti niinepuude eest.

Jegor jäi väga kurvaks. Ütleks õige Nonna Jurjevnale, et kolme kümnelisega ei tule välja. Laenaks tuttavatelt, aga kes see annab. Jegor ohkis, nukrutses ja seadis äkki otsustavalt sammud isikliku kodu poole.

Kõik see toimus laupäevasel päeval, ja Haritina rabas seepärast koduseid töid teha. Maja oli nii tossu täis, et silm ei seletanud midagi. Pesupäev, teadagi. Higine, õhetav ja salkus naine küürutab küna kohal ja laulab. Jorutab midagi nina ette, aga mitte oma «Murekest», ja seepärast põrutas Jegor otse uksepakul:

«Anna kaheksa rubla, Tiina. Ma kauplesin Nonna Jurjevna tarvis lauad välja.»

Ta teadis, mis nüüd tuleb, väga hästi teadis. Nüüd saavad Haritina silmad korrapealt kuivaks, ta ajab ennast sirgu, raputab seebivahu kätelt maha, ajab rinna õieli — ja siis on igasse ilmakaarde nelja kvartali peale kuulda.

Ta seadis ennast juba selleks kisaks valmis, oli valmis juba kõike ära kannatama, ja mitte alla andma, aga vaheaegadel, kui naine hakkab uue portsu tarvis õhku neelama, teeb ta selgeks, kes on Nonna Jurjevna ja miks teda aitama peab, kas või nui neljaks. Ja ta oli nii selleks kõigeks valmis, niivõrd ühe ainsama peale sihitud ja laetud, et esiotsa ei saanudki millestki aru. Ei jaganud ära.

«On ka head lauad?»

«Mida?»

«Peaasi, kui mäda ei topi, kõik kohad on petjaid täis.»

«Mida?»

Pühkis käed vastu põlle kuivaks — aga käed on suured, rasked, siniseid sooni üleni täis, — pühkis kuivaks ja võttis Tihvini jumalaema (tema ema õnnistus) tagant kompvekikarbi.

«Kas ikka aitab kaheksast?»

«Nii sai räägitud.»

«Eks pea masina või vankri laenuks võtma.»

Ja pani sellele kaheksale veel kolmese lisaks. Ja ohkas. Ise läks pesuküna juurde tagasi. Jegor vaatas raha, tundes otsekohe kõhus seda tuttavat, närveldavat tühjust. Vaatas, neelatas sülge ja võttis täpselt kaheksa rubla:

«Küll ma kohale vean.»

Ja läks välja. Haritina ei vaadanud talle järelegi: võttis ainult uuesti mingi lauluviisi üles. Ainult justkui natuke kõvema häälega. Seepärast, andes valvurile pudeli ja neli rubla puhast, tõmbas Jegor pleekinud kulmud karmilt nina peale kokku ja päris rangemalt üle:

«Ega sa ei peta?»

«Ei tea keda?» küsis valvur väga laisalt. «Raamatupidajat pole, direktorit pole, inspektorit kah pole. Keda ma siis petan? Iseennast? Ei ole kasulik. Sind või? Jälle pole kasulik, siis sa enam teist korda ei tule.»

«Kena-kena. Tähendab, et öösel, kolmas laud. Ära sa unisest peast paugutama hakka.»

«Ta mul laadimata.»

Jegor ei saanud õhtu läbi kaht minutitki paigal oldud: kargas püsti, tõttas kuhugi, kuigi tõttamiseks polnud veel õige aeg. Ta oli kole uhke oma initsiatiivi ja hea asjaajamise üle, aga kusagil uhkuse kõrval liigutas ennast suur must kaan. Tõstis tõntsi pea üles, sihtides oma iminappa kõige valusamasse kohta, ja siis kargas Jegor äkitselt üles ja ei leidnud endale asu, ja mida vähem vargatööni aega

jäi, seda tihedamini tõstis too kaan pead ja seda kiiremini ja hullemini sebis Jegor ringi.

Oleks pidanud selle lauahunniku eest mitte poolikuga maksma, vaid õige hinna tasuma. Oleks parem oma viimased saapad maha parseldanud ja maksnud nagu kord ja kohus raha ära, ikka parem kui lasta seda kaani kusagil päris südame all laiutada. Kuid lasta kontori kaudu lauad välja kirjutada ja riigihinnaga kinni maksta oli mõttetu mitte ainult seepärast, et mitte keegi poleks neid Jegori kalleid saapaid ostma hakanud, vaid eriti seepärast, et tol kontoril oli õigus eraisikutele müüa ainuüksi «jääkkaupa» — nii sisult kui vormilt salapärast produktsiooni, millest ka kõige suurem kavalpea oleks vahest ehk vaid väheldaste mõõtmetega kemmergu valmis ehitanud. Ja seepärast olidki kõik Jegori tagamõttelised arutlused — aga selle koha pealt oli ta eriti tugev — kõik need arutlused olid, nii-öelda, tinglik-teoreetilist laadi. Aga praktiline järeldus oli ainult üks: tagasi nurga poole ja kolmas laud.

Kuid vaatamata vaevlemisele tingliku teooria käes, aga võib-olla just tänu sellele, ei võtnud Jegor sellele öisele röövlitööle Kolkat kaasa, ei öelnud pojale selle kohta ainsatki sõna ja käskis oma Haritinal ka suu pidada. Muuseas, too oli juba ise ära taibanud ja ette ära kinnitanud:

«Kolkat ei lase.»

«Õigus, Tiina, tõsi. Poiss ju puhta hingega . . .» Jegoril nööris äkki kõri kinni, ja ta lõpetas peaaegu sosinal: «Ja tänu jumalale!»

Ei saaks öelda, et Jegor just murdjana üles oli kasvanud, aga ega ta eriti midagi ei kartnud. Oli käinud karujahil, oli ise uppumisohus olnud ja teisi päästnud, oli joodikuid lahutanud ja koeri rahustanud. Sõna «peab» oli tema jaoks alati olnud kõige tähtsam sõna — selles polnud midagi imestada, aga et see ka siiani oli säilinud! — ja kui see sõna, kas siis temas endas või kõrvalt öelduna, kostis, siis jäid nii hirm kui nõrkus kui kõik tema puudused tagaplaanile. Siis ta läks ja tegi seda, mida peab. Ilma hirmu ja sabinata.

Praegu oli ka nii, et «peab», see oli kõigest näha, aga millegipärast hirm üle ei läinud. Ja mida lähemale vekkeri osutid märgitud ajale lähenesid, seda tugevamini see veider, umbmäärane, relvitukstegev hirm temas tagus. Ja et sellest jagu saada, et sundida iseennast üle ukse pimedasse

õõsse astuma, ootas Jegor, kuni Haritina toast välja oli läinud, ja lõi Tihvini jumalaema poole kolm korda risti ette. Oskamatult, kiirustades ja saamatult. Ja ise sosistas juba päris segaselt:

«Issand, egas ma varasta, ma ainult näppan. Jumala eest, ainult ühe korra näppan natuke, ja enam rohkem kunagi ei tee. Ausõna, vannun püha ristikese juures. Luba mulle, taevane kuninganna, ära saa pahaseks . . . Ma võtan ju hea inimese tarvis.»

Siis saabus Haritina, ja palve tuli katki jätta. Ja seepärast läkski Jegor hämmingus hingega oma röövlitööle.

Ta valis kella kaheteistkümnese aja, kesköötunni, kõige õigema vargatunni. Asula peal oli vaikne, ainult penid klähvisid omavahel. Ei inimesi ega loomi, justkui oleksid kõik välja surnud.

Kuus korda kõndis ta sellest lauast mööda. Kuus korda jäi ta süda sees seisma: ei, mitte hirmust, mitte sellepärast, et ta kartis vahele jääda, vaid seepärast, et astus üle keelu. Astus üle lubatud piiri, ja see segadus, mille käes ta hing praegu kannatas, oli sada korda mõrum kui ükskõik missugune karistus.

Aga pärast oli see, kuidas ta laudu laost välja kaheksa tänavat edasi Nonna Jurjevna poole tiris, nagu peast pühitud. Ta üritas meelde tuletada ja ei saanud. Ei saanud aru ka sellest, kuidas ta kuue meetri pikkusi tollipaksusi laudu üksinda kakskümmend tükki kohale jaksas tirida ja seejuures ennast mitte ära katkestada. Ja seda ka ei mäletanud, mitu korda ta edasi-tagasi oli jooksnud. Ju siis oli neid kordi palju: korraga üle kolme laua kohale ei tassi. Seda proovis ta hiljem järele.

Ta mäletas ainult seda, et lao peal polnud ühtegi hingelist ja selle kolmanda laua kaudu oleks võinud mitte kakskümmend, aga tervelt kakssada lauda välja vedada. Aga tema võttis täpselt kakskümmend tükki, nii nagu oli räägitud. Vedas välja, pani Nonna Jurjevna maja taha varjule — selle jaoks oli ta juba varem paiga valmis vaadanud — ja kõndis koju. Nagu öeldakse, endal põlved tagurpidi välja käimas.

Aga hommikul — see oli kena pühapäevahommik! — tõmbas Jegor puhta särgi selga, võttis isikliku kirve ja läks koos Kolkaga Nonna Jurjevna poole. Ja tal oli nii rõõmus olla, nii pidulik tunne, et ta pidas iga vastutulija kinni ja laterdas natuke aega. Ja kuigi polnud kellegi asi,

mis tööd Jegor Poluškinil parajasti käsil on, viis Jegor ise jutu oma tööde peale:

«Et sihid aga muudkui seenemetsa poole? Kui niimoodi veab, eks sa siis muudkui puhka. Aga mul on tegemist. Töö, saad aru, tõsine asi.»

Aga Kolka vaikis, ohkas ainult. Ta oli viimasel ajal üldse kuidagi vaikseks jäänud. Pärast seda kui oli koera elu kompassi vastu vahetanud. Aga Jegor ei olnud suuteline kuidagimoodi seda vaikimist hindama, kuna tema oli üleni haaratud eelseisvast tööst. Mitte haltuurast, vaid puusepatööst. Sellest, mis kosutab hinge. Seepärast ta Kolka ligi võttiski, aga haltuura peale polnud ta poega kunagi võtnud. Mida talle seal õpetada? Kuidas raha krabada? Praegu oli ees tõeline töö, ja õppimine pidi ka tõeline tulema.

«Katsu, poja, tööd ilma askeldamiseta teha. Ja tee nii nagu hing käsib: küll tema parajat mõõtu teab.»

«Aga miks sa, taat, kogu aeg muudkui hingest räägid? Näe, koolis õpetatakse, et mingit hinge pole üldse olemas, on ainult refleksid.»

«Misasja?»

«Refleksid. See on nii, et kui tahad midagi saada, siis jookseb sülg suhu.»

«Õigesti õpetatakse,» ütles Jegor pärast järelemõtlemist. «Aga kui ei taha saada, mis siis jookseb? Siis jooksevad palavad pisarad, poja, siis kui ise enam midagi ei taha, aga kästakse ikka. Ja need pisarad ei jookse mööda nägu alla, jooksevad enda sees. Ja kõrvetavad. Kõrvetavad sellepärast, et hing nutab. Järelikult on ta ikka olemas, aga ju ta on igaühel oma. Ja seepärast peab igaüks ise oskama teda kuulata. Et mida ta ütleb.»

Nad rääkisid aeglaselt, arutades nii sõnu kui tegusid, kuna juttu aeti töötegemise ajal. Kolka hoidis kinni, mida vaja, saagis, mis ette mõõdetud, ja õppis kahe haamrilöögiga naela üleni lauda lööma. Esimene löök — see käis ettevaatlikult, et õige suund kätte anda, aga teine täiest jõust, nii et naelapea oli laua sees kinni. Töö käis ladusalt, nad parandasid katuse ära, tegid trepi korda, panid uue põranda. Aga lauajuppidest hakkas Jegor riiuleid meisterdama, et raamatud põrandal ei vedeleks. Eriti pärast seda, kui oli ka siit selle indiaanlaste raamatu leidnud.

Kolka oli käe juures hakkamas. Aitas nagu oskas, õppis ise ja oli väga püüdlik. Aga üks kord päevas kadus ta tin-

gimata paariks tunniks kuhugi ära, ja tuli tingimata süngena tagasi. Jegor aina uuris, pani seda süngust tähele, aga pärima ei hakanud: poiss on iseseisev inimene ja teab ise, mis ta räägib või mida ei räägi. Ja Jegor püüdis seepärast muud juttu ajada:

«Peaasi, poja, et sa alati heal meelel tööd teeksid. Et taul kipuks töö ajal peale. See on niisuke kavalus, et kui palju sa endast lusti välja laulad, sama palju tuleb sulle tagasi. Ja siis tahavad kõik, kes su tööd pealt näevad, kah laulda.»

«Kui nii oleks, siis kõik muud ei teekski kui kõõrutaksid.»

Kolka oli sel hommikul pärast oma ärakäiku kurjana tagasi tulnud. Ja rääkis ka kurjalt.

«Ei, poja, ära sa ütle. Ilusa lusikaga on paljast kapsasuppi ka lust helpida.»

«Kui kapsasupil on liha sees, siis saan ma ilma lusikata kah hakkama, nutma ei hakka.»

«Üks rööm on, Kolja, kõhu tarvis, aga teine hinge jaoks.»

«Jälle oma hingega!» sai Kolka äkki tigedaks. «Mis tõsist juttu sinuga rääkida saab, kui sa muudkui räägid mingisugusest hingest ja religioonist!»

Nonna Jurjevna — aga nad hööveldasid parajasti tema toas riiuliaudu — ei sekkunud kõnelusse. Kuid kuulas tähelepanuga, ja Jegor hindas seda tähelepanu rohkem kui juttu ennast. Seepärast vaatas ta nende sõnade juures õpetajale otsa, pani höövli kõrvale ja ronis mahorkat otsima. Aga Nonna Jurjevna, püüdnud ta hämmeldunud pilgu kinni, ütles äkki:

«Aga võib olla mitte religioonist, Kolja, vaid usust?»

«Missugusest usust?»

«Täitsa tõsi, Nonna Jurjevna,» ütles Jegor. «Inimene peab kohe väga uskuma, et tema tööst on rahvale rõõmu. Aga kui ta niisama teeb, leivateenimise tarvis, ütleme nii, et täna tee auk valmis ja homme aja kinni, ei siis ole sul endal lusti ega inimestel rõõmu. Ja sa ei vaata enam seda, kuidas paremini saaks, kuidas hing rahule jääks, vaatad muudkui seda, kui kõrgelt päike käib. Kus ta otsaga on ja kas läheb varsti looja. Kas varsti saab sellele suunitööle ja sinu surmahäbile lõpp peale. Ja siin see hing sulle meelde tulebki. Kohe tingimata tuleb meelde, kui sa pole just südametunnistuseta haltuurategija, kui

sinus veel õige tööinimene edasi elab. Kui meistrimees edasi elab. Meistrimees! . . .»

Ta hääl hakkas äkki värisema. Jegor läkastas, ja jäi oma mahorkat vahtima. Aga kui proovis pläru keerata, ei kuulanud sõrmed hästi sõna: mahorka pudenes paberi pealt maha, ja paber isegi ei tahtnud kuidagi keerdu minna.

«Te suitsetage siinsamas, Jegor Saveljitš,» ütles Nonna Jurjevna. «Suitsetage siin, palun.»

Jegor naeratas talle. Lausa suu tiris nutuvõrru.

«Eks ta ole nii, Nonna Jurjevna. Ju ta on siis nii, kui pole naa.»

Aga Kolka oli kogu aeg vait. Vaikis, vaatas kurjalt, ja küsis siis ootamatult:

«Aga mitu korda tuleb kutsikatele päevas süüa anda, Nonna Jurjevna?»

«Kutsikatele?» sattus Nonna Jurjevna sellest küsimusest segadusse. «Missugustele kutsikatele?»

«Koera omadele,» selgitas Kolka.

«M-ma ei tea,» tunnistas ta. «Võib-olla . . .»

Ja siis koputati uksele. Mitte rusikaga, aga sõrmenukkidega, linnamoodi. Ja Nonna Jurjevna sattus selle koputamise peale uuesti segadusse:

«Ja, jaa! Kes seal on? Astuge sisse!»

Sisse tuli Juri Petrovitš Tšuvalov. Uus metsaülem.

AUTORILT

Siinkohal võiks punkti panna: küll lugeja ise edasi mõtleb. Mõtleb tingimata õnneliku lõpu välja ja paneb selle raamatu igaveseks ajaks kõrvale. Võib-olla isegi haigutab korraks. Aga ilmselt andestab: õnnelikud lõpud teevad härdaks, aga härdusest andestuseni on käega katsuda.

Ainult Jegor ei andesta. Ta vaatab mind vaikides oma heledate, kodutaeva värvi silmadega, ja selles vaatamises pole ei hukkamõistu ega keelamist ega raevu: ainult nõusolekut ka ei ole.

Ja sellepärast ma jätkan. Kui kord peale hakkasid, laula oma laul lõpuni.

Kolkal polnud elu sees oma koera olnud. Tuttavaid koeri maailm, terve asula täis, aga isiklikku, et oleks kutsikast peale toidetud, niisugust ei olnud. Polnud ta saanud koera välja õpetada, dresseerimisest rääkimata. Muidugi tegi meele kurvaks.

Vovkal selle eest oli neid alalõpmata. Fjodor Ipatõtš jõuab vaevalt ühe maha lasta, kui juba on uus muretsetud. Lausa samal päeval, aga võib-olla veel varemgi.

Fjodor Ipatõtš ei hävitanud oma koeri mitte julmusest ega purjus peaga, vaid puhtast kainest mõtlemisest. Ega koer ole mänguasi, koer nõuab kulu, järelikult peab ennast ka ära tasuma. Noh, aga kui ta on vanaks jäänud, kui ta enam lõhna ei tunne ja ka kurjus on lahtunud, siis — mis siin hukka mõista: milleks sind õige toita? Muidugi pole mingit mõtet teda toita, aga et koer hoovi peal nälja kätte ära ei kõngeks, lasi Fjodor Ipatõtš isiklikult oma aiamaa peal ta püssiga maha. Nii-öelda, humaansetest kaalutlustest lähtudes. Lasi maha, andis naha kokkuostjatele (kuuskümmend kõpikat maksti!), aga kere mattis õunapuu alla. Õunapuud kandsid kenasti, midagi pole kosta.

Ka praegu rabeles neil hoovi peal purakas peni keti otsas. Suu mustas, silmad punasid, lõrises mis hirmus, kihvad endal nagu kaks nuga. Isegi Vovka kartis seda koletist. Palmat, hoolimata sellest, et nad olid kõrvuti üles kasvanud. Mitte et lausa kartnud oleks, aga eemale hoidis küll. Hõla aga ise eemale, siis on jumal ka abiks — selle tarkuse õppis Vovka juba hällis ära: seda korrati tihtipeale.

Hõnda siis, et ukse ees keti otsas rabeles Palma, aga sauna taga hoovi peal elas vana raudvaadi sees Tsutsik. Tuusama, kelle elu kella asemel kompassiga mõõdeti: niikaua kui kompass Vovkale meeldis, oli ka Tsutsik elus. Võis sabaga vehkida ja konditükist rõõmu tunda.

Tõsi küll, saba sai ta hoopis sagedamini vehkida kui kuntide üle rõõmustada. Ja mitte sellepärast, et Vovka oleks mingi peletis olnud: ta unustas lihtsalt ära, et ka koerad tahavad iga päev süüa saada. Unustas ära, ja koera silmad ei suutnud talle midagi meelde tuletada, seepärast et silmadest lugemiseks on ka oskust tarvis. Et osata koera silmaisest kurbust välja lugeda, siin jääb paljast haridu-

sest väheseks. Siin läheb midagi veel tarvis, aga ei Vovka ega Fjodor Ipatovitš tundnud selle «millegi» vastu kunagi huvi, ja sellepärast nad siis ei muretsenudki.

Noh, aga Olja Kuzina, kelle patsikesed omal ajal Kolka hinge olid puudutanud ja niimoodi sinna jäänudki, — see Kuzinite Olja oskas ainult Vovka sõnu järele korrata. Sõnad Vovka omad ja mõtted ka. Miks see niimoodi oli läinud, sellest ei saanud Kolka kuidagimoodi aru: Vovka oli ju seda plikat taga kiusanud, patsidest tirinud, igasugustest kohtadest krabanud, korra isegi naha peale andnud, aga tüdruk jooksis ikka Vovkal sabas ja ei tahtnud kedagi teist näha. Kõik teised olid tema jaoks värdjad.

Ja peale kõige muu oli Vovka kord veel öelnud:

«Äkki ma uputan selle Tsutsiku ikka ära. Saab su kompassist villand, siis uputangi. Pole sest penist nagunii mingit kasu.»

Kolka andis parajasti kutsikale süüa, tundis oma käe peal tema keeleotsa. Aga jäi vait.

«Kui ta nii hinnaline on, siis lao mulle too hind peo peale.»

«Missugune hind?» ei saanud Kolka aru.

«Tegelik.» Vovka ohkas soliidselt.

«Raha mul ju pole.» Kolka mõtles natuke. «Äkki ma pässan kogust mõne raamatu?»

«Mis ma selle raamatuga teen? Sa anna mõni asi.»

Asju Kolkal polnud, ja sinnapaika see jutt lõppeski. Kuid Kolka mõtles sellest iga päev, iga päev värises ta selle õnnetu Tsutsiku pärast, oskamata ometi midagi välja mõelda. Tõmbus ainult üleni turri. Ja siis veel see Olja Kuzina . . .

Sellepärast oligi ta tol päeval jätnud kõige tähtsama kõrva taha panemata. Oli mõelnud kutsikast, Vovkast, hinnalisest asjast, mida tal polnud, ja Olja Kuzinast, kellel olid sihukesed silmakesed, naer ja patsid. Polnud kuulanud midagi, kuigi oli istunud laua taga Nonna Jurjevna kõrval, otse uue metsaülema vastas.

Aga laua taga sujus jutt niimoodi.

«Liiga kergesti läheb praegu inimene paigast lendu,» rääkis tema taat Jegor Poluškin. «Paneb äkitselt kuhugi jooksu, jõuab ähkides kohale, teeb ära, mis ette tuleb, ja jookseb tagasi. Ja temale on kõik ümberringi üks juhusevärk . . . Aga lahtistest tükkidest enam tervet leivapätsi ei saa, Juri Petrovitš.»

«Inimesed otsivad huvitavat tööd. See on loomulik.»

«Tähendab, kui on loomulik, siis on kõik korras, tuleb nii välja? Ma pole teiega nõus. Igasugune koht on ikkagi meie oma, see tähendab, et ühine. Aga mis välja tuleb, kui elus ringi vaadata? Tuleb välja niimoodi, et igaveses sabistamises unustame me kõik selle ära. Vaata, ütleme, et mina sõitsin siia asulasse. Kena on. Aga siin on mets ja jõgi, põllud ja pilved. Kelle omad need on? Vanad inimesed räägivad, et jumala omad. Aga mina arvan nii, et kui jumalat pole olemas, siis on nad sinu. Aga kui on sinu omad, siis kaitse ka oma asja. Ära luba rüüstata: maa on ju sinu oma. Austa seda. Niimoodi.»

«Ma olen teiega täiesti nõus, Jegor Saveljitš.»

Siin kuulati Jegori — vaat see panigi imestama! Kuulati, kutsuti ees- ja isanime järgi, kaaluti oma vastuseid. Mitte et see Jegorile oleks meeldinud — ega ta siia meeldima tulnud! — aga sees pani kõik käärima küll. Ei joonud ta enam teedki, segas ainult lusikat klaasis ringi ja rääkis seda, mis näis temale nii vajalik ja tähtis:

«Inimene puhkab, loom puhkab, põld puhkab. Puhkus on kõigile mitte mõnutsemiseks ette nähtud, vaid jõu kogumiseks. Tähendab, et saaks uuesti tööd teha, on nii? Aga kui on nii, siis tahab mets samamoodi tukkuda. Tahab inimesed ära unustada, ennast kirve hammustustest ravitseda, haavad tõrvaga üle tõmmata. Aga meie — vastupidi — kisume talt niine maha: on see mingi kord? Korralagedus. See on rahurikkumine ja pärnapuu jaoks sulaselge surm. Milleks seda vaja on?»

«Pärnad on puhtalt minu süü,» ütles Juri Petrovitš. «Raiesmetsas niinekogumise luba ei kehtinud.»

«Mis me nendest mõtleme, kelle süü on, mõtleme nendest, kelle häda . . .»

Nonna Jurjevna nahistas vaikselt perenaist mängida: valas teevett ja lõikas leiba lahti. Kuulas nii Jegori kui metsaülemat, aga ise oli vait. Nagu Kolkagi.

«Kas palju pärni sai hukka?»

«Küll ja küll,» Jegor ohkas, meenutades oma õnnetut matka. «Pakuti raha, mis seal enam . . . Ega kirvest pidama sas, kui kile pealt viiskümmend kopikat pakutakse.»

«Jaa,» ohkas Tõuvalov. «Kahju. Vanades raamatutes on kirjas, et meie metsades on kunagi palju metsmesilasi olnud.»

«Me ju sammutki, et . . .» Jegor kõõritas jonnakalt vai-

kiva Kolka poole ja õhkas uuesti. «Eks me sihtinud ka seda niinelanti. Jah. Aga nii kui nägime, et mets on tüvedest valge, tulime tagurpidi tagasi. Kahju ja häbi ühekorraga.»

Küll oli tal täna hea ja rahulik olla! Jutt voolas aegamööda, ja uus metsaülem paistis olevat lahke olemisega, ja Jegor Poluškin ise ka paistis tark ja isegi päris hakkaja mees olevat. Kolka küll puhkis ja mossitas, aga Jegor ei hoolinud sellest: ta säilitas metsaülemaga kohtumise muljeid ja viis need kiirustamata ja ettevaatlikult koju, nagu kartes laiali pillata.

«Väärt mees see uus metsaülem,» ütles ta Haritinale, kui oli magama heidetud. «Näha, et lihtne hing ja osavõtliku südamega.»

«Võtaks parem su tööle, oleks kaastunne, mis on kaastunne.»

«Miks siis niimoodi, Tiina, miks nii?»

Jegor kartis Juri Petrovitši juures töötamisest mõeldagi. Õigemini, mõtles muidugi, kuna see salasoov talle kord juba sisse pugenud oli, aga valjusti ta seda välja öelda ei tahtnud. Ta ei uskunud enam oma õnne, ja isegi kõige võimatumaid unistusi kartis ta enneaegu eemale kohutada või ära kaeda. Seepärast lisas ta diplomaatiliselt:

«Ega ta siia tööd tegema tulnud, ta tuli turismi tegema.»

«Kui turismi, siis ärgu ajagu inimestele kärbseid pähe. Muidu oleme sihukese turismi pärast jälle kolmest sajalisest ilma.»

Jegoril oli suur tahtmine hea inimese kaitseks välja astuda, kuid ta ohkas ainult ja keeras teist külge. Hakka naisega vaidlema, võta leivakott ligi.

Aga uus metsaülem Juri Petrovitš Tšuvalov, istunud õhtuni Nonna Jurjevna pool, ei läinud sel päeval loomulikult mingile matkale. Ja mitte ainult seepärast, et aeg oli juba hiline, vaid kaalutlustel, mis talle endalegi veel päris selged polnud.

Kõik sai alguse saatmisest. Kuna metsaülem oli saabunud asulasse ootamatult ja hoidus kuulujuttudest, ei läinudki ta ööbima oma alluva Fjodor Ipatovitš Burjanovi juurde, vaid läks Nonna Jurjevna soovitusel kooli direktori poole. Ja Nonna Jurjevna tuligi õhtul teda kooli direktori poole juhatama.

Nonna Jurjevnal oli direktoriga hea läbisaamine. Direktoriga olid suhted head, aga seltsimeestega koolis, nõnda

öelda — pedagoogilise kollektiiviga, polnud mingeid suhteid. Õigemini, midagi ikka oli pikapeale laagerdanud ka, aga mitte päris see ja mitte päris nii, nagu Nonna Jurjevnale oleks meeldinud.

Peab ütlema, et noort õpetajat, kes oli saabunud asulasse Leningradist, võeti kenasti ja omaselt vastu. Igaüks kippus abistama, ja abistaski nii nõu kui jõuga. Ja kõik oli kombes, kuni 8. märtsi eelse piduliku õhtuni. Seda pidupäeva tähistati isemoodi, kuna peale direktori polnud koolis meesterahvaid olemas, ja rahvusvaheline naistepäev oli tõepoolest naiste päev. Selleks õhtuks õmblesid kõik endale varakult ja suures saladuses pidutüdeid.

Aga Nonna Jurjevna ilmus kohale pükskostüümis. Ei, mitte tähelepanu äratamiseks, vaid seepärast, et ta pidas siiralt seda kostüümi oma garderoobi tipuks, oli seda siiani ainult üks kord kandnud, instituudi lõpuõhtul, ja siis olid kõik tüdrukud tema peale kadedad olnud. Aga siin kukkus välja sootuks vastupidi — kriipsuks tõmmatud suud, vaata kuhu vaatad.

«Kallike, meil pole laupäevak, vaid pidu. Meie oma, naiste pidu. Muuseas, rahvusvaheline pidupäev.»

«Aga minu arvates on see pidulik küll,» lalises Nonna Jurjevna. «Ja kaasaegne.»

«Eks teie tea kaasaegsuse koha pealt muidugi paremini, aga kui te selles kaasaegsuses suvatsete pidulikule õhtule ilmuda, siis vabandage väga. Tähendab, et meie siin pole selleks veel küpsed.»

Nonna Jurjevna pages uksest välja, direktor — järele. Sai kolmanda tänavanurga peal kätte.

«Asjata, Nonna Jurjevna.»

«Mis asjata?» küsis Nonna Jurjevna nuuksatades.

«Ilmaasjata reageerite niimoodi.»

«Aga kas nemad ei reageeri ilmaasjata?»

Direktor jäi vait. Kõndis väljavihastatud neiuga kõrvuti ja mõtles, mida rääkida. Oleks pidanud rääkima eeskujust, mida pedagoog on kohustatud näitama, kodanlikest mõjudest, võõrast moest ja muust sellisest. Oleks pidanud selleast kõigest rääkima, aga ta ütles seda ainult iseendale, kuuldavalt lausus hoopis muud:

«Teil on ju teie peale kadedad, Nonna Jurjevna! Teate, lihtsalt puhtast naiselikkusest. Te olete noor, teil on, andke andeks, oli nägu kui tegu. Aga neil on mured, pere-

konnad, mehed, majapidamised, teie olete ju homne hommik. Nii et halastage nende peale suuremeelselt.»

Nonna Jurjevna vaatas läbi pisarakeste ja naeratas:

«Olete teie alles kaval!»

«Kohutavalt,» ütles direktor.

Peole Nonna Jurjevna tagasi ei läinud, kuid direktoriga sai sõbraks. Käis mõnikord isegi tema juures teed joomas. Ja viis seepärast praegu ka metsaülema sinna, ilma et oleks ette teatanud.

Aga õhtu juhtus olema soe ja häbelik. Kaugel, klubi juures, krutiti muusikat, taevas roosatasid pilved. Tuult ei olnud, ja Nonna Jurjevna kontsakesed toksisid laudadest kõnniteel kuidagi eriti kõlavalt.

«On teil alles vaikus,» ütles Tšuvalov.

«On küll,» nõustus Nonna Jurjevna.

Nende jutt ei klappinud. Kas oli siis metsaülem sõidust väsinud või Nonna Jurjevna juttudest võõrdunud või oli selleks mõni muu põhjus, aga nad kõndisid vaikides, kannatasid oma kidakeelsuse pärast, kuid ei püüdnudki sellest jagu saada. Pigistasid endast sõnu nagu tuubist pastat: täpselt niipalju, et hambad puhtaks saaks.

«Eks siin ole vist igav?»

«Ei, mis te nüüd. Tööd on palju.»

«Praegu ju koolivaheaeg.»

«Ma töötasin mahajäänutega: teate, nad kirjutavad halvasti, vigadega.»

«Kas Leningradi ei kavatse sõita?»

«Võib-olla sõidangi. Emale külla.»

Ja jälle — poolsada sammu vaikides. Justkui kandnuks põlevaid küünlaid enda ees.

«Kas te valisite ise selle pärapõrgu välja?»

«E-ei. Määrati.»

«Aga oleks võidud ilmselt ka mujale suunata?»

«Lapsed on igal pool lapsed.»

«Huvitav, aga kelleks te unistasite saada? Kas tõesti õpetajaks?»

«Mul on ema õpetaja.»

«Tähendab, et perekondlik elukutse?»

Jutt muutus kõrgelennuliseks, ja Nonna Jurjevna eelistas vastamata jätta. Juri Petrovitš tundis selle ära, nimetas ennast endamisi kalkuniks, kuid enam ta vaikida ei tahtnud. Tõsi, ega ta eriti osanudki vähetuttavate tütarlastega lobiseda, aga vaikides kõndida olnuks päris rumal.

«Te õpetate kirjandust?»

«Jah. Ja lisaks juhatan nooremaid klasse: õpetajaid ei jätku.»

«Kas te hoolealused ikka loevad?»

«Mitte kõik. Näiteks Kolja loeb palju.»

«Kolja on tõsine põngerjas.»

«Neil on raske elu.»

«Pere on suur?»

«Tavaline. Isa on tal natuke imelik. Ei saa kusagil asu, vaevleb ja kannatab. Ta on hea puutöömees ja hea inimene, aga töötegemisest ei tule midagi välja.»

«Kuidas siis nii?»

«Kui inimesest aru ei saada, siis on kõige lihtsam ta veidrikuks tembeldada. Jegor Saveljitši kutsutaksegi lausa näo ees ituks, ja eks Kolja elab seda valusalt üle. Andke andeks.»

Nonna Jurjevna jäi seisma. Toetudes aiale, raputas ta kaua ja hoolikalt kingadest liiva välja. Tõsi küll, liiva oli seal üsna vähe, aga pähe tulnud mõte nõudis julgust, ja seda julgust just Nonna Jurjevna endasse koguski. Ja leiutas fraase, millega seda mõtet ladusamalt välja öelda.

«Kas te kavatsete üksinda Mustjärvele minna?» Ütles ja ehmatas ära: äkki mõtleb veel, et ta kleebib ennast külge. Ja lisas juba päris kohatult: «Üksinda on hirmus. Ja igav. Ja . . .»

Ta jäi vait, kuna selgitused viisid ta hoopis rappa. Ja põrutas meeleheitest ilma igasuguse diplomaatiata:

«Võtke Poluškin abiks. Teda lastakse küll: ta on mustatöölisena arvel.»

«Teate, ma mõtlesin ise ka selle üle.»

«Tõsi või?» Nonna Jurjevna naeratas ilmse kergendusega.

«Ausõna.» Juri Petrovitš naeratas samuti. Ja ka tema hingel läks millegipärast kergemaks.

Aga õigupoolest polnud enne neid kohmakaid vihjeid mingi Jegor Poluškin talle pähegi tulnud. Ta oli palju ja tihti üksinda metsades ringi kolanud, ta hindas üksindust, ja mingeid abimehi polnud talle tarvis. Kuid äkki tekkis tal tahtmine teha midagi head sellele häbelikule ja saamatule memmetütrele, kes siin kaugel asulas nurinata ja ausalt oma kohust täitis. Ja näinud, kuidas tolle nägu säramu lõi, ütles ta juurde:

«Ja võtame poisi ka kaasa, kui ta tahab.»

«Aitäh,» ütles Nonna Jurjevna. «Teate, mulle näib mõnikord, et Koljast saab luuletaja. Või kunstnik.»

Nüüd lõpuks jõudsid nad plekk-katusega direktorimajani, ja jutt jäi iseenesest katki. Jutt oli tekkinud juhuslikult, arenenud raskelt, aga Juri Petrovitš pidas seda meeles. Võib-olla just sellepärast pidaski.

Andnud uue metsaülema direktorile üle, jooksis Nonna Jurjevna kohe koju, kuna ta tahtis väga millegi üle järele mõelda, ainult ta ei suutnud kuidagi aru saada, mille üle just nimelt. Direktor sättis samovari üles ja lõbustas Juri Petrovitšit poole ööni jutukestega, rõhudes eriti selle peale, et ilma metskonna abita läheb õpetajatel ja koolil puudega raskeks. Juri Petrovitš oli nõus, larpis teed sisse ja nägi kogu aeg suurte tähtsate prillidega kleenukest neiut. Ja ta naeratas kohatult, meenutades seda pentsikut ütlemist: «Kas te kavatsete Mustjärvele minna üksinda?»

Hommikul käis ta kontoris ja leppis kokku, et tutvumiseks veekaitse metsamassiiviga määratakse mustatööline Poluškin abitöölisena tema, metsaülem Tšuvalovi käsutusse üheks nädalaks.

Kontoris võeti uus metsaülem naerul nägudega vastu. Eks see ole teada: põhjamaine kant ja tuisused talved.

«Poluškini tunneme väga hästi. Ta on meil ässakas!»

«Ta on üks vigur mees, seltsimees metsaülem. Me küll ei soovitaks: ta on igavene vigurimees!»

«Uputas mootori ära, kujutate ette?»

«Räägitakse, et purjus peaga.»

«Kas räägitakse või nähti pealt?» küsis Tšuvalov muuseas, kirjutades alla vabatahtlikule nõustumisele saada enda käsutusse vigurivänt Jegor Poluškin koos kõigi oma ässadega.

«Eks haukumine kosta inimestele kiiresti kätte . . .»

«Koerad hauguvad. Eriti siis, kui nad lasevad endid üles ässitada.»

Ta ütles need sõnad rahulikult. Aga niisuguse rahuga, et kontoritegelased rääkisid õhtuni oma kontoris ainult sosinal.

Kontorist läks Juri Petrovitš Nonna Jurjevna juurde. Too oli just ärganud, tuli talle kitlikeses vastu ja ehmatas tummaks:

«Vabandage, ma . . .»

«Läki koos meiega Mustjärvele,» ütles ta «tere» asemel. «Õpetaja peab ju kohalikke vaatamisväärsusi ka tundma.»

Nonna Jurjevna ei jõudnud midagi vastata, kuid tema vastust ei oodatudki. Visati seljakott trepile, küsiti toimekalt:

«Kus Poluškin elab? Hea küll, te sättige ennast seniks valmis, ma jooksen tema juurde. Poisi toon ka!»

Ja läks päris jooksuga. Pani joostes minema, vaatamata sellele, et ise uus metsaülem.

15.

Kuidas küll Juri Petrovitš oli kavatsenud matkal üksinda kõigega toime tulla, sellest ei suutnud ei Jegor ega Kolka aru saada. Kohe algusest peale, niipea kui nad metsa olid jõudnud, jätkus tööd üle pea.

Näiteks pidi Kolka kõik tee peal märgatud elus asjad vihikusse, «Faunavaatluste žurnaali» kandma. Ütleme, et nägid linavästrikku — siis kirjuta, kus nägid, mis kellaajal, kellega ta koos oli ja millega tegeles. Kolka muidugi vassis alguses, lõugas üle terve metsa:

«Juri Petrovitš, miski hallike istub oksa peal!»

Hallike lendas teadagi minema, ootamata, millal teda žurnaali sisse kantakse, ja Jegor kartis alguses, et metsaülem saadab Kolka sellise aktiivsuse pärast tagurpidi tagasi. Kuid Juri Petrovitš tegi iga kord väga kannatlikult selgeks, kuidas seda hallikest teaduslikult kutsutakse ja mis tema kohta tuleb kirjutada, ja õhtuks hakkas Kolka juba üht-teist jagama. Ei lõuanud enam, vaid kirjutas vihikusse, hing kinni ja keeleots suust väljas:

«Kell seitseteist ja kolmkümmend seitse minutit. Pisike linnuke metsa kiur. Istus kase otsas.»

Kolka näitas seda vihikut pärast iga sissekannet isale, et too õigekirja mõttes järele vaataks. Aga eriti õigekirja mõttes ei jaganud Jegor suuremat, selle eest tuletas iga kord meelde üht:

«Ära kella ära kaota, poja.»

Kella oli Juri Petrovitš Kolkale kasutada andnud. Muidugi ajutiselt, vaatluste täpsuse tarvis.

«Kell seitseteist, viiskümmend kaheksa ja pool minutit. Hüreke. Jooksis kuhugi, aga kust ta tuli, seda ei näinud.»

«Uurijale on täpsus kõige peamine,» rääkis Juri Petrovitš. «Kirjanik võib küll midagi omalt poolt juurde luule-

tada, aga meile on luuletamine keelatud. Me sinuga, Nikolai, oleme teaduse märtrid.»

«Aga miks märtrid?»

«Sellepärast, et teaduses ei avasta sa enam midagi ilma vaevata. Mida oli kerge avastada, see on ammust aega täiesti ära avastatud, aga mis veel luku taga seisab, see nõuab vaevarikast tööd. Nii on lood, Nikolai Jegorõtš.»

Juri Petrovitš rääkis lustlikult ja ikka valjemini kui tarvis. Alguses ei saanud Kolka aru, miks ta nii kangesti püüab, aga pärast taipas: et Nonna Jurjevna kuuleks. Just tema jaoks Juri Petrovitš oma kõriorelit pingutas, nagu Kolka ise oli pingutanud Olja Kuzina jaoks.

Aga Nonna Jurjevna viibis kogu selle päeva otsekui poolunes. Kõik näis talle veider, peaaegu ebareaalne: nii Juri Petrovitši naeratused, Jegori pingsad kulmud, Kolka innukalt ammuli suu, ja uue seljakoti raskus, ja okaste lõhn, ja lehesahin, ja okste praksumine jalge all. Ta nägi kõike, kuulis kõike, tundis kõike tavalisest paremini, kuid otsekui kõrvalt, otsekui ei kõnnikski tema ise praegu mööda helisevat, maasikakirmega ülevalatud looduskaitselaant, vaid hoopis keegi teine, isegi kuidagi võõras neiu, keda ka Nonna Jurjevna ise umbuskliku üllatusega seirab. Oleks talle eile ükskõik kes öelnud, et ta läheb koos võõra inimese ja Jegor Poluškiniga Mustjärvele, oleks ta ilmselt naerma puhkenud. Aga täna läkski. Igasuguse keelitamiseta. Metsaülem oli Poluškinide juurest kohale jooksnud ja kärsitult pärinud:

«Miks te valmis ei ole? Mis kuradi kohvrit seal vaja on, kas teil seljakott on? Midagi teil ei ole? Aga kus pood on? Nurga taga? Hea küll, tehke te süüa, ma lippan ära.»

Nonna Jurjevna ei jõudnud kaht korda silmagi pilgutada, kui Juri Petrovitš oli juba ostuga tagasi. Siis sõid nad hommikust, ja metsaülem keelitas teda rohkem sööma. Aga pärast tulid Poluškinid: Jegor ja Kolka. Siis aga... siis viskas Juri Petrovitš oma ränkraske seljakoti õlale ja naeratas:

«Paraadi juhatan mina.»

Nonna Jurjevna ei jõudnud toibudagi, kui oli juba metsas. Ja veel nendes pükstes, mis tollest mälestusväärsest koolipeost saadik kohvri põhjas olid vedelnud. Aastaga olid püksid veidi kitsaks jäänud, ja see asjaolu tegi Nonna Jurjevna üsnagi kohmetuks. Ta oli ülepea ikka veel pelg-

lik, katsus eraldi hoida või äärmisel juhul kusagile Kolka lähedale, oli ikka veel vait, aga kuulas juba küll.

Instituudis kutsuti teda koolilaste kombel Oivikuks. Hüüdnimi jäi talle kohe esimese kursuse esimesest nädalast külge, siis kui esimese komsomolikoosoleku ajal energiline instituudi komitee esindaja küsis:

«Näiteks, sinul, tütarlaps — ei, mitte sina, aga see prillidega! — missugused ühiskondlikud ülesanded sul olid?»

«Minul?» Nonna tõusis püsti, siludes hoolikalt oma vana koolikleiti. «Mul oli igasuguseid ühiskondlikke ülesandeid.»

«Mis tähendab igasuguseid? Tee konkreetsemalt. Kes sa olid?»

«Mina? Mina olin oivik.»

Selles Nonna ei eksinud: ta oli tõepoolest oivik ja mitte ainult hinnete järgi, vaid ka olemuselt, oma kõlbelise sisemuse poolest, mis oli päritud kodust, kus polnud kunagi mehi olnud. Seepärast kulges elu siin naiseliku mõõdukusega, ilma järskude kõikumiste ja raputusteta, mis on nii omased igasugusele mehelikule algele. Elavaid kontakte asendas luule, aga sümfooniakontserdid rahuldasid Nonna ettekujutusi mimlikest kirgedest täielikult. Oivik tõttas igal õhtul koju, tundis end keset lärmakaid sõbratare ebamugavalt ja summutas oma ähmaseid hingevaevu püüdlikult suurte humanitaarlaste rohkete avameelitsemistega.

Päevad läksid, pilvitud, kuid ka ilma valgusesärata. Kõik oli väga õige ja väga mõistlik, aga millegipärast venisid õhtud aina pikemaks, ja ärevus — veider, põhjusetu ja sihitu ärevus — aina kasvas, ja Nonna, pannud raamatu kõrvale, kuulas üha sagedamini ja sagedamini seda kasvavat, arusaamatut, kuid üldsegi mitte heidutavat, vaid head ärevust. Siis ei pööratud pikka aega lehekülgi, silmad vaatasid midagi nägemata ühte punkti, aga käsi joonistas iseenesest vanavene kirjanduse järjekordse referaadi puhastele lehtedele mõtlikke kuradikesi.

Nende teaduskonnas oli vähe noormehi, ja nendele vähestelegi olid ettenägelikumad sõbrannad juba käpa peale pannud. Tantsimas Oivik ei käinud, juhuslikke tutvusi pelgas, aga sõpraderingi täiendamiseks tal muid võimalusi ei olnud. Ja nii muudkui venisid need lõputult pikad Leningradi õhtud, möödudes paraku vaid ema seltsis.

«Hoia ennast, tütreke.»

«Hoia ennast, emake.»

Kes teab, kui palju lootusi ja kui palju hirmu oli pandud nendesse viimastesse sõnadesse, mida nad enne rongi liikuma hakkamist vahetasid. Rong hakkas liikuma, ema siblis üha kiiremini ja kiiremini vagunitrepi kõrval, ja Nonna naeratas, võttes kokku kogu oma jõu. Muide, ema naeratas ka, ja tema naeratus sarnanes tütre omale nagu kaks tilka silmavett.

«Hoia ennast, tütreke.»

«Hoia ennast, emake.»

Sõitnud maha kolmsada kilomeetrit ja elanud üle kaks ümberistumist, jõudis Oivik ikkagi sihtpunkti, sai oma klassi, tunnid, kaks autokoormat puid ja haridusosakonna rahadega kinnimakstud toa. Ta kirjutas emale väga pika ja nõrkemiseni lustliku kirja, vastas korteriperenaise sadakonnale küsimusele, tõnnis pool ööd vaikselt patja, aga hommikul ilmus klassi ja muutus Nonna Jurjevnaks. Ja pikkamisi aeguš kõik möödunu: loengud ja ema pirukad, kontserdid ja Leningradi sillad, Draamateater ja teejoomised kaugete sugulaste juures, — tasapisi hallines see kõik, kahvatus, kattus minevikuga ja muutus peaaegu olematuks. Reaalne oli olevik: lärmakad vahetunnid, lapsesilmad, asula tolm, kriuksuvad kõnniteed, mured isikliku elamise ja olemise pärast. Aga tulevik ... Tulevikku polnud olemas, kuna see, millest Nonna Jurjevna unistas, ei erinenud milleski ei minevikust ega olevikust: ta unistas kohtumisest ema ja Leningradiga ja sellest, et tuleval õppeaastal jätkuks kõigile õpikuid.

Ja veel unistas ta sellest, millest unistab iga tütarlaps. Aga need unistused olid niivõrd salajased, et neist enamvähem mõistlikult rääkida on lihtsalt võimatu.

Ja ole lahke, praegu kõndis ta paksus metsas, harjumatu seljakott kukil. Tema kingad — tavalised madala kontsaga linnakingad, mille peale Juri Petrovitš oli kahtlevalt mühatanud, — vajusid kord samblasse, kord kadusid päris jalast ära. Moodsad püksid (mis ta suureks ehmatuseks osutusid äkki niivõrd kombetult kitsasteks!) said kastest märjaks, ja kleepusid vaigust. Nailonist jopp, milles ta kooli vahet jooksis, jäi alatasa okste ja tüvede taha kinni. Ka Nonna Jurjevna ise osutus matkamiseks niivõrd kohmakaks, et tal käisid iga sekund külma- ja kuumahood peal. Ja ikkagi vedas ta end jonnakalt tuulemurrust ja tihnikutest läbi, kuigi tundis ennast tarbetuna ja õnnetuna.

Keskpäevaks oli ta jõud lõplikult otsas, kuid Juri Petrovitš tegi õigel ajal korralduse peatumiseks. Visanud seljakoti kergendustundega maha, pakkus Nonna Jurjevna kohe ennast süüa tegema, et kas või selliselt õigustada osalemist matkas. Tõsi küll, Nonna Jurjevnal olid üpriski udused teadmised väliköögist, aga ta asus asja kallale sellise entusiasmiga, et poole tunni pärast trügis puder juba ämbrist välja, jõudmata ise veel pehmekski keeda. Nonna Jurjevna surus putru heitunult ämbrisse tagasi, manades seejuures mingeid naiselikke needmisi, kuid puder pürgis jonnakalt otse tulle.

«Trügib justkui pulmapeole,» naeratas Juri Petrovitš. «On teil alles isu, Nonna Jurjevna!»

«Küll me hakkama saame,» ütles Jegor.

Saadigi hakkama. Kõik pajapõhjad kraabiti puhtaks, alles siis visati pikali. Nonna Jurjevna jooksis ojale panne ja padasid pesema. Jegor saatis Kolka talle abiliseks, ja mehed jäid üksinda kustuva lõkke juurde.

«Olete perekonnainimene või peate vanapoisipõlve?» tundis Jegor viisakalt huvi.

Juri Petrovitš vaatas talle naljakalt otsa ja jäi veel naljakamalt vait. Jegor tundis ära, et midagi on viltu ja kiirustas ütlema:

«Eks ma muidugi palun vabandust uudishimutsemise pärast. Aga te olete noor mees, hea koha peal, ja eks ma siis ... sedasamustki.»

«Jegor Saveljitš, ma ei tea isegi, mis kirjas ma olen, kas abielus või vallaline.»

«Kuda siis niimoodi?»

«Ju siis kuidagi ikka on.»

Juri Petrovitš jäi vait. Otsis sigaretid välja, pakkus Jegorile. Võeši ühe ja sama sõetüki küljest tuld. Jegor, jõudnud juba seda korda oma uudishimu kahetseda, üritas millestki ladrata, mugistas isegi korda neli naerda, kuid Juri Petrovitš oli endiselt morn ning mõtlik ja vastas kuidas juhtus.

Nonna Jurjevna pesi ojas nõusid, oli samuti morn ja mõtles oma asju, aga kõrval vuristas väsimatult Kolka. Kuni ta lindudest ja loomadest vaterdas, ei kuulanudki Nonna Jurjevna teda, kuid äkki jäi Kolka vait, jõudmata siiski ✓ lõpuni rääkida. Mõtles, ohkis ja küsis tigedalt:

«Ja teie sõidate selle Juri Petrovitšiga minema, eks?»

«Kuhu kohta?» Nonna Jurjevnal oleks nagu midagi

seest rebenenud, külmalaine veeres jalgadesse. «Miks, Kolja?»

«Noh, eks te abiellu ja sõida ära linna,» selgitas Kolka väga agressiivselt. «Kõik teevad nii.»

«Abiellun? Ah et abiellun?» Nonna Jurjevna hakkas kõigest väest naeru lagistama, pritsis Kolkat veega ja uputas lusika ära. «Kas te kuulete, Juri Petrovitš? Kas kuulete?»

Ta karjus meelega kõvasti, et kõik kuuleksid. Ja tõepoolest kuulsid kõik: nii Jegor kui metsaülem. Ainult, nad olid millegipärast vait ega kiirustanud jagama Nonna Jurjevna rõõmu. Ja Nonna Jurjevnale jäi see saamatult üles kohutatud naer kurku kinni, ta läks näost punaseks ja sobras vees lusikat otsida.

«Miks te siis ei vasta?» päris piinaja Kolka. «Tähendab, et panete tõepoolest meie juurest plehku, kui te vastata ei taha.»

«Need on rumalused, Kolja, rumalused. Jää otsekohe vait ja ära enam kunagi sellest räägi.»

Aga miks mitte rääkida, kui ümberringi teevad kõik niimoodi? Kas või tema endine õpetaja; see läks mehele ja jumalaga, kallis kodu.

Kolka ohkas. Ja Nonna Jurjevna, püüdnud selle umbuskliku ohke kinni, hakkas äkitselt karjuma. Heast peast, kuid just nagu nutuselt:

«Ma ei abiellu mitte kunagi! Mitte kunagi, mitte kunagi, kas kuuled?»

Karjus niimoodi, et Kolka jäi uskuma. Ei mingit kahtlust, see igatahes ei abiellu. Selgem kui selge.

16.

Kuigi uus metsaülem oli Jegori endaga kaasa võtnud, kuigi oli sellega tema salasoovi täitnud, aga, näed — Jegori endine elevus, kunagine helge ja rõõmus elujulgus ei ilmnenud enam mitte kuidagi ega milleski. Oli siis Jegor kõigist vintsutustest väsinud, või ei uskunud ta enam heasse, või näis talle tema uus tegevus liiga harjumatu ja kuidagi liiga vähe mehelik, oli kuidas oli, erilist rõõmu ta nagu ei tundnud.

Kui palju on inimesele kaasa antud tahtmist elu jooksul head teha? Kui palju kordi jaksab ta, ise läbi pekstud ja pilgatud, uuesti jalule tõusta, uuesti oma tööle vastu naeratada, uuesti sellega rinda pista? Palju? Kes seda teab? Äkki saab mõni sellega ainult üksainus kord hakkama, aga äkki saab sada korda? Äkki oli Jegor kogu oma elujõu ammendanud, kõik salvenurgad põhjani tühjaks kraapinud, kõik terad ära jahvatanud ja nüüdseks olid ehk paljad sõklad jäänud? Kus nad on, need tagavarad, kes neid mõõtnud on või järele proovinud, ja kas poleks aeg kõigele käega lüüa, Juri Petrovitšilt kolmekas virutada ja uuesti Poti ning Filja manu põrutada?

Kes teab, äkki olekski Jegor selle oma vedamise peale käega löönud. Olekski löönud, kuna kartis sellesse uskuda, kartis uskuda iseennast ja uut metsaülemat samuti. Oleks siit jooksu pannud, loobunud neist uutest katsetest jalule tõusta ja endale nakku vaadata, teenida ära inimeste lugupidamine ja saavutada taas kindlustunne, et pole tema, Jegor Poluškin, veel lausa kadunud hing midagi. Ta olekski jooksu pannud, aga kõrval kõndis Kolka. Tundis, tutuke, metsast ja loomadest rõõmu ja uskus õhinal, et just see siin ongi kõige, kõige ilusam elu. Vaadates seda rõõmustamist, sai Jegor aru, et ta ei tohi seda reeta. Ta kartis üle kõige, enam kui kõige koledamat surma seda, et keegi üldse sellist rõõmu reeta võib. Reeta neid silmi, mis sulle selgelt ja usaldusega otsa vaatavad! Ja jätavad sellest selgusest ja usaldusest isegi pilgutamise vahele.

«Taat, kas ma kirjutasin tihase kohta õigesti?»

«Ära kella ära kaota, poju.»

«Ma tean ju küll!»

Misjaoks tuleb linnukesi ja sipelgaid üle lugeda, kellele seda vaja? Kui just nalja pärast, aga Kolka usub ju asja tarvilikkusse. Tal ju silmad peas põlevad, ta ju usub kõiki teie krutskeid, tal ju hing avali, ja kui te meiega jälle teete nii nagu nende sipelgatega, siis parem oodake natuke. Minuga — palun väga, tehke minuga mis tahate, aga poissi.

«Ändsite Kolkale vihiku asja pärast või niisama, naljategemiseks?»

«Miks just naljategemiseks?»

«Et siis saab lõkke juures naerda?»

Juri Petrovitš ei vastanud kohe. Mõtles järele, vaatas Jegorile otsa. Ja ta nägu läks kohe tõsiseks:

«Mulle pole linnukesi tarvis, ega loomade nimekirja, Jegor Saveljitš. Mulle on Kolkat ennast tarvis, saate aru? Et ta ei tuleks metsa nagu külaline, vaid nagu peremees: et ta teaks, kus miski on, kus keegi elab ja kuidas ta nimi on. Aga lõkke juures... Mis siis ikka, Jegor Saveljitš, istume koos lõkke ääres, eks me siis koos ka naerame. Ainult mitte töö üle: töö, ükskõik milline see olgu, on inimese nähtud vaev. Ja vaeva üle ei naerda.»

Ei saaks öelda, et need sõnad otsekohe Jegori mõtted teistele rööbastele oleksid viinud, ega mõte pole mõni vedur. Aga Kolka suhtes rahustasid nad teda kuidagi küll, ja Jegor läks natuke reipamaks. Siiani ei kavatsenud nagu keegi ta poega naeruks panna, aga iseenda koha pealt muretses ta vähe.

Kuid õhtul ei tulnud neil naerust midagi välja, sest Nonna Jurjevna kadus ära. Siinsamas ta seisis ja kadus ära täpipealt pärast õhtusööki, jättes endast maha mustad nõud, ja magusa suitsutunni asemel tuli välja üks ringijooksmine ja higistamine.

Aga see ringijooksmise põhjus oli selles, et Nonna Jurjevna vajas üksindust. Tabanud hetke, mil vihaleht Kolka ennast kuhugi ära oli unustanud, lipsas Nonna Jurjevna põõsastesse ja sööstis jooksujalu lõkkest eemale, eemale vähetuttavatest meesterahvastest ja — mis peamine! — eemale Kolkast. Jooksis senikaua, kui nende hääli veel kuulda oli, ja kuna Kolka just sellel hetkel oli pähe võtnud laulda, pidi ta jooksma kaua. Jooksmise ajal mõtles ta mitte sellest, kuidas tagasi tulla, vaid sellest, kuidas jääda kõigile märkamatuks.

Õnneks tuli ta puudumine kiiresti ilmsiks. Kolka esitas oma laulu just tema jaoks ja igatses hinnangut. Kuid kuulajat polnud kusagil, ja pärast lühiajalisi otsinguid teatas Kolka sellest isale.

«Küll ta kohe tuleb,» oli Jegor taiplik ja läks Nonna Jurjevna asemel ise nõusid pesema.

Ta küüris hoolikalt kõik pajad-pannid üle, aga õpetajannakest polnud ikka välja ilmunud. Jegor huikas paar korda, ei saanud vastust ja kandis kadumisest korrakohaselt ette.

«Ilmselt on nii vaja,» ütles Juri Petrovitš.

«Igasugune «vaja» oleks pidanud pool tundi tagasi lõppema,» ütles Jegor. «Aga ta ei hõika vastu.»

«Nonna Jurjevna!» hüüdis metsaülem varmalt. «Kus te olete?»

Jäädi kuulama. Ainult mets mühises. Sumises õhtuselt, madalal häälel ja salapäraselt.

«Mida kuradit,» süngestus Juri Petrovitš. «Nonna!... H-hei! Kus te seal olete?»

«Näed sa,» ütles Jegor pärast kuulatamist. «Nagu haud.»

«Mis asja?» ühmas Juri Petrovitš mõistmatult.

«Äkki ta läks koju?» oletas Kolka vaikselt. «Solvus ja pistis minema.»

«Koju ikka pikk tee,» kõhkles Jegor.

Juri Petrovitš tiirutas läheduses ringi, karjus, vilistas. Tuli murelikult tagasi:

«Peab otsima hakkama. Kolja, mitte sammugi lõkkest eemale! Ega sa üksinda ei karda?»

«Mk-m,» ohkas Kolka. «Peab ju.»

«Peab küll, poju,» kinnitas Jegor ja sörkis metsa. «Aaee, Jurjevna!»

Huigati kurgud kähisema. Juri Petrovitš kahetses esiotsa, et polnud püssi kaasa võtnud, ja pärast kahetses, et oli mõttele tulnud seda preilit kaasa kutsuda. Pidi see talle ka pähe turgatama! Aga ta ei jõudnud selle üle eriti pikalt kahja pidada, sest ähmases metsavidevikus vilksatas äkki miski, millel polnud metsaga midagi pistmist, miski pentsik, armetu, täiel häälel nuttev. Vilksatas korraks — ja Juri Petrovitš ei jõudnud veel taibatagi, mis nägemus see niisugune on, kui Nonna Jurjevna rippus juba tal kaelas.

«Juri Petrovitš! Kullake!»

Ta nutt oli alles lapselik: vali ja inetu. Ta löristas nina, määris peopesadega pisaraid laiali ja ohkis.

«Kuradi lollike!» ütles Juri Petrovitš mõnuga. «Egas see pole Kirovi puhkepark.»

Nonna Jurjevna noogutas taltunult, nuuksudes juba inertsist. Juri Petrovitš rõõmustas, et metsas on pime ja et Nonna Jurjevna ei näe tema naerukil silmi ega hoolega peidetud muigeid.

«Klassijuhataja eksis kolme sammu kaugusel telgist ära. Kui ma sellest teie õpilastele räägin...»

«Aga te ärge rääkige.»

«Olgu peale, eks mina võin teid säästa. Aga Kolka?»

Nonna Jurjevna vaikis. Nad tungisid pimedas metsas edasi. Juri Petrovitš kõndis oksi murdes ees, et Nonna

Jurjevna viga ei saaks. Kuivade okste ragin täitis kogu metsa.

«Me kõnnime läbi revolvrite haukumise,» ütles Juri Petrovitš ja kohmetus, mõeldes, et ta eputab oma lugemusega valel ajal ja vales kohas.

«Kas ma olen idioot?» küsis Nonna Jurjevna usalduslikult.

«Terake küll.»

Nonna tahtis selgitada, kuidas see kõik oli juhtunud, kui äkki kuuldus madinat ja otse nende ees seisis tihnikust väljunud Jegor Poluškin.

«Leidsite üles? Tänu jumalale . . . Ega siis, seda et, karusid pole, aga ära eksida on siin käkitegu. Kahju, et Kolka oma kompassi ära kaotas, muidu see kuluks teile ära.»

Vastupidi Nonna Jurjevna salajasele kartusele võttis Kolka ta väga rõõmsalt vastu ja ei esitanud mingeid küsimusi. Ainult tonises:

«Edaspidi ilma minuta mitte üks samm!»

«Saite nüüd?» naeratas Juri Petrovitš. «Olgu, magama. Daamid ja paažid — telki, rüütlid — kuusekäppade alla.»

Kolka ei jõudnud peadki padja peale panna: nii kui pikali vajus, nii nohisema hakkas. Aga Nonna Jurjevnale ei tulnud kaua aega und, kuigi Jegor oli püüdlikkust üles näidanud, murdes talle kõige pehmemaid oksi küljealuseks.

Ilmselt oli ta ikkagi Juri Petrovitšit suudelnud. Läbi hirmu ja pisarate ei andnud ta endale oma tegudest aru, ja oleks kõhklemata ennast ka Poti või Filja kaela riputanud, kui nemad juhtumisi ta üles oleksid leidnud. Aga juhtumisi oli see Juri Petrovitš, ja Nonna Jurjevna tundis siiani huultel karedat, päikesest ja tuulest pargitud habemetüügast, puudutas vaikselt neid patuseid huuli sõrmega ja naeratas.

Mehed jäid kohe magama. Jegor norskas, heitnud pea kuklasse, aga Juri Petrovitš ohkis ja kirtsutas läbi une kulmu. Nägi ta siis unes midagi ebameeldivat või polnud Jegori kärarikka naabrusega rahul.

Ta ärkas vara: telkmantli alt välja roniv Jegor oli nende ühist katet valest äärest sikutanud.

«Kuhu nüüd? Vara veel.»

«Niisama.» Jegor kohmetus millegipärast. «Ma lähen vaatan ringi. Teie magage.»

Juri Petrovitš vaatas kella — näitas viie ringis, — keeras teist külge, mõtles ähmaselt, kuidas Nonna Jurjevna uni ka võiks olla, ja jäi magama, justkui oleks kuhugi auku kukkunud. Aga Jegor võttis teekannu ja läks jõele.

Kerge udu püsis veel paiguti vee kohal, hoides märgadest pajupõõsastest kinni, ja vaiksest veest peegeldus tagasi kõik, mis sel hommikul sinna sisse vaatas. Jegor võttis teekannu täis, veepinnal jooksid ringid, peegeldus võbises, kadus hetkeks ja ilmus uuesti: ikka samasugune ebausutavalt selge ja sügav nagu ennegi. Jegor vaatas seda ettevaatlikult, justkui kartes heidutada, tõmbas teekannu välja, pani selle vaikselt maha ja istus ise kõrvale.

Ootamatult haaras teda täieliku, peaaegu piduliku rahu veider tunne. Ta kuulis äkki vaikust ja mõistis, et see siin ongi õige vaikus, et see ei tähenda sugugi helide puudumist, vaid lihtsalt looduse puhkamist, tema und, tema koiduelseid ohkeid. Ta tundis kogu kehaga udu värskust, püüdis kinni selle märgade mõrkjate pajuvitste lõhna. Ta nägi vee sügavuses kaskede valgeid tüvesid ja lepa musta krooni: need põimusid läbi päikesele vastu ujuvate vesiroosidega, päris järve põhjas peaaegu tabamatult laiali hajudes. Ja tal hakkas äkki kurb äratundmisest, et möödub hetk ja kõik see kaob, kaob igaveseks, ja kui tagasi tuleb, siis on kõik juba hoopis teistmoodi, mitte selline, nagu seda tema, Jegor Poluškin, asula nõukogu kommunaalmajandi mustatööline nägi ja tundis. Ja äkki mõistis ta, mida ta teha tahaks: tahaks ammutada see puutumatu ilu peopesadesse ja viia õrnalt inimeste ette, ilma et vesi tuhmuks või tilka maha jookseks. Aga seda oli võimatu ammutada, ja joonistada Jegor ei osanud, ta polnud kordagi oma elus tõelist pilti näinud. Ja seepärast istus ta lihtsalt vee äärest, kartes ennast liigutada, unustanud teekannu ja suitsu, Kolka ja Juri Petrovitši, ja kogu oma abariku elu hädad.

Päris ta kõrvalt kostis sahinat. Jegor tõstis pea: põõsa taga lainetas midagi valget, keegi ohkas ettevaatlikult, tagasipeetult. Ta sirutas kaela välja ja nägi läbi lehestiku Nonna Jurjevnat: see oli just kitli seljast võtnud ja katsus valge jalaga ettevaatlikult vett nagu haigur. Jegor mõtles, et peaks teekannu võtma ja ära minema, aga ei läinud seepärast, et ka see poolik ohe ja need sujuvad naiselikud liigutused kuulusid siiasamasse, sellesse pilti, mille kohale ta äkki oli tardunud, unustades kõik maailmas.

Aga Nonna Jurjevna võttis kõik ära, mis talle veel selga oli jäänud, ja astus vette. Ta sammus aeglaselt, katsudes jalaga põhja, nõtke ja kohmakas ühekorraga. Ja samasuguse rahutundega, millega ta oli jõge vaadanud, vaatas Jegor praegu noort naist, tema saledaid puusi ja ümaraid hapraid õlgu, väikesi tütarlapselikke rindu ja raskeid tähtsaid prille, mida ta polnud julgenud kaldale jätta. Ja vaadates, kuidas ta vaikselt madalas vees sulistab, sai Jegor aru, et ta praegu siin ei piilu, et selles pole midagi halba, ja kõik, mis ta näeb, on tegelikult seesama mis jõgi, kased ja udu, on lihtsalt ilu.

Pärast sulistamist kõndis Nonna Jurjevna kalda poole, ja mida rohkem ta keha veest välja kasvas, seda enam näis see täituvat pelglikust häbelikkusest, kuid selleks et ära katta kõike, mida taheti katta, ei jatkunud tal käsi, ja ta paindus looka, ajades oma peenikest kaela kõigest väest õieli ja uurides valvsalt põõsaid läbi oma suurte prillide, mille klaasidel sõrasid veetilgad otsekui pisarad. Jegor oli juba tõepoolest valmis ära minema, kuid too seal kaldal tegeles rahulikult oma juustega, väänas neid hoolikalt välja ja kuivatas, kummardus uuesti alla, aga mitte enam ehmunult, vaid vabalt, avalalt, ja Jegor oleks peaaegu ohanud teda äkitselt haaranud vaimustusest. Ja taas kahetses ta, et ei saa, et ei ole võimalik, ja et oleks õieti mõttetu ka seda silmapilku inimeste jaoks alal hoida ja püüda oma korbatanud pihkudes nende ette viia.

Aga siis tuli talle mõistus pähe ja haaranud teekannu, lipsas ta põõsastesse ning hoopis teiselt poolt jooksuga lõkke juurde, jõudes pärale enne Nonna Jurjevnat. Pärast sõid nad hommikust, võtsid telgi maha, pakkisid kraami kokku, aga Jegor nägi kogu aeg vaikset jõge ja selges vees peegelduvat valget nõtket kuju. Ja ta ohkas millegipärast.

Lõunaks jõuti Mustjärve kaldale. See oli tõepoolest must: sünge ja salalik, tardunud vee kohal rippumas sagrised kuused.

«Jõudsimegi kohale,» ütles Juri Petrovitš, visates seljakoti mõnuga maha. «Sättige ennast sisse, aga meie Kolkaga uurime kalaasjandust.»

Ta võttis kokkupandava spinningu, karbikese lantidega ja läks vee äärde. Kolka jooksis kõrval, pärani silmi mõistatuslikku metallist õngeritva vahtides.

«Kas ussiga, onu Juura?»

«Landiga. Proovime havinolki või ahvenat.»

«Ohoh!» kahtles Kolka. «See on ikka rohkem naljategemine?»

«Võib-olla ongi. Hoia õige eemale, Nikolai Jegorõtš.»

Viienda heite järel tõmbus tamiil järsult pingule, ja kahekilone haug lausa visati veest välja.

«Näkkas!» kukkus Kolka lõugama. «Taat! Nonna Jurjevna! Meil on haug käes!»

«Ära nüüd karju, pole ta veel käes midagi.»

Kallas oli madal, soine, tarna täis kasvanud, ja Juri Petrovitš tõmbas hallrohelise ammuliaetud mustavate lõugadega haugi kerge vaevaga välja. Valge kõht sõitis mööda tarna, Juri Petrovitš astus haugile saapaninaga peale, kiskus landi lõugadest lahti ja heitis kala kaldast kaugemale.

«Ongi lõunasöök käes.»

«Aga kas ma . . .» Kolka tõmbas ärevusest isegi sülje kurku. «Kas võib proovida, ah?»

«Opi,» ütles Juri Petrovitš.

Ta näitas poisile, kuidas spinningut loopida, ja riputanud havi oksa otsa, läks lõkke juurde. Aga Kolka jäi järvekaldale. Visked ei tahtnud veel välja tulla, lant lendas kuhu juhtus, kuid Kolka oli püüdlik.

«Ju see maksab suurt raha,» ütles Jegor murelikult. «Äkki teeb veel katki.»

«Eks siis paranda ära,» naeratas Juri Petrovitš, ja Nonna Jurjevna naeratas talle jalamaid vastu.

Kolka piilustas Mustjärve vett õhtuni. Tuli tagasi sünged, aga see-eest uudisega:

«Hermeetsa taga on keegi lõket teinud. Tühje konservikarpe ilmatu hulk. Pudeleid kah.»

Kõik läksid vaatama. Kõrge kallas oli ära tallatud ja osaliselt mõha põletatud, ja värsked kännud täkkisid kaldapealse rõugearmilisteks.

«Turistid,» ohkas Juri Petrovitš. «Säh sulle kaitsemetsa. On alles vahva seltsimees see Burjanov!»

«Äkki ta ei teadnud,» ütles Jegor vaikselt.

Turistid olid osanud kvartaliposti maast välja kangutada ja ära põletada; paljas auk ja mustendav tukk oli alles.

«Kenasti on pidu peetud!» tigetses Juri Petrovitš. «Uus postituleb püsti panna, Jegor Saveljitš. Võtke see käsile, kuniks me ümber järve ära käime: vaatame, kas on kusagil veel lusti löödud.»

«Saab tehtud,» ütles Jegor. «Patseerige aga teie rahus.»

Õhtul jäädi pikalt lõkke juurde istuma. Spinningust väsinud Kolka nohises magusalt telgis. Nonna Jurjevnat õgisid joovastunult sääsed, aga ta kannatas ära, kuigi mingit huvitavat jutuajamist ei olnudki. Vaadati tulle, vahetati üksikuid sõnu, kuid kõik kolm tundsid ennast hästi ja rahulikult.

«Must järv,» ohkas Nonna Jurjevna. «Liiga sünge sellise ilu kohta.»

«Must on ta praegu,» ütles Juri Petrovitš. «Praegu on Must, aga vanal ajal — mulle meeldib vanades raamatutes tuhnida — teate, kuidas seda vanasti kutsuti? Luigejärveks.»

«Luigejärveks?»

«Kunagi olid siin luiged. Mingid erilised luiged: neid viidi Moskvasse, tsaari söögilauale.»

«Kas neid siis süüakse?» imestas Jegor. «See ju patt.»

«Kunagi söödi.»

«Maitsed olid teistsugused,» ütles Nonna Jurjevna.

«Luiki oli palju,» naeratas Juri Petrovitš. «Aga praegu — olge lahked, — Mustjärv. Ja seegi vaid imekombel ära päästetud.»

Ettepanek ümber järve tiir teha Kolkat ei ahvatlenud: ta oli juba varavalges spinningut pildunud, veendunud, et täiuseni on veel tükk tööd, ja kindlalt otsustanud edasi treenida. Juri Petrovitš võttis tema keeldumist rahulikult, aga Nonna Jurjevna kohkus ja hakkas uskumatult sabistama:

«Ei, ei, Kolja, mis sa räägid! Sa pead tingimata meiega koos tulema, kas kuuled? Seda nii tunnetuslikust seisukohast kui üleüldse . . .»

«Üleüldse tahan ma haugi kinni püüda,» ütles Kolka.

«Pärast püüad, küll hiljem püüad. Tuleme tagasi ja siis . . .»

«Jaah, tuleme küll! Mul on vaja treenida. Näe, Juri Petrovitš viskab oma viiskümmend meetrit ära.»

«Kolja, aga ma palun sind. Ma palun sind väga meiega kaasa tulla.»

Naeratust varjav Juri Petrovitš jälgis arakslöönud Nonna Jurjevnat. Ja halastas siis:

«Me võtame spinningu kaasa, Jegorõtš. Siin oled sa kõik havid laiali hirmutanud.»

See argument mõjus, ja Kolka tormas ennast minekule seadma. Aga Juri Petrovitš ütles:

«Tuleb välja, et te olete argpüks, Nonna Jurjevna.»

Nonna Jurjevna lahvatas näost punaseks, nii et pane või suitsu peale tuld. Ja ei öelnud midagi.

Üksi jäänud Jegor asus kiirustamata töö kallale. Süvendas auku Juri Petrovitši sapöörilabidaga, vaatas uue posti tarvis haavapuu välja, tegi selle juures suitsu, pärast aga võttis kirve ja tatsas ümber surmale määratud haavapuu ringiratast, kaaludes endamisi, kuhu kanti seda sobilikum oleks langetada. Laseks noorde lepavõssa, aga leppadest on kahju. Kukutaks kuuskedesse, aga neid kah patt lõhkuda. Metsasihilt peab koristama hakkama, siis kolmeks tunniks töö hooleta. Äkki laseks neljandasse kanti?

Tolle neljanda kandi pealt ei paistnud midagi märkimisväärset: ainult ammu murdunud pärnakõverik turritas vastu. Ilmselt oli see pärn juba vitsaraost peale muret näha saanud: oli teine ennast eluvõitluses üleni kõverasse kiskunud. Oksad said alguse lausa juuretüükast ja kasvasid naljakalt laiuti, igas suunas väändus. Jegor libistas pärnast põgusa pilgu üle, siis vaatas uuesti, et haava langetamiseks märk maha panna. Sülitas pihku, tõstis kirve, võttis hoogu, vaatas veel üks kord ja . . . Ja lasi kirve alla. Mõtlemata veel millestki, saamata millestki aru, sammus ta tolle räsitud pärna poole.

Ta oli selles midagi ära näinud. Näinud hetkeks, ühekorraga, justkui välguvalguses, ja kohe jälle unustanud. Ta sejras kohmetult seda siugjate okste kummalist põimikut, suutmata järsku mõista, mis teda hetk tagasi peatanud oli.

Ta tegi uuesti suitsu, istus kaugemale maha ja aina vaatas seda sabrikut, püüdes taibata, mis tas nii rabavat on, et see teda, kes ta juba haava peale hoogu võtmas oli, peatada võis. Ta uuris nii paremalt kui vasakult, ajas pea kuklasse ja kummardas ette, äkilise selguse ajel raius mõttes äkki pooled oksad maha ja sai nüüd lausa nägijaks. Ta kargas jalule ja kukkus askeldama, arusaamatus rõõmsas elevuses pärnakõveriku ümber ringi jooksma.

«Kena on, tore on,» pomises ta, uurides sassis oksi lausa füüsilise pingutusega. «Ihu valge justkui noorel neiul. Ja tema ongi pea taha heitnud ja kuivatab oma juukseid, juukseid . . .»

Ta neelatas kurku tõusnud klombi alla, tõstis kirve, kuid

lasi samas tagasi langeda. Keelitades ennast mitte kiirustama, asetus ta pärnast eemale ja istus jälle maha, laskmata puud silmist. Ta oli juba unustanud nii kvartalitulba, uue metsaülema kui ka Nonna Jurjevna, ja isegi Kolka: ta oli unustanud kogu maailma, ja tundis praegu üksnes vastupandamatut, võimsat kasvavat elevust, millest ta sõrmed värisesid, süda raskelt tagus ja laup higiga kattus. Aga siis tõusis ta püsti ja tõmmanud oma pleekinud kulmujutid rangelt ninale kokku, astus otsustavalt pärna juurde ja tõstis kirve.

Nüüd ta teadis, mida tuleb raiuda. Ta oli üleliigse ära näinud.

Teisel päeval tulid metsaülem, õpetaja ja Kolka tagasi. Ammu kustunud lõkke ääres istus sagrine Jegor ja vahtis neile koera moodi otsa.

«Taat, aga ma püüdsin ahvena!» lõugas Kolka suurelt kaugelt. «Spinninguga, taat!»

Jegor ei liigahtanud, poleks nagu midagi kuulnud. Juri Petrovitš sonkis kokkuvajunud tuhahunnikut ja muigas.

«Ilmselt tuleb meil ta ka ära praadida. Klapime nelja peale.»

«Ma teen putru,» tõttas Nonna Jurjevna ütlema, vaadates veidrat Jegori hirmu ja kaastundega. «See läheb kiiresti.»

«Putru siis putru,» pomises Juri Petrovitš rahulolematult. «Mis teil viga on, Poluškin? Jäite haigeks?»

Jegor oli vait.

«Posti ikka panite püsti?»

Jegor ohkas nagu surmale määratud, raputas pead ja tõusis püsti.

«Lähme. Ükspuha kõik.»

Ta läks tagasi vaatamata metsasihi poole. Juri Petrovitš vaatas Nonna Jurjevnale otsa, Nonna Jurjevna Juri Petrovitšile, ja mõlemad läksid Jegorile järele.

«Näed,» ütles Jegor. «Niisugune see post siis on.»

Sihvakas nõtke naine, käed kukla taga, oli alla kummardunud, justkui kohendaks ta juukseid. Valge ihu helkis tuhmilt metsa rohelises videvikus.

«Vaat niimoodi,» kordas Jegor vaikselt. «Niimoodi tuli siis välja.»

Kõik seisid sõnatult. Ja Jegor jäi masendatult vait ning lasi pea rinnale. Ta teadis juba, mis sellisele vaikimisele

pidi järgnema, ta oli juba valmis sõimuks, juba kahetses, et oli jälle hoogu sattunud ja sõimas ennast ise kõige rängemate sõnadega.

«Mingi mutt,» turtsatas juurdetulnud Kolka üllatunult.

«See on ime,» ütles Nonna Jurjevna vaikselt. «Ei saa sina, Kolja, veel millestki aru.»

Ja embas teda õlgadest. Aga Juri Petrovitš otsis sigaretid lagedale ja pakkus Jegorile. Kui mõlemad olid suitsud ette pannud, küsis ta Jegorilt:

«Kuidas sa ta küll üksinda kohale tarisid, Saveljitš?»

«Ju mul siis jaksu oli,» vastas Jegor vaikselt ja puhkes nutma.

17.

Sel hommikul, kui Jegor vee pinnalt ringe oli lugenud ja kogemata kombel Nonna Jurjevnat imetlenud, said Fjodor Ipatovitš ja Jakov Prokopõtš söögipoe juures kokku. Teel paadisadamasse vaatas Jakov Prokopõtš alati poodi sisse, täpipealt avamise ajal: äkki lastakse midagi põnevamat müügile? Fjodor Ipatõtš käis siin ülevalt tulevate signaalide järgi: poe juhataja isiklikult teatas talle uudiseid. Ja tänagi oli ta heeringat sihtima tulnud: ka siia asustatud punkti oli karbiheeringas kohale toimetatud. Delikatess. Ja selle delikatessi pärast sättis Fjodor Ipatovitš ennast esimesena järjekorda sisse.

«Tervitus, Fjodor Ipatovitš,» ütles Jakov Prokopõtš, võtnud ennast üheksateistkümnendana järjekorda: juhataja ja müüjatel oli peale Fjodor Ipatõtši teisigi tuttavaid küll.

«Meie lugupidamine,» kostis Fjodor Ipatovitš vastu ja keeras ajalehe lahti, näidates, et ta ei kavatse jutuajamist üles soojendada.

Mõnel teisel päeval oleks Jakov Prokopõtš sellisele lugupidamatusele äkki tähelepanugi pööranud, äkki oleks solvunudki. Aga praegu ei solvunud, sest tal oli varuks põletav uudis ja ta tõttas seda hinge pealt ära veeretama.

«Mida revisjonist kah kuulda on? On ka efektiivne?»

«Mis revisjon see veel olgu?»

«Ikka metsa, Fjodor Ipatõtš. Kaitsemetsa oma.»

«Ei mina tea mingist revisjonist,» ütles Fjodor Ipatõtš,

aga lehes hakkasid read äkitselt ringi jooksma, tähed pistsid karglema, ta ei saanud enam ühtegi sõna kokku loetud.

«Tähendab, et revisjon on salajane,» tegi Jakov Prokopõtš järelduse. «Aga kas kälimees ei anna midagi teada?»

«Mis kälimees?»

«Ikka teie oma. Jegor Poluškin.»

Fjodor Ipatõtšil võttis lausa silme eest kirjuks: mis revisjon? Mis puutub siia Jegor? Tahaks järele küsida, aga pole jällegi soliidne. Ta murdis lehe kokku, pistis taskusse, kortsutas kulmu.

«Tähendab, juba on kõigil teada.»

Oleks endal ka huvitav kuulda, mis asi see teada on. Aga kuidas?

«Noneh,» nõustus Jakov Prokopõtš. «Aga mis teadmata on, on järeldused.»

«Mis järeldused?» muutus Fjodor Ipatõtš valvsaks. «Mingeid järeldusi ei tule.»

«Näha, et te pole kõigega päriselt kursis,» ütles sapine Sazanov. «Järeldused tulevad ranged. Tuleviku jaoks. Nende järelduste tarvis lülitatigi õpetaja sisse.»

Mis komisjon? Missugune õpetaja? Mis järeldused? Fjodor Ipatõtš oli vihjetest päris ära väntsutatud, oli juba valmis Jakov Prokopõtši käest kõik otsesõnu välja pinnima, aga just sel hetkel tehti poeuksed lahti. Inimesed valgusid sisse, võttes ritta piki poelette, ja jutt jäi katki.

Alles hiljem, kui kaubad käes, võttis jutt uuesti vedu: Fjodor Ipatovitš jäi spetsiaalselt tänavale ootama.

«Jakov Prokopõtš, ma ei saanud ikka päriselt aru. Mis te ütlesite, kus kohas see Poluškin ringi kollab?»

«Metsas kollab ja juhatab komisjonile teed. Teie looduskaitseala kvartalitesse.»

Fjodor Ipatõtš tuli koju tagasi justkui äikesepilv. Põrutas Mammule peale, nii et see oleks peaaegu klaasi peost pillanud. Istus hommikust sööma, aga pala ei läinud suust alla. Äh, Jegor Poluškin! Äh, sa rinnal soojendatud madu! Seda siis tähendas see õpetajaga miilustamine: nüüd kaevab tema ametile auku. Lausa juure alla kaevab.

Oli päev läbi vait, veeretas oma ränkraskeid mõtteid. Ega komisjon pole pidupäev ega revisjon kingitus. Aga olgu sellega kuidas on, selle võib veel ära kannatada, aga et oma sugulane, sõber ja seltsimees, kuradi idumees, sinu elujuurele kangi alla pani, see solvab nii ära, et võtab tummaks. Kõrvetab otsekui tuli, ja piin on niisugust asja

välja kannatada. Seda andeks anda ei olnud Fjodor Ipatovitši võimuses. Poleks andeks andnud mitte kellelegi, ja Jegorile seda enam.

Käis kaks päeva ringi nagu endast ära ja jättis söögikordi vahele. Lõrises Mammu peale ja turritas Vovkaga. Aga siis oleks nagu üle saanud, isegi naer tuli näkku. Üksnes need, kes Fjodor Ipatovitši hästi tundsid, oskasid seda igavesti tardunud naeratust vääriliselt hinnata.

Noh, aga Jegor Poluškinil polnud sellest naeratusest õrna aimu, polnud ettekujutustki. Ja isegi kui ta oleks teadnudki, poleks ikka tähelepanu pööranud. Ei olnud tal mahti võõraste naerudega tegelda, endal suu kõrvuni peas. Ja Kolka naeris samamoodi, uskumata oma õnne: üleüldise rõõmu puhangus oli Juri Petrovitš talle spinningu kinkinud.

«Mis peaasi, ma ei tabanud kohe ära!» jutustas Jegor raugematu vaimustusega sajandat korda. «Seda et, esiotsa oleks nagu sähvatanud, aga siis nagu võeti meelest ära, mis asi see sähvatas. Seda et, vahtisin ja vahtisin, ja turgatas uuesti!»

«Te peate õppima, Jegor Saveljitš,» korrutas Nonna Jurjevna jonnakalt.

«Eks teie tea muidugi paremini, aga mul sähvas ära! Ära sähvas, uskuge mind, te mu head kallid sõbrakesed!»

Niimoodi rõõmsalt oma selgusehetke meelde tuletades ta asulasse traaviski. Ja jäi küla servmisel tänaval äkki pidama.

«Mis sa seisma jäid, Jegor Saveljitš?»

«Teate mis,» ütles Jegor tõsiselt ja ohkas. «Ärge pange pahaks, aga minul ei luba süda praegu lahku minna. Äkki suvatsete minu poole sisse astuda? Ega külakost teab mis ole, aga äkki osutate seda au?»

«Ehk on hiljem parem, Jegor Saveljitš?» kohmetus Nonna Jurjevna. «Ma peaksin ümber riietuma . . .»

«Olete kena niigi,» ütles Juri Petrovitš. «Aitäh, Jegor Saveljitš, me tuleme heameelega.»

«Mis te minust tänate, jumaluke? Teile tuleb aitäh öelda, ikka teile!»

Oli argipäev, mille Jegor oma hõlbueluga oli jõudnud kuidagi ära unustada. Haritina oli tööl, Olka lõbutses lastesõimes, ja kodus võttis neid vastu üksnes kassi nurin. Jegor käis kiiresti kõik panipaigad läbi, aga panipaikades oli tühjavõitu, ja hakkas kohe askeldama.

«Kohe, kohe, kohe. Poja, sa korralda kartulit, eks? Nonna Jurjevna, katsuge siin majandada. Aga teie, Juri Petrovitš, te puhake niikaua, puhake.»

«Vahest ootame perenaise ära?»

«Küll tema tuleb omal ajal, nii et puhake aga. Tehke suitsu, peske ennast. Poja näitab.»

Tõtlikult ja külalislahkelt pobisedes jõudis Jegor juba mitu korda Tihvini jumalaema taga sobrada, tühja kompvekikarpi katsuda ja taibata, et majas pole pennigi. See asjaolu tegi ta üsnagi mõtlikuks ja andis niigi närvilisele sebimisele hoogu juurde, kuna paralleelselt pobisemisega üritas ta palavikuliselt ära arvata, kust kümnekat saada. Kuid peale Haritina tigeda näo ei tulnud midagi mõistlikku pähe.

«Tähendab, teie puhake. Puhake. Aga ma, sedasamustki ... Tähendab, ma käin ära. Käin ühes kohas ära.»

«Võib-olla käime koos?» tegi Juri Petrovitš poolihääli ettepaneku, kui Nonna Jurjevna ja Kolka olid välja läinud. «See nagu meeste asi, Jegor Saveljitš.»

Jegor tõmbas lauba rangelt kipra. Ähvardas isegi näpuga.

«Liiga teed. Sa oled külaline, Juri Petrovitš. Tähendab, teeme nii nagu komme nõuab. Istu aga edasi. Tee suitsu. Aga ma toimetan niikaua.»

«Noh, aga kui teha seltsimehelikult?»

«Pole vaja,» ohkas Jegor. «Ära riku pidu ära.»

Ja jooksis minema.

Kogu lootus oli ainult Haritina peal. Äkki kannab ta endaga mingit kapitali kaasas, äkki saab mõne käest laenu teha, äkki oskab mõistlikku nõu anda. Ja tühi kott näpus, selles kurvalt veerlemas tühi pudel, tormas Jegor kõigepealt oma kullakallikese juurde.

«Aga kas sa minu käest küsisid, kui külalisi kutsusid? Katsu nüüd aga ise kena olla ja vaata kuidas hakkama saad.»

«Tiinake, sa räägid võimatut juttu.»

«Võimatut? Näed, mul on kotis võimatut küll — poolteist rubla palgapäevani. Leivaraha ja Olka piima jaoks.»

Ta seisis Jegori ees, punetav, higine, sagrispäine. Ja oma suuri, aurust pehmeid käsi hoidis ees kõhu peal. Hoidis hellalt, nagu kalleid toitjaid.

«Äkki võtaks mõne käest võlgu?»

«Ei ole meil võlausaldajaid. Ise kutsusid, siis tunne ise muret kah. Mina ei tee sinu külalisi nägemagi.»

«Ehh, Tiinake! ...»

Tiinake läks minema. Aga Jegor õhkas, tammus kööki viivas auruses koridoris, ja pani äkki jooksu. Viimse sadama ja viimse lootuse poole: Fjodor Ipatovitš Burjanovi poole.

«Nõnna, nõnna,» ütles Fjodor Ipatovitš, kuulanud kõik ära. «Tähendab, et metsaülem jäi kõigega ülimalt rahule?»

«Jäi küll, Fjodor Ipatõtš,» kinnitas Jegor. «Nägu oli naeru täis.»

«Mustjärvel käisite?»

«Käisime. Seal ... seda et ... on turistid käinud. Metsa on tsipa põletatud, pahandust tehtud.»

«Ja metsaülema nägu oli siis kah naeru täis?»

Jegor ohkas, langetas pea rinnale, tammus ühelt jalalt teisele. Nüüd oleks pidanud valetama, aga ei saanud.

«Siis ta ei naernud. Siis tuletas ta sind meelde.»

«Millal ta mind veel meelde tuletas?»

«Veel leidsime tagasiteel vana raielangi. Põlisest männikust.»

«Noh, ja míssugused siis need järeldused saavad olema?»

«Järelduste koha pealt pole mulle midagi öeldud.»

«Noh, aga kes neid raielangile juhatas? Kompass või?»

«Ise sattusid. Tagasiteel.»

«Ah et ise? On ikka targad jalad. Soo, soo.»

Fjodor Ipatovitš istus trepil, vana vöötamata särk seljas, rind, eest lahti. Sobitas kirvestele varsi otsa: ta ees maas oli oma kümmekond kirvest. Jegor seisis ta vastas, tammus jalalt jalale, kotis kõlises tühi pooleliitrine.

Seisis, tammus, vahtis kõrvale: kes võlgu lunib, on juba ette süüdi.

«Et kõik kohe ise. Leidsid ise turistid üles ja vanad raielangid kah. Osavasti tehtud. Tuleb välja, et targad teised?»

«Targad jah, Fjodor Ipatõtš,» ohkas Jegor.

«Nõnna, nõnna. Aga kae, mida mina teen. Ma parandan inventari: see tuleb aktiga üle anda. Noh, ja mida sina ütled, Jegor, kas tasub mul seda parandada või ei tasu?»

«Ega parandamine pole lõhkumine. See on alati väärt asi.»

«Ah, et väärt? Siis kuula minu järeldus ära. Silmapilk minu hoovi pealt minema, kuni ma pole Palmat su peale

ässitanud! Et ma sind enam silmaga ei näeks ega kõrvaga ei kuuleks. Noh, mis asja sa seisad ja tammud, sa kuradi idu? Vovka, päästa Palma lahti! Äss, Palma, võta teda! Võta!»

Siinkohal tegi Palma tõepoolest häält, ja Jegor läks minema. Ei, mitte Palma eest: teda polnud koerad veel kunagi puutunud. Läks ise minema, saanud aru, et siin talle raha ei laenata. Ja seepärast läks ta tuju väga sandiks.

Kõndis hoovist välja, seisis natuke paigal, vaatas kukke, oma kätetööd. Naeratas talle nagu vanale tuttavale, ja kogu meelepaha oli korraga kadunud. Noh, ei saanud raha külakosti tarvis, noh, kas tasub siis selle pärast norutada, kui kukk katusel lusti lööb, aga metsas kammib valge neitsi juukseid lahti? Ei, Fjodor Ipatõtš, ei sina enam minu tuju riku, seepärast et minus on nüüd rahu pesa teinud. Niisugune rahu, mis sinu peale iialgi ei tule, iialgi sinule ei naerata. Aga et raha pole ja külalisi vastu võtta ei saa, siis see on tühiasi. Kui nad minu neitsist aru said, saavad ka sellest.

Niimoodi mõelnud, sörkis ta tühja turukoti ja kerge südamega oma isikliku kodu poole. Ja tühi pudel kõlksus lustlikult sörgitaktis.

«Seltsimees Poluškin! Poluškin!»

Vaatas tagasi: Jakov Prokopõtš. Tuleb vist paadisadamast: «Terekest, seltsimees Poluškin. Kuhu sa kiirustad?»

Jegor ütles ära, kuhu ta kiirustab.

«Tähtis külaline,» märkis Jakov Prokopõtš. «Aga rahakott on tühi. Korralagedus.»

«Eks nad lusti teed juua.»

«Korralagedus,» kordas Jakov Prokopõtš rangelt. «Aga naabrimehe poolest võiks asja ära klaarida. Minu poolt lahtitegemata heeringakarp ja sinu tühja kotiga poeskäik. Sinu poolt tähtis külaline. Klapib?»

«Mis asi see klapib?» ei saanud Jegor aru.

Jakov Prokopõtš vaatas talle etteheitvalt otsa. Niisugune taipamatus võttis lausa ohkama.

«Tutvuse värk.»

«Ahaa!» ütles Jegor. «Et me oleme sinuga tuttavad, kas nii või?»

«Mina saabun täie varustusega poest. Sina tunned minu tulemisest rõõmu ja tutvustad mind. Kui oma kunagist õiglast ülemust.»

«Ahaa,» ütles Jegor kergendatult, tabades lõpuks kaubavahetuse kogu keerukust. «See klapib küll.»

«Siis oled täitsamees, seltsimees Poluškin,» ütles Jakov Prokopõtš tundeliselt ja võttis Jegori käest tühja turukoti. «Metsaülem on tähtis lind. Muidugi, kui ta just rändlind pole.»

Selle peale mindigi lahku. Jegor kihutas koju, kus kartulid juba kõigest väest keesid. Aga poole tunni pärast ilmus Jakov Prokopõtš ise, käes raske turukott, mis enam ei kõlisenud, vaid hoopis mulksus. Jakov Prokopõtšil oli seljas uskumatult uus ülikond ja peas augukestega õlgkaabu.

Aga kogu vigur seisis selles, et Jakov Prokopõtšile meeldis hirmsasti tuttavaks saada inimestega, kes töötasid kõrgetel kohtadel. Mida kõrgem koht, seda rohkem meeldis. Ta koguni kiitles sellega:

«Mul on üks tuttav sekretär. Ja kaks esimeest.»

Ja temale oli ükspuha, mis sekretärid ja esimehed need olid. Tema pidas oma arvet.

Ka uue metsaülema pani ta kindlasse lahtrisse: natuke kõrgemale sovhoosi direktorist ja natuke madalamale rajoonikomitee instruktorist. Aga Juri Petrovitš Tšuvalovi isiklikud omadused teda ei huvitanud. Tõsi küll, seeeest ei lootnud ta temalt ka mingeid hüvesid. Ta tutvus omakasupüüdmatult.

«Liiga vähe ranged oleme,» rääkis ta laua taga. «Liiga palju on meie rahva elus igasugust kõrvalist. Aga võtame näituseks minu elu: mis on selles kõige peamine? Kõige peamine on see, mis kästud. Kuid ma olen ju üksinda, ja see ei paku mulle rõõmu. Kuidagi rõõmu pole, kallis lugupeetud seltsimees. Äkki olen ma millestki ilma jäänud, äkki pole millestki aru saanud. Ei tea. Tean ainult, et kui öelda teaduslikult, siis lähenen ma kõrgele vanusele ja pole täit austust kätte saanud. Arusaamatus.»

Juri Petrovitš toetas moepärast tema kõrgelennulist juttu, aga Jegor ei kuulanud üldsegi. Jegor oli õnnelik, et tema majas istuvad kenad lõbusad inimesed ja et töölt tulnud Haritina ajas oma rinna hoopis teise asja pärast ööli.

«Te meie kallid külalised, tervist teile! Nonna Jurjevna, sa mu kaumitar, kuidas sa meie päikese käes oled rõõsaks läinud! Mahlu täis kohe nagu ladvaubin, küpseks oled saanud, noorik!»

Ta musitas Nonna Jurjevnaga ja pöördus lugupidavalt Jegori poole, kraapis oma peidupaikadest kompvekid ja küpsised lagedale. Aga pärast viis ta Nonna Jurjevna kööki. Jegor ei teadnud, millest nad seal rääkisid, aga mingit muret ta ka ei tundnud, kuna uskus innukalt ja rõõmsalt üksnes head. Ta ei teadnud, et tema range, lärmakas ja tugev naine varises taburetile ja hakkas äkki vaikselt ja kaeblikult nutma:

«Otsas on mu jõud, sa mu kallis Nonna Jurjevna. Mees on mu ära vaevanud, ära piinanud ja unest ilma jätnud. Parem kui ta iga jumala päev lakku täis oleks, parem kui ta peksaks mind, parem las piiluks võõraid seelikuid. Aastad lähevad, lapsed kasvavad, aga meie elus pole kindlust. Mitte mingisugust kindlust pole, neiukene. Ei ole täna ja homme ka ei saa olema. Aga kas saab ilma perekonna kindluseta ja inimeste austuseta lapsi jalule panna? Ema annab ihule toitu, aga isa andku hingele, niimoodi on maailm seatud. Aga kui perekonnas on asjad sassis, kui minusugune tume ja harimatu eit on nii ema kui isa eest, kui mina annan leiva ette ja lohutan hinge, siis on see ju hädaasi, Nonna Jurjevna, see on ju lausa must mure! Ei meie, naised, oma poegade hingi tugevaks tehtud saa. Lõugame ja anname järele, tönnime ja aru ei jõua pärale. Päev läbi muudkui pesu ja pannid, õmblused ja kannid, aga ega köögi peal ikka meest üles ei kasvata.»

Nii ta nuttis, aga Jegori jaoks oli kõik imetore, kõik oli klaar, ja pärast kolmandat pitsi ei pidanud ta vastu:

«Laula õige, Tiina, eks? Tee kallitele külalistele meelehead.»

Ütles ja ehmatas: äkki laseb jälle oma «Häda-hädakese» lahti. Aga Haritina puhus rinna õhku täis, viskas pea selga, pingutas ja alustas, nii et aknaklaasid lõid klirisema:

«Miks te küll, noorikud, vaid kauneid poisse vaatate . . .»

Ja Juri Petrovitš, tõmmanud kulmud kokku, võttis kätte ja toetas takka. Tema järel sekkus ka Nonna Jurjevna: vaikselt, iseennast häbenedes. Ja siis juba Jegor koos Kolkaga. Haritina laulis ees, ja nemad laulsid kaasa. Lugupidamisega ja hellalt.

Ainult Jakov Prokopõtš ei laulnud, kortsutas vaid kulmu. Ja kahetses, et oli ilmaasjata kosti peale raha raisanud: kui ülemus teist häält laulab, mis ülemus see üldse olgu? Ei niisugune kaua vastu pea, teada lugu. Küll ta omadega kõrbeb.

18.

Üle kogu asula oli kuulda, mis laule Poluškinide juures lauldi. Kuidas Nonna Jurjevnat pärast terve seltskonnaga koju saadeti, kuidas ta naeris, ja kuidas Jegor isiklikult temale oma lemmiklugu laulis:

Ah, kulla hinged, uskuma mind jääge,
See lahkuminek, see hullem surmast!

Juri Petrovitš tuli koos Jegoriga tagasi, jäädes Jegori poole ööbima. Kolkale tehti voodi üles majas, ja mehed heitsid kuuri alla. Ja ükski hing ei kuulnud, millest nad rääkisid, sest et too oli tõsine jutuajamine:

«Jegor Saveljitš, mis te arvate, kui ma selle metsa teie hoolde annan?»

«Kuda siis kälimehega jääb? Fjodor Ipatõtšiga?»

«See teie Ipatõtš on paras põrnikas. Põrnikas ja sahkerdaja. Ise nägite. Noh, aga ausalt? Kui teid metsnikuks panna, kas saab korra majja?»

Jegor vaikis, mõtles järele. Nädal varem oleks ta niisuguse ettepaneku peale hääle kähedaks karjunud, kinnitades, et majas saab olema kord, töö ja kõik, mis vaja. Aga praegu — naljakas asi! — praegu nagu polekski ta väga rõõmustanud. Ei, eks ta rõõmustas muidugi, aga ei näidanud oma rõõmu välja, vaid mõtles kõik rahulikult järele, kaalus läbi ja ütles nagu soliidne mees kunagi:

«Kõik saab tehtud.»

«Noh, aitäh, Jegor Saveljitš. Siis teemegi asjad klaariks. Head ööd.»

Juri Petrovitš keeras ennast külje peale ja hakkas uniselt hingama, aga Jegor lamas kaua ärkvel. Lamas, mõtles häid mõtteid, tundis täielikku, pidulikku rahu, mõeldes seflest, mis ta metsas head ja kasulikku ära teeb. Ja need mõtted läksid täiesti märkamatult uneks üle, ta jäi nagu poisike rahulikult ja sügavalt magama. Ilma igasuguste hädade ja ärevuseta.

Aga näed, Fjodor Ipatõtš magas halvasti: norskas, viskles, ärkas üles ja kuulatas koera haukumist. Palma kolistas ketiga, kippus kuhugi, haukus üle terve asula, ja Fjodor Ipatõtšil oli kahju, et koer ei olnud veel küllalt vana. Ta tigetses, vähkres ühelt küljelt teisele, aga pärast

võttis nõuks, et olgu kahju või ärgu olgu, aga kevadel laseb nagunii koera maha. Ja sellise rõõmsa otsustuse peale venitas ta vaevases poolunes kuidagimoodi hommikuni välja.

Hommikul istus ta igasuguse isuta sööma. Kulm kortsus, sonkis munapudrus kahvliga ringi, torises Mammuga. Aga pärast vaatas aknast välja ja oleks äärepealt kahvli maha pillanud.

Tema maja ees seisid Jegor Poluškin ja uus metsaülem Juri Petrovitš Tšuvalov. Jegor näitas katusekuke poole ja naeris. Hambad irevil.

«Korista õige see kõik ära, Mammu,» ütles Fjodor Ipatovitš.

«Mis kõik, Fedjake?»

«Korja lobi ära!» möiratas ta äkitselt. «Kõik, et laud oleks lage!»

Mammu ei jõudnud lauda veel ära pühkida, kui juba läks uks lahti, ja mõlemad tulid sisse. Tere ütlesid küll, aga kätt ei antud. Noh, Jegorile nagu ei passigi esimesena, aga see, et Tšuvalov käepigistusest loobus, tegi Fjodor Ipatovitši valvsaks.

«Kena maja teil,» ütles Juri Petrovitš. «Kas kolmele kitsaks ei jää?»

«Kellel siin kitsas on? Meil või? Oma isamajas . . .» võttis Mammu tuurid peale.

«Pea!» hõikas peremees. «Tee siit minekut. Meil omad jutud »

Mammu läks teise tuppa poja juurde. Aga seal tegi Vovka talle märke ja surus ise uuesti kõrva vastu lukuauku.

«Ja punnlauad põrandal. Rikkalt elate.»

«Kõik on kinni makstud. Kõik on seaduse järgi tehtud.»

«Seaduse koha pealt küsime kohtus järele. Aga praegu asume asja juurde: siin on teie uus metsnik, seltsimees Jegor Saveljitš Poluškin. Palun minu juuresolekul talle aktiga üle anda inventar ja dokumentatsioon.»

«Ei näe käskkirja.»

«Ega käskkiri tulemata jää.»

«Kui tuleb, küll siis annan.»

«Ärge muutke oma olukorda veel keerukamaks, Burjanov. Annate praegu üle, käskkiri tuleb homme. Selge? Hakkame siis peale. Või kuidas, Jegor Saveljitš?»

«Hakkame pealegi,» ütles Jegor.

«Noh, olgu,» Fjodor Ipatovitš oleks nagu puudasega virutanud. «Hakkame siis.»

Kaks päeva võttis Jegor varandust üle, vaatas iga kirve, iga rangipaari järele. Aga pärast saatis Juri Petrovitši linna, rakendas tema käsutusse antud riigimära aiste vahele ja läks koos Kolkaga looduskaitse-metsa. Korda looma.

«Millal te siis tagasi tulete?» päris Haritina.

«Mitte niipea,» ütles Jegor. «Kuni kõik kombes pole, enne tagasi ei tule.»

Kolka sikutas ohje, mutsutas hobuse liikuma ja sõideti minema. Aga samal ajal kirjutas linna jõudnud Juri Petrovitš korraga valmis kaks käskkirja: Burjanov F. I. töölt mahavõtmise kohta ja Poluškin J. S. töölemääramise kohta. Tassis siis Fjodor Ipatovitši pappkaaned kriminaaljälituse ülema kätte, koostas avalduse, mis asjale käigu annaks, ja tulnud koju, istus kirja kirjutama. Ta kirjutas suurte tähtedega:

«Tere, kallis emake!»

Saanud kirjaga lõpule, istus ta kaua, kulmud kokku tõmmatud ja silmad ainitised. Võttis siis sulepea, pani kindla käega paberile: «Kallis Marina!» — mõtles järele, tõmbas «Kallis» maha ja kirjutas «lugupeetud», tõmbas «lugupeetud» ka maha ja viskas sulepea käest. Kiri ei tahtnud välja tulla, väited näisid põhjendamatud, motiivid ähmased, ja üleüldse polnud talle veel selge, kas tasub seda kirja kirjutada. Ja ei kirjutanudki.

Aga Jegor rookis vaimustunult metsa, raius umbekasvanud sihte lagedaks, tassis oksi ja kuiva rägu hunnikutesse. Ta ehitas onni, kus elas koos Kolkaga, et mitte kojusõitudele asjata aega raisata. Ja ikka jäi tal aega väheks. Kui päev oleks kaks korda pikem olnud, oleks ta ka siis varavalgest õhtupimedani rabanud. Ta töötas innuga, kurnava, peaaegu meelelise naudinguga ja jõudis enne magamajäämist vaevu meelde tuletada, kui õnnelik inimene ta küll on. Ta magas, nägu naerul, tõusis üles sellesama naeratusega, ja päev otsa ei lahkunud see ta näolt.

«Poja, kas sa luuletusi oskad teha?»

Kolka hakkas tigedalt nohisema ja ei vastanud midagi. Jegor ei andnud alla ja päris viivu pärast uuesti. Kolka hakkas taas nohisema, kuid vastas:

«Niisuguseid asju ei küsita.»

«Ma küsin asja pärast,» selgitas Jegor. «Saad aru, poja, varem või hiljem jõuab turist siiagi — tervele metsale aeda ette ei tee ja mina ka kõike ära ei näe. Ja siis on Juri Petrovitšil jälle meelehärmi. Eks turisti tarvis võiks muidugi sildid teha, et see on lubatud, aga see jälle keelatud. Ainult et see on igav, kui metsas on sildid, on ju? Ma siis mõtlesingi, et võiks olla luuletused. Head luuletused korra kohta. Turistil lõbu laialt, ja meil rahu.»

«Olgu,» ohkas Kolka. «Eks ma proovi.»

Pärast Unkase surmale pühendatud oodi oli Kolka vaid ühe luuletuse kirjutanud — patsikestega tüdrukust ja armastusest hauani, — kuid midagi head sellest välja ei tulnud. Olja Kuzina näitas luuletust Vovka Burjanovile, Vovka luges hirnudes selle klassile ette, ja Kolkat kutsuti pikka aega peigmeheks. Kolka läks hullusti tujust ära ja otsustas loomingulise tegevusega igaveseks lõpetada.

«Kui just asja pärast. Muidu on see üks naljategemine, taat.»

«Ära sa ikka nii ka ütle,» kahtles Jegor. «Võtame näituseks laulud?»

«Noh, laulud on laulud... Ega sa turistidele ometi laulma hakka, ega ju?»

«Ei hakka,» nõustus Jegor. «Ei ole aega... Me... seda et, põletame sõnad puu sisse...»

Järgmisel päeval ei läinud Kolka isaga kvartalitesse kaasa ja pani spinningugi hoopis kaugemale. Võttis vihiku, pliiatsi ja hakkas, kulm kortsus, ise tigedalt suud muigutades, luuletama. Tuli välja, et see on raske töö, võttis Kolka üleni märjaks ja vaevas ära, aga õhtuks andis ta esimese toodangu üle.

«Noh, kuula, taat,» Kolka vaatas hingeülenduseks taeva poole, köhatas ja vuristas ette:

Kodanik turist,
ärge olge metsa rist,
puhtust tuleb säilitada,
liiga palju lõkkeid ei maksa teha.
Parem ringi vaadake
ja lõkkease leidke,
kus kõrval virnas puud,
mis metsnik raiunud.

«Ahah,» ütles Jegor. «Lõkkeaseme kohta on hästi öeldud, muidu pistavad veel, jumal hoidku, metsa põlema. See klapib, poja, tubli oled.»

«Mul on veel sipelgate kohta kah,» teatas Kolka, isa tunnustusest ilmselt meelitatud. «Nii et sedamoodi:

Olen sipelgas ma,
mu koduks on laas
ja maja on mul
suure männi all maas.
Mine, mees, oma teed.
Jäta rahule maja
ja rohkem su käest
pole midagi vaja.»

«See on juba midagi!» ütles Jegor heldinult. «Selle luuletasid sa küll vahvalt valmis. Ja ladusalt kah.»

«Ma luuletan homme veel!» kisendas Kolka innukalt. «Võib-olla teen terve poeemi valmis!»

«Oleks tarvis lühidalt,» täpsustas Jegor. «Lühidalt ja selgelt. Nii nagu sipelgate kohta.»

«Saab tehtud lühidalt,» soostus Kolka. «Lühidalt ja kõlavalt.»

Jätnud Kolka kõlavaid luuletusi välja mõtlema, läks Jegor järgmisel päeval koju. Lõikas seal lauamaterjali valmis, lõi lauad plankudeks kokku, ladus kõik vankrisse, ja ülimalt kannatlik kroonumära alustas juba samal õhtul tagasiteed Mustjärve onni poole.

Vana mära kõndis mõõdukat sammu, Jegor tappis keskendunult sääski ja mõtiskles, mida temale alluvas metsas veel võiks ära teha. Vahest peaks täisküpsed puud ära märgistama, et mõni — jumal hoidku! — kütteks või laudadeks maha ei saeks. Vahest peaks veel midagi välja nuputama turistide tarvis, kes looduskaitse lõhna ninna saanud, teda nagunii nüüd mingi hinna eest rahule ei jäta. Aga võib-olla peaks tõepoolest kõik metsa elusad asjad paksu vihikusse üles kirjutama ja selle vihiku Juri Petrovitšile kinkima: küll see siis alles imestab!

Niimoodi rappus ta vankriga mööda siledaks tallatud metsateed ja mõtles oma mõtteid, kuni langeva puu pikaldane ragin ta tähelepanu endale tõmbas. Sügava ohkega kukkus puu vastu maad, siis oli hetk vaikust, aga Jegor tõmbas ohjad pingule, hüppas vankrilt alla ja pistis jooksu. Jooksmise ajal kopsisid käbedad vargakirved üha kuuldavamalt, ja ta jooksis selle kopsimise peale.

Langetatud tüve juures nahistas kaks kogu oksi laasida. Kuid praegu ei loendanud Jegor raiujaid: kaks siis kaks, viis siis viis. Ta tunnetas oma õigust, ja see äratundmine tegi ta julgeks. Seepärast jooksis ta lihtsalt sihi pealt välja, et neil tee ära lõigata, murdis end põõsastest läbi ja karjus:

«Seisa ja ära liigu paigalt! Mis nimi on?»

Nood kaks keerasid ennast ringi: Filja ja Pott. Ja Jegor peatus, justkui oleks vastu kändu põrganud.

«Nädsa!» ütles Filja. «Abimees tuli platsi.»

Aga Pott vahtis kurjade punaste silmadega. Ja oli vait.

«Küll tuleb ikka huvitav nähtus välja,» jätkas Filja, naeratades veel lahkemalt kui varasemail sõprusaegadel. «Seda nimetatakse ajalooliseks kohtumiseks. Kõrgel tasemel ümmarguse kännu ümber.»

«Miks te puu maha tõmbasite?» päris Jegor tumedalt, tongates jalaga palki. «Kes käskis selle maha tõmmata?»

«Kohusetunne,» ohkas Filja, ise sealjuures muiet peitmata. «Sind huvitab, et miks? Eks ikka fondi. Homme laadime kolm tühja poolikut maha: las imperialismi tankid kärsata bensiinitules.»

«Kes käskis, ma küsin seda?» Jegor tiris kõigest jõust kulme koomale, et kas või veidike rangem välja näha. «Jälle teie igavene haltuura, nii tuleb sest aru saada, jah?»

«Sa katsu kolmest poolikust aru saada,» Filja matsutas magusalt suud ja kissitas silmi. «Me võime ühe sulle kinkida, kui sa meile vastu tuled.»

Jegor vaatas veidralt nohiseva Poti poole ja ütles:

«Andke kirved siia.»

«Kirveid me sulle ei anna,» ütles Filja. «Anname hoopis kas pool liitrit või vastu kaela. Vali ise, mis sulle enam mokka mööda on.»

«Mina kui sellesamuse metsamassiivi ofitsiaalne metsnik nõuan ofitsiaalselt . . .».

«Aga minu nimi on täna Nipitiri,» ütles Pott äkki tuhmilt nagu tõrrepõhjast. «Nii kirjutagi üles, neetud politseinik.»

Ta jäi vait, ja kohe saabus suur vaikus, ainult rohutirtsud siristasid. Jegor kuulis nii seda sirinat kui vaikust. Ja ohkas:

«Mis politseinik? Mis sa siis niimoodi?»

«Ronisid ülemuseks?» kähistas Pott. «Ronisid ülemu-

seks ja juba mõnitad? Juba pärid nime? Aga kas sa seda oled näinud? Oled näinud, sa saatana litapoeg? . . .»

Ta sasis nagu näitleja endal rinnust kinni ja läbihigistatud rabe särk rebenes õlast nabani lõhki, rebenes hääletult justkui tummfilmis. Pott libistas ennast varrukatest välja, keeras ringi ja näitas Jegorile oma higist selga:

«Nägid?»

Räpane, rattarummuna kooldus selg oli üleni täis muhklikke lillasid arme. Armid jooksid ühelt küljelt teisele, murdudes kõhnal teraval seljarootsul pooleks.

«Kunstipärane kujundus,» ütles muhelev Filja. «On tunda meistri kätt.»

«Siin on kõik kirjas, kõik!» karjus Pott, end sirgu ajamata. «Politsei ja essessid ja saksa sandarm otsa! Tahad sa kah! Lase käia! Hakka peale!»

«Politsei põletas tal maja koos naise ja väikeste lastega maha,» ütles Filja ootamatult vaikselt ja tõsiselt. «Kata ennast kinni. Kata kinni, Ljonja, sa näitled vale mehe ees.»

Pott viskas lõhkikistud särgi kuulekalt õlgadele, nuuksatas ja istus vastlangetatud männitüvele. Vaatamata kuumusele rappus ta üleni, pühkis korpas peopesadega habetunud nägu ja korrutas:

«Aga millal ma elama hakkan, ah? Millal ma elu alguse kätte saan?»

Ja Jegor kuulis uuesti rohutirtsude ja vaikuse helinat. Ta seisis paigal, ootas ära, millal raske kahjutunne südames järele annab, vaatas, kuidas Pott veidrate külmavärinate käes tõmbleb, ja neelatas kuuldavalt, sest äkitselt nööris Jegoril kõri kinni ja ta lõug hakkas lausa värisema. Kuid ta neelas selle kamaka alla ja ütles vaikselt:

«Ma töötan seadusega kooskõlas.»

«Aga kes seda puud teab?» küsis Filja. «Mis ta on, ära loetud või, see sinu mets?»

«Riigil on kõik ära loetud,» ütles Jegor. «Ja seepärast nõuan, et te metsast varvast laseksite. Homme teen raiumise kohta akti. Andke kirved ära.»

Ta sirutas käe kirveste järele, aga Filja kahmas kohe lähemast kinni. Ja kaalus seda käe otsas:

«Kirvest tahad? Aga kas kirvega ei taha? Mets on suur, Jegor, ja meie oleme pimedusega löödud . . .»

«Anna talle kirves kätte,» ütles äkki Pott. «Mulle ei meeldi valgus. Mulle meeldib pimedus.»

Ja ta läks läbi põõsaste särgisaba pükstesse pistmata minema. Katkine, higist läbihaudunud särk lohises talle järele, takerdudes okstesse kinni.

«Noh, Jegor, ära pane pahaks, kui pimedas kokku saame!»

Seda ütles Filja lahkumiseks, virutanud kirved ta ette. Aga Jegor märgistas langetatud tüved ära, võttis kirved ja tuli tagasi unise mära juurde. Istus vankrisse, kõrvetas äkki piitsaga vastu süütut kroonuturja ja logistas järve poole. Ainult kirved kõlksusid vastu vankripõhja.

Järve ääres ootas Kolka oma luuletustega korralikust käitumisest. Ja see oli ainus, millest Jegor praegu mõelda tahtis.

19.

Mida päev edasi, seda teravamalt tundis Nonna Jurjevna vajadust linna sõita. Kas siis raamatute või vihikute järele. Algul vireles niisama, aga lõpuks läks kooli direktori juurde ja teatas talle paljusõnaliselt, närveerides, et selle sõiduta pole võimalik uut õppeaastat alustada. Ja et tema ise on valmis kas või praegu kohe sõitma ja kõik tarviliku ära tooma.

«Aga mis siis tarvis on?» üllatus direktor. «Tänu jumalale, tarvis pole midagi.»

«Gloobust,» ütles Nonna Jurjevna. «Meie gloobus ei kõlba kuhugi. Antarktise asemel on auk.»

«Mul ei ole teie Antarktise jaoks limiite,» torises direktor. «Nad mängivad gloobusega vutti, ja pärast ongi auk järel. Muuseas, filosoofilisest vaatevinklist on auk ka midagi. See on teatud ruumiosa, mis on ümbritsetud materiaalse substantsiga.»

«Ma võin jalgpalli ka osta,» noogutas Nonna Jurjevna varmalt. «Ja üleüldse. Igasugust inventari.»

«Olgu,» nõustus direktor. «Kui kolmekümne rublaga hakkama saate, siis luban. Sõidukulud tasute ise.»

Linnas toimus mingi üleoblastiline nõupidamine, ja võõrastemajades polnud kohti. Kuid see asjaolu pigem rõõmustas kui kurvastas Nonna Jurjevnat. Ta helistas otsekohe Juri Petrovitšile, ütles, et ta saadeti väevõimuga

siia komandeeringusse, ja teatas varjatud rahuldusega, et võõrastemajas pole kohti.

«Te olete autoriteetne inimene,» rääkis ta naeratades telefonitorusse. «Kostke metsakolkast komandeeritud pedagoogi heaks sõnake.»

«Saab kostetud,» ütles Juri Petrovitš reipalt. «Nagunii olete näljane? Tulge siis siia, mõtleme midagi välja.»

«Ei . . .» piiksatas äkki Nonna Jurjevna. «See tähendab, et tulen küll.»

Just sellel hetkel taipas Nonna äkki, et temas olid seni rahumeelselt koos pesitsenud kaks täiesti vastandlikku olevust. Üks nendest oli rahulik, enesekindel naisterahvas, kes oli välja kaubelnud võltskomandeeringu ja praegu nutikalt telefonis vestelnud. Aga teine oli arglik plikatirts, kes kartis kõiki mehi nagu surma, eriti aga Juri Petrovitšit. Seesama plika, kes oli telefonitorusse «ei» piiksatanud.

Aga kostmise asemel tormas Juri Petrovitš puhvetisse. Ostis kokku saiakesi, piima, magusat, tellis numbrisse teed. Jõudis vaevu toa korda teha ja laua katta, kui Nonna Jurjevna juba uksele koputas:

«Vabandage. Kas teil õnnestus midagi minu heaks teha, Juri Petrovitš?»

«Kuidas? Ahjaa, elamise asjus. Ma helistasin. Lubati õhtuks midagi vaadata, aga ilma garantiita. Joome teed ja ma helistan uuesti.»

Juri Petrovitš valetas teatud sihiga, kuigi tal polnud mingeid varasemaid kavatsusi. Lihtsalt talle meeldis see häbelik õpetajanna, ja ta ei tahtnud, et Nonna ära läheks. Tema number oli kahetoaline. Kusagil salajas peitus lootus, et Nonna Jurjevna on sunnitud siia hommikuni jääma. Ongi kõik, aga muu peletas ta siiralt ja järjekindlalt endast eemale. Ja võis seepärast Nonna Jurjevnat puhta südametunnistusega kostitada.

Nälginud rändur hävitas ebaneiuliku isuga võileibu. Juri Petrovitš ladus talle neid ette, ja rahuldus ise pealtvaatamisega. Lisaks päris ta igasuguseid asju: talle meeldis õpetaja lapselik komme vastata täissuuga.

«Tähendab, et teie peate kohusetruudust kaasaja inimese positiivseks omaduseks?»

«Kahtlemata.»

«Aga kas nürimeelne «saab tehtud» ei sünnita mõttetut

nõustumist kõigega? Isiksus algab ju iseenda «mina» äratundmisest, Nonna Jurjevna?»

«Isiksus omaette pole veel ideaal: Hitler oli samuti isiksus. Ideaaliks on intelligentne isiksus.»

Nonna Jurjevna oli maksimalist, ja ka see meeldis Juri Petrovitšile. Ta naeratas kogu aeg, kuigi sisimas püsis kahtlus, et see naeratamine võib idiootlik välja näha.

«Te mõtlete intelligentse isiksuse all haritud isiksust?»

«Mitte sugugi. Haridus on inimese kvantitatiivne näitaja. Aga intelligentsus on kvalitatiivne. Kvantiteet võib muidugi kvaliteediks üle minna, aga mitte kõigi puhul ja mitte alati. Ja minu jaoks on näiteks Jegor Poluškin palju suurem intelligent kui mõni kolme diplomiga mees.»

«On teil aga karm väärtusskaala.»

«Selle-eest õige.»

«Ja millist omadust te inimestes veel tahaksite näha?»

«Tagasihoidlikkust,» ütles ta ootamatult silmi langetades.

Juri Petrovitš mõtles, et see vastus on pigem reaktsioon praegusele olukorrale kui seisukoht, kuid ei söandanud seda teemat edasi arendada. Selleks ajaks oli Nonna Jurjevna kõik koogid ära söönud ja lõpetas nüüd kuulekalt paljast teevett.

«Ega te ei unusta võõrastemaja suhtes helistada?»

Ta läks telefoni juurde, ja kuni Nonna Jurjevna lauda koristas, valis olematu numbri. Torus hakkas tigedalt undama, ja Juri Petrovitš kartis, et see võib ära kosta. Ja ta rääkis valjemini kui tarvis:

«Kommunaalmajandus? Palun osakonna ülemat. Tervist, Pjotr Ivanovitš. Tšuvalov räägib. Jajaa, ma helistasin teile. Mis? Aga see pole võimalik, Ivan Petrovitš! Mis te räägite? Kuulge, ma palun teid väga . . .»

Vilumatusest ei ajanud Juri Petrovitš mitte ainult ülemuste nimed sassi, vaid ei pidanud lausete vahel pause, ja kui Nonna Jurjevna oleks ta pominat pealt kuulanud, oleks ta kohe kõigest aru saanud. Kuid Nonna Jurjevna oli süvenenud oma mõtetesse, andes Juri Petrovitšile võimaluse undavasse telefonitorusse naiivselt valetada.

Kogu saladus seisis selles, et Nonna Jurjevna oli esimest korda elus noore meesterahva juures külas.

Niikaua, kui kestis tudenglik piima ja kookidega söömaaeg, tundis temas naisega kõrvuti elutsev plika ennast päris mugavalt. Kuid kui teejoomine oli lõppenud ja akna

taga tihenes videvik, hakkas plika pelglikult tagaplaanile taanduma. Aga esiplaanile ilmus üha valdavamalt naine: see oli tema, kes praegu Juri Petrovitši käitumist hindas, see oli tema, kes tundis, kuidas ta Juri Petrovitšile meeldib, see oli tema, kes pidevalt meenutas, et keegi polnud märganud Nonna Jurjevna tulekut sellesse numbrituppa.

Lisaks rääkis see naine praegu kurjalt Nonnale: «Ära ole loll.» Nonna kartis väga seda häält, kuid too kõlas temas üha tungivamalt: «Ära ole loll. Tema pärast sa ju selle komandeeringu organiseerisid, ära siis ole ometi idioot, Nonka.» Ja Nonna oli sellest väga heitunud, kuid ei vaielnud vastu.

Seepärast ta ei saanudki aru Juri Petrovitši naiivsest mängust telefonitoruga. Ja ärkas alles siis, kui talle öeldi:

«Teate, Nonna, aga kohti pole tõepoolest olemas. Mitte üheski võõrastemajas.»

Naine juubeldas, aga plika lõi kartma. Ja Nonna ei suutnud kuidagi mõista, mis ta ise nüüd tegema peaks, kas rõõmustama või kartma.

«Jumal küll, aga mul pole linnas tuttavaid.»

«Aga mina?» küsis Juri Petrovitš tigedalt, kuna ta kartis, et Nonna võiks teda salajastes kavatsustes kahtlustama hakata. «Luksusnumber, ruumi jätkub.»

«Ei, ei . . .» ütles Nonna, kuid need kaks «ei» kõlasid nii nagu üks «jaa», ja Juri Petrovitš läks sõnatult endale diivanile aset tegema.

Nüüd, kui oli sõnatult otsustatud, et Nonna jääb, jätsid nad äkki rääkimise ja püüdsid teineteist üldse mitte tähele panna. Ja kuni Nonnas kükitav plika hirmust kangestus, käitus naine uhkevõitu sundimatusega.

«Kas võib vannituba kasutada?»

«Palun, palun.» Juri Petrovitš hakkas äkki askeldama, kuna seda oli küsinud naine, ja tema tundis ennast jalamaid poisikesena. «Alles täna vahetati käterätte. Siin see on . . .»

«Ma tänan teid.»

Ja naine sujus temast uhkelt mööda, visates käevangu oma kõige ilusama kitli. Juri Petrovitš ei jõudnud veel ennast sellest ootamatust toonimuutusest kogudagi, kui arglik plika juba vannitoa ukse vahelt pea välja pistis:

«Siin pole uksel riivi ees!»

«Ma tean, ärge tundke muret,» naeratas Juri Petrovitš, tundes teatud kergendust.

Tuleb öelda, et erinevalt Nonna Jurjevnast polnud tema taolises olukorras esimest korda, kuid alati olid kõik tema naised ise ära otsustanud, kuidas nad käituma peavad, ja Juri Petrovitšil oli vaid jäänud mitte idioodina näida. Kuid Nonna Jurjevnast ootamatult välja piilunud naine mängis pigem mingit mängu, ja metsamees ei suutnud kuidagi ära taibata, kui kaugele see mäng võiks minna. Ja seepärast tundiski ta ennast kergemalt ja lihtsamalt, kui selle salapärase naisterahva asemele ilmus tuttav hirmust pärani silmadega plikake.

«Oi!» ütles see plikake, kitlit eest hoolikalt koos hoides. «Teil pole ju uksi kah.»

Kahetoalises numbris oli magamistuba eestoast eraldatud uksekardinaga, ja Nonna Jurjevna tammus nüüd kohmetult vahekäigus.

«Pange tool ette,» andis Juri Petrovitš nõu. «Kui ma unisest peast oma käimistega sassi lähen, siis komistan toolile otsa. Tool koliseb, ja te jõuate karjuma hakata.»

«Tänan teid,» pareeris Nonna Jurjevna külmalt naisterahva häälega. «Head ööd.»

Juri Petrovitš läks vannituppa, pesi meelega kaua, et Nonna Jurjevna jõuaks mitte ainult pikali heita, vaid ka rahuneda. Kustutas siis tuled ära, hiilis kikivarvul diivani juurde, ja niipea kui ta diivanile oli istunud, pistis vana diivan kõigi oma vedrudega kräunuma.

«Kurrat!» ütles ta valjusti.

«Kas te ei maga veel?» küsis Nonna Jurjevna äkki vaikselt.

«Ei maga.» Juri Petrovitš tiris särki seljast, kuid tõmbas selle kohe tagasi. «Mis on, Nonna?»

Nonna oli vait, kuid Juri süda lõi kergelt ja kiirelt tuksuma. Ta hüppas jalule, astus naabertoa poole, tõugates lähel seisva tooli kolinal kõrvale.

«Kurrat! . . .»

Nonna Jurjevna naeris vaikselt.

«Teile teeb nalja, aga mina lõin jala ära.»

«Vaeseke.»

Juri Petrovitš nägi tihkes videvikus, et Nonna istub voodil, endiselt kitlisse mässituna. Ja ta jäi kohe paigale.

«Kas te kavatsetegi selliselt öö läbi istuda?»

«Võib-olla.»

«Mis mõte sel on.»

«Aga kui ma olen loll?»

Ta rääkis täiesti rahulikult, kuid see rahu nõudis kogu ta jõu, Juri Petrovitšile näis, et ta kuuleb Nonna südame metsikut tagumist. Juri Petrovitš astus veel sammu, laskus võõrastemaja kulunud vaibale ebakindlalt põlvili ja võttis ta kätest õrnalt kinni. Nonna andis kuulekalt käed, ja kittel ta rinnal läks kohe naiivselt ja kaitsetult avali.

«Nonna . . .» Ta suudles käsi. «Nonnake, ma . . .»

«Pange tuli põlema. Palun.»

«Ei. Milleks?»

«Siis olge vait. Olge kas või vait.»

Nad rääkisid nii tasa, et ei kuulnud, vaid pigem aimasid sõnu. Nad kuulsid vaid seda, kuidas nende südamed meeletult taovad.

«Nonna, ma pean sulle ütlema . . .»

«Olge ometi vait. Olge vait, vait!»

Mida võis ta praegu ütelda? Et armastab teda? Nonna tundis seda. Aga võib-olla ei armasta? Mu jumal, kuidas ta saab mitte armastada, kui ta on siinsamas, kõrval? Kui ta põlvitab ja suudleb tema — tema! — käsi?

Niimoodi mõtles Nonna Jurjevna. Isegi ei mõtelnud, ei, ta polnud praegu võimeline millestki mõtlema. Kõik see kihutas, vilksas ta peast läbi, kõike seda püüdis mõista, tabada arglik plikatirts, aga naine mõtles vaid sellest, et käte suudlemine läheb juba liiga pikale.

Ta tõmbas käsi ettevaatlikult enda poole, aga mees ei lasknud lahti ja toetas oma otsaesise ta peopesadesse.

«Nonna, ma pean sulle ütlema . . .»

«Ei, ei, ei! Ma ei taha midagi kuulda, ei taha!»

«Nonna, ma olen vanem, ma olen kohustatud . . .»

«Suudle mind.»

Nonna kuulas õudusega oma häält ja seda, kuidas plika vastu hakkas, kusagil sisimas siplema kukkus. Aga Juri Petrovitš põlvitas ikka veel, oli ikka veel kaugé, tema jaoks nii kättesaamatult kauge. Ja ta ütles uuesti:

«Suudle mind, kuuled! Mind pole veel keegi, mitte keegi suudelnud. Mitte kunagi.»

Kui Juri oleks nüüd hetke viivitanud, oleks ta aknast välja viskunud, oleks jooksnud kuhu jalad viivad või söönud kõigi kiuste terve toositäie tikke ära: just sel kombel oli ema jutu järgi üks väga õnnetu tütarlaps endale lõpu teinud. See oli temas siiani salajas peitunud hulljulge naise viimane katse. Viimane katse võita üksindus,

õised igatsemised, põhjuseta pisarad ja tähtsad prillid, mida Nonna valuliselt häbenes.

Aga pärast . . . Mis oli pärast?

«Nonna, ma armastan sind.»

«Nüüd räägi. Räägi, räägi, ja mina kuulan.»

Nad lamasid kõrvuti, ja Nonna sikutas endale kogu aeg lina peale. Aga riidu temas nüüd enam polnud, nüüd naeratasid teineteisele ta hinges ülimas üksmeeles nii vapper naine kui arglik plika.

«Ma toon suitsu. Võib?»

«Mine.»

Ta lamas kinnisilmi ja naeratas. Tema käest küsiti luba, tema võis midagi ära keelata ja midagi lubada, ja sellest ootamatult omandatud kõikvõimsusest käis pea natuke ringi. Ta paotas silmi, nägi, kuidas valge kogu, taas tooliga kolistades ja siunates, naabertuppa ujus, kuulis, kuidas kraapsati tikku, tundis suitsu lõhna. Ja ütles:

«Suitseta siin. Minu kõrval.»

Valge kogu jäi ukseauku seisma.

«Sa pead mind jälestama. Ma käitusin alatult, ma ei rääkinud sulle, et . . .» Juri Petrovitši vaprus haihtus lausa uskumatu kiirusega. «Ei, ma pole abielus . . . See tähendab, et formaalselt olen küll, aga . . . Saad aru, ma ei rääkinud sellest isegi emale kunagi, aga sulle olen ma kohustatud . . .»

«Kohustatud? Ega sa ometi pähe ei võtnud, et ma tahan sind endaga paari panna?»

See oli võõras hääl. Ei naise ega plikatirtsu, vaid kellegi kolmanda hääl. Ja Nonna Jurjevna oli rõõmus, et ta selle hääle endas oli leidnud.

«Ära erutu; me oleme ju kaasaegsed inimesed.»

Juri Petrovitš rääkis midagi, kuid ta kuulis vaid mehe süüdlaslikku, isegi pisut pugejalikku häält, ja temas mässas juba midagi kurja ja uhket. Alludes sellele kurjale võidukale uhkusele, heitis Nonna teki pealt ja hakkas kiirustades riietuma. Ja vaatamata sellele, et ta ennast esimest korda meesterahva ees riidesse pani, ei tundnud ta häbi: häbi oli mehel, ja Nonna sai sellest aru.

«Me oleme täiesti kaasaegsed inimesed,» kordas ta ennast naeratama sundides. «Abielu, perekonnaseisuametid, pulmad — milline totrus! Milline totrus see kõik tegelikult on! Kogu maailm on totrust täis! Ma tulin ise ja lähen samuti ise. Ma olen vaba naine.»

Juri Petrovitš oli hämmeldunult vait, teadmata, mida talle öelda, kuidas kõike selgitada ja kuidas teda kinni hoida. Nonna pani ennast rahulikult riidesse, kammis rahulikult juuksed ära.

«Ei, ei, ära saada mind. Sina oled perekonnainimene, ametiisik, mida küll toatüdrukud võiksid mõelda, kas sa kujutad ette? Hirmus, mis nad sinu kohta kõik kokku võivad mõelda!»

Nonna Jurjevna naasis koju ebamugava hommikuse rongiga. Istus nurgas, surudes kooligloobust, mis oli ümmargune nagu jalgpall, enda vastu ja esimest korda elus kahetses, et ei suuda kuidagi nutma hakata.

Aga Juri Petrovitš jäi maha täielikus segaduses. Istunud töö juures tegevusetult päeva ära ja suitsetanud terve paki sigarette, kirjutas ta õhtul ikkagi salapärasele Marinale kirja valmis, kuid ära ei saatnud, vaid tassis kolm päeva kaasas. Siis luges üle ja kiskus tükkideks. Ja istus jälle tardunult laua taga, mis iga päev kattus uute sissetulevate ja väljaminevate paberitega. Ja luuletas jälle pool ööd kirja kokku, mis seekord algas niimoodi: «Mu armas, anna andeks!...» Kuid Juri Petrovitš polnud meister kirju kirjutama, ja sedagi tabas eelmiste saatus.

«Peab sõitma,» korrutas Juri Petrovitš unetult võõrastemaja voodis väherdes. «Kohe homme hommikuse rongiga.»

Kuid hommikul oli kindlusetunne kadunud ja Tšuvalov vaevles edasi, needes ennast kõige hullemate sõnadega. Ei, mitte Nonna Jurjevna pärast.

Kaks aastat tagasi sõitis kaugesse Altai metskonda praktikant Moskvast. Juri Petrovitš, olles selleks ajaks juba jõudnud tudenglikust lobisemisest võõrduda, polnud siiski veel jõudnud harjuda miniseelikutega ja kõndis praktikandil sabas nagu viimane peni. Tüdruk keeras häbeliku metsniku lausa sadistliku lõbuga endale ümber sõrme ja aeg-ajalt näis Juri Petrovitšile, et mitte tüdruk ei ole tema juures praktikal, vaid hoopis tema tüdruku juures. Nädala pärast kuulutas tüdruk välja, et tal on sünnipäev, nõudis šampust, ja majandi ülem kihutas isiklikult kroonutsiklil kahesaja kilomeetri taha. Kui šampus oli joodud, tiirutas praktikant mööda tuba ringi ja teatas:

«Tee voodi ära. Ainult, tsurr, mina heidan seina poole.»

Hommikuks oli Juri Petrovitš hoopis mõistuse kaotanud.

«Pane riided selga,» ütles ta. «Sõidame külanõukogusse.»

Praktikant mõnules käkras linade otsas.

«Külanõukogusse?»

«Registreerime endid ära,» ütles ta särki tõtlikult üle pea tirides.

«Kohe jalapealt?» Praktikant naeris. «Küll on põnev!»

Metsikult lõriseva mootorratta seljas saabusid nad külanõukogu ette, said kümne minutiga tunnistuse kätte ja rasvased templid passidesse, ja kolme päeva pärast sõitis noor abielunaine Moskvasse. Juri Petrovitš maadles sel ajal kaugel metsakolkas männikedrikuga, ja avastas koju tagasi tulles ainult kirjakese:

«Tänan.»

Oma aadressi polnud praktikant jätnud, ja Juri Petrovitšil tuli kirjutada instituuti. Kiri eksles kaua ringi, vastus tuli alles paari kuu pärast ja oli sama lühike nagu nende kooselugi:

«Ma kaotasin passi ära.
Soovitan sul sama teha.»

Juri Petrovitš ei hakanud passi kaotama, vaid katsus kogu lugu unustada ja enam kirju ei kirjutanud. Siis tuli töökoht üle anda, ja alles Leningradis kuulis Tšuvalov koolikaaslase suust uudist, mis sundis teda passi kaotanud naist uuesti üles otsima:

«Tead, Marinal on laps.»

Ta leidis siiski naise üles. Kirjutas talle kodusel aadressil ja vastuseks pärimisele, ega see tema laps ei ole, sai kolmesõnalise vastuse:

«Kõik võib olla.»

Praegu oli tal rohkem kui kunagi varem tarvis tõde teada saada. Teada, kes ta on: abielus või mitte, isa või mitte, vaba või mitte. Kuid naise vastuste pilkav künism viis Tšuvalovi endast välja, ning ta kirjutas aina kirju, kiskus neid lõhki ja kirjutas uuesti.

Ja nüüd kartis ta Nonnat kaotada. Nüüd oli, keda kaotada, seepärast ei julgenud Juri Petrovitš kuidagi rongi peale minna ja Nonna juurde sõita. Kohalesõit oleks tähendanud lahendust — kas jaa või ei, — muidu aga jäi veel alles päästev «võib-olla». Just parajal ajal tuli Moskvast suur ülemus kohale, ja Juri Petrovitšil oli sellest hea

meel, kuna ta niikuinii sõita ei suutnud. Ta tutvustas ülemust kolm päeva oma tööga, aga siis tuli äkki kurbus peale ja ta teatas endalegi ootamatult:

«Siin pole sulle midagi huvitavat: kõik metsad on põhiliselt noorendikud. Küll aga on Mustjärve ääres veel üks huvitav massiivike alles jäänud.»

Ütles ja ehmatas ära: äkki jääbki teine nõusse?

«Jälle sääski söötma?»

«Sääski pole, aga kihulased on küll väljas.» Juri Petrovitš märkas imestusega, et ta keelitab teist sõitma. «Aga mets on loodusliku biotsönoosi seisukohalt huvitav — just sinu ala.»

«Hea küll, rääkisidki mind pehmeks,» ütles ülemus, ja Juri Petrovitš läks tujust ära.

Asulasse jõudnud, esitles Tšuvalov oma ülemust kohalikele võimudele ja jooksis Nonna Jurjevna juurde. Mõtles tee peal tuliseid kõnesid valmis ja ei uskunud esiotsa oma silmi, nähes tuttava ukse ees aidalukku. Katsus seda käega, tiirutas natuke aega ringiratast ja läks kooli direktori juurde.

«Nonna Jurjevna on Leningradis. Kolm päeva tagasi sõitis minema.»

«Millal ta tagasi tuleb?»

«Peaks tulema kahekümnendal augustil, aga . . .». Direktor ohkas. «Ülemöödunud aastal oli samasugune juhus.»

«Mis te räägite?»

«Tema eelkäija sõitis ka ema vaatama, aga saatis siia avalduse palvega «vabastada omal soovil».»

«Ei või olla!»

«Kõik võib olla,» ütles direktor filosoofiliselt. «Nonna Jurjevna on muidugi tõsine pedagoog, aga Leningrad on ju ka tõsine linn.»

«Ja, jaa,» ütles Juri Petrovitš vaikselt. «Ega te ema aadressi ei tea?»

Ta kirjutas aadressi üles, lubas direktorile hajameelselt kooli tarvis küttepuid ja viis nüüd juba ilma igasuguse huvita — oma suure ülemuse kaitsemetsa.

«Panid ikka jalgsi seda maad maha larpima,» torises ülemus, tatsudes mõnuga paljajalu mööda metsateed. «Ja kavatsed nagunii kuuseokste peale magama kah panna? Oled sa ikka üks koopakaru, Tšuvalov, ega sa asjata siiamaani vanapoisipõlve pea.»

«Jäta järele!» hakkas tagasihoidlik Juri Petrovitš äkitselt karjuma. «Olete harjunud oma kabinettides mokalaata pidama!»

«Ei, sa oled päris tõeline koopakaru,» ütles ülemus pärast vaikimist. «Tagumine aeg sul ministeeriumisse tulla. Muuseas, inspekteerijana võin ette kanda, et sinu majapidamises on kõik täiesti korras. Mets on hoolitsetud, kände pole näha. Ei, tead, Jura, mulle meeldib. Jumala eest, meeldib.»

Juri Petrovitš vaikis mornilt. Muide, ülemus jäi ka vait, sattudes hööveldatud laudadest soliidsete mõõtmetega kilbi ette. Selle peal oli põletuskirjas luuletus:

«Seis, turist, sa tulid metsa,
ära tulega siin mässa.
Mets on meie maja,
meil on metsa vaja.
Juhtub siin õnnetus tulema,
kuhu me lähme siis elama?»

Tahvli külgedele olid tulise naelaotsaga sisse põletatud jänesed, siilid, oravad, linnud ja suur põder, kes oli väsinud Jakov Prokopõtši nägu.

«Arukalt tehtud,» ütles ülemus. «Kas see on sinu initsiatiiv?»

«Mis sa veel ei taha!» ütles Juri Petrovitš. «Ma imestan ise kah, millal ta seda kõik on jõudnud.»

«Kes?»

«Minu metsnik, Jegor Poluškin.»

«Huvitav,» ütles ülemus. «Ma teen sellest pilti.» Ja ronis fotoaparaati otsima. Tšuvalov muigas:

«Sa ei tule filmiga välja.»

Ohtuks jõudsid nad Jegori onni juurde. Ülemus oli tee peal kõik Kolka luuletused ümber kirjutanud ja kogu filmi ära kulutanud.

«Tähendab, sina oledki autor?» päris ta Kolkalt. «Tubli! Tahad luuletajaks saada?»

«E-ei.» Kolka lõi häbenema. «Metsameheks. Nagu Juri Petrovitš.»

«See jutt näitab, et sa oled kahekordselt tubli, Nikolai!»

Väsinud ja ülemuse tähelepanust pisut häiritud Jegor nihutas ennast tasapisi lõkkest kaugemale.

Tšuvalov oli morn, kuid Jegor ei pööranud talle tähelepanu. Temal oli võõra ülemusegagi tegemist, ja ta mõtles kogu aeg, kas ta kusagil midagi viltu pole lasknud.

«Kas Moskvas on tulnud käia, Jegor Saveljitš?»

«Moskvas?» Jegor ei osanud nii kiiresti ümber lülituda. «Mis ma seal teen?»

Ja Juri Petrovitš tegi Jegorile ühe hooga oma perekonnaelu kurbloo teatavaks. Jegor kuulas, tundis kaasa, aga ähmane vihje Moskvale segas teda kogu aeg. Seepärast ta uuesti päriski:

«Kas ta on siis Moskvas või?»

«Hei, vandenõulased, tulge kalasupile!» kutsus ülemus lustlikult.

Nädala pärast tuli Moskvast ametlik väljakutse. Vetekaitse metsamassiivi metsnik Jegor Poluškin kutsuti üleliidulisele metsamajanduse töötajate nõupidamisele. Ilmselt mingite eriti suurte teenete eest, kuna metsnikuametit polnud ta õieti pidada saanudki.

«Vaatan elevandid üle, poja,» ütles Jegor.

«Elevandi vaatamisest söönuks ei saa,» torises Haritina. «Sa vaata kõige suurem GUM üle: rahvas korjas rahad kokku ja tegi nimekirja, mida kellele tarvis on.»

Jegori saatmas polnud kedagi peale Jakov Prokopõtši. Tollel oli oma palve:

«Kui juhtud ettekannet pidama, ära paadijaama unusta, seltsimees Poluškin. Palu viisakalt külla, ütle, et kõik mugavused on olemas, vesi pehme ja mets seeni täis. Äkki austab mõni pealinnamees meie kanti oma siiasõiduga.»

Oldi rongile minemas, kui ilmus Mammu. Manas juba ukse taga naeratuse näole:

«Ah, Jegor Saveljitš, ah, Tiinake! See ju ikka Moskvasse-minek, mitte oblastisse!»

«Täiesti nõus,» ütles Jakov Prokopõtš.

Aga Mammule polnud praegu Jakov Prokopõtšit tarvis. Ta ei saanud Jegor Poluškinilt, sellelt issanda idult õliseid silmi kuidagi lahti.

«Jegor Saveljitš, isake, ma teen su ees salaja kummarduse. Mehe eest salaja ja poja eest kah. Päästa meid ära, Kristuse nimel. Kriminaaljälitus kutsub Fjodor Ipatõtšit välja. Ähvardavad lausa kerjama saata.»

«Seadus tahab austamist,» ütles Jakov Prokopõtš rangelt.

Jegor oli vait. Aga Mammu hakkas nutma ja toetas ennast õe õla najale.

«Saame hukka!»

«Kosta mõnele ülemusele sõnake, Jegor,» ohkas Haritina. «Sugulased ju ikka. Mitte mõned võõrad.»

«Aga kesse minu käest midagi küsima tuleb?» tusanes Jegor. «Õige mul asja, metsnik tuli Moskvasse.»

Kuidas Mammu ka ei nutnud, kuidas ta ka ei halanud, Jegor ei öelnud rohkemat midagi. Võttis oma kohvri — spetsiaalselt Moskva jaoks osteti kõige suurem — jättis hüvasti, istus veidi aega ukse juures ja läks jaama. Aga Mammu jooksis koju.

«Noh, mis kostis?» küsis Fjodor Ipatõtš.

«Ära ütles, Fedjake. Väga uhkeks on läinud.»

«Või uhkeks?» Ja lõuapärades hakkasid jooksma musklimügarad. «Kena on, uhkeks siis uhkeks. Kena on.»

Aga Jegor istus vagunis akna all ja rattad tagusid: Moskvasse, Moskvasse, Moskvasse! . . .

Esialgu, tõsi küll, mitte Moskvasse, vaid oblastikeskusse, et seal ümber istuda. Ja just sel ajal väljub oblastikeskusest teine rong, mille akna all istus Juri Petrovitš. Selles rongis tagusid rattad teistmoodi: Leningradi! Leningradi! Leningradi! . . .

20.

Leidmata Juri Petrovitšit oblastilinnas eest, oli kogu Jegori tragidus kadunud ja ta istus Moskva rongile ülimas segaduses. Tõsi küll, Tšuvalov oli talle pileti juba varem valmis võtnud ja selle võõrastemajja jätnud, kus see Jegorile kätte antigi koos teatega, et Tšuvalov ise on teadmata suunas lahkunud.

Jegor sõitis esimest korda kupeevagunis, kus ta kokkuhoiu mõttes voodipesu võtma ei hakanud. Kaasreisijad juhtusid olema asjalikud, arutasid midagi omavahel, kuid Jegorist polnud jutu toetajat. Ta polnud Juri Petrovitši käest viimaseid õpetussõnu saanud, ja nii polnudki temast mingit jutustajat. Ei maganud öö läbi ja vaevles palja koti peal, kartes külge pöörata, et mitte teisi äratada.

Hommikuks oli ta kange nagu pulk ja jõudis pealinna kaunis roidununa.

Kuid tema kartused osutusid enneaegseteks: Moskvas oldi Jegoril vastas ja anti võõrastemaja koht kätte.

«Ilmselt peate te ülddiskussioonist osa võtma,» ütles

talle vastu tulnud noormees, kui nad numbrituppa olid tulnud.

«Mis asjast?»

«Ülddiskussioonist.» Noormees võttis paberid lagedale ja pani laua peale. «Me valmistasime teile mõned teesid ette. Vaadake läbi.»

«Ahah,» ütles Jegor. «Aga kas loomaaed on kaugel?»

«Loomaaed?» küsis noormees umbusklikult omakorda. «Minu arvates «Krasnaja Presnja» metroopeatus. Homme kell kümme hommikul ootame teid ministeeriumis.»

«Ma olen varakult platsis,» kinnitas Jegor.

Vastuvõtja läks minema, aga kiiresti puhvetis keha kinnitanud Jegor küsis järele, kuidas sõita «Krasnaja Presnja» jaama, ja laskus mitte just eriti kindla tundega eskalaatoril metroosse.

Loomaaias peatus ta iga puuri ees pikalt, aga elevantide maja ees tardus soolasambaks. Tulid üha uued inimesed, tulid, vaatasid ära ja läksid minema, aga Jegor aina seisis ja seisis, uskumata isegi, et ta näeb elusat elevanti. Tõsi küll, see elevant ei käinud mööda tänavaid ringi, vaid seisis kindlalt ärapiiratud tara taga, kuid käitus täiesti vabalt, puistas ennast liivaga üle, turtsus ja korjas saiu üles, mida lapsed talle kaitsevõre tagant loopisid. Jegor jälgis elevandi iga liigutust, kuna ta tingimata tahtis kõike meelde jätta ja pärast Kolkale ette näidata. Jälgis nii, et isegi loomaaiatöötaja hakkas huvi tundma:

«Kuidas on, külamees, eks ole kena pudulojus?»

«See on metsaloom,» parandas Jegor rangelt.

«Õigus.» Töötaja oli eakas, ja Jegor võis temaga vabalt jutelda. «Ega sa ei karda?»

«Misasja? Sina ju ei karda?»

«Tule siis appi. Pärast küla peal hea kiidelda, et andsid elevandile süüa.»

«Ma elan asulas.»

«Kiidelda saad ikka.»

Töötaja viis Jegori talimajja, kus seisis veel üks pisem elevant. See krõmpsutas isukalt peeti ja porgandit ja nuusutas Jegori kaks korda viisakalt oma musta londikonksukesega.

«Küll on ikka tark loom!» oli Jegor vaimustuses.

Pärast saatis töötaja Jegori jalutuskäigul mööda loomaaeda, rääkis, kuidas ja kuna üht või teist looma söödetakse. Viis ka ahvide juurde, aga seal Jegorile ei meeldinud:

«Lõugavad.»

Nad sõid loomaaiatöötajate sööklas seltsis lõunat ja said nüüd juba päris suurteks sõpradeks. Jegor rääkis nõupidamisest, asulast ja Mustjärvest veel eraldi.

«Varem kutsuti seda Luigejärveks, aga nüüd on Mustjärv.»

«Ilu saab elust otsa,» ohkas loomaaiatöötaja. «Varsti jäävad veel paljalt loomaaiad.»

«Loomaaed pole ikka see päris.»

«Muidugi pole, mis siin rääkida.»

Jegor väljus loomaaiast viimasena, siis kui kõik GUM-id ja TSUM-id olid juba kinni.

Ta mõtles natuke järele, tuletas Juri Petrovitši juttu ja tema mainitud aadressi meelde ja sai miilitsa käest teada, kuidas sõita tuleb.

Üheksandale korrusele ronis ta jalgsi, kuna lifti ta kasutada ei osanud. Tõmbas trepikojas hinge, leidis korteri üles, andis kella. Noor pikajuukseline naisterahvas tegi ukse lahti.

«Tervist,» ütles Jegor, müts aegsasti peos. «Ma tahaksin Marinaga kokku saada.»

«Mina olen Marina.»

Pikajuukseline vaatas tõredalt, ja juttu tuli alustada üle lävepaku.

«Ma tulin Tšuvalovi juurest. Juri Petrovitši juurest.»

Marina kaalutles ilmselt, kuidas käituda, ja Jegorile näis, et kohkunult.

«Kui nõnda,» ütles pikajuukseline naine ja tõmbas toaukse tihedasti kinni. «Minge siis edasi. Kööki.»

Soni polnud kuhugi riputada ja Jegor läks kööki, müts peos.

Perenaine astus tagant kandadele. Nagu ajaks teda enese ees.

«Kes seal on, Marinake?» kostis toa poolt mehehääl.

«Minu juurde tuldi!» nähvas pikajuukseline teravalt, tõmmanud ka köögiukse enda järel kinni. «Milles siis asi on?»

Istet ta ei pakkunud, ja see tegi Jegori korrapealt rahulikuks.

Veel ukse peal ta ei teadnud, mida ja kuidas rääkida, aga nüüd taipas.

«Eks seal ruumides ole vist teie meesterahva elupaik?»

«Mis see teie asi on?»

«Minu asi ei olegi, aga mine tea, äkki on tema asi.»

«Kas tulite ähvardama?»

«Miks siis just niimoodi? Ma räägin sellest, et teie ise olete, nagu näha, oma elu ära sättinud, aga teisel sättida ei lase. On see siis ilus?»

«Kuidas te julgete? . . .»

«Ju ma ikka julgen,» ütles Jegor vaikselt. «Aitab sellest vihakiskumisest. Mis ta teile paha on teinud?»

«Ühte kui teist,» muigas naine ja süütas sigareti. «Pole mõtet selgitada: kui ta ise siiani aru pole saanud, siis teie ei saa ammugi.»

«Tehke mulle selgeks,» ütles Jegor ja istus väikesele punasele taburetile. «Sellepärast saigi siia tuldud.»

«Ma viskan teid kohe välja, ongi kõik ühekorraga selge.»

«Ei te viska,» ütles Jegor. «Varem ehk olekski visanud, aga nüüd enam ei julge. Näete, te panite kõik uksed selja taga kinni, ju te's oma perekonda hoiate.»

«Jälle ähvardused? Kuulge, mulle aitab . . .»

«Vett võiks anda,» ohkas Jegor. «Sõin sööklas kolm portsu heeringat ära, nüüd sees kõrbeb.»

«Uhh, vana ülbutseja!» Ta võttis seinakapist kirjuksmaalitud savikruusi ja küsis üle õla: «Käsite jääd ka juurde panna?»

«Milleks?» üllatus Jegor. «Niisama kaevuvett.»

«Kaevuvett . . .» Ta põrutas kruusi lauale, vett loksus üle ääre. «Jooge ja minge minema. Öelge Tšuvalovile, et laps pole tema oma, las rahuneb maha.»

Jegor jõi kiirustamata moskva kehva maiguga vett ja vaikis.

Naine seisis akna juures, tossutas raevukalt sigaretti ja vahtis teda üle õla oma torkivate silmadega.

«Mis te minust veel tahate?»

«Mina või?» Jegor mõistatas — mis asja see plika küll ennast turri ajab? «Ta on ju teie mees.»

«Mees? . . .» Naine liigutas põlglikult õlgu. «Puunott on see teie Tšuvalov.»

«Sõim võtab vähem võhmale kui arm.»

«Solvab naisterahvast ja ei pane ise tähelegi — õilis tegu, pole midagi ütelda!»

«Solvamise moodi ei paista küll välja,» ütles Jegor kaheldes. «Juri Petrovitšist peetakse lugu.»

«Peetakse lugu!» kordas Marina pilkavalt. «Öelge ausalt, kui juhtub nii, et naisterahvas, olgu siis hetkenõrkusest või tujust või kiindumusest, lõpuks magab . . .» ta takerdus, «veedab teie juures ööd, kas teil hommikul on nii palju mõistust peas, et te talle raha toppima ei hakka?»

«Mõistust jätkub küll. Raha mul pole.»

«Ega temagi sularahas maksnud. Ta otsustas mu lihtsalt õnnelikuks teha ja tassis mind seda lollakat templit sisse taguma, suvatsemata isegi huvi tunda, kas ma teda ülepea ka armastan.»

«Kas tempel löödi siis väevõimuga sisse või kuidas?»

«Miks siis niimoodi . . .» Ta naeratas äkki. «Ma olin ju lollike, kergemeelne lollike, saite nüüd mis tahtsite? Esialgu mulle isegi meeldis, ikkagi romantika! Aga pärast tuli mõistus pähe ja panin jooksu.»

«Panid jooksu,» ütles Jegor tigedalt. «Aga tempel? Kuhu sa selle eest jooksed?»

Pikajuukseline jäi kohmetult vait, ja Jegoril hakkas temast hale. Nad oleksid jutuajamise jooksul otsekui kohad vahetanud, praegu oli tema siin köögis peamine, ja mõlemad said sellest aru.

«Ma kaotasin passi ära,» ütles ta süüdlaslikult. «Äkki tegi tema kah sedasama, ah?»

«Ise kukkusid valega sisse ja õpetad teda kah luiskama? Kuidas sa siis uuega elad?»

«Hästi.»

«Ma ei räägi sellest. Ma räägin seadusest . . .»

«Me oleme registreeritud.»

«Oh issand küll!»

Jegor kargas püsti ja jooksis köögis ringi. Marina jälgis teda tähelepanuga, ja selles tähelepanus oli peaaegu lapselikku usaldust.

«Räägid, et elate hästi?»

«Jah.»

«Kutsu ta siia.»

«Mis?» Teine ajas äkki selja sirgeks, muutudes jälle külmalt üleolevaks. «Välja siit. Otsekohe, kuni ma miilitsat . . .»

«Eks kutsu peale miilits,» jäi Jegor nõusse ja istus tagasi.

Marina pöördus akna poole, väristades abitult õlgu. Ta nuttis vaikselt, kartes oma meest ja häbenedes võõrast inimest.

«Saavad teada, läheb asi veel hullemaks: ikkagi seaduserikkumine.»

«Minge ära!» karjus ta peaaegu hääletult. «Miks te tulite, miks? Ma vihkan šantaaži!»

«Misasja sa vihkad?»

Teine vaikis. Jegor tammus paigal, mudis soni ja läks ukse poole.

«Pidage!»

Jegor ei jäänud pidama. Ta paugutas meelega köögiust, kuulis ära, kuidas akna juures tigedalt ja abitult nutma hakati ja tõmbas koridorist tuppa viiva ukse lahti.

Laua taga maadles noor mees mingi joonestusega. Ta vaatas Jegorile rahulikult otsa, pilgutas silmi ja naeratas. Ütles siis ootamatult:

«Muudkui joonestan nagu äraneetud. Septembris tuleb diplom kaitsta.» Vastasnurgas voodis magas laps. Aga noormees sirutas mõnusalt selga ja selgitas: «Ma käin õhtuses. Raske on!»

Oli siis tõesti tpas nii vaikne või jäi Jegor korraga mõlemast kõrvast kurdiks, kuid äkki kuulis ta rohutirtsude palavat saagimist. Kuulis, ja taas pigistas raske haletsus ta südame kokku, taas tõusis tuttav klimp kurku, taas hakkas lõug värisema. Ja veel kuulis Jegor seda, kuidas köögis Marina täiel häälel nuttis.

«Lase siis käia, näe aga vaeva,» ütles ta noormehele ja läks vaikselt toast välja.

Võõrastemajja' naases Jegor hilja. Sõi ära saia, mille Haritina oli kohvrisse torganud, jõi vett peale ja heitis pikali. Voodi oli harjumatult pehme, kuid ikka ei tulnud kuidagi und peale, muudkui vähkres ja õhkas.

Hommikul ärkas ta hiljem, kui oli tahtnud. Pesnud ennast, läks ta alla puhvetisse, aga seal oli järjekord, ja ta kartis, et jääb hiljaks.

Kugistanud tõtlikult hommikusöögi alla, jooksis ta ministeeriumi, teesid laua peal jäidki läbi vaatamata.

Need teesid meenusid talle siis, kui ta oma isiklikku nime kuulis:

«... sellised nagu näiteks seltsimees Poluškin. Oma andunud tööga on seltsimees Poluškin veel kord tõestanud, et pole olemas mitteloomingulist tööd, on olemas vaid mitteloominguline suhtumine töösse. Ma ei hakka teile, seltsimehed, rääkima, kuidas seltsimees Poluškin oma kohusest aru saab: ta räägib sellest ise. Ma tahan ainult öelda ...»

Kuid Jegor ei kuulnud enam, mida minister öelda tahtis. Temast käis korraga kuum hoog läbi: paberid olid ju laua peale jäänud, ja mis seal kirjas seisis, sellest polnud Jegoril kõige õrnematki aimu. Ta kuulas ettekande kuidagimoodi ära, plaksutas koos teistega, ja kui vaheaeg oli välja kuulutatud, trügis kiiresti ukse poole, lootes jõuda võõrastemajas ära käia. Ta jõudis peaaegu ukseni välja, aga siis kõhatati kõlavalt mikrofoni ja kellegi hääl ütles:

«Seltsimees Poluškinit palutakse viivitamatult tulla presiidiumi laua juurde. Kordan ...»

«Kas mind kutsutakse või?» küsis Jegor naabrimehelt, kes temaga koos ukseesisel tammus.

«Kui teie see Poluškin olete ...»

«Ahah!» ütles Jegor ja trügis inimvoolule vastu. Ministrit enam presiidiumi laua taga ei olnud, aga esimees istus kohal ja igasugused mehed keerlesid ümberringi. Kui Jegor oli pärinud, mis asjas teda kutsuti, hakkasid need kõik korraga askeldama, krabades oma aparaatide järele.

«Tuleks paar võtet teha. Pöörake ennast, palun.»

Jegor keeras end nagu kästud, mõeldes ise murelikult, et aega läheb tühja. Siis vastas ta pikalt küsimustele, kes ta on ja kust ta on, ja mida ta nii erilist välja on mõelnud. Kuna ta ise arvas, et pole midagi erilist välja mõelnud, siis vastas ta ka pikemalt kui tarvis oli, ja jutuajamine läks pikale: juba helistati kella. Jegor lasti vabaks, aga välja minna ta enam ei saanud, vaid istus oma kohale tagasi, otsustanud, et lippab teisel vaheajal ära käia.

Esimene esineja rääkis ladusalt ja meeldis Jegorile. Ta plaksutas teistest kauem ja oleks peaaegu jälle oma nime kõrvust mööda lasknud.

«Ette valmistada seltsimees Poluškinil.»

«Mis nad ütlesid?»

«Tuleb ette valmistada.»

«Kuda see käib?»

«Vaiksemalt, seltsimehed!» sosistati tagantpoolt rahulolematult.

Jegor jäi vakka, arutades palavikuliselt, kuidas küll ette valmistuda. Vaevaliselt tuletas ta vajalikke sõnu meelde, läks üleni märjaks ja ei kuulnud pooltki esinemisest. Aga teise poole kuulis ta ära, ja see pool kutsus temas esile sellise vastuseisu, et ta isegi natuke rahunes.

«On vaja täiendavaid seadusi,» praalis oraator, ise enda jutust kalestudes. «Tuleb nõudmised rangemaks muuta. Tuleb karistada . . .»

Keda siis karistama peab? Jegor plaksutas vastu tahtmist, puht viisakusest käsi, ja kohe kuulutatigi välja:

«Sõna on seltsimees Poluškinil.»

«Mul?» Jegor tõusis püsti. «Ma võiks pärastpoole, ah? Ma . . . seda et . . . unustasin paberid maha.»

«Missugused paberid?»

«Kõne, noh. Mulle kirjutati kõne valmis, aga ma unustasin selle laua peale maha. Te oodake, ma lippan ära.»

«Lase käia ilma paberita!»

«Aga kes see kirjutas?»

«Julgemalt, Poluškin!»

«Tulge pulti,» ütles esimees.

«Mis ma sinna tulen?» Jegor ronis siiski oma reast välja ja läks möödą vahekäiku edasi. «Ma ju ütlesin, et las ma lippan ära. Nad on . . . seda et . . . laua peal.»

«Kes nad?»

«Need paberid. Mulle kirjutati valmis, aga ma unustasin maha.»

Naerdi nii, et see mattis ta sõnad. Aga Jegor oli naerust kaugel. Ta seisis lava ees, pea süüdlaslikult rinnal, ja õhkas.

«Aga kas te ilma võõraste paberiteta ei oska rääkida?» küsis minister.

«Seda et . . . äkki ütlen midagi valesti.»

«Ei ütle te midagi. Minge pulti. Julgemalt, seltsimees Poluškin.»

Jegor tõusis vastu tahtmist kõnetooli, vaatas veeklaasi, kus mullid ringi sibasid. Saal jäi kohe vait, kõik vaatasid talle otsa, naeratasid ja ootasid, mis ta ütleb.

«Head inimesed!» ütles Jegor valjul häälel, ja saal lagistas jälle naerda. «Ärge nüüd hirnuge, ega ma appi ei hõika. Ma tahtsin seda öelda, et inimesed on head!»

Kõik jäid vait, ja siis hakati äkki aplodeerima. Jegor naeratas.

«Pidage, ma pole veel kõike ära öelnud. Siin seltsimees just rääkis, aga ma ei ole temaga nõus. Ta palus seadusi juurde, aga seadusi on meil niigi küll.»

«Õigus!» ütles minister. «Tuleb ainult osata neid kasutada.»

«Küll häda õpetab,» ütles Jegor. «Aga ma tahan seda

öelda, et niisugune häda peab ära kaduma. Seda oskab igaüks — pane aga soldatid püssidega platsi ja kõnni ise minema. Ainult et nii võib soldatitest puudu tulla.»

Ja jälle aplodeeriti. Keegi hõikas:

«Küll alles seltsimees paneb!»

«Teie ärge mind sassi ajage, küll ma lähen isegi. Meid on pandud hea töö peale, aga hea töö tahab rõõmu, mitte põrnitsemist. Kuri sünnitab kurja juurde, sellest räägime ilmast ilma, aga et headusest headus kasvab, sellest mitte. Aga see ongi ju põhimine asi!»

Jegor polnud kunagi varem kõnega esinenud ja seepärast ei kartnud ka eriti. Kästi rääkida, eks ta siis rääkis. Rääkis nagu nokk seatud:

«Mulle öeldi, näed, et jaga õige oma kogemusi. Aga mis sa neist jagad? Et pärast oleks kõigil ühtemoodi, jah? Mis kasu meil sest siis on? Igal oinalgi on omamoodi vill, aga inimestele on see juba jumalast ette nähtud. Mitte ühtemoodi ei pea me olema, mitte selle eest pole vaja võidelda, vaid just igaüks omamoodi, siis ongi kõigil rõõm käes.»

Jegori kuulati muiates ja naerdes, kuid ka huviga: kardeti ühtki sõna kõrvust mööda lasta. Jegor tunnetas seda ja rääkis mõnuga:

«Aga siiamaani on rõõmu vähe näha. Näed, mina olen Mustjärve mehi, aga varem kutsuti seda kohta Luigejärveks. Aga kui palju niisuguseid Mustjärvi kogu meie ilusa maa peale kokku tuleb — seda ei julge mõeldagi! Tuleb niimoodi asjad ära sättida, et need oma ilusad helisevad nimed jälle tagasi saaksid: et oleks Luigejärved, Hane- ja Kurejärved ja mis kõik veel, ainult mitte Mustjärved, te mu kallid head sõbrad. Et ei oleks Mustjärvesid, selle eest tuleks hoolitseda!»

Jälle aplodeeriti ja löödi lärmi. Jegor kõõritas klaasi, mis talle ette oli pandud, ja kuna selles klaasis vesi enam ei mullitanud, neelas lonksukese. Ja tõmbas kohe näo krimpsu: vesi oli soolane.

«Kõik me elame ühes majas koos, aga mitte igast pole peremeest. Miks on siis selline olukord? Aga seepärast, et asjad on sassis. Ühelt poolt nagu õpetatakse, et loodus on isakodu. Aga mida me teiselt poolt näeme? Teiselt poolt näeme looduse alistamist. Aga loodus, tema on senini kõik ära kannatanud. Ta sureb vaikides, pikki aastaid. Ükski inimene pole looduse kuningas. Ei ole kuningas; see on kurjast, kui keegi ennast kuningaks hakkab kutsuma. Ini-

mene on ta poeg, looduse vanem pojake. Ole siis ka mõistlik, ära aja oma emakest hauda.»

Kõik hakkasid plaksutama. Jegor lõi käega, läks puldist minema, aga tuli tagasi:

«Oodake, mul läks üks käsk meelest ära. Kui mõni tuleval suvel matkata tahab, tulgu meile. Meil on seeni ja marju ja Jakov Prokopõtš koos oma paadisadamaga. Kirjutame paadid välja: sina istud pardipoja peale, mina põrsa selga ja paneme võidu ajama!»

Ja üldise naeru ja plaksutamise saatel läks ta oma kohale.

Nõupidamine kestis kaks päeva, ja kaks päeva tuletati puldist Jegori meelde. Kes vaieldes: mis kasu sest on, kui mets käes nutab? Kes nõusolekuga: et aitab küll alistamisest, on aeg ka selja taha vaadata. Aga lõpetuseks rääkis minister omakorda sellest, et Mustjärved tagasi elusateks ja helisevateks muudetaks, ja nimetas seda seltsimees Poluškini algatuseks. Pärast autasustati Jegori aukirjaga, kiideti, maksti komandeeringurahad välja ja anti kojusõiduks pilet pihku.

Selle piletiga Jegor võõrastemajja tuligi. Homme oli vaja ära sõita, ja tänane päev tuli mööda GUM-e ja TSUM-e ringi joosta. Jegor vaatas vajalike ostude nimekirja üle, luges raha kokku, imetles aukirja ja sõitis loomaaeda.

Seal ei saadud kaua aega millestki aru. Tuli minna kõige kõrgema ülemuse juurde, ja seegi oli üllatunud:

«Mis luiki? Me ei ole kaubandusorganisatsioon.»

«Ma püüaksin nad ise kinni, aga kustkohast? Ma ju rääkisin, et meil on Mustjärv. Aga omal ajal oli see Luigejärv. Minister ütles, et see on Poluškini, tähendab minu algatus. Ainult et, kui on minu algatus, siis pean mina otsa kah lahti tegema.»

«Ma tegin ju teile selgeks . . .»

«Mina teile niisamuti: kustkohast ma neid võtan? Andke võlgu või andke raha eest, mul ükspuha.»

Jegor rääkis ja imestas isegi: ta polnud elu sees niimoodi ülemustega rääkinud. Aga praegu tulid sõnad välja ja ka julgust jätkus — ta hing oli vaba.

Vaieldi päev läbi. Sõideti mingi ülemuse juurde, kirjutati mingeid pabereid. Lõpuks lepiti kokku ja anti Jegorile kaks paari kühmnokki välja; kuni ta neid puuri toppis, peksid ja näksisid nad ta veriseks. Siis tormas ta jaama, aga seal algasid oma hädad. Ta klanis ka seal, ka seal kir-

jutati pabereid ja jälle rääkis ta kõik pehmeks. Sõita tuli pagasivagunis, saatja kõrval.

Poolteist päeva jooksis ta ringi ja õiendas, aga GUM ja TSUM tulid alles rongi astudes meelde. Ja ka siis ilma asjata: GUM-i jaoks enam raha polnud jäänud, kõik oli kulunud luikedele. Jegor ostis otse jaamast, mis ette juhtus, ronis pagasivagunisse, näris vorstiga saiatükki, ja läkski sõiduks. Luiged hakkasid puuris pasundama ja lärmi lööma. Aga Jegor heitis kasti peale pikali, tõmbas pintsaku üle pea ja jäi magama.

Unes nägi ta elevante . . .

21.

«Sa meretagune peletis sa mu orvukese kirstunael jumal päästa ja halasta sa saatana idu! . . .»

Jegor seisis Haritina ees, pea süüdlaslikult rinnal. Suurtes kastides susisesid luiged justkui maduussid.

«Kui teistel on mehed siis on need ka toitjad ja katjad siis on ka kodu püsti ja söök laual ja naised justkui luiged! . . .»

«Neil kästi tiivad lühemaks kärpida,» ärkas Jegor äkki. «Et ära lõunasse ei lendaks.»

Haritina hakkas nutma. Nuttis häbi, solvumise, jõuetuse pärast. Jegor jooksis kääre tooma, et tiibu kärpida. Aga Fjodor Ipatõtš oma kodus oli naerust kõveras:

«On ikka saatana idumees! On ikka puupea! On ikka eksemplar!»

Jegori tõgasid kõik: mõelda ikka, taris GUM-i ja TSUM-i kraami asemel luiged kohale! Mässis ennast üle pea võlgadesse, pettis rahvast, tegi naisele liiga. Ei oska muud öelda kui idu.

Ainuüksi Jakov Prokopõtš ei naernud. Kiitis tõemeeli:

«See on vaatamisväärsus, turismi huvides.»

Aga Kolka oli naerust kaugel. Selle aja sees, kui taat Moskvas elevante imetles, kutsuti onu Fjodor Ipatõtšit juba kolmandat korda uurija juurde välja. Fjodor Ipatõtš ostis sel puhul koodeksi, õppis selle pähe ja ütles sedamoodi:

«Paistab nii, et maja võetakse käest ära. Asi kisub sinnapoole.»

Mammu hakkas täiel häälel uluma, aga Vovkal tulid värinad peale ja ta jooksis kutsikat uputama. Kolkal õnnestus suurivaevu temalt pikendust anuda, ja sedagi ajutiselt:

«Kui välja aetakse, siis uputan kiuste!»

Ütles, nagu oleks noaga torganud. Ja ei saanud olla mingit kahtlust: uputabki. Ja lisaks läks veel Olka Kuzina tähtsust täis, ei sõbrustanud temaga enam. Lasi muudkui vanemate tüdrukutega ringi ja ajas Kolka peale udu, ikka nii nagu jookseks Kolka temale järele.

Järgmisel päeval läks Jegor järve äärde. Ehitas luikedele majad valmis, ja lasi nad vabadusse. Algul luiged karjusid, vehkisid oma kärbitud tiibu, isegi kaklesid omavahel, aga pärast rahunesid, jagasid majad omavahel ära ja hakkasid heanaaberlikult kahe perega elama.

Seadnud lindude elu korda, jättis Jegor nad pikaks ajaks omapead: ta kõndis mööda metsa ringi, märgistas kuivanud puid kooli kütte tarvis. Aga direktorile saagis puud isiklikult valmis ja mitte ainult seepärast, et ta pidas õpetatud meestest lugu, vaid ka selleks, et oli vaja juttu ajada.

Jutuajamine leidis aset õhtul samovari taga. Direktori arstist naine, kes nii palju kordi Kolkat oli joodiga pintseldanud, oli sünnitaja juurde välja kutsutud, ja direktor mängis ise perenaist.

«Kas kangemat, Jegor Saveljitš?»

«Kangemat jah.» Jegor võttis klaasi kätte, segas pikalt suhkrut, mõtles. «Mis me siis Nonna Jurjevnaga peale hakkame, seltsimees direktor?»

«Jaa, kahju. Hea pedagoog.»

«Teie jaoks pedagoog, minu jaoks inimene, aga Juri Petrovitšile on ta kallike.»

See, et Nonna Jurjevna oli Tšuvalovile kallike, oli direktorile uudiseks. Aga ta ei teinud teist nägugi, liigutas ainult korraks kulmusid.

«Äkki peaks ametlikus korras tagasi tooma?»

«Kui ametlikult, siis on ka vastu tahtmist. Meile see ehk sobib, aga Juri Petrovitšile on vastukarva.»

«Vastukarva jah,» nõustus direktor ja jäi nukraks.

«Paistab nii, et tuleb sõitu minna,» ütles Jegor, ootamata teise nõuannet. «Talve poole, siis sõidangi. Aga teie kirjutage kiri. Kaks tükki.»

«Miks kaks tükki?»

«Üks kirjutage kohe praegu, aga teine mõne aja pärast. Las harjub. Harjub ära, siis ilmun mina kohale ja tulebki tal oma otsus ära teha.»

Direktor mõtles ja istus kirja kirjutama. Aga Jegor tegi kiirustamata suitsu, nautides mugavust, rahu ja direktori nõusolekut. Ja vaatas ringi: pähklipuust puhvetikapp, omatehtud riiulid, virnade kaupa raamatuid. Ja raamatute kohal pilt.

Märganud pilti, tõusis Jegor isegi püsti. See leegitses üleni. Punane hobune sõtkus sinkjasmusta madu, hobuse seljas istus poiss ja torkis madu kepiga.

Terve pilt lõkendas raevust, ratsu oli ebatavaliselt uhke ja selle uhkuse pärast oli tal õigus ka võimatult punast värvi olla. Jegor isegi oleks ta punaseks võõbanud, kui oleks ette tulnud sellist ratsut üle võõbata. See ei olnud ju tavaline hobune, mitte mõni küürselg-sälg, see oli Võidu enese ratsu. Ja ta läks justkui võlutult selle ratsu poole, komistas teel isegi toolile otsa.

«Kas meeldib?»

«Missugune ratsu!» ütles Jegor vaikselt. «See on ju ... Justkui tuleleek. Ja poiss istub leekides.»

«Kingitus,» ütles direktor lähemale tulles. «Ja imekaunis sümbol: hea ja kurja võitlus. Ülimalt kaasaegne. See on Georgi Võidumees.» Siinkohal kõõritas direktor ehmunult Jegori poole, aga Jegor vaatas endiselt rangelt ja lugupidamisega pilti. «Igavene teema. Valgus ja pimedus, headus ja kurjus, jää ja tuli.»

«Nimekaim,» ütles Jegor äkki. «Aga mind kutsutakse asula peal idumeheks. Eks te ole kuulnud isegi?»

«Jah.» Direktor kohmetus. «Teate, meie kandis oli hüüdnimi ...»

«Teate, mida ma siiani mõtlesin? Ma mõtlesin, et mind sellepärast idumeheks kutsutakse, et mul on igal pool äpardused. Aga tuleb välja, et asi pole selles. Tuleb välja, et ma ei anna nimekaimu mõõtu välja. Näe, mis kõik välja tuleb.»

Ta ütles seda kibedusega, ja terve tee seisis see ratsu tal silmade ees. Ratsu ja ratsanik.

«Ei anna ma sinu mõõtu välja, Jegor Võidumees. Ju ta on siis nii, kui pole naa.»

Aga luiged olid üleni valged. Ja pentsik kibedus, mida ta oli oma isiku mittevastavust avastades tundnud, haihtus luikede kõrval peagi jäljetult.

«Ilu!» ütles Juri Petrovitš, tulnud Jegorile külla.

Linnud ujusid kalda lähedal. Jegor võis neid tundide kaupa vahtida, kogedes senitundmatut naudingut.

Jegor oli juba metsas ringi teha jõudnud, leidnud paar juurikat ja veel kaks luike seisid, kaelad kenus, onni juures.

«Meel on neil kurb,» ohkas Jegor. «Niikui omad mööda lendavad, nii kohe karjuvad. Süda läheb lõhki.»

«Pole viga, küll nad talve üle elavad.»

«Ma teen neile kuuri, selle, kus põrsas elas. Nii kui jää peale tõmbab, kolin nad ümber.»

Juri Petrovitš ei vastanud selle peale midagi. Nonna Jurjevna oli keeldunud tagasi tulemast, kuidas ta teda seal Leningradis ka polnud keelitanud, ja Tšuvalov oli võõrdunud naermisest.

«Noh, Juri Petrovitš, kirjutage avaldus, et järv uuesti Luigejärveks ristitaks.»

«Küll ma kirjutan,» ohkas Tšuvalov.

Juri Petrovitš sõitis kurvalt kohale ja läks kurvalt ka minema. Aga Jegor jäi: tema piirkonna läheduses tehti teed, ja ta tundis metsa pärast muret. Aga keegi ei pannud kätt kaitsemetsa külge: Filja ja Pott seadsid ennast sisse tee-ehitusel. Pott lasi erilise mõnuga igivanu mände õhku: mängis lõhkeainega. See oli tal juba sõjast, partisaniaegadest külge jäänud.

Siis lõpuks vaibusid nii kauged plahvatused kui masinamüra: tee jõudis põldudele välja, ja enam polnud midagi õhku lasta. Kuid Jegoril polnud tahtmist lahkuda sisseelatud onnist, mille mõlemas küljes luiged uhkelt kaela kenutasid.

Juba kõlistas sügis ukse taga oma kelli. Oli teine pime, vihmane ja sõi Jegori lõpuks ikka osmikust välja. Jegor kolis oma koju, käis algul iga päev luiki vaatamas, pärast aga jäid käigud harvemaks. Ja ka kuur tuli korda teha: hommikuti ragises juba jää jalge all.

Too öö juhtus olema haruldaselt metsik. Pilved olid peaaegu kuuseladvus kinni, ülevalt peksis vahetpidamata viltust vihma, ja tuul pidas oma pidu, nii et männid käes oigasid. Jegor oli just natuke tõbiseks jäänud, käinud saunalaval vihtlemas, joonud vaarikateed, ja oleks nüüd ainult hea peatäie magama pidanud. Aga tema oli mures: kuidas küll luiged seal hakkama saavad? Peaks nad ära tooma, kuuritükk on peaaegu valmis, aga tõbi tuli valel ajal kal-

lale. Vähkres ühelt küljelt teisele, kõrvetas Haritinat kord selja, kord küljega, aga kesköö paiku pani ennast riidesse ja läks välja suitsu tegema.

Oli nagu veidi vaiksemaks jäänud. Mets kohises lahkemalt ja ka vihma ei valanud endiselt, tibutas ainult. Jegor keeras pläru, sättis ennast trepi peale istuma, tegi suitsu, kui äkki kaugel metsa taga miski kõmatas. Kõmatas raskelt, ja ta arvas esiti, et see on äike, aga mis äike saab olla pimedal sügisööl? Õieti veel aru saamata, mis kõmatas, mis mürina see märg tuul kohale oli toonud, oli ta juba jalul ja jooksis hobust saduldama.

Väravad krigisesid, ja selle krigina peale vaatas Haritina välja, ise särgiväel ja kätega rindu kattes.

«Mis sul pähe kargas, Jegor? Sul on ju palavik.»

«Ma käin järvel ära, Tiinake,» ütles Jegor, juhtides unist mära õuest välja. «Justkui ei saa rahu. Ja Kolka rääkis kah eile turistidest.»

Eelmisel päeval oli Kolka poe juures õunikut näinud. Sedasama, kes sipelgapesa põlema pani.

«Ohoo, jumbu!»

«Tervist,» poetas Kolka ja jooksis minema.

Õunikul oli valget viina kaasas olnud. Terve võrgutäis: pudelikaelad turritasid aukudest välja. Kolka rääkis loo isale ära.

Seekord ei saanud Haritina mehest jagu, ja Jegor kihutas kroonumära läbi sügisese pimeda. Oleks naine vaid teadnud, poleks ta siis lasknud, oleks risti tee peale ette heitnud, aga midagi aimamata kõigest kirus natuke:

«Mis asja sa ometi tormad, issanda idu?»

Niisugused olid tema viimased sõnad. Mitte eriti lahked. Nagu elu ise.

Teist kõmatust kuulis Jegor poole tee peal. Niiskes õhus kõlas plahvatuse kaja kaugelt, ja Jegor sai aru, et plahvatused kostavad Mustjärvelt. Ja ta mõtles luikedele, kes inimese häälele vastu ujuvad, kaelad usalduslikult ettepoole kumeras.

Jegor kihutas vana mära edasi, tagus teda jalgadega ribide vahele, aga hobune jooksis viletsasti, kannatamatusest kargas ta hobuse seljast maha ja jooksis ise edasi. Aga mära jooksis järel ja hingas kuumalt talle selga. Siis jäi maha, ei olnud temal nii palju jõudu nagu Jegoril, mis sest, et ise hobune.

Juba kaugelt märgade kuusekäppade vahelt nägi Jegor

lõkketuld. Lõkke juures paistis inimkogusid, aga kalda pool kostis häälgi:

«Vaata põõsa alla, seal oleks nagu haug.»

«Pime on!»

Jegor jooksis otse, raagusid murdes. Oksad peksid vastu nägu, süda tagus kurgus, ja ta lõdises üleni.

«Seisa!» karjus ta juba põõsastes, veel valge kätte jõudmata.

Liikumine lõkke ääres oleks nagu peatunud. Jegor tahtis uuesti karjuda, aga õhust tuli puudus, ja ta jooksis tummalt lõkke juurde välja. Jäi seisma, ahmis õhku, jõudis mingi hetkega ära näha, et tulel keeb kastrul, aga veest vahib välja kaks luigejalga. Ja nägi sealsamas kõrval veel kolme luike. Valged, suled alles kitkumata, aga ilma peadeta. Tules põles tema viies luik, see, mis oli puust. Nüüd juba must nagu järvgi.

«Seisa . . .» ütles ta sosinal. «Andke dokument siia.»

Lõkke juures seisid kaks kogu, aga nende nägusid ta ei näinud. Üks astus kohe pimedusse, öelnud:

«Metsnik.»

Tuul mühises, kastrulis mulksus vesi ja puust luik põles raginal. Ja seni olid kõik vaikinud.

«Dokumendid,» kordas Jegor kuiva kurguga. «Te kõik olete kinni peetud. Tulete minuga kaasa.»

«Kebi minema,» ütles vaikselt ja laisalt see, kes lõkke juurde oli jäänud. «Kebi minema, niikaua kui meil hea tuju on. Sina pole meid näinud, ja meie sind ka ei tunne.»

«See on minu kodu,» ütles Jegor lämbudes. «Aga kes teie niisugune olete, seda ma ei tea.»

«Kebi minema, ma ütlesin juba.»

Järve pool kostis jälle lõbus sulpsatus ja hääl:

«On alles kena supikraam! Oma poolteist puuda . . .»

«Lasete kala õhku,» ohkas Jegor. «Luiged tapsite ära. Ehh, inimesed! . . .»

Pimedusse sigines kogu.

«Külm hakkas, võtku seda ja teist! Saaks nüüd lõuatäie, peremees . . .»

Märganud Jegori, jäi tulnukas vait ja astus varju tagasi. Veel kolistas keegi kalda juures aerudega. Neljas puges kusagil peitu, ilmumata uuesti valgusringi.

«Mida see siit tahab?» päris too, kes varju oli astunud.

«Vastu kaela.»

«Seda võib saada.»

«Dokumendid,» kordas Jegor jonnakalt. «Niikuinii ei lähe ära. Käin teil kas või jaamani sabas, nii kaua kui miilitsale üle saab antud.»

«Ära hirmuta,» öeldi pimedast. «Oleks veel et päise päeva ajal.»

«Ega ta ei hirmutagi,» ütles esimene. «Ta kruvib hinda üles. On ju nii, külamees? Kuidas siis on, kas lepime kokku? Poolik lõkke ääres ja kakskümmend viis hammaste vahele — ja las käia, Vasja.»

«Dokumendid,» ohkas Jegor väsinult. «Kõik olete kinni peetud.»

Nüüd põles ta üleni, peas sumises, ja põlved nõtkusid vastikult. Oleks kangesti tahtnud maha istuda, ennast tule ääres soojendada, aga ta teadis, et ei istu ja ei lähe siit minema enne, kui dokumendid käes on.

Kalda poolt tuli vilistades veel üks. Kaks sosistasid midagi omavahel, aga neljandat ei olnud: see redutas.

«Viiskümmend,» ütles esimene. «Ja pööra teine ots ette.»

«Dokumendid. Ma vahistan kõik. Eeskirjade rikkumise eest.»

«Eks sa vaata,» ütles esimene ähvardavalt. «Kui heaga ei taha, tatista pealegi.»

Ta kummardus kastruli poole, torkis luike noaga. Teine läks järvele, vastu sellele, kes vilistas.

«Pidite te siis luikesid?» ohkas Jegor. «Mille jaoks? Nemad ju teevad elu ilusaks.»

«Sa oled lausa poeet, külamees.»

«Pange asjad kokku. Aeg on hiline ja tee on pikk.»

«Lollakas! Anna talle vastu pead!»

Selja taga ähkti, ja raske kaigas libises ta kõrvast üle langedes raginal vastu õlga. Jegor kõikus ja vajus põlvili.

«Ei tohi! Mind ei tohi peksta: ma olen seadusega kohale pandud! Dokumendid . . .»

«Ah et dokumente tahad? . . .»

Kaigas vajus uuesti ja uuesti, hiljem jättis Jegor löökide lugemise katki, ainult roomas värisevate nõtkuvate käte toel ringi. Roomas ringi, vajudes pärast iga lööki näoga märga külma samblasse ja karjus:

«Ei tohi! Ei tohi! Anna dokumendid siia!»

«Ta tahab dokumente! . . .»

Ja juba tantsisid ühe asemel kaks kaigast Jegori seljas,

kellegi raske saabas tagus pidevalt näkku. Jegor ei näinud, ei kuulnud ega tundnud enam midagi.

«Lase talle koer kallale! Lase peni lahti!»

«Võta! Ass! Hammusta!»

Aga koer ei hammustanud Jegori, ainult ulus, kartes verd ja inimlikku kurjust. Ja Jegor ei karjunud enam, ainult kähises, sülitades verd, aga peksti ja peksti üha edasi, ise peksmisest tigestudes.

«Jäta järele, Ljonja, tapame veel ära.»

«Ohh, tõpranägu! . . .»

«Jäta järele, ma ütlesin juba! Paras aeg vehkat teha. Võta oma kala, linnamees, ja lao raha lagedale, nagu jutt oli.»

Keegi lõi hooga, kõigest jõust saapaga vastu meelekohta, Jegori pea tõmbles vihmast ja verest märjal samblal — ja sinna ta jäeti. Mindi lõkke juurde, omavahel ärritatult sõneldes. Aga Jegor tõusis jalule, kohutav, üleni verine, ja pudistas purukstaotud suuga, kähinal:

«Ma olen seadusega . . . Dokumendid . . .»

«Võta siis oma dokumendid!»

Tormati tagasi ja peksti uuesti. Peksti nii kaua, kuni ta enam ei kähisenud. Siis jäeti järele, aga tema ainult tõmbles oma õblukese lõmastatud kehaga. Harvad olid need tõmblemised.

Ta leiti alles teise päeva pärastlõunal poolel teel koju.

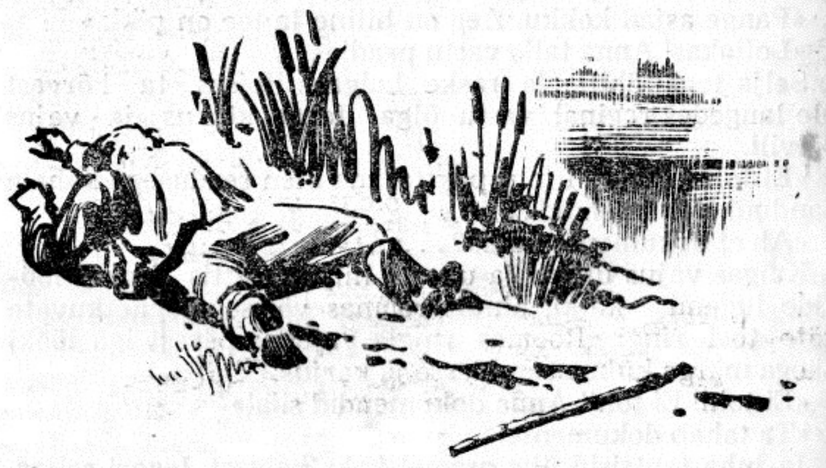

Pool teed oli ta siiski ära roomanud, ja tema järel ulatus lai verine rada kuni Mustjärveni välja. Kuni lõkkeni, lõhutud onnini, linnusulgede ja söestunud puuluigeni. Luik oli nüüd must, võõramaine.

Teisel päeval tuli Jegor meelemärkusele. Ta oli eraldi palatis, vastas vaevukuuldavalt küsimustele. Aga uurija kordas oma küsimusi üha uuesti, kuna ta ei saanud sõnadest aru: polnud Jegoril ei hambaid ega jõudu, ja puruks taotud suu ei tahtnud kuidagi liikuda.

«Kas te tõesti ei suuda midagi meelde tuletada, seltsimees Poluškin? Äkki mõne pisiasja, mõne detaili? Me leiame nad üles, me kutsume üldsuse appi, me . . .»

Jegor oli vait, vaadates tõsiselt ja rangelt uurija näkku, mis õhkas tervist ja püüdlikkust.

«Äkki te olete nendega varem kohtunud? Tuletage palun meelde. Äkki tundsite isegi ära?»

«Kui oleks olnud võõrad, oleksin maha tapnud,» ütles Jegor äkki vaikselt ja selgelt. «Aga ma tunnen ja halastan.»

«Kuidas?» Uurija, ise üleni pingul, kummardus ettepoole. «Seltsimees Poluškin, kas te tundsite nad ära? Tundsite, jah? Kes nad on? Kes?»

Jegor tahtis, et uurija kiiremini ära läheks. Pärast süste andis valu järele, ja ta peas ujusid juba lahked aeglased mõtted, Jegoril oli mõnus neid vastu võtta, üle vaadata ja taas kuhugi minema saata. Ta meenutas, kuidas ta noor oli olnud, veel kolhoosi aegu, ja nägigi ennast noorena: esimees kiitis teda millegi eest ja naeris, ja noor Jegor naeris talle vastu. Meenutas oma siiakolimist, meenutas kukke ja kohe nägigi seda. Meenutas lustlikke pardi- ja põrsapoegi, Jakov Prokopõtši pahandamist, turiste, uppunud päramootorit, aga ta hinges polnud vimma kellegi vastu, ja ta naeratas kõigile, keda praegu vaimus nägi, isegi kahele vurlele linnaturu juures. Ja niimoodi naeratades mõtles ta kuidagi väga lihtsalt ja vaikselt, et on oma elu heaga ära elanud, pole kellelegi liiga teinud ja et ta sureb ilma vaevata. Täiesti ilma vaevata, nagu jääks magama.

Aga tal ei lastud seda lõpuni mõtelda, sest koridorist pistis sanitar oma pea ukse vahelt sisse ja ütles, et nii väga tahetakse teda näha, et vahest ta lubab, et seal inimene lausa lõpeb otsa. Jegor pilgutas vastuseks, pea kadus ukseprao vahelt, uks läks lahti, ja sisse astus Fjodor Ipatõtš.

Ta tuli kohmakalt, külg ees, nagu kannaks midagi kaasas ja kardaks seda maha valada. Tammus lävel ühelt jalalt teisele, kord tõstis silmad üles, kord peitis jälle ära, ja ütles:

«Jegor. Jegorike.»

«Istu.» Jegor sai kleepuva suu vaevaga lahti.

Fjodor Ipatõtš istus tooliservale, vangutas kaeblikult pead. Nagu oleks ta kandami kohale toonud, aga ei saanud seda maha heidetud ja kannatas seeläbi. Ja Jegor teadis, kuidas ja miks ta kannatab.

«Oled elus, Jegor?»

«Elus.»

Fjodor Ipatõtš õhkas uuesti, nagistas taburetiga, ja tõmbas siis kitlisaba alt kõhuka pudeli välja.

Keeras kaua oma sõnakuulmatute konksus sõrmedega korki pealt, ja need sõrmed värisesid.

«Sa ära karda, Fjodor Ipatõtš.»

«Mis asja?» võpatas Burjanov, silmad suured peas.

«Ma ütlesin, et ära karda. Ära karda elada.»

Fjodor Ipatõtš neelatas kuuldavalt. Üle kogu palati. Võttis öökapilt klaasi, valas pudelist midagi kollast ja lõhnavat.

«Joo õige. Jegorike, ah? Võta suutäis.»

«Pole tarvis.»

«Üks lonksuke, Jegor Saveljitš. Kakskümmend viis rubla maksab see pudel, see pole meiesuguse suu jaoks.»

«Ei olegi meie jaoks, Fjodor.»

«Joo ometi, Saveljitš, joo. Tee mu hing kergemaks, kergenda raasuke!»

«Ei ole mul mingit viha, Fjodor. Ainult rahu. Astu aga kodu poole.»

«Kuidas siis nii, Saveljitš . . .»

«Ju ta on siis nii, kui pole naa.»

Fjodor Ipatõtš nuuksatas, pani klaasi vaikselt ära ja tõusis püsti.

«Anna mulle ainult andeks, Jegor.»

«Juba andsin. Hakka aga astuma.»

Fjodor Ipatõtš kõigutas oma suurt pead, seisis veel natuke aega ja astus ukse poole.

«Ära Palmat maha lase,» ütles Jegor äkki. «Et ta mulle kallale ei tulnud, see pole tema süü. Minu peale koera hammas ei hakka, ma tean nende sõnu.»

Raskelt ja aeglaselt astus Fjodor Ipatõtš mööda haigla koridori. Paremas käes oli tal lahtine pudel, ja kallis prantsuse konjak tilkus iga ta sammu peal põrandale. Mööda habetunud musta nägu voolasid pisarad. Üks teise järel, ikka üks teise järel.

Aga Jegor pani uuesti silmad kinni, ja jälle avanes ta ees laialt maailm, Jegor astus üle valust, kurbusest ja tusast. Ta nägi kastemärga aasa ja sellel punast hobust. Hobune tundis ta ära, hirnahtas tervituseks, kutsudes oma selga istuma ja kappama sinna, kus käib lõputu lahing ja kus must väänlev lohe ikka veel kurjust uhkab.

Nõnda. Aga Kolka Poluškin loovutas ikkagi oma spinningu kärnase lõhkise kõrvaga kutsika eest. Näib, et ka tema nägi unes isa punast ratsut.

AUTORILT

Kui ma lähen metsa, kuulen Jegori elu. See kutsub mind vaikselt ja häbelikult, ma istun rongi ja pärast kolme ümberistumist jõuan kaugesse asulasse.

Me jalutame koos Kolka ja Tsutsikuga mööda tänavaid, läheme sadamasse, ja Jakov Prokopõtš annab meile oma parima paadi. Aga õhtul joome koos Haritinaga teed, vaatame aukirja ja meenutame Jegori.

Jakov Prokopõtš on hakanud veel enam õpetatud mehe moodi rääkima. Pott jäi seadusega vahele, aga Filja haltuuritseb väikestviisi nagu ennegi ja joob kõvasti. Igal kevadel käib ta teise lihavõttepüha ajal surnuaial ja värvib Jegori obeliski uuesti üle.

«Oota, Jegor, las tuleb Pott tagasi, me ajame sulle mälestussamba püsti. Teeme kaks nädalat haltuurat, seome oma suumulgud sõlme, aga püsti ajame.»

Fjodor Ipatovitš Burjanov sõitis koos perekonnaga minema. Maja võeti neil ära; seal on nüüd ühiselamu. Kukke enam katusel pole, aga Palma laskis Fjodor Ipatovitš siiski maha.

Kolkale ei meeldi Mustjärve ääres käia. Seal on nüüd teine metsnik, ja Jegori jänesed ja oravad asenduvad

aegamööda tavaliste haavapuust postidega. Nii on ikka lihtsam. Ja arusaadavam.

Tagasiteel peatun ma tingimata Tšuvalovite juures. Juri Petrovitš sai korteri, aga ruumi on ikka vähe, kuna suures toas kammib valge neiu juukseid, seesama, mille Jegor kunagi palja kirvega vanast pärnast välja raius. Ja Nonna Jurjevna kannab ümber selle ettevaatlikult oma suurt kõhtu.

Aga Mustjärv jäigi Mustjärveks. Arvata võib, et nüüd juba nii kauaks, kuni Kolka . . .

SISUKORD

TEMA NIME POLNUD KIRJAS 5
ÄRGE TAPKE VALGEID LUIKI 225

Борис Львович Васильев
НЕ СТРЕЛЯЙТЕ В БЕЛЫХ ЛЕБЕДЕЙ
На эстонском языке
Перевод с русского языка: Рейн Салури
Художник-иллюстратор Хенно Арраk
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja A. Põldmäe
Kunstiline toimetaja H. Tikand
Tehniline toimetaja V. Kohv
Korrektorid A. Kiho ja E. Toots
ИБ № 903. Laduda antud 6. VII 1977. Trükkida antud 27. X 1977. Trükipaber nr. 1, 84×108/32. Trükipoognaid 12,5. Tingtrükipoognaid 21,0. Arvestuspoognaid 22,55. Trükiarv 36 000. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 1423
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk 58
Hind rbl. 1.60